BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

DEEL IV.

1921—1922

ST. MICHIELS-GESTEL — 1922.

INHOUD.

H. Joannes van Oisterwijk, door A. Huybers, past. blz. 1

Nicolaas van Esch, door A. Huybers, past. . blz. 19

Adriaan Poirters, door A. Huybers, past. . blz. 33

De vestiging van de Bossche Predikheeren te Mechelen (1649—1652), door Dr Robert Foncke. blz. 45

Strijd tusschen den heer van Batenburg en Deken en Kapittel van St. Victor, aldaar, door Dr J. S. van Veen . . . . . blz. 69

Inventaris van het Archief der Klarissen te Megen, door D. de Kok . . . . . blz. 84

Kerk- en kloostervisitaties in 't bisdom 's-Hertogenbosch uit de 16de eeuw, door Dr Th. Goossens. blz. 120

Eene lijst der ornamenten en kleinodiën der parochiekerk van Woudrichem, 1573, door Mr J. P. W. A. Smit . . . . . blz. 154

De Ossenhuiden der St. Janskerk van 's-Hertogenbosch, door Dr H. H. Knippenberg . . blz. 158

Pasquillen op bisschop Franciscus Sonnius, door A. C. de Schrevel. . . . . blz. 160

Iets over Henricus de Meele, pastoor te Rosmalen, door J. C. v. d. Loos, past. . . . . blz. 165

Eenige geestelijken uit de familie Schets van Grobbendonck, door L. v. Miert, S. J. . . blz. 167

De Zusters Augustinessen te Sint-Oedenrode, door C. J. Vromans, pr. . . . . blz. 178

INHOUD.

Een onbekende uitgaaf van Canisius' Catechismus, door Dr Th. Goossens. . . . . blz. 199

De eerste Parochiekerk van Helmond en hare Translatie, door A. Frenken, pr. . . . . blz. 203

Afbrand en Opbouw der St. Lambertuskerk te Helmond, door A. Frenken, pr. . . . . blz. 213

De kroniek van een viertal Noord-Brabantsche conventen en het verhaal der stichting van het Jezuïeten-college te 's-Hertogenbosch, door Mgr Dr A. H. L. Hensen . . . . . blz. 252

Bijdrage tot de geschiedenis van het Regulierenklooster te Nijmegen, door Dr J. S. van Veen. blz. 274

De opvolging van Mgr Grooff in 1847, door Dr J. Witlox, pr. . . . . blz. 280

Pater Biesen te Breugel, door Jacq. J. M. Heeren. blz. 285

Sluipkerken te 's-Hertogenbosch, door Alph. G. J. Mosmans . . . . . blz. 287

Inkomsten der kerk van Schaijk (1591), door L. van Miert, S. J. . . . . blz. 291

Uit het Dekenale Register van het District Nijmegen, door F. J. A. Werners . . . blz. 298

Leestafel, door Th. G. . . . . blz. 309

Registers, door Henri Ebeling. . . . blz. 313

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
Dr TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

DEEL IV.

AFLEVERING 1.

ST. MICHIELS-GESTEL — MAART — 1921.

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen" verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.50.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De inteekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Korvel 47 en bij den Boekhandel.

INHOUD:

H. Joannes van Oisterwijk, door A. Huybers, past. blz. 1

Nicolaas van Esch, door A. Huybers, past. . . blz. 19

Adriaan Poirters, door A. Huybers, past. . . . blz. 33

De vestiging van de Bossche Predikheeren te Mechelen (1649—1652), door Dr. Robert Foncke. . blz. 45

Strijd tusschen den heer van Batenburg en Deken en Kapittel van St. Victor, aldaar, door Dr. J. S. van Veen . . . . . blz. 69

Inventaris van het Archief der Klarissen te Megen, door Fr. David de Kok O. F. M. . . . . blz. 84

(wordt aanstonds vervolgd in de volgende aflevering).

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr. Th. GOOSSENS, Korvel 47, Tilburg.

H. Joannes van Oisterwijk.

door

A. HUYBERS, Past.

Van het drietal beroemde Oisterwijkers, Joannes van Oisterwijk, Nicolaas van Esch, Adriaan Poirters, is Joannes de eerste in jaren en in aanzien: martelaar!

Vreemd, dat ons Oisterwijksch volk weinig belang stelt in deze edele reine figuur. Zijn feestdag wordt even gevierd, zijn beeltenis treft men in weinig huizen; en hoeveel Oisterwijkers zijn in den Briel geweest? Ja ik heb hier vroeger zelfs eens de wijze bemerking gehoord: of het niet voorzichtiger ware, die levensgeschiedenis maar ongeschreven te laten, en zich uitsluitend te bepalen bij het mooie slottooneel: zijn martelaarschap!

Zoo kent en eert men de zijnen!

O Joannes, let even op mijn pen om goed over U te schrijven.

Maar laat mij eerst mogen copieeren den voorzang der „Heylighe deugde-straelen uit het leven van den saligen martelaar Joannes van Oosterwyck", waarin „den autheur syn selve verweckt tot den loff van den H. Martelaer". [1])

Nu myn penne, met uw straelen,
Gaet de deughden hier verhaelen,
Eenen martelaer geeft loff,
Die nu leeft int Hemelshof.

---

[1]) Een allerzeldzaamst boekje in duodecimo, naar Estius met portret van Caspar Bouttats. Uitgegeven tot Loven 1675. Schrijver onbekend: „P. V. A. W., priester regulier"? Eigendom bibliotheek Redemptoristen Roermond.

Pryst hier hooghe den Canoninck
Die te Rugge wierd een Moninck
Looft Johan van Oosterwyck,
Die nu is in glorie ryck.
In het heyligh bloet ons Heeren,
Wiesch hy syn sneeuwitte cleeren
Binnen Hollandt, buyten Briel,
Gaf hy voor 't geloof syn ziel.
Naer dat hy langh was gevanghen,
Wierdt te Rugge opgehanghen.
Daer hy wierdt Religieus,
Doode hem den wreeden geus.
In de schure van de torven,
Is hy voor 't geloof ghestorven:
End' om dese prysbaer doodt,
Is hy inden Hemel groot.
Nu dan penne gaet verhaelen
Hier wat van syn deughden straelen:
Brenght syn leven hier int licht,
Schryft hoe dat hy heeft ghesticht.

De H. Joannes werd te Oisterwijk (N.-Br.) geboren [1]) omstreeks 1504. De datum kan niet met juistheid worden aangegeven: onze doopboeken beginnen eerst in 1597.

Evenmin kan zijn geboortehuis of de plaats daarvan worden aangewezen. Er is wel eens gezegd: ter plaatse van de tegenwoordige pastorie. Anderen hadden zoo eens hooren zeggen: aan den weg naar Boxtel (Boxtelsche baan), en in Udenhout wil men graag: in den wegenhoek Udenhout-den Bosch, in een

---

[1]) Estius. Hist. Mart. Gorcum. L. III. C. XXXVI.

De Franciscaan pater W. Neefjes, Weert, sinds jaren bezig met een uitgebreide studie over de Gorcomsche martelaars, heeft mij welwillend toegestaan gebruik te maken van zijne nog onuitgegeven aanteekeningen over Joannes van Oisterwijk. Ik citeer dus uit de „Collectie van prof. Smits, Warmond, verzameld door fr. W. Neefjes, O. F. M."

„De heer Coenen, burgemeester van Weert (L) wiens overleden vrouw van de familie des heiligen was, beweert dat de H. Joannes geboren werd te Driel-Bommelerwaard. Geen andere grond werd voor dit gevoelen aangewezen dan familie-traditie".

Zoo heeft men ons ook pater Poirters willen ontfutselen! — En nu verneem ik nog van eene verontwaardigde pelgrim dat op het „martelveld" zelf onder zijn beeld staat: „Joannes van Gorcum"! Dat is toch geschiedvervalsching bevorderen.

der neerhuizen van het zoogenaamd „verzonken kasteeltje". Altegaar beweringen, welke ik enkel volledigheidshalve aanteeken.

Maar gelukkig kennen we nu toch zijn eigenlijken naam. Deze is: Joannes Lenartz.

Zulks blijkt uit een acte van 14 Juni 1544, voorkomend in een handschrift uit het klooster te Rugge, thans berustend in het gemeente-archief te Brielle; titel: „Origo, fundatio... Monasterii Canonicorum Regularium St. Elisabethae in Rugge". [1])

Antonius van Nieuwenhoven was toen pastoor in Oisterwijk, en kan den kleinen Jan dus gedoopt hebben in onzen destijds zoo majestueusen tempel, een der grootste en fraaiste der Meierij.

In die dagen was Oisterwijk, hoofdplaats van het vierde kwartier der Meierij, volop in leven en beweging van handel en nijverheid. Ons Brabant stond destijds in aanzien, zoo zelfs dat met de benaming Brabanters de gezamentlijke Nederduitschers in den vreemde werden bedoeld. De verboersching, verarming en verslaving kwam eerst later onder de tyrannie van het protestantsche Noorden.

Onze parochie werd indertijd bediend door de reguliere kanunniken van Augustinus, uit de adellijke abdij te Leuven. [2])

Kleine Jan is zeker wel misdiener geweest bij pastoor v. Nieuwenhoven, den lateren abt van Leuven. En het witte habijt met pelskraag van pastor, zal den altaarlievenden jongen natuurlijkerwijze in de richting der reguliere kanunniken gelokt hebben.

Bij dezen pastoor heeft de toekomstige martelaar van het H. Sacrament zijn eerste H. Communie gedaan, eerbiedig schrijdend tusschen de pilasters van het „marmeren oxaal", uit de vensters nagestaard door Oisterwijks lieve heiligen: Sinte Lucij, Sint George, Sint Sebastiaan. En mogen we ons

---

[1]) Collectie van prof. Smits Warmond, verzameld door fr. W. Neefjes, O. F. M. — Het citaat in een nota hieronder.

[2]) Zie mijn werk: „De kerk van Oisterwijck, bediend door de abdij van Leuven. 1230—1648".

den kleine niet voorstellen in allerzoetst gebed neergeknield en stilletjes opziende naar het beeld van onze lieve Vrouwe ter Linde, hij wiens rozenkrans als laatst en kostbaarst familiesouvenir nog langen tijd bewaard is. [1])

Intusschen heeft de jongen een beetje leeren lezen, schrijven en zingen ter plaatse van onze nog bestaande „oude school" nabij de kerk, waar de twee priesters-kosters (matricularii) schoolmeesterden; om daarna nog wat latijn te gaan leeren in het Fratershuis te 's Bosch. Dat althans was de gewone weg, waarlangs ook onze Nicolaas van Esch en pater Poirters gegaan zijn, om te beginnen.

Die twee, Jantje Lenaertsz en Klaasje van Esch, verschilden maar drie jaar en hebben elkaar zeker gekend.

Overigens wat een verschil van kleine heiligen: Jan een vierkante stevige jongen van aanpak, die zich wel liever met sneeuw dan met water waschte, al was het enkel maar van spierenweelde; en Klaasje een pensief geïsoleerd ventje, verfijnd en als doorschijnend naar lichaam en ziel. Ik mag zoo iets wel afleiden uit een enkel jeugdtrekje, uit beider latere zielsontwikkeling, en niet 't minst ook uit de beschouwing van een vijftal etsen nog bewaard.

Als Klaasje om zijn meisjesachtig gezicht en zachte manieren voor de heilige Maagd [2]) moest spelen in het Oisterwijksche mysteriespel, dan kan Jan met z'n groote oogen en dikke vuistjes wel voor koning Herodes gefigureerd hebben.

Vader van Esch was een rijke Oisterwijksche burger; van de Lenartzsen weten we niets. Doch als Jan van hoogen huize geweest ware, dan zou pastoor v. Meerbeek hem wel naar de adellijke abdij van Leuven verwezen hebben, waar enkel jongelingen van edelen bloede werden toegelaten.

Verder kan ik tot mijn spijt geen Oisterwijksche opmerkingen of redelijke gissingen meer maken over onzen heilige. [3])

---

[1]) Zie nota hieronder.

[2]) De Ram. Nicolai Eschii Vita. Leuven, 1858. I, 6.

[3]) Prof. Smits teekent aan: „In het gemeente-archief te Oisterwijk heb ik persoonlijk, maar zonder eenig gevolg, nasporingen gedaan; ook bij den Z. E. W. heer pastoor aldaar; maar in het parochiaal-archief was niets be-

Vanuit Oisterwijk is de jonge Lenaertsz vertrokken naar het Zuid-Hollandsch eiland Voorne, om zijne studies te voltooien in een klooster dier kanunniken, te Ten Rugge nabij den Briel, alwaar de Maas uitmondt in de Noordzee.

„Naer dat, zoo keuvelt onze reguliere kanunnik P. V. A. W., naer dat hij de latijnsche taele nu wel geleert hadde ende door jaeren bequaem was, tot verkiesinghe van den staet... trock (hij) naer de uyterste paelen van Hollandt, naer een eylandeken aen de zee gelegen, hebbende den Briel voor hooft-stadt, hier buyten in een dorp, ten Rugge genaemt, was een klooster ofte vergaederinge van Reguliere Canonincken... daer hy plaetse verzocht, ende verkreghen heeft: ende naer hy het h. habyt daer ontvangen hadde, is hy vervolgens de leeringe van den H. Bernardus oock geworden: aen Godt devoot, aen synen meester onderworpen, aen de ouderlinghen onderdaenigh, aen de jongelinghen ghevoeghsaem, aen de engelen behaegelyck, profytigh in woorden, oodtmoedigh van herten, sachtmoedigh tot een yghelyck... Ende naer dese lesse heeft hy hem gevoeght, niet alleen in syn proef jaer; maer oock naer syne professie, alle den tyt syns levens".

„Het was, zegt Estius, een clooster van de Orden van S. Augustijn, die men ghemeynelyck noemt Regulieren... Daer hy beginsel ende voordt-gangh hadde gecregen van een volmaeckt leven". [1])

Hij is priester gewijd waarschijnlijk onder het episcopaat van den Utrechtschen bisschop Henricus II van Beieren, of diens opvolger kardinaal Willem van Enckevoort.

Twee bizonderheden zijn ons bekend uit zijn leven in ten Rugge.

Eerstens, hij werd pater oeconoom of procurator [2]), d. i.

---

treffende den heilige, en er waren te Oisterwijk geen overleveringen bekend, alleen meen ik mij te herinneren dat er eenige traditie bestond over de plek, waar het huis, door den heilige aldaar met zijne ouders bewoond, gestaan had" Neefjes

[1]) Estius Historie van de Martelaars van Gorcom. Vertaling van Spoelbergh. Antwerpen 1604. L III. C. XXXVI. Alsnog Opmeer. Historia martyrum Batavicorum. Keulen 1625. L III C. X.

[2]) Uit de Brielsche acte van 14 Juni 1544, hierboven reeds aangeduid, blijkt behalve zijn familie-naam tevens ook het feit dat hij procurator in

belast met het huishouden der gemeenschap: deze materiëele aangelegenheid was hem toevertrouwd. Zeker een postje van vertrouwen, en zeker ook menschkundig begrepen van den overste: Want pater Jan maakt, zoo uit- als inwendig op ons den indruk iemand geweest te zijn van practischen kijk, gemoedelijk en gemakkelijk in handel en wandel, maar tevens wetend wat hij wil, aan wien het verkeer met de buitenwereld wel mocht toevertrouwd, en wien men geen knollen voor citroenen zou verkoopen. En dat was ook noodig, want zoo'n beste lieve menschen schijnen of blijken die Briellenaars niet geweest.

Nog eene opmerkelijke omstandigheid is zijne verhouding tot den schout-rentmeester der stad, Jan van Duvenvordt.

„Een van syne beste vrienden, aldus weer P. V. A. W., ter wylen hy noch te Rugge woonde: want hy seer dickwils daer quamp eten."

Maar geen oprechte sterke vriendschap die van v. Duvenvordt. Zijn lach en hartelijkheid duurden ook al niet langer dan het geflikker en de klinklank der tafelroemers, zooals later zal blijken.

Denk daarom echter vooral niet aan een „patertje-goedleven". Neen „seer sober wesende in het voetsel van syn lichaam, met cleyne portien, ende slechte spyse tevreden.

---

temporalibus geweest is. Ziehier den text: „Wij Jan Huyhensz, meester Cornelis Florisz en Frans Cornelisz, Scepenen binnen der heerlycheit van Heenvliet, kennende alsdat op heden datum van desen brieve, voer ons compareerde in synen properen persoene Adriaen Willensz. onsen mede inwoenenden buerman mits volcoemmen procuratie ende gemacht toennende, upten ban van Heenvliet voer ons ende die andere ghemeen scepenen op deser tijd van Heenvliet van Joncvrou Jacobmijne van Crunyngen. Ende heeft mits desen uyt hoeren noeme en van hoerent tweghen, eenne vrye gifte van drie meten lants gegeven, den eersamen ende discrete heeren Jan Lenartsz. van Oesterwyck Procurator van dat Covent van Rugghe, legghende buyten den Brielle, tot profite vanden ghemeen convente, welcke drie gemeten lants gelegen syn binnen den banne van Heenvliet bij die cleyne watermoele" enz. De rest gaat over dat stuk gronds. Titel van het handschrift: „Litterae Scabinorum de Heenvliet de tribus mensuris, ab Jacobmyna, Domicella a Cruninghen, vidua, emptis, sitis in die Schoenmakerswye A° XV^{c} XLIII".

Uit een andere acte van 3 Mei 1545 blijkt ten overvloede nogmaals zijn procuratorschap. — „Collectie van prof. Smit Warmond, verzameld door fr. W. Neefjes, O. F. M."

Ende het welcke van hem hier noch, niet alleen vertellens weerdigh, maer ook prysbaar is, al ist dat hy in een koudt ende ongesondt eylandeken woonden aen de zee, en quamp nochtans noyt by het vier om sich te wermen: oft hy wel ofte qualijck te passe was, gelijck geloofweerdighe borghers van den Briel van hem vertelt hebben, die groote gemeynschap met hem gehouden hebben."

Intusschen is het voor den Oisterwijkschen pelgrim van bizondere herinnering en overpeinzing, dat onze pater Jan door diezelfde straten en over dezen dijkweg zoo menigmaal moet gegaan zijn, de oogen gevestigd op diezelfde machtige Catharinakerk. En op het „martelveld" is niet enkel de plek der turfschuur voor ons van beteekenis, maar ook de oude vijver of vischput, ja heel het terrein waar de kloostergangen en wandeldreven zich bevonden, want daar heeft onze Joannes van Oisterwijk zijne eerste priesterjaren doorgebracht en zoo menigen voetstap gezet. En bij het ruischen der zee dacht hij wellicht nog eens terug aan de suisende naaldenbosschen met de wijde waterkommen van zijn Oisterwijk.

Hoeveel jaren Joannes in den Briel heeft doorgebracht blijkt nergens uit; in alle geval tot zijn 41ste jaar is hij zeker daar geweest, getuige de bovengenoemde acte van 1545. Van hieruit is hij vertrokken als rector der Augustinessen in Gorcum.

Wij volgen thans verder onzen heilige over Oude Maas en Merwede, tot aan het oude stadje Gorcum met zijn muren en molens en „blauwe toren" spiegelend in de zalmrijke samenstrooming van Maas en Waal.

In dit Gorcum of Gorinchem [1]) zou hij de tweede helft van zijn priesterleven slijten, en van daaruit opgaan ter martelie.

[1]) Voor oude afbeeldingen van Brielle, Gorcum, Dord, zie: Braun en Hogenberg, Civitates orbis terrarum, 1572. — Alsnog voor Brielle, de zeer fraaie ets van Quack omstreeks 1650; voor Gorcum de leelijke maar curieuse prent van N. Weydtmans 1600; en voor Dordrecht het tamelijk onbeduidend prentje van Caspar Bouttats naar Joh. Peeters van omtrent 1675. 's Rijks prentenkabinet, Amsterdam.

Gorcum, zoo schilderachtig door z'n oud-Hollandsche geveltjes, was rijk aan kerken en kloosters. Om niet te spreken van het Agnitenklooster, was daar de parochie-kerk, sinds 1558 bediend door pastoor Leonardus Veghel en kapelaan Nicolaas Janssen (Poppel), het Franciscanessen-klooster, alwaar rond denzelfden tijd Nicolaas Pieck een twaalftal paters met zes broeders bestuurde, en verder het Augustinessen-klooster, genaamd Oud Begijnenhof. Dit laatste alleen heeft nu onze aandacht.

„Het was gelegen, zegt van Zomeren, aan de zuyd-zyde van het kerkhoff der groote kerke, op den hoek van de Crytstraat, naast het erf van den heer Jan Gerardyn, deken en proost van het Kanonnikale Capittel, welk erf met het huis van dien deken daarna bij confiscatie aan dit zusterhuys werd gevoegt". [1])

Oorspronkelijk was het een Begijnenhof, welke Begijnen later den regel van St. Augustinus hadden aangenomen.

Doch laat ons liever het weinigje zeventiend' eeuwschen text over onzen heilige ongeschonden weergeven, en de oude schrijvers in hun typische taal aan het woord laten.

De reguliere kanunnik P. V. A. W. zegt:

„In de stadt Gorcum in Hollandt was hier voortyts oock alsoo een Beggyn-hof gefondeert: maer by lanckheyt van tyde, de Beggyntiens van het selve Hof trachtende naer meerdere volmaeckheyt, ende tot een strenger leven. Overcomende ondereen, ende hunne goederen gemeyn maeckende, hebben hun Hof in een besloten Clooster verandert, aanveerende den regel der Regulieressen van St. Augustyn, ende hun stellende onder het Capittel van Windesheym, ende sonderlingh onder de bestieringhe vanden eerweerdighen Heer Prior van 't Clooster te Rugghe. Behoudende alleen den naem van het „Oudt Beggyn-hof", ende veel jaeren is hier, door den iver der Religieusen ende den Oversten goede discipline onderhouden, met goede bewaeringe der gemeyne goederen; maar gelijck den iver van alle oversten niet altyt even groot

[1]) Van Zomeren. Beschrijving der Staat Gorinchem, blz. 34. Gorcum 1755.

is, noch de administratie der tydelijcke goederen, altyt even profytelijck. Soo is het hier geschiedt, dat naer veel jaeren dit clooster van het Out Beggyn-Hof, binnen Gorcum is verachtert geworden, niet alleen in de cloosterlijcke discipline, maer oock in levensmiddelen, soo dat een stercken hersteller van beyde daer van noode was: waer over de overste raemende met malkanderen, in het capittel, hebben onsen H. Joannem van Oosterwyck daer toe verkoren ende bequaem gevonden, om het selve uyt te wercken hem stellende, als herder, herstichter ende biechtvader, over het voorseyde clooster." (IV, 12.)

En Estius heeft het volgende:

„Van daer dan was dese H. Jan deur ghehoorsaemheydt van syne oversten ghesonden naer Gorcom om aldaer pater te syn over een nonnen-clooster vander selver Orden. Het welck eer-tijdts gheweest hebbende een huysinghe van vrije Begijnkens, ghelijck se by ons ghenoemt worden, daer naer verandert in een besloten clooster, hadde noch blijven houden den naem van het oudt Begyn-hof. Hij heeft in dit clooster ghevonden groote armoede: want deur de onachtsaemheydt oft overdaedt van eenighe veurgaende paters wast ghebeurt dat het clooster hebbende moeten vele landts vercoopen, allenghskens is ghecomen tot grooter armoede. Hoe wel dat de veranderinghe deur de ordonantie Godts dese vergaderinghe der maeghden heeft ghegheven oorsaacke van grooter deughdt. Want sedert dat sy aldus arm zijn gheworden, hebben sy hen vele hertelyker begheven tot Godt-vruchtigheydt, ende deur heure soberheydt, suyverheidt ende handt-werck henselven ghewillighlijck reformeerende, zyn Gode en den menschen vele aengenaemer gheworden. Welcke gheschiktheydt hebben sij deur het regeren ende vermanen van H. Jan, daer wij nu af spreken, seer wel onderhouden. Ick hebbe nog bij mij sijn sermoone totte nonneckens ghedaen die hij met sijne eyghene hand gheschreven heeft, met slechten stijle ghemaeckt, maer vol gheschickte ende Christelijcke leeringhen. Hij en heeft dan het onghemack der armoeden ghemeijn met sijne religieusen niet wederleght, maer met cleijne portie tevreden wesende heeft het patientelijck ende blijdelijck verdraghen, hoewel dat hij oudt van jaeren, ende ghemeynelijck vanden camergangh sieck was". (XXXVI.)

„De verdere omstandigheden, zegt van Zomeren, van dit

nonnenklooster schuijlt agter het gordijn der oudheid en is niet denkelijk dat zij ooit zullen ontdekt worden".

Doch we weten nu wel genoeg. Want indien het waar is 'wat dezelfde schrijver verder beweert, dat namelijk het getal nonnen soms over de 500 beliep, [1]) en indien daarbij de voorstelling van P. V. A. W. juist is, als zou de nieuwe rector te midden van financieele en moreele verwarring [2]) gewerkt hebben met goed resultaat, ja, dan is dit reeds meer dan voldoende om onzen Joannes onmiddellijk te stellen en aan te roepen als voorbeeld en patroon voor alle heeren rectoren: hij heeft Augiaswerk verricht: 500! en daarbij die „cleijne porties", zonder vuur, en nog zóó ziek zijn! Inderdaad, welke rector...

Zeker echter overdrijft Pontus Heuterus niet met te rijmelen:

> ... Heer Jan Regulier van Rugghe vol loff,
> Gesonden voor Pater tot Gorcom opt Begijnhoff. [3])

Intusschen, 1 April 1572, waren de watergeuzen den Briel binnengebroken en begon stelselmatig het plunderen en priestermoorden. Het klooster der reguliere kanunniken te Rugge werd 't eerst in een puinhoop veranderd.

Teekenend voor rector Lenartsz is de indruk, welke het bericht daarvan op hem maakte. Wij laten hier Estius weder aan het woord:

---

[1]) Natuurlijk iets ondenkbaars. Zoo heette het ook bij alle mogelijke oude schrijvers en overschrijvers, dat er in Oisterwijk een begijnenhof was met zegge 300 begijntjes, totdat dezer dagen de rijksarchivaris Mr. Smit in een officieele acte van het Oisterwijksch gemeentearchief las, dat haar aantal hoogstens 12 geweest is

[2]) Estius echter, die het goed kon weten, schetst, zooals boven gezien, den toestand meer gematigd, terwijl v Zomeren (blz. 39) schrijft. Het is redelijk wel van inkomste voorzien geweest, maar in latere tijden door ongevallen veel verminderd, den kloosterregel wierd in het zelve zeer stipt onderhouden, zo dat veele brave maagden en burgers dogters daar in woonden, en het getal somtijds over de vijfhondert was," — We houden ons liefst uitsluitend aan den geheel vertrouwbaren Estius, en vinden dan nog stof genoeg Joannes te bewonderen

[3]) Ik zie in een reisgids vermeld Gorcum. Hotel Oisterwyk. — Toch wel een beetje opmerkelijk. Zouden er, dank zij onzen Joannes, oudtijds betrekkingen bestaan hebben tusschen Oisterwijk en Gorcum?

„Ten tijde als het eylandt van den Briel van de geusen was inneghenomen, soo is oock terstondt sijn klooster van hen verstroyt, berooft, ende omverre ghesmeten gheweest.

„Alsdoen dan wierdt onder andere aen desen weerdighen man sekere tijdinghe ghebracht, dat daer een van sijne medebroeders een schoon martyrie hadde ontfanghen: want alsoo hy noch deur dreyghementen noch deur slaghen en conste soo verre ghebraght worden, dat hy der geusen bedrijf soude gheluck toewenschen segghende: vive les Geux, hebben die wreede menschen hem levende neuse ende ooren afghesneden, die sij daer naer aende porten vande stadt ende kercke, als een lieflijck vertoonsel hebben ghehanghen, ghelijck wij op een ander plaetse hierveuren hebben gheroert. Ende als sij hem voordts vele verdrietelijckheydt ende slaghen hadden aenghedaen, hebben hem achternaer deurschoten.

„Dit ghehoort hebbende dese devote man, is van dien tijdt af ontsteken gheweest met een groote begheerte totte martyrie, soo dat hij dickwils met dusdanighe woorden uytgeborsten is: Och oft my Godt alsulcken gracie wilde gunnen, dat hy my oock alsulcke doodt liet sterven!

„Dese sijne woorden hoorende een oudt sustercken die hem diende, Ursula genoemt, heeft gheseght: Pater verre zij dat van u, Godt behoede u dat ghij sulcke sware ende grouwelycke doodt niet en lijdt, Godt behoede u dat ghy oock niet gehanghen en worde, want al is dat een saechter doodt, sy is te seer schandelijck.

„Maer hy noch schandelijckheydt noch grouwelijckheyt vreesende, bleve inde selfste vierighe begeerte persisterende, ende herhalende seer dickwils: Och oft my Godt dese gracie gave!"

In Gorcum bleef het schijnbaar nog rustig. Schijnbaar: want die rust was geen kalmte maar spanning. Gorcum deugde niet, niettegenstaande zijn eminente priesters. Reeds in 1566, sinds de komst van een groot aantal Fransche en Brabantsche Calvinisten, had de beeldstorm er ongestoord huisgehouden. Alles was valsch en onbetrouwbaar: in de vroedschap van het stedeke zaten heimelijke judassen, de stadsbevelhebber wist altoos een vondje om ketters vrij te pleiten, en het volkje op straat, van een hagepreek afkomend, mocht de priesters gerust zijdelings zoo'n beetje geniepig sarren.

Enkel de oogen van Alva hielden het uitwendig nog eenigszins in bedwang.

Rector Lenartsz heeft dus in Gorcum angstige tijden doorleefd; niet om zich zelven maar om zijne kloosterlingen, want de geuzen waren beesten.

Ter conferentie met zijne stadsgenooten, pastoor Veggel, gardiaan Pieck, rector Janssen, is menigmaal schrikkelijk nieuws besproken. En wien hunner kan de tijding, door pastoors zuster uit den Bosch meegebracht, meer ontroerd hebben dan onzen Oisterwijker? De tijding, zoo ontzettend, dat in den nacht van 25 April de pastoor van Haaren, vlak bij zijn geboorteplaats Oisterwijk, door de geuzen in stukken gesneden was. [1])

27 Juni 1572. Door overmacht, verraad en meineed

[1]) In den nacht van 25 April zijn de Geusen binnengedrongen in de pastorie van den eerwaardigen Petrus Jansens, Norbertijn van Tongerloo en pastoor van Haaren bij Oisterwijk. Zij boeiden eerst zijne nicht Elisabeth Teunissen en andere huisgenooten. Nadat hem neus en rechteroor afgesneden en de oogen uitgestoken waren, bleef de held aldoor maar roepen dat hij den katholieken godsdienst niet wilde verzaken; daarna hebben zij hem het hoofd afgehouwen op een voetenbank. De moordenaars lieten een stuk papier achter met de woorden: Dit hebben de Geusen van den Briel ghedaen. Dertien jaar later was het bloed op den vloer nog zichtbaar. v. d. Elsen. De Katholiek D. 88, blz. 59.

moest ook Gorcum vallen in handen der geuzen, onder aanvoering van Marinus Brant, namens zijn meester Willem van der Marck, graaf van Lumey.

Het is wel niet noodig de bekende geschiedenis te herhalen, te minder omdat onze Joannes van Oisterwijk hierin geen bizonder naar voren komende persoonlijkheid geweest is.

Met de andere geestelijken van Gorcum zat hij gevangen in den stadsburcht, „den blauwen toren", van Zaterdag 28 Juni tot Zondagnacht 6 Juli, overgeleverd aan „de meeste ongerechtigheden ende grootste pynelijckheden, die menschen van menschen konden aengedaen worden". Zoo hebben de martelaars van Christus' stedehouder het octaaf van Petrus en Paulus gevierd. [1])

Honger, dorst, bedreigingen, slagen, spot, vervloeking, van dronken soldaten en van den afvalligen kanunnik Jan van Omal, — ze zijn den rector evenmin gespaard als den anderen. Doch op den voorgrond treedt hij slechts even:

„Soo doen sy tot hen comen den Pater oft biechtvader van het nonnenclooster der regularissen van S. Augustijn, eenen ouden treffelijcken man. Sy vraghen hem naer den schat van 't clooster. Maer hy hen overleverende alle 't geldt dat hy over hem hadde, verclaerde dat hij van anders gheenen schat en wieste. Dan die boose menschen en zijn niet alleen niet tevreden geweest met 't ghene dat sy over hem vonden, maar daerdeur noch meerder begheerlijckheydt crijghende, hebben met dreyghementen willen uytperssen dat hy hen eenighen meerderen schat soude wijsen. Ende om hem mette doodt vervaert te macken, soo stellen sy op hem een pistolet oft handtroer, alsoft sy hem terstondt souden deurschieten, ten ware dat hy hen den verborghenen schat toonde. Maer hy en heeft niet connen ghegheven dat hy niet en hadde, noch oock connen verraden dat hy niet en wieste, ghemerckt datter nergheringhs iet en was dat hy soude connen verraden toebehoorende sijn arm clooster, daer hy een arm overste van was." (Estius I 17.)

[1]) Wij weten niet of ook de Augustinessen binnen den burcht gevlucht geweest zijn, doch zouden redelijk willen veronderstellen dat deze, daags voor de inneming, evenals anderen de poort uitgelaten en b.v. naar den Bosch geleid zijn; anders toch ware de toestand nog duivelscher geweest.

Van dezen stillen lijder worden overigens geen bizondere dingen vermeld: maar wij kunnen ons voorstellen hoe menige priestermartelaar zijn laatste biecht nog eens en weder zal hebben toevertrouwd aan dezen „goeden ouden man" (Estius), in die lange nachten op den „blauwen toren" van Gorcum.

In den nacht van Zaterdag op Zondag, 5-6 Juli, zijn de heilige mannen in een schip verpakt en daarna weer overgeladen in een stinkende mosselschuit en wederom opnieuw in een vrachtschip, en zoo vervoerd naar Brielle, de slachtplaats.

Zondags van negen tot drie uur te Dord voor wal, achter een uitgespannen zeil ter bezichtiging gelegen, tegen betaling van een cent. — O Oisterwijker, wat hadden wij niet willen geven, om u te zien en te omhelzen dien hals, bereid voor het martelkoord.

Tegen den avond op een mijl afstands van den Briel het anker geworpen. Reeds vier en twintig uur op het water, half gekleed, verkild, verhongerd, en nu nog eens overnachten in het gezicht van den Briel.

Onafgewend hield onze Joannes z'n oogen, vol jeugdphantasie, gevestigd op dien machtigen St. Catharina-toren.

De zomersche sterrenhemel lachend en lokkend omhoog met een uitkijk van engelen, en eindelijk ten langen leste, boven de mistige weiden en glanzende morgenwateren de bloedroode zon.

O Brielle, stedeke van schande, ontvangt gij zoo deze hemelburgers, och menschen, kent gij hem niet terug pater Lenartsz van St. Elizabeth, die vroeger door deze straten liep, en u, nog kind, met „beeldekens" blij maakte?

O jawel, of ze hem nog kenden de oudere kerels en vischwijven: Weg met de papisten en afgodisten, naar de galg met die bedriegers! Zie ze krijschen en klauwen, spuwen en met takjes slaan, terwijl de gedwongen spotprocessie van geestelijken rondtrekt, eindigend voor het stadhuis in een hymne aan de Koningin der martelaren: Salve Regina. [1])

[1]) Wie Oud-Oisterwijk kent met z'n groote liefde tot Haar, en zich

Het was Maandag 7 Juli, acht uur 's morgens: toen opeengepakt in een walgelijk kerkerkot, de dievenput, tot volgenden nacht elf uur, met onderbreking tweemaal wegens een schijnverhoor.

Daar zetelde bij 'het verhoor, tusschen eenige deftige schurken, ook de schout en rentmeester der stad, de vroegere gastvriend van te Rugge, terwijl pater Lenartsz de gastheer voor hem stond. Hunne blikken zullen elkaar toen niet geraakt hebben, maar wel hun gedachten. Jan van Duvenvordt, trouwelooze vriend, gij zijt evenzeer een ellendige als die afvallige' priesters naast u.

's Nachts elf uur het vonnis en de voltrekking zonder uitstel. In een dronkenmansnacht, omhuild van bloedhonden, beschenen van helsch fakkellicht, gaan de martelaars twee aan twee gebonden naar de turfschuur van het oude kanunnikenklooster, eenige minuten loopens van het stadhuis.

Pater Jan kende dien weg zoo goed en die schuur, waar hij als oeconoom dikwijls had moeten regelen en ordenen . . . en thans te worden opgehangen aan dien ouden balk! Het was zijn klooster die ruïne.

„Van den Heere isset geschiedt, (aldus P. V. A. W.) dat hy hier oudt van jaeren, heylighlyck soude sterven die daer jonck van jaeren was gekomen om heilighlyck te leven. Hier hadde hy van syn selven Godt belofte gedaen door een H. Professie. Hier moest hy dan aen Godt oock syn selven leveren. Hier hadde hy syn eerste Misse ofte Offerhande gedaen van het H. Vleesch ende Bloedt Christi, hier moest syne vleesch ende bloedt oock eyndelyck aen God geoffert worden tot bevestinge van het ouwt Roomsch Catholijck Geloove".

Hier had de oude oeconoom zoo menigen priester aan de gastentafel ontvangen, en thans zou hij deze uitgelezen schaar van martelaren als het ware voorgaan in zijn klooster om ze binnen leiden tot het gastmaal des Hemels.

herinnert, dat juist de „Salve Regina" het Oisterwijksche kerklied was, die kan zich voorstellen welke gedachten en gevoelens hier Jan Lenartsz door hoofd en hart gegaan zijn. — En dan in het gezicht van het stadhuis, welks trappen hij zoo dikwijls beklommen had om den vriend schout te spreken.

9 Juli, 's morgens vier uur, zag een godvruchtige Gorcummer in visioen de martelaren stralend van hemelsche glorie.

Den volgenden nacht zijn de verminkte lichamen door geuzensoldaten in twee kuilen onder de balken begraven.

Opgravingen hebben plaats gehad voornamelijk in 1593, 1615, 1617, 1619; de beenderen zijn grootendeels vervoerd naar de Franciscanenkerk te Brussel, en aldaar vereerd en door wonderen bevestigd.

24 Nov. 1675 had hunne zaligverklaring [1]) plaats door Clemens X, en 27 Juni 1867 de heiligverklaring [2]) door Pius IX.

Van Joannes van Oisterwijk bestaan vier of vijf afbeeldingen.

Eerstens en tweedens de kopergravure begin zeventiende eeuw, gegraveerd [3]) door Jacobus Matham (Haarlem 1571-1623) naar het geschilderd portret anno 1573 vervaardigd door den Gorcummer Jan Tibaut Dierckx.

Ten derde de koperets van den Antwerpenaar Adraen Lommelin (1636-...)

Ten vierde de koperets van den Antwerpenaar Caspar Bouttats. (1640-1703).

Prof. Smit teekent aan: „Eene nicht van den heilige, Bertha genaamd, is gehuwd geweest met een geneesheer, genaamd Von Klein. Haar afstammelingen zijn (omstreeks

[1]) Volgens het werkje van Bremerus, niet meer te vinden, doch door de Bollandisten geciteerd (Acta S.S. II, 9 Juli, blz. 751-752) vierden na de zaligverklaring de kanunniken-Augustijnen van Lateranen, te Bologna in generaal-kapittel vergaderd, luisterrijk het feest van hun zaligen medebroeder Joannes, en eenigen tijd later vierde men te Bologna met grooten toeloop het feest der H. Martelaren van Gorcum cum octava. — Neefjes, collectie prof. Smit.

[2]) Dien dag stond ook onder den koepel van Sint Pieter, tusschen de saamgedrongen menigte Herman van Beugen, pastoor van het kleine Oisterwijk, omringd van vijf Oisterwijksche zouaven, luisterend met betraande oogen naar de heiligverklaring van hun nederigen dorpsgenoot Joannes Lenartz.

[3]) De reproductie hiervan — zij het dus een tweedehandsche en minderwaardige, wellicht door een leerling van den beroemden Matham — komt voor in het boekje van den Franciscaan Jan Bonerus of Boeners „Levende figuren van de H. Martelaars van Gorcum", 's Hertogenbossche, by Anthonius Scheffer ghesworen boeckdrukker int missael. 1623. Zoo is deze reproductie dan het vijfde portret.

1875) te Dieren woonachtig; een dezer, een dame, woont te Oberwesel: deze moet den rozenkrans van den heilige in bezit hebben, en, naar prof. Prenger meent te hebben vernomen, ook papieren op den heilige of zijne familie betrekkelijk."

Evenwel onze herhaalde nasporingen zoo te Dieren als te Oberwesel zijn tot nog toe helaas vergeefsch geweest.

Schutjes zegt dat van onzen heilige de preeken (door Estius gelezen) alsook het Manuale religiosorum in handschrift bewaard zijn. [1])

P. V. A. W. eindigt 1675 het werkje over zijn ordebroeder Joannes met deze regels:

O heylighen Johan!
Van Oosterwyck gheboren:
Van Godt naer uwen wensch,
Tot Martelaer vercoren.
Weert syt ghy nu gheeert,
By Godt syt ghy nu groot,
Om dat ghy voor hem stierft
Die kostelijcke doodt.
O stercken Martelaer!
Roose der Regulieren.
Sterre van Oosterwyck.
Met recht wy u nu vieren
Uw Regulieren helpt,
Uw vaderlandt staet by:
Door uw gebedt by Godt,
Maeckt ons van plaegen vry.

In het priesterkoor te Oisterwijk staat zijn beeld, slecht getroffen met gebruikelijk Jeremias-gezicht, en in den kooromgang eene beter geslaagde afbeelding, gebrandschilderd naar Lommelin.

9 Juli wordt in zijne geboorteplaats gevierd met H. Missen als op Zondag, Lof en lied, voor het beeld, gezet in licht en leliën:

[1]) Maar hij zegt niet waar. Te Brussel bij de Franciscanen, noch op het Rijksarchief aldaar iets te vinden.

O Martelaar van 't Sacrament,
Joannes, nauwelijks gekend,
Van eigen Oisterwijk vergeten,
Toen gij reeds hoog ten Hemel stondt,
En Gods bazuin in englenmond
U luide heilig had geheeten.

Joannes, edel van gemoed,
Getuige wel uw martelbloed.
Gij zult uw broeders niet vergeten,
Nu gij omhoog zoo glorierijk,
Den liefde-apostel als gelijk,
Aan 's Heeren Disch zijt aangezeten.

O mogen vonken van uw gloed
Ons overspringen in 't gemoed.
Ons wuft van geest en aardsch van zinnen,
Dat Jezus' liefde worde erkend
Zijn heilig Hart en Sacrament,
Dat wij Hem vuriger beminnen.

Nicolaas van Esch.

door

A. HUYBERS, past.

Wij geven Esschius' levensbeeld slechts in hoofdlijnen, naar de uitvoeriger schets van zijn kapelaan en opvolger den Oisterwijker Arnoldus Janssen; hier en daar eenige trekken en stippeltjes toevoegend ontleend aan de welgedocumenteerde voorrede van De Ram of afgeleid uit plaatselijke gegevens. [1])

Nicolaas van Esch werd geboren te Oisterwijk N.-Br., in het jaar 1507, dus in dezelfde tijdsomstandigheden als zijn dorpsgenoot Jan Lenartz (H. Joannes van Oisterwijk). Beiden kleine heiligen en beiden bestemd om het grootste deel huns leven te besteden aan de zielzorg van kloosterzusters.

Zijn vader was een tamelijk rijk fabrikant en handelaar in wollenstoffen, op en top zakenman in het nijvere Oisterwijk, waar destijds 500 weefgetouwen snorden. Met zijn lakens trok hij nu en dan naar Holland en verdiende goed geld, want wat de keur droeg van het Oisterwijksche Zegelhuis was wel gewild.

Af te leiden uit het testament van Nicolaas, moeten er in het huisgezin van Esch zeker vier jongens en een dochtertje geweest zijn, onder toezicht van de kindermeid Jutta, later klooster-overste van Uilenburg, te Den Bosch.

De familie van Esch was van godsdienstigen aard, getuigen alleen reeds de voortreffelijke priesters en kloosterlingen te dien tijde dienzelfden naam dragend. [2])

[1]) Het Leven van Nicolaas van Esch, beschreven in de Latijnsche taal door Arnoldus Janssen (anno 1580), in het Duyts overgeset door G. Gijbels, Leuven 1713. — Nicolai Eschii Vita et opuscula ascetica, Commentario praevio et notis. P. F. X. de Ram. Leuven 1858.

[2]) Zoo vind ik: Joannes van Esch, Norbertijn, werd in 1530 zesde proost van S. Sulpice te Diest, † 1541. Schutjes I 266. — Honesta virgo Anna van Esche, beggina curiae Diestensis. De Ram blz. LXXV (4). — Walterus Esschius pastoir van S. Martens Kercke in Wyck tot Maestricht, die voor

Doch hoe godsdienstig ook, de verfijnde hemelzin van den kleinen Nicolaas ging soms het begrip of den wensch van vader en moeder te boven.

Oisterwijk, destijds eene aanzienlijke parochie, bediend door de adellijke kanunniken van St. Geertrui [1]), had een hoog voornamen tempel [2]), een der zeven schoonste van de Meierij. Een kerk van 80 M. bij 50 M. met machtig klokkenspel, van zeven klokken wegende duizenden ponden brons: 5 à 6000, voorts 3000 en de anderen naer advenandt. [3]) Het marmeren oxaal trok aller vreemdelingen aandacht en verbazing, zoo ook de meesterstukken van schilderkunst op een twintigtal altaren. Want de adellijke pastoors spaarden moeite noch kosten om met majesteit en pompa heel den omtrek te overdonderen.

Doch het was niet deze uiterlijke luxe, welke den kleinen Nicolaas zoo verliefd maakte op het huis Gods. Neen, maar de inwerking des H. Geestes, die hier zijne zuivere ziel binnentrok en doorstraalde, doorsidderde, zoodat het bleeke lieve lijfje scheen te vervluchtigen en te verijlen, geschikt om weg te vlinderen naarboven.

O, Esschius wie benadert u om de mystiek te ontvouwen uwer binnenste verborgenheid.

We lezen het volgende eigenaardig gebeuren uit zijne jeugdjaren:

„Desen besonderen iever, ende devotie (gelijck ick uyt sijnen eygen mondt verstaen hebbe) is in hem eerst begonst in den tyde van den Advent alsmen de Gulde Misse ge-

---

zijn alderliefsten oom Nicolaas het grafmonument te Diest deed stellen. Gybels, 134. — Adrianus v. Esch, subdiaken. Gybels, 122. — In de oude Kerkelijke Rekeningen van Oisterwijk leest men nog al eens handteekeningen van schepenkerkmeesters en burgemeesters, van Esch zich noemend; en dezelfde familienaam komt hier en in den omtrek nog veel voor. Ik herinner tevens aan het mooiste der Oisterwijksche vennen, het „Van-Esscheven", en aan het naburige dorp van dien naam Esch bij Boxtel.

[1]) De abdij St. Geertrui te Leuven verzorgde deze parochie van 1230 tot 1648. Lees mijn „Oud-Oisterwijk".

[2]) „Templum nobilissimum" v. Ryckel Nomen Mariae Tetragrammaton. Leuven 1635. blz. 252. — v. Oudenhoven. Meyerye, blz. 70.

[3]) Oisterwijksche Kroniek Handschrift 1609.

woon is te singen, alswanneer door de schoolkinderen van Oisterwijk publijckelijk verthoont woordende de Boodschappe des Engels tot Maria, in welcke actie gethoont, en afgebeeld wiert het verlangen der Outvaders, om de komste Cristi, aen Nicolaus (als zijnde teer, ende witt van aensicht) is bevallen te verthoonen de Allerheyligste, ende Suyvere Maget Maria, in haere contemplatie ontfangende de groetenisse des Aers-Engel Gabriel: Weest gegroet Ghy vol van gratie, den Heere is met U: In welcke gedachten onsen Nicolaus sich alsdan oeffenende, en met veel soetigheidt des herten alles overwegende, is het geschiet dat hy als buiten zijn selven geraeckende, heeft gevoelt in sijn hert storten een groot inwendig licht des H. Geestes, een uytmuntende gratie, ende een ongemetene blijschap des gemoedts, soo dat hy nu oudt zijnde, ende my dat verhalende in myne jonge jaeren, my dickwils heeft geseyt, dat waert dat hem de geheele werelt toequam, hy de selve geerne geheel soude geven, om noch eens dese soetigheyt ende devotie te gevoelen ende te smaecken. Dese soetigheyt Godts dan eens beproeft hebbende, heeft, van dien dag af, sich uyt geheel sijn krachten gekeert tot Godt, en alsoo sijn leven aangestelt, dat een ieder daer in de volmaecktheyt koste lesen."

Reeds van jongsaf is in hem opmerkelijk onthechting van het aardsche, in- en uitwendige verstorvenheid, waardoor in de hoogstrevende ziel de contactvonken met den Hemel al lichter en dichter samenstralen, tot die helderheid des geestes en gloed van gebed en beschouwing ontstaat: een vergoddelijking der ziel, als weifelende overgang tusschen gratie en glorie.

Wij moeten ons gewoonweg bepalen bij uiterlijke dingen, en geven eenige voorbeelden van zijn verstorvenheid.

's Nachts liever bidden dan slapen, een steen in het hoofdkussen verbergen, vóór dag en dauw op het kerkhof [1]) of bij de kerkdeur plat ter aarde liggen, dikwijls vleesch derven, geld en mooie kleeren voor niets achten.

[1]) Onze pater Poirters, die heelemaal schijnt vergeten dat hij een Oisterwijksche jongen is, en nooit ergens met een woord van zijne geboorteplaats rept, maakt een uitzondering voor zijn dorpsgenoot Esschius en spreekt van dezen in: Het Leven van den H. Franciscus de Borgia. Antwerpen 1671, blz. 29, 30.

Eigenaardig ook, dat dit bizondere kind, hetwelk zeker het pikant jongensachtige miste, toch zeer gewild was bij de schoolkameraadjes, en zedelijken invloed in zijn kringetje uitoefende, zonder te mishagen. Die evenwichtigheid des gemoeds, of hoe zulks te noemen, is hem altoos ingebleven, waardoor zijne, — indien de uitdrukking gepast is — hoogideale uitzinnigheden samengingen met de meest practische bezinningen en daden.

Zoo, als student in het Bossche Fraterhuis, muntte hij uit in de dorre thema en tegelijk... in de „veersen". Zoo wenschte hij van harte zich terug te trekken in een woestijn, en toch ontmoeten wij hem te Leuven in het gejuich van wetenschap en hartstocht. Zich opsluiten in een Karthuizer-cel was daarna inderdaad zijn ernstig en herhaald verlangen. En niettemin, te Keulen komt hij te staan in een kring van beroemde leerlingen en in het volle gewoel der groote geesten van die dagen. Geld heeft en wil hij niet; maar... het wordt hem toegeworpen: hij moet en zal kloosters, kerken, studiehuizen bouwen, dan hier dan daar. — Wie ontleedt deze psyche, of beter, wie bemerkt niet den vingerdruk Gods?

Doch volgen wij hem liever op den voet.

Toen hij zijne lagere studies in Den Bosch voltooid had, meende vader van Esch hem voor den handel in te rekenen; doch dat kwam niet uit, de slotsom was: Nicolaas wilde priester worden. Hij nam afscheid van Oisterwijk om te gaan studeeren aan de Leuvensche hoogeschool.

De universiteitstad verzwakte hem niet, maar oefende zijne zelfbeheersching in nederigheid en kuischheid: geen doctorstitel hoe welverdiend ook, kon hem bekoren, en de verleiding des vleezes spuwde hij van zich af als een andere Thomas.

Priester gewijd door Petrus de Fine, wijbisschop van Erardus van der Mark, kardinaal-bisschop van Luik, — droeg hij zijne eerste H. Mis op in de Allerheiligen-kapel ergens in Diest. Wellicht wegens daar wonende vrienden of bloedverwanten, die mogelijk tevens aanleiding geweest zijn tot zijn latere

betrekking met Diest. En spoedig daarop reisde hij af naar Keulen, om ten huize van Andreas Herll van Baardwijk zich mede bezig te houden met de opvoeding van studenten.

Deze Andreas was leeraar aan de hoogeschool geweest en thans kanunnik van de St. Gereonskerk. Te zijnent hield hij een klein studenten-kosthuis. Het toezicht over dit jonge volkje was toevertrouwd aan onzen Nicolaas van Esch. Terzelfder tijd als de vermaarde Surius van Lubeck, werd ook de later zoo beroemde Nijmegenaar Petrus Canisius daar onder gebracht. [1])

Petrus Canisius (Piet de Hondt) kwam 18 Januari 1536 aan de hoogeschool van Keulen. Het burgemeesterszoontje was nog al lustig aangelegd en leefde soms met zijne vrienden zoo, dat men destijds nog niet den toekomstigen heilige erin geroken zou hebben!

Merkwaardig nu is het getuigenis van Petrus Canisius in zijne Belijdenissen, over Nicolaas van Esch. Aldus ongeveer:

„Hij was een priester van niet alledaagsche vroomheid, hij was mijn opvoeder, ja mijn vader. Nicolaas van Esch, zoo heette hij . . .

„Prijs mijne ziel den Heer, en gedenk trouw al het goede dat Hij u bewezen heeft. Hij gaf mij dien leeraar der vroomheid en dagelijkschen vermaner. Hem was het niet om mijn goed te doen; hij zocht enkel mij en het heil mijner ziel. Onder zijne leiding begon ik van mij zelven een walg te krijgen, om U, mijn God, meer te behagen. Zijne raadgevingen en zijn voorbeeld waren iets heel ongewoons voor mijne oogen en ooren. Op zijn woord brak ik mijne omstuimigheid, doofde ik den gloed mijner jeugdige driften. Kon ik met hem voortdurend omgaan, dan telde ik voor niets het verkeer met anderen of andere betrekkingen. Niet alleen in de biecht — en ik biechtte dikwijls bij hem — ontsloot ik hem mijn binnenste, ook voor het naar bed gaan legde

[1]) Nog eenige zijner leerlingen van naam, hier of later in Diest: Joannes Molanus, Jan Frederik van Lummen, Hieronymus Swimmen van Heusden. Zie Paquot in voce.

ik in vertrouwelijk onderhoud de misgrepen en tekortkomingen van den vervlogen dag, en alle andere vlekken mijner ziel aan hem bloot. Hem wilde ik rekenschap geven, hij moest mijn rechter zijn; als hij mij een straf wilde opleggen was ik bereid die te ondergaan.

„Altijd was deze man voor mij bezorgd; hij bad, weende, zegende, vermaande, drong aan, schreef. Eens was ik naar huis afgereisd [1]) en bleef langer dan gewoonlijk van hem weg, en leefde zooal henen. Het kreeg den schijn alsof ik mij aan een vrij leven wilde overgeven. Toen kwam hij zelf mij opzoeken, wekte mij op uit mijn slaap, berispte mij om mijne nalatigheid, richtte mij op, daar ik dreigde te vallen en voerde mij weer op Gods paden terug."

Verder verhaalt Canisius, dat Esschius zijnen leerlingen diep indrukte bepaalde levensregels, als: „God dienen is heerschen. Eene zaak alleen brengt heil aan: God dienen en al het overige is bedrog. Als gij Christus goed begrijpt, is alles goed, al verstaat gij het overige niet." — Dagelijks moest Canisius een hoofdstuk uit de vier evangeliën lezen, daaruit een spreuk, die bizonderen indruk op hem gemaakt had, kiezen, in 't geheugen prenten en door den dag dikwijls overwegen. Dikwijls en met groot nut ook levens van heiligen lezen. Canisius besluit met God te bidden, dat Hij aan de jeugd vele dergelijke edele en vrome leeraars schenke, die door woord en voorbeeld hunne leerlingen ertoe brengen eene fout op zedelijk gebied meer te verafschuwen dan een fout tegen de spraakleer of scheeve uitdrukking in 'n thema." [2])

Ik heb het citaat wat langer getrokken, omdat het is de getuigenis van een heilige over een heilige.

Uit hetzelfde geschrift bemerken wij, dat Esschius daar in Keulen voeling hield met alle groote mannen, die destijds

[1]) Canisius schrijft ook dat hij als knaap somtijds in Oisterwijk kwam: „Apud Oistervicanos". Maar daar zal hij wel geen kwaad geleerd hebben. Hij had er een tante in het klooster, en bezocht denkelijk en passant de familie van Esch.

[2]) Stimmen aus Maria Laach 1913. Band 85, blz. 41-44.

aan het hoofd stonden der katholieke beweging, en dat hij ook zijne leerlingen met hen in aanraking bracht. Zoo werden genoemd Joannes Stumpel, prior der Dominicanen, Eberhard Steinberger, provinciaal der Karmelieten, meer bekend onder den naam van Everard Billick, den wijbisschop van Keulen, Joannes Nopel, [1]) Johan Gropper, scholaster van het Sint Gereonskapittel, dien Paulus IV Kardinaal maakte, Georg von Skodborg, aartsbisschop van Lund en primaat van Denemarken en Zweden, die den koning het kerkelijk goed niet had willen uitleveren en nu te Keulen in ballingschap leefde

Intusschen stond van Esch in nauwe betrekking met de Karthuizers van het St. Barbara-klooster te Keulen, onder den voortreffelijken prior Pieter Bloemenvenne van Leiden. [2])

[1]) De aartsbisschop van Keulen zelf Herman von Wied maakte een treurig figuur aan zijn vicaris en wijbisschop Nopels was het vooral te danken, dat de ketterij buiten Keulen gehouden werd Schutjes I 210

[2]) Onder de uitmuntende mannen van dit klooster worden nog genoemd Gerard Kalckbrenner van Hamont, later prior de gebroeders Theodoor en Bruno Loer van Hoogstraten, Jan Justus van Landsperg in Beieren Ook Laurens Surius werd daar Karthuizer

Deze Karthuizers hadden een geestelijk verbond met den H. Ignatius tijdens diens leven gesloten en met zijne pas opgerichte Sociëteit van Jezus. Zij hadden o. a. den gelukzaligen Petrus Faber, een der eerste volgelingen van Ignatius, naar Keulen uitgenoodigd en hem gedurende zijn verblijf aldaar met allen eerbied binnen hun muren geherbergd. [1])

Bij deze monniken nu betrok Esschius een cel, en hunne eigenaardige ascese is wellicht van invloed geweest op zijne niet minder bizondere ascese. En zeker hadde hij hun regel aangenomen, indien niet zijn zwak gestel een beletsel ware geweest. God toch scheen er geen behagen in te hebben hem in een Karthuizer-cel als een uitheemsche kasplant te zien bloeien, maar wilde dat Esschius vruchten dragen zou naar buiten en onder de zijnen.

Zoo liet Esschius zich verbidden door de vier „hofmeesteressen" van het oude groote begijnenhof te Diest, St. Catherina-dal genaamd, en werd op haar wettige voordracht, 12 November 1538 door Luik benoemd tot rector of pastoor aldaar, bijgestaan door twee kapelaans.

De nieuwe rector, opvolger van Aerdt van Bruegel, tippelde vol ijver rond in den kring van trapgevelige huisjes, de kerk omringend, en klopte van deurtje op deurtje om de wijze en bizonder de dwaze maagden te onderrichten. Helaas, de meeste zwarte nonnekens of begijntjes zagen van binnen even donker als van buiten. En Esschius gevoelde zich meer en meer benauwd in dat wespennest van stekelige moeilijkheden en geniepige zorgen, zoo financiëel als moreel. Hij was dan heimelijk ook niet weinig tevreden, na verloop van een jaar een zijner kapelaans, Gaspar Heens uit Malle, overgehaald te hebben deze zaak van hem over te nemen, om zelf met verruimd gemoed weg te schuiven naar zijne zoete celleke in Keulen.

Maar na een paar maanden tikte O. L. Heer hem weer

[1]) De Studien. Jaarg. 16. D 22 (1884) blz. 249-250. Pius-Almanak 1882. blz. 246-256.

op de schouders: terug naar Diest. De kapelaan had er eveneens genoeg van, en de hofmeesteressen lieten niet los: alleen van hem was nog heil te verwachten.

Esschius, den vinger Gods gevoelend, kwam weer te voorschijn uit zijn cel, dicht bij de boekerij, en nam afscheid van zijne Keulsche vrienden, echter niet voor goed; want nu en dan zien we hem daar weer terugkeeren, om als in geestelijke vacantie z'n ziel te verkwikken in de ideale sfeer van een Gerard van Hamont, den prior, en zijn oud-leerling thans Karthuizer, den doorluchten Laurentius Surius, of om geestelijke verbonden van gebeden te sluiten en hernieuwen tusschen dit Karthuizer-klooster en zijn Begijnenhof.

Het is verwonderlijk met welk een toeleg en gevolg, deze geheel in zich zelf gekeerde man thans naar buiten begon te werken en in te grijpen.

Eerst moest de geestelijke nood in Diest verholpen door gebed, voorbeeld en vermaning. Inderdaad iets bovenmenschelijks, zulk een wemelend en onrustig vrouwenhof in korten tijd zoo te kalmeeren en te verinnigen, dat de lampen weer vol olie brandden in maagdelijke handen rondom den Bruidegom der zielen, in het midden-hof verblijvend.

Altijd practisch: De open straat, die dwars over het begijnhof naar de stadswal voerde, werd afgemuurd en een nieuwe openbare weg achter het hof om aangelegd, met duizenden guldens onkosten. De poort van het begijnenhof zal voortaan zorgvuldig gegrendeld geweest zijn, en de burgers van Diest op bezoek, zullen eerst netjes hebben moeten aankloppen en voor het tralie-luikje kijken alvorens toegelaten te worden.

Maar Esschius' heilige ijver bleef niet binnen dit klooster samengeperst. En dit is een sympathieke trek in hem, dat hij zijne geboorteplaats niet vergat, maar ook daar voor een begijnhof zorgde, met welks stichting reeds in 1539 een begin schijnt gemaakt. Het Maagdenhuis „Bethlehem", gelegen nabij de kerk, bestemd voor een 9 tot 12 tal arme maagden, die door spinnen en naaien haar brood verdienden, en naar

uit Kerk-Rekeningen blijkt, ook belast waren met het schoonhouden der kerk, etc. Zij stonden onder geestelijk toezicht van den tijdelijken pastoor, toen Philips van Hosden. „Heer ende meester Claes van Esch", zooals hij in een acte van overdracht genoemd wordt [1]), zorgde er voor ook hier een geestelijk verbond met Keulen te sluiten.

Eerste overste van dit huis was de zoo verdiept-heilige, mystieke en extatische maagd Maria van Hout, bijgenaamd van Oisterwijk, die later naar Keulen trok, door de Jezuieten aldaar hunne „moeder" genoemd werd, en 30 Sept. 1547 in het Keulsche Karthuizerklooster begraven is. [2]) Nog een zevental buitengewoon heilige of verlichte zusters uit dit huis bespreekt pastoor van Rijckel, vooral ook de geheimzinnige ongenoemde maagd „Anonyma" († 27 Jan. 1540, zeventig jaar oud) die een boek schreef „uit ingheven des heylighen Geests" namelijk „Die grote Evangelische Peerle" door Esschius vertaald.

Esschius, zijne volle aandacht opnieuw wijdend aan het Diestsche begijnhof, vormde daar groepjes of kringen van weer volmaakter levende maagden, in afzonderlijke behuizingen als: het convent van den H. Geest, het convent der engelen.

Daarna in hetzelfde Diest twee studiehuizen opgericht, een nabij zijn pastorie, het collegium van St. Salvator naar 't schijnt om eigen rectoren te kweeken, en een ander verderop in de stad, het Persoonscollege, voor wereldlijke priesters.

Zijn kerk geheel als vernieuwd, nieuwe pastorie, een vreemdelingen-onderdak, de huizenrij van het begijnenhof aaneengebouwd binnen verlegde rooilijn. Enz.

Hoe hij dit alles en zooveel meer tot stand bracht, daarbij nog het klooster-inkomen vergrootend, een welgevulde biblio-

---

[1]) Zie de uitgebreide studie over „Het Begijnhof van Oisterwijk" door Mr. Smit, Bossche Bijdragen III 40-55.

[2]) Over Esschius en deze begijnen: v. Ryckel. Vita S. Beggae 1631. blz. 309. Wichmans Brabantia Mariana 1632. blz. 427.

Over Maria van Hout: v. Rijckel ibid. blz. 277-278. Janssen Gybels blz. 60. de Ram LXV ([1]). Stimmen aus Maria Laach 1913-1914. Band 87 blz. 416. Stimmen der Zeit 1917-1918. Band 94 blz. 145.

theek inrichtend, beurzen stichtend voor arme studenten en fondsen voor opvolgers, — waar hij het geld vandaan haalde deze geldverachter, is een raadsel enkel oplosbaar door het besef van zijn mateloos Godsbetrouwen. Het geld, schrijft Janssen, werd hem soms door onbekenden thuisgebracht, op het oogenblik, dat het hem te pas kwam.

Als merkwaardigheid kan hier vermeld, dat hij en zijne begijnen bedacht werden in het testament van Dirk Hezius, gewezen geheim-secretaris van Adriaan VI, gestorven als kanunnik van Luik, een man naar het hart van dezen heiligen paus, die niet dan aan zeer waardigen legaten zal vermaakt hebben [1]).

Een nuttig werk deed hij in 1553. Naast het begijnhof stond een klein klooster van Franciscanessen of grauwe zusters bestemd tot verpleging aan huis van vrouwen in besmettelijke ziekte. Maar het klooster was geheel in verval zoo materiëel als moreel. Esschius trok zich de zaak aan uit naastenliefde. Hij deed het huis afbreken, verplaatsen, vergrooten, ommuren, voorzien van kapel en aansluiting met zijn begijnhof, veranderde niet slechts den naam in St. Anna-dal, maar vernieuwde bizonder den geest van het huis, door een vijftiental zijner volmaakste begijntjes te bewegen het kleed en het liefdewerk van St. Franciscus hier over te nemen, tot groote vreugde, troost en zaligheid van heel Diest.

Zoo, zegt zijn kapelaan, werkte hij „in veel andere cloosters ende geestelijcke plaetsen, daer hij als visitator van de bisschoppen is naer toegesonden geweest, alles met voorzichtigen raede, ende vlijtig gemoet aenvattende, 't gene tot reforme, en goede regelinge noode was."

De lieve lezer droome evenwel niet, dat hem alles zoo maar zonder tegenspraak en tegenstand van zelf gelukte. Ook Esschius had zijne benijders, die hem zelfs bij de inquisitie

[1]) „Imprimis pastori et beguinis oppidi Diestensis dari voluit duodecim florenos brabantiae semel, in communem distributionem, ut exequias pro eo celebrent et devote pro anima ejus orent". — De Studiën Jg. 16. D 22. (1884) blz. 277.

van onrechtzinnigheid durfden aanklagen. — Dat komt zoo van zelf, als luizen op bloeiende rozen. — Edoch de heeren inquisiteurs, Ruard Tapper, deken van Leuven, en Michel Drusius, afgevaardigde uit Luik, gingen van hem heen vol lof en bewondering.

Maar te midden van beslommering en verwikkeling straalde Esschius' geest rustig in wisselwerking met God, en schreef de verfijnde pen boeken vol lichtende regels over christelijke volmaaktheid, [1]) Op ongewone wijze innerlijk vervuld van de zalving des H. Geestes, zegt een Keulsch handschrift was hem de geestverrukking gemeenzaam als een vingerbeweging.[2])

En hoe deze bovenaardsche man daarbij in allen eenvoud practisch persoonlijk de deugd beoefende, blijkt uit de laatste hoofdstukken van Janssen, typisch daaraan gewijd.

Zoo leefde en arbeidde Esschius ten tijde dat allerwegen zedenbederf en ketterij 's Heeren gaarden overwoekerden, als ijverig hovenier geen onkruid duldend binnen zijne hofjes.

Veertig jaar is hij pastoor of rector in Diest geweest. Kardinaal de Granvelle, aartsbisschop van Mechelen (waartoe ook Diest sinds 1590 behoorde) benoemde hem 1 October 1569 tot landdeken over een veertigtal pastoors; doch wegens ouderdom heeft hij dezen eervollen post niet lang willen waarnemen.

Zooals hij leefde zoo stierf hij ook: voorbeeldig. Daags voor zijn dood bezocht hem Metsius, tweede bisschop van den Bosch, (toentertijd naar Diest uitgeweken, wegens zijn trouw aan Spanje.) Heete pestkoorts maakte zijn ziekte kort. Hij stierf 19 Juni 1578.

Arnoldus Janssen, gedurende 30 jaar zijn leerling of kapelaan, eindigt voelbaar ontroerd het levensverhaal van zijn „alderliefsten vader."

Hij werd begraven in het koor zijner kerk St. Catharina op het begijnenhof, in het midden vast voor den voet van

---

[1]) Zie lijst zijner geschriften Paquot Mémoires II 581. De Ram XLV — LXII. Deze vragen eene afzonderlijke en deskundige studie.

[2]) De Ram LXIV, LXV.

het hoogaltaar onder een blauwen steen, met dit ingekapte opschrift:

Hic requiescit Venerabilis Dominus Nicolaus Esschius, Oosterwycanus, hujus loci Reformator et Pastor annis quadraginta, qui obiit anno 1578, die 19 Julii. [1])

Bezijden den hoogen altaar hangt zijn portret, aldaar in 1608 geplaatst door zijn neef Walter Esschius, pastoor van S. Martinuskerk te Wijck bij Maastricht.

Wij geven hierbij (blz. 25) een ets van J. Berterham, voorkomende in Foppens, Bibliotheca Belgica II 905, alsook in De Ram, tegenover titelblad. Het vierregelig onderschrift luidt:

Temporibus nostris vere admirabilis Eschii Sal terrae, coeli volucris, fax aurea mundi, Belgarum columen, Begginarumque sequester, Cujus vita velut fulgur resplenduit orbi. [2])

Zijn „signet" is een schildje van blauw met zeven vlammen van zilver, drie, drie, een, de punten nederwaarts, ter beduiding van de zeven gaven des H. Geestes, wien hij altoos zeer bizonder vereerde.

Nog na zijn dood ondervondt Catherinadal den gezegenden invloed van dezen heiligen man. Want terwijl in Diest en rondom in de nabuurschap, in Mechelen, Aerschot, Leeuwen, Herenthals, de Calvijners schandalig te werk gingen, liefst in nonnenkloosters, bleef zijn begijnenhof geheel bevrijd van dit gespuis. Esschius had zulks voorspeld en zeker ook afgebeden.

Het schilderachtige stadje Diest aan de Demer, met z'n merkwaardig verleden en geboorteplaats van St. Joannes

---

[1]) Hier rust de eerwaardige Heer Nicolaas van Esch, van Oisterwijk, hervormer en veertig jaar pastoor van dit begijnenhof, gestorven 1578, 19 Juli (Juni).

[2]) Siet Vader Eschius: ghy sult in heel syn wesen
Den regel van uw doen en uw professie lesen:
Soo was syn mont en oogh als hij tot Diest met lof
Den tyd van veertigh jaer herstelde Begga's hof.

Pastoor Polydore Daniels, oud-begijnenhof Hasselt, bezit nog een weinig bekende ets van Esschius, alsook zijn fraai groot portret op paneel geschilderd.

Berchmans, bewaart nog steeds het oude begijnhof, verbouwd of hersteld in den stijl van opvolgende tijden. [1]) Er zijn heden nog drie begijntjes.

Ten Z. O. van Oisterwijk ligt omwald van klimmende dennen, een watervlak, roerloos maar met verrassende diepten; door een purpermist van harsstammen als door sluierwaas, ziet men het 's morgens stilletjes zilveren, en overdag wemelen van zonnevonken, een grooten hemelspiegel gelijk.

Dit is het Van Essche-ven, het mooiste onzer liefelijke vennen. Beter dan eenig monument in zijn geboorteplaats, houdt deze weinig gekende natuur zijn naam en geest in herinnering.

Oud Oisterwijk is merkwaardig, ook om zijne heiligen: om den martelaar Joannes v. Oisterwijk, de extatische maagd Maria van Oisterwijk, de geïnspireerde Anonyma, en zeker niet het minst om den mysticus en asceet Nicolaas v. Esch.

De Leuvensche professor en rector magnificus De Ram verheugde zich reeds op een feestelijke heiligverklaring in vergezicht.

Maar welke saamvoelende groep of ideale combinatie zou er zich nog zakelijk aan geven om zulk Romeinsch proces los te krijgen, nog wel voor een geheel onbekende wereldgeestelijke en rector van een uitstervend begijnensoort! Wij willen zoo maar bescheiden wenschen dat Esschius' leven en werken niet langer voor eenieder gesloten boeken blijven. Want al lezende zal menige priester nog heden zachtkens zijn wonderlijken invloed gevoelen en zoo van zelf wederom toenadering met hem zoeken in de gemeenschap der Heiligen.

---

[1]) Philippen. De Begijnenhoven. Antwerpen 1918. Raymakers. Kerkelijk Diest.

Adriaan Poirters

door

A. HUYBERS, Past.

Wat eenmaal verzameld in druk uitgegeven is, behoeft niet telkens weer opnieuw gezet. Voor volledige Poirters-studie verwijs ik eenvoudig naar de Historisch-letterkundige schets van H. J. Allard [1]).

Wij bepalen ons nu meer bizonder tot den jongen Poirters in zijne tijds- en familieomstandigheden onder Oisterwijksche belichting, en hopen zoo nog iets te kunnen opmerken waaraan nog geen aandacht geschonken is.

Vader Jan Adriaan Poirters is, zooals bekend, tweemaal getrouwd geweest.

Eerst met Jenneke Hixpoors. Uit welk huwelijk geboren zijn minstens drie kinderen: Cornelis en Laurens, beiden priester geworden en Jan, vroeg gestorven [2]). Zijn vrouw Jenneke overleed 11 Februari 1604 [3]). Dat is dus in het Oisterwijksche pestjaar.

„In het selven jaar is de pest tot Oosterwijk gecoomen en aldaer den geheelen winter bleijven leggen ende is in den somer 1604 soo jaamerlijk ende dangereuselijk ende schroomelijk gepasseerd en voortgegaan, dat die van de stad van den Bosch ende meestendeel van de omleggende dorpen geinterdiseert en op grooten peenen verbooden hadden, dat

[1]) Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken 1872-73, ook in Dietsche Warande en afzonderlijk bij Van Langenhuysen Amsterdam 1878 uitgegeven. — Een dubbele bloemlezing, keurbloemlezing en volksbloemlezing kwam uit te Aalst bij De Seyn. — Volledige Poirters-bibliographie in de verhandelingen der Z. Ned. Mij van Taalkunde, 1906. Wat Poirters was en nog zijn moet, Antwerpen, Bouchery.

[2]) Ouwerling. Bossche Bijdragen I 366-368.

[3]) Haar grafzerk in de oude kerk werd 10 October 1786 aldaar door den Boxtelschen landmeter H. Verhees nageteekend. Afbeelding in het Handschrift Capucijnenklooster te Handel, B. II. 6 f° 81.

niemant eenigen nabeuren van Oosterwijk — alwaart dat sij ook gezont en niet besmet waeren — en souden mogen logeeren, sulkx, dat de resteerende nabeuren in de velden, weijden en heijden hen hebben moeten onthouden, uijtgenoomen dat eenigen bij een geheugten van Oosterwijk zijn ontfermt en ontfangen geweest; en sijn als doen binnen de voorz. vreijhijet over de 400 persoonen gestorfen geweest en souden wel altemaal gestorfen hebben, hadden sij hen niet gescheijden en van den anderen geloopen; want de lugt alsoo gevelsd (?) was, dat allen degeenen, die binnen de vreijheijt waeren gebleeven en niet gevlugt, al waren gestorfen oft besmet geweest en dat de voogelen over de vreijheijt vliegende het vier ontfangen en ter aarden vielen; alsoo dat de gevlugten — in sonderlingen de wethouderen en eenigen van de gequalifiseerden — in 22 weeken in de voorz. vreijheijt niet hebben dorfen woonen of verkeeren [1]).

Ten tweede male huwde Poirters in dat zelfde jaar, 20 Juni 1604, met Wilhelmina Verhoelink.

Uit dit huwelijk was het eerste kind onze Adriaan geboren Augustus 1605, eerst gedoopt 2 November.

Die heel kleine Adriaan zal wel een baby geweest zooals alle anderen; er staan ten minste geen fabelachtige rariteiten van opgeteekend. Daarom doen we best nu de aandacht te vestigen op oud-Oisterwijk en op vader Poirters. Want de omstandigheden maken soms den mensch.

De nijvere hoofdplaats van het Meierijsche kwartier Oisterwijk, zag er in die dagen maar treurig uit. De huizen lagen ineengerommeld en verkoold even als de mooie lindenlanen, en ook de ontzagwekkende tempel was niets meer dan een prachtige ruïne: daklooze muren met afbrokkelende raamgaten en gierende scheuren. Herinneringen aan de veelvuldige geuzen-bezoeken, vooral aan Hohenlohe in 1587.

Rond 1600 echter kwam er een beetje verademing; men begon weer te „timmeren", hoognoodig ook, er waren slechts 22 huizen overeind gebleven uit den brand. Totdat in den

[1]) Oisterwijksche Kroniek 1566-1609. In Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht DXL blz. 158.

winter van 1603 tot laat in den zomer van het volgend jaar, de adem opnieuw afgesneden werd door de verstikkende pest, die Oisterwijk op de vlucht of ter dood joeg. Een half jaar lang was de vrijheid slechts bewoond door „de wethouderen en eenigen van de gequalifiseerden".

Uit deze omstandigheid volgt reeds, dat vader Poirters een man van qualiteit moet geweest zijn, want hij is heel den pesttijd door in Oisterwijk gebleven: immers 20 Februari 1604 werd zijn vrouw begraven, en 20 Juni van hetzelfde jaar zijn tweede huwelijk ingezegend door pastoor Hieronymus van Berthem.

En niet alleen een man van qualiteit, maar ook iemand vol durf en levenslust moet hij geweest zijn, om in zulke omstandigheden nog aan trouwen te denken!

Doch wellicht ook heeft Onze Lieve Vrouw ter Linde den vromen man (later vader van drie priester-zonen) moed gegeven om te blijven, door de miraculeuze opzienbarende genezing der pestlijdster Anna, huisvrouw van Leonard Laurentsz. anno 1604 [1]).

Inderdaad iemand van beteekenis de oude heer Poirters; en wel: schepen-kerkmeester in de Vrijheid Oisterwijk. Kerkmeester? Waarachtig; dat is nu eens een ontdekking uit de oude kerkerekeningen, die pater Allard jaloersch gemaakt zou hebben. Een kerkmeester, die mede een voorname rol gespeeld heeft in de zorgzame kerkelijke aangelegenheden destijds, zooals blijken zal uit het vervolg dierzelfde rekeningen [2]). Niet 't minst pleit voor hem en genoeg reeds zegt het, dat hij juist van pastoor H. v. Berthem en van diens

[1]) Wichmans. Brabantia Mariana p. 428.

[2]) En behalve onder die kerkerekeningen vinden wij zelfs zijn handteekening geplaatst naast die van een paar Oisterwijksche kasteelheertjes; wegens een contract tusschen den abt van Leuven en Oisterwijk. Het betreft een hernieuwde erkenning van het tiendrecht over Oisterwijk, hetwelk de abt van St. Geertrui te Leuven genoot. Welk recht „solennelyck gepasseert onder de vrijheits contrasegel op den 16 Juny 1545 gegeven, item bij accoord van dato den 28 April 1608 tusschen den eerw. here Lovis van Eijnatten, als abt van St^e Geertruyen binnen Loven ter eenre ende Jonker Jan Bever et S^r (seigneur) Guilliam Olivers ende Jan Andriaen Poirters gedeputeerdens ter andere syde." — Oud Archief Gemeente Oisterwijk No 33. Exploit.

opvolger J. G. v. Rijckel de vertrouwensman [1]) geweest is. Want van Berthem een „hoogst eerbiedwaardige" persoonlijkheid werd in 1607 voorgedragen voor de eerste-klas waardigheid van abt van Leuven (de benoeming is echter niet doorgegaan); en van Rijckel, de latere abt en bekende schrijver, is wel de meest vermaarde pastoor geweest, dien Oisterwijk ooit gehad heeft.

Toen middelerwijl onze Adriaan zijn hartverscheurend krijten en krijschen zoowat gestaakt had en de traantjes waren opgedroogd, begon tegelijk ook de liefelijke vrede te glimlachen.

Want „op den vijfde dag Maij 1609 soo is de trefves ende bestand (het twaalfjarig bestand) binnen dezen vreijheijt voor den raathuijzen aldaer gepubliseerd en savonds met vier en branden van pecktonnen, schieten met roers en bussen gesolmeneseerd en dat men eerst behoorden te seggen voor noen sacrefisien en aanhooringe van solmineelen missen en begankenissen van ginderaalen prosessie".

Waaraan ook de schepenkerkmeester Poirters zal hebben deelgenomen naast o. a. van den Wiel, Peijnenburgh, van Weir. [2])

Onze Oisterwijksche gemeente-secretaris Lambrecht van den Heuvel zette zich er voor, om de lijdensgeschiedenis van Oisterwijk te schrijven, pastoor v. Berthem hield kerkvergaderingen, en heel het Kerkeind klapperde van hamer- en zweepslagen in het volle restauratiewerk van kerkgevaarte en Franciscanessen-klooster.

Waar eigenlijk het huis van onzen kerkmeester stond, en tot welk gilde hij behoorde?

Poirters heeft bepaald aan het Kerkeind gewoond, want daar huisden toen alle menschen „van qualiteit." Het Lindeind

[1]) De parochie Oisterwijk werd van 1230 tot 1648 bediend door de reguliere kanunieken van St. Augustinus, uit de adellijke abdij St. Geertrui te Leuven, die zelve het jus patronatus bezat voor Oisterwijk en Helvoirt.

[2]) Namen van mede-onderteekenaars der kerkerekeningen, tevens familienamen van de getuigen bij Poirters tweede huwelijk.

was niet meer in aanzien. Bij de gemeente-collecte voor den herbouw, bracht het Kerckeynde 1054 gulden op, het Lijndeynde slechts 165. [1])

Daarenboven waren 1609-10 bij Jan Adriaen Poirters in den kost, de metselaars en voerlui, werkzaam voor het herstel der kerk. (K. R. no 2 f^0 16). Reden genoeg om zijn woonhuis nabij de kerk te denken. Zou hij mogelijk tevens logementhouder geweest zijn? [2]) Te meer omdat hij er ook een „karre" d. i. gerij op nahield. [3])

Intusschen laat kleinen Adriaan maar fiksch opgroeien, oogen en ooren wijd openzetten voor die beweging en volksdrukte van ambachtslui en reizigers rond de kerk en thuis; stuur hem met broertje Joseph naar onze bosschen en vennen naar den „Heykant" opdat de „mens sana in corpore sano" tot ontwikkeling kome. Vader en moeder Poirters, gezegend met zooveel kinders hebben gelukkig geen tijd of lust ze een voor een te vertroetelen. Daarbij, behalve zijn eigen zaken en huishouden, ook de kerkrestauratie en -meubileering met gepaard gaande financiëele beslommeringen, blijven Poirters' aandacht vragen; en dat hij er een belangrijk deel in had en zelfs verre reizen voor gemaakt heeft, blijkt telkens weer uit die oude kerkerekeningen.

Adriaantje, zoo dicht bij de kerk wonend, is zeker ook misdiener geweest bij pastoor van Berthem en ook nog bij van Rijckel, die in 1616 pastoor in Oisterwijk werd. Beiden uitgelezen priesters; en de dichterlijke aanleg van den eerste [4]) meer nog het bekende schrijverstalent en de boekenlust van

---

[1]) „Uit devotien tot tymmeringe der voirscreven kerke" liet ook de familie Poirters zich niet onbetuigd. Zoo o. a. gaf Lyske de maerte d. i. de dienstmaagd van Jan Poirters = X stuvers, en een Anneke Peter Poirters = VI gulden.

[2]) Dan ware de gissing niet roekeloos dat het tegenwoordige „Kerkzicht" hem tot huizing gediend heeft. Sinds eeuwen is dit de eenige herberg nabij de kerk geweest. — Maar hoe hiermede nu weer te rijmen dat J. Poirters anno 1620 twee nieuwe blauwe altaarsteenen geleverd heeft (f^0 39v.)

[3]) Waarmede anno 1621 een predikheer uit den Bosch gehaald werd om in O. de passie te preeken; kosten = 3 stuvers! (f^0 36)

[4]) Op een ouden kerkbalk, thans boven het priesterkoor bewaard, staat nog een distichon anno 1610 ingebeiteld.

den laatste [1]) kunnen mogelijk indirect een tikje hebben toegevoegd aan de ontbolstering van den kleinen dichter in dop. Het ligt in alle geval voor de hand, dat pastoor van Rijckel zich moet geïnteresseerd hebben voor het kerkmeesterszoontje met z'n twee heer-broers, jaren lang.

In 1612 werden de kinderen blij gemaakt met den eersten „Catechismus voor de Catholycke jonckheyt des bisdoms van 's Hertogenbossche," en zien we Poirterske mede aanschuiven op de banken der oude school, gelegen vlak naast de kerk ten Z. W. Hier heeft hij zijn eerste wijsheid moeten opdoen bij de twee priester-kosters (matricularii) die na hun vroegmis daar schoolmeesterden.

Het onderwijs (lezen, schrijven, zingen, rekenen) zal er wel niet slechter geweest zijn dan elders. Want een oude schrijver beweert dat de ingezetenen der Vrijheid altijd zeer genegen waren voor de studie; de reeds genoemde kroniekschrijver van 1609 getuigt, dat „uit deezen vreijheijt zijn gesprooten veelen en geleerde mannen, soo geestelijken als weerreldlijken"; alsook mag opgemerkt, dat er in Oisterwijk een zevental studiebeurzen gesticht zijn, en dat sommige onzer Leuvensche pastoors aan de universiteit gestudeerd hebben. Redenen te over om eenige belangstelling voor het plaatselijk onderwijs te vermoeden.

Maar Adriaan moest hooger op, toonde roeping voor het priesterschap, en werd anno 1617 naar het Jezuieten-college in den Bosch gebracht (zeker met de „karre" van vader; en nadat moeder hem juist nog heeft kunnen laten inschrijven in de anno 1617 nieuw opgerichte broederschap van den Rozenkrans.)

Hoe komt de oude Poirters er op, zijn jongen naar de Jezuieten te sturen?

Dat is toch heel goed verklaarbaar. In het studiehuis van St. Geertrui te Leuven was nu noch later plaats voor een burgerjongen zonder gekwartierd wapentje; en de adellijke

---

[1]) Zie opgave v. Rijckel's werken: Coppens III 291.

kanunniken schenen vooral in de XVIIde eeuw zeer kieskeurig geworden. [1]) Dus naar de Jezuieten in den Bosch; want het bekende Fratershuis aldaar was in verval geraakt, en sinds October 1610 hadden de Jezuieten een college geopend in het gewezen klooster der Bogarden, Verwerstraat ingang Waterstraat.

Daarbij, niet vergeten, sinds jaren had de Societeit hier al eenigszins sfeer gemaakt. De Oisterwijker Nicolaas van Esch [2]) was een bizondere vriend der Jezuieten; zijn leerling Petrus Canisius kwam Oisterwijk nog al eens bezoeken; en de eerste moeder van het Oisterwijksche begijnhof, de extatische maagd Maria Lignana had van de Keulsche Jezuieten den eerenaam van „onze moeder".

Nu eenmaal onze jonge Poirters aan de Jezuieten is overgeleverd, zullen wij hem maar loslaten, en zal Pater Allard wel verder buiten Oisterwijk zijne gangen bespieden.

In het toen rustige Oisterwijk zien we hem enkel onder de vacantie terug, op bezoek bij pastoor v. Rijckel, en in bewondering voor de nieuwe stukken, waarmede jaar op jaar de gerestaureerde kerk verrijkt werd; of neergeknield in de kapel van Onze lieve Vrouw ter Linde, en verder maar den heelen dag de bosschen in, zooals hier van ouds gebruikelijk.

Sinds hij in 1622 den Bosch verliet om verder in Douai de wijsbegeerte te studeeren, zal hij Oisterwijk niet of zelden nog bezocht hebben.

Intusschen zou ik graag weer eens een kleine digressie maken naar den ouden heer Poirters, maar vrees hierdoor eenigszins tegen de regels der rhetorica aan te loopen. Evenwel „filius imago patris" en zoo kunnen soms uit trekken des vaders karakterlijnen van den zoon te scherper uitkomen.

Welnu, dat die oude heer Poirters heel wat mans was en voor vol werd aangezien, blijkt uit de verdere afwikkelingen

---

[1]) Dietsche Warande 1881. Adriaan Willem baron van Renesse v. Baer.
[2]) Zie mijn artikel over Nicolaas van Esch.

der kerkerekeningen; toen hij tot tweemaal toe naar Brussel en Leuven werd afgevaardigd om den raad van Brabant en speciaal den abt, Louis van Eynatten van Lichtenborg, aan het verstand te brengen, dat de door Z.E. gestorte bijdragen voor de kerkrestauratie onvoldoende gebleken waren. Vader abt trok de tienden, en niet zuinig; dus moest hij ook maar voor het tekort gespannen, zoo dacht men in Oisterwijk.

„Item alsoe de penninge byden here prelaet van St^e^ Gertruden tot Loven gecontribueert totden nyeuwe timmeringe der voirs. kercke achtervolgende (overeenkomstig) den accoirde van den jaere 1608 [1]) nyet en waren genoech, soe hebben die representanten deser prochien henne gecommitteerde nae Looven gesonden om aenden here prelaet voirs. naerder supplement totte voirs. timmeringe in regarde vande thiende die syn Ew. over de gehele prochie is treckende te versuecken ende anderssins met syn Ew. waer 't doenlijck te accordeeren."

Wel een vereerende opdracht, maar geen gemakkelijke aangename taak waarmee die heeren in Sept. 1623 belast werden. De prelaat toonde zich niet zoo toeschietelijk, en wilde eerst een gespecificeerde nota eens grondig bestudeeren, terwijl de heeren naar Oisterwijk konden terugkeeren.

Maar Poirters c.s. liet den moed niet zakken, en 16 Januari 1624 begaven de gecommitteerden zich opnieuw naar Brussel en Leuven. Dit is gauw gezegd. Doch men moet weten, dat de winter van 1624 in de geschiedenis berucht is om zijn ijselijke koude. Dan te paard van toren tot toren trekken (over Baarle-Nassau, Hoogstraten, Antwerpen) langs ongebaande hardbevroren wegen en krakende moerasvelden, langs sneeuwstuivende heideplassen en naaldenbosschen, met zulk een boodschap op de maag, en het vooruitzicht op ontmoetingen met rondzwervend soldaten-geboefte. Waarlijk menige moderne kerkmeester zou tegen zulk een onderneming opzien.

---

[1]) Zie nota supra.

Niettemin „Item opten 16 dag January 1624, sijn de gecommitteerde, by name Mr. Adriaen Comans, Jan Adriaen Laureyssen, Jan Adriaen Poirters en Jan Cornelis van Esch voir dè tweede reyse nae Loven ende Bruessel gereyst om het supplement, hiervoir verhaelt, alnoch naerder te vervolgen."

Bij Hoogstraten begon het romantisch te worden: aangehouden door een partij soldaten van Bergen, en later nog weer door „sess ruyters", allen met hetzelfde voorstel: je geld of je leven!

Ze zullen dan ook blij geweest zijn toen ze rustig buiten Antwerpen in het „Gildebroershuysken" zaten hun verteyringen te maken, terwijl „Jan Poirters knecht metten perde In de drye Snoecken" zijn dorst mocht laven; om daarna ook nog even uitgeschud te worden van zijn tyergeld door „item alsoo die soldaten."

En na een rillerige tocht per trekschuit van Antwerpen naar Brussel werden zij ook daar nog maar zeer koel ontvangen, zoo niet ijskoud afgewezen. Want „item alsoe die here prelaet alsdoen in vergaderinge der heren staten, was aldair met syn eerweerden den here van Perck gebesoigneert."

Doch „Mr. Comans ende Jan Adriaen" waren genoeg diplomaat om zulke besoignes niet al te zeer au serieux te nemen, en organiseerden midderwijl „Inden Engel een wijngelach met eenen persoon geadviseert inde voirs. sake tegen den voirs. here prelaet." Bij welke gelegenheid zij zich met dien advocaat zeer warm en sterk tegen den prelaet gemaakt moeten hebben te oordeelen althans naar de betaalde wijnrekening. — Of het nu te danken geweest is aan de welsprekendheid van advocaet Oetelaer, dan wel aan de energie onzer gecommitteerden, in alle geval niet lang daarna was het „accoirdt metten here prelaet gemaeckt". —

Intusschen de oude heer Poirters scheen het te kwaad te krijgen, of ten minste er genoeg van te hebben. Dat was na het oversteken van de Schelde bij Antwerpen, in den akeligen nacht van 26 op 27 Januari. „Item inde veirschuyt snachts

van brant ende bier met vijf st., van by 't tolhuys opt Schelt over te setten midts den stercken ysganck".

Althans te Antwerpen in de herberg „Int Gulden Perdeken" is hij achtergebleven en heeft zich door Frans Jan Appels deftig naar Oisterwyk laten vueren voor item... 35 stuvers. [1])

Vader Poirters ineengedoken voor den vlammenden haard „Int Gulden Perdeken" is wellicht in gedachten afgedwaald naar zijn zoon Adriaen, toen nog op studie in Douay, college Marchiennes.

Of hij hem bezocht heeft? Wilden zij elkaar nog eens zien, dan mocht zeker niet te lang meer uitgesteld. Want na den val van den Bosch in 1629 zou het reizen in het Zuiden steeds moeilijker worden. En een jonge Jezuiet ware in de Meierij-woestijn zeker wel verscheurd geworden door Staatsche snuffelaars. [2])

Na van 1628 tot 34 de letteren onderwezen te hebben in de Jezuieten-colleges van Mechelen en Maastricht, studeerde hij de theologie in Leuven van 1634 tot 37, het jaar zijner priesterwijding.

In dezelfde stad nu, zetelde destijds (1626-41) als abt van St. Geertruide, Josephus Geldolphus van Rijckel, oud-pastoor van Oisterwijk, sinds 1626 tot deze hooge waardigheid verheven († 1641).

Ongetwijfeld heeft de schrijver van Rijckel zich in Leuven vaderlijk geïnteresseerd voor den eminenten zoon van zijn voortreffelijken Oisterwijkschen kerkmeester, te meer om diens letterkundigen aanleg.

Zoo is het niet ondenkbaar, dat Poirters hier nog een of andere Oisterwijksche herinnering in zijn binnenste heeft opgenomen en gekoesterd om tot pennevrucht te rijpen. Zou b. v. de Maria-lievende van Rijckel zijn oud-misdienaar niet

---

[1]) Oud Archief Gemeente Oisterwijk. Kerkrekeningen no 4 (1616-1625) fiis 61-63.

[2]) De omstandigheid dat hij het geuzen-geweld in O. niet heeft meegemaakt en bijtijds naar België geëclipseerd was toen de herrie na 1629 opnieuw begon, schijnt mij de meest redelijke verklaring voor zijne verdraagzaamheid in deze.

in geuren en kleuren verteld hebben van dat laatste groote wonder, [1]) op voorbede van O. L. Vrouwe ter Linde? [2])

Doch, waarom zoo lang en breed uitgemeten de omstandigheden, waarin de jonge Poirters geleefd heeft?

Omdat Oisterwijk bepaald van invloed geweest is op zijn geest en geschriften, en daarom van belang voor wie belang in hem stelt.

Vader Poirters, een degelijke ouderwetsche burgerman die, bij practischen kijk op menschen en zaken, tevens oog had voor ideale dingen, want de luister van Gods huis is hem blijkbaar lief geweest.

Godsdienstig: anders hadde hij geen drie priester-zonen opgekweekt; kloek: denk aan zijn Leuvensche zending, waarbij toch te voorzien was dat „de vonken om de ooren" zouden vliegen.

Een man geoefend en gemakkelijk in den omgang, die zoowel met de Oisterwijksche seigneurs en adellijke pastoors, als met leidekkers en allerlei slag reizigers wist te praten.

Natuurlijk ook doorprikkeld van dien esprit gaulois, ons volkje vandaag nog zoo eigen: onvermoeid gespitst om den leuken lachkant der dingen te belichten, vlug met rake woorden en zetten, 'n geest die luchtig en vluchtig schijnt, maar die toch gewillig en warm aan- en meevoelen kan: het lenige midden tusschen noordsche vormenvastheid en zuidelijker vormenspel. — Immers hij was volop Brabanter in het hartje der Meierij, en stond midden in de beweging.

Al dat vaderlijke en Brabantsche zien we in onzen dichter reflecteeren, te heller nog door veelzijdiger praktijk en beleving.

Ja, deze omstandigheden kunnen zeker den scherpen opmerker en vriendelijken zedenmeester beïnvloed hebben om

---

[1]) Anno 1626. Wichmans p. 429.

[2]) Kan misschien O. L. Vrouw van Oisterwijk geen aanleiding voor hem geweest zijn tot het dichten op O. L. Vrouw van Kevelaar en van Halle; en zou mogelijk de herinnering aan vaders verhaal over de Oisterwijksche pest van 1604 niet kunnen beïnvloed hebben zijn „Rosalia, patronesse tegen de peste?"

lachend de waarheid te zeggen, maar zij ontvonken toch geen dichterlijken aanleg.

't Is waar, doch er is nog iets: Oisterwijk is altijd mooi geweest.

Kom zien en weer eens zien naar bosschen en vennen, met hun tintelende of gesluierde schoonheid, altoos nieuw en verrassend en wonderbaar als een eeuwige glimlach en verademing, nog niet weggevaagd door paradijsvloek.

In deze bosschen heeft de kleine Poirters als kind geloopen om eekhoorntjes of nestjes of waterlelies, als jongeling en student gewandeld en getoefd, in velerlei stemming; maar hoe ook wisselend van ernst en luim, toch zijn deze licht-indrukken blijven nawerken en phosphoriseeren; vandaar zijn frissche dichterbloei met voorliefde voor natuur in vergelijking en zinspeling.

Onze bosch-vennen zijn niets bij woudmeeren en onze mosheuvelen worden niet vergeleken met gebergte; zoo geen Poirters met Vondel. Toch is ook onze Oisterwijksche natuur aangenaam en verkwikkend; evenals de Oisterwijksche dichter.

Een portret van Poirters werd tot nog toe niet gevonden. Zijn ideale uitbeelding in brons is thans onder handen van den Vlaamschen kunstenaar A. de Beule, bekend om zielkundige opvatting en uitvoering.

In Oisterwijk waar zijn monument wordt geplaatst, is thans ook een Poirtersstraat in aanleg.

De Vestiging van de Bossche Predikheeren te Mechelen

(1649—1652)

door

Dr. ROBERT FONCKE.

Op het Stadsarchief te Mechelen aan de Dijle, de aartsbisschoppelijke stede van België, hangen enkele op houten geplakte rollen, die, afkomstig uit vroegere kloosters, den naam vermelden van monniken of nonnen welke aldaar overleden. Twee ervan maken de lijst uit van de Paters Predikheeren, die te Mechelen stierven tusschen de jaren 1652 en 1713 en dan weer van 1714 tot 1795. Op het eerste daarvan staat ook te lezen:

„Anno Domini 1651, ab expulsione e civitate et conventu Sylvae-ducensi ac aliis per Batavos, tandem post varia ac tot pericula rerum, ut videre licet in tabula originali defunctorum dicti conventus, incepimus habitare civitatem Mechliniensem et paulatim construere hunc conventum" [1]).

Het is immers bekend, dat na het sluiten van den vrede van Munster (1648), toen in de Vereenigde Provinciën de katholieke kloosters in 't gedrang raakten, zoowel de Urbanisten of Rijke-Klaren als de Dominikanen of Predikheeren uit 's Hertogenbosch naar 't Zuiden overvluchtten en allebei in Mechelen een onderkomen vonden.

Of de neerzetting der eerstgenoemden aldaar met eenige moeilijkheid gepaard ging, mag men gerust ontkennen: althans nergens in oorkonde of archiefbundel merkt men daar-

[1]) *V. Hermans:* Inventaire des archives de la ville de Malines, Tome VIII (1895), blz. 222.

van eenig spoor. De Predikheeren evenwel kregen veel minder kans: zij waren genoodzaakt te bidden en te smeeken, te betoogen en te bewijzen, vooraleer de Heeren van het Mechelsche Magistraat uit de jaren 1650 voor hen de stadspoorten wilden laten opendraaien. Van hunne vestiging in het „saligh Mechelen" van Sint Rumoldus mag ook worden gezeid, dat zij „post varia ac tot pericula rerum" gebeurde.

Allereerst kan het wellicht geen kwaad er aan te herinneren dat in een paar „geschiedenissen van Mechelen" uit onzen tijd gerept wordt over de Predikheeren en hun klooster. Belangstellenden verwijzen wij dus naar *Eenige Bladzijden uit de Geschiedenis van Mechelen* door F. Steurs; [1]) — *Historische Aanteekeningen rakende de kerken, de kloosters, de ambachten en andere stichten der stad Mechelen* door den Z. E. H. Kanunnik Schaeffer; [2]) — *Namen der straten van Mechelen en korte beschrijving hunner vorige of nog bestaande oude gebouwen* door Kanunnik W. van Caster; [1]) en *Malines jadis & aujourd'hui* par Léopold Godenne [3]). Hierbij hoeft men echter nauwelijks te doen opmerken dat de mededeeling van F. Steurs in juist zeven regeltjes druk (blz. 123) natuurlijk wat al te beknopt luidt. Op het laatstgenoemde Fransche werk vestigen wij ook de aandacht uitsluitend ter wille van het plaatje blz. 367: „La rue de Stassart; à gauche, l'ancienne porte d'entrée de l'église des Dominicains transformée en arsenal"; immers de bijgaande tekst is simpellijk vertaald naar den gids van Kanunnik van Caster, in verbo: de Stassartstraat (blz. 76). Waar dan deze Mechelsche oudheidkundige zich bepaalde bij een samengedrukte verwerking van het overzicht bij Schaeffer, spreekt het vanzelf dat wij alleen op de studie in de „Historische Aanteekeningen" (Deel II, blz. 449—462) den nadruk leggen. Jammer genoeg is zij nogal wanordelijk gesteld en vooral in opzicht van duidelijke opgave der geraadpleegde bronnen laat ze erg te wenschen over.

[1]) Mechelen, Drukkerij Steurs-Bussers (z. j.).
[2]) Mechelen, Frans Verhavert-Buelens (z. j.).
[3]) Malines, L. & A. Godenne; 1908.

Desniettemin kunnen we hier aan Schaeffer eventjes het woord verleenen:

„De Predikheeren van Mechelen waren die van het klooster, hetwelk in 1629 uit 's Hertogenbosch door de staten van Holland verjaegd werd. . . . . De Predikheeren vertrokken 69 in 't getal, waervan er eenigen overgingen tot andere conventen in Braband en Vlaanderen; eenige gingen terug by hunne naestbestaenden, eenige bleven in de stad in wereldlyke kleederen om de katholieken by te staen.

In 1630 vereenigden zich eenigen te Boxtel in de meijery, doch om moeijelykheden die zy tegen kwamen, verplaetsten zy zich in 1632 naer Stratem by Eyndhoven. Den 20 december 1636 gaven de Staten van Holland een gebod dat al de geestelyke of religieuse personen binnen de 14 dagen uit het gebied der Staten moesten vertrekken; de predikheeren zijn dan verhuisd naer Breda, doch als deze stad den 8 october 1637 ook aen de Hollanders overging, moesten zy weder hun convent opbreken; zy trokken dan naer Venlo, daer zy aenkwamen den 27 november. Maer zy werden er zoo geplaegd van de staetsgezinden dat zy van daer verhuisden naer Gemert; doch er was nog geene volle rust aldaer te bekomen; door den Westphaelschen vrede, 1648, werd de meijery van den Bosch aen de Hollanders afgestaen, die de predikheeren haest verjoegen. Deze poogden dan zich neder te zetten te Bornhem, doch daer dit veel moeielykheid had, keerden zy zich tot den koning van Spanje, die in 1649 schreef aen den aertshertog Leopoldus, gouverneur van België, dat zyn verlangen was, dat de verjaegde paters binnen Mechelen een nieuw convent zouden bouwen. Zoohaest de Predikheeren dit vernomen hadden, droegen zy een smeekschrift op aen gemelden aertshertog, dewelke dit zond aen den geheimen Raed, die het advies daerover vroeg aen den aertsbisschop van Mechelen, Jacobus Boonen, aen het kapittel van St. Rombauts, aen den Grooten Raed en het magistraet dezer stad. De biddende ordens-dienden eene memorie in aen het stadsbestier om de Predikheeren niet te aenveerden, waerdoor de zaak verschoven werd.

De provintiael der Predikheeren, ziende dat de zaken bleven steken, zond een tweede rekwest naer het hof van den koning, tot tusschenspreker nemende den eerw. heer Reginaldus Cools, later bisschop van Antwerpen, die toen te Madrid was. De koning gaf een gunstig antwoord op het smeek-

schrift, den 19 september 1650; doch men maekte de zaek zoo moeielijk, dat het nog byna twee jaren aenliep eer de Predikheeren aldaer aenveerd werden" [1]).

Hoe moeilijk het ging, vertellen op den man af enkele oorkonden, welke men op het Stadsarchief te Mechelen kan nalezen. Het is best mogelijk, en zelfs uiterst waarschijnlijk, dat het origineel dier stukken er nog berust; evenwel, een belangrijk deel van voorname bundels en papieren werd einde September 1914 naar Antwerpen in veiligheid gebracht en kwam eerst in de allerlaatste weken van het oorlogsreisje terug. Wij hebben ons dus moeten behelpen met afschriften in den „Chronologischen Aenwijser" [2]), die trouwens alle gekontroleerd blijken. Aan den anderen kant werden wij door den welwillenden Heer Kanunnik Dr. J. Laenen, den geleerden archivaris van het Aartsbisdom te Mechelen, verwezen naar één lias in zijn depot: spijtig genoeg zijn de meeste stukken er uit deerlijk gehavend door vocht en schimmel, toch lichten zij nog duidelijk toe hoe moeilijk de overgekomen Bosschenaren in hun Mechelsche huis raken mochten.

Wondermoeilijk, als gij nagaat wat een hooge beschermers zij van de meet af voor zich wisten te winnen! De tijdsomstandigheden hadden zij wel tegen zich; want de zuidelijke Nederlanden lagen doodgebloed van het lange oorlogen en ook te Mechelen was zelfs geen schijn meer van de weelde van nog geen honderd vijftig jaren vroeger, toen het de hofstad der landvoogdes Margaretha van Oostenrijk geworden was. In den weg lag ook een koninklijk verbod om nog nieuwe kloosters binnen onze provinciën op te richten. Philips IV zal daar dan het zwijgen niet kunnen toe doen, maar integendeel uitdrukkelijk moeten herinneren aan zijne „défences et prohibitions faictes sur l'érection de nouveaux cloistres". Doch van groot belang scheen deze hindernis

---

[1]) Schaeffer: op. cit., blz. 450 vlgg.
[2]) Cf. Inventaire des archives..... VIII, blz. 225.

niet te wezen. Althans, reeds den 22 November 1649 had de koning een genadig oor geleend aan den provinciaal der orde en schreef hij aan zijn goeden kozijn Leopoldus, opdat den Predikheeren zou worden toegestaan

„dentrer et habiter le couvent que le Baron de Bornhem a fait édifier au dit lieu et den édifier un autre en la ville de Malines pour y loger les religieux allans et venans des villes dallentour et ceux des couvents ruinez par la guerre, et que sur ce luy fussent dépeschées lettres de permission et amortissement a ce nécessaire". [1])

Te Bornhem waren zij dus welkom: de landheer lokte ze ja naar zich toe! En toch zijn zij er nooit gekomen, al was er nog sprake van op 9 October 1652, toen te Brussel vóór notaris Guillialme Robarts een zekere „Sr Ioannes Linsin, jonckman ende coopman" toezei

„uyt singuliere affectie ende particuliere devotie, die hij is draeghende tot het heylich Cruys rustende in de capelle binnen Bornhem, ende der religieusen der Paters Predicheeren binnen Brussele .... onwederroepelyck ten eeuwighen daege de somme van vijff hondert guldens tsjaers, tot onderhoudt ende in subsidie van de religieusen der Paters Predicheeren, als die binnen Bornhem sullen resideren ..." [2])

Te Mechelen kwamen zij wel, maar men was er kwalijk op hunne intree gesteld.

Desniettemin liepen de Bossche kloosterlingen met voorbeeldigen ijver storm tegen de „Policye-camer" der Dijlestede en begonnen hun offensief bij de heeren Burgemeesters en Schepenen met een Latijnsch verzoekschrift [3]),

„ut dignentur ipsis gratiose concedere illud ipsum, quod sua Majestas Catholica ordini fratrum Praedicatorum Pro-

[1]) Copij in lias Aartsbisschoppelijk Archief.
[2]) Cf. lias Aartsbisschoppelijk Archief.
[3]) Chronol. Aenwijser, jaar 1650, fol. 35.

vinciae Belgicae favorabiliter suis litteris nuper concessit, vel pro parte sua concedere manifeste judicat, ipsisque supplicantibus concedere tam favorabile rescriptum, seu advisamentum quo ipsorum admissio ad civitatem Mechliniensem promoveatur".

Zóó luidt de slotszin van hun rekwest; heel goed laat hij hooren den diep ootmoedigen toon, waarin het omstandig smeekschrift werd gesteld. Het is er op gericht medelijden te verwekken voor hun rampzaligen toestand — en dit is het eerste van de twee motieven, waarop het heelemaal gebouwd werd; het andere is een voorbeeldig pleidooi „pro domo", een uitstalling van feiten en bewijzen, welke bij voorbaat elke tegenkanting binnen de stad zoeken te ontzenuwen.

Derhalve pennen zij allereerst een verslag neer over hun calvarieweg door de laatste twintig jaren en schrijven, voor ons, meteen een brokje geschiedenis van het Bossche sticht:

Exponunt cum debita reverentia pro parte fratrum ordinis Praedicatorum Conventus Buscoducensis Provinciae Germaniae inferioris, quod ipsi (ut toti Belgio notum est) ejecti sint e Civitate Buscoducense in odium fidei, Anno 1629, postquam ibi ab anno 1253 resedissent.

Quod tunc aliquo tempore resederint in Majoria Silvaeducensi, quo usque per Edictum retorsionis Statuum Hollandiae, Zelandiae etc. inde iterum fuerunt proscripti.

Manserunt tunc aliquo tempore in oppido Bredano, quo subacto ab Hollandis et erepto e manibus Regis, nostri Catholici iverunt habitatum Gemertae tamquam in loco neutrali.

Unde rursum Anno 1648 in principio Mensis Augusti coacti sunt recedere violencia Hollandorum.

. . . . . .

Zeer zeker hadden onze Predikheeren er zich nochtans bij neergelegd, indien de Heeren vander Weth te Mechelen deze inleiding wilden overslaan, als zij maar aandacht zouden overhebben voor het vervolg van 't stuk: één bewijs dat voor niemand in de stede, voor burgers noch voor andere geestelijken, hunne intrede te duchten viel. Als bedelmonniken konden zij in dezen naoorlogschen tijd in de uitgeputte zuide-

lijke Nederlanden, welke nog grooter verval tegemoet gingen, niet welkom zijn! Zij begrepen het tenvolle en nu spannen zij al hunne overredingskracht in om het magistraat, en verder den gemeenen poorter, te doen inzien, dat zij alles behalve berooide broeders zijn, doch werkelijk over voldoende middelen beschikken om zichzelf te bedruipen.

Zij leggen derhalve den nadruk op hunne „statuta" voor zoover zij, overeenkomstig besluiten van het concilie van Trente en van drie pausen, — Clemens VIII, Paulus V en Urbanus VIII — verbieden: „a Provincialibus non possint assignari in conventibus plures religiosi, quam commodi possint ali ex medijs quæ habent conventus". Doch in de allereerste plaats is het hun te doen om de opsomming van hunne inkomsten en goederen: buiten dien indruk kan men niet na lezing van het rekwest, dat ten slotte het uitzicht krijgt van een inventarium.

Hebben zij iets op hunne lange lijst vergeten? Zeer zeker niet! Het eene na het andere geven zij de middelen op, die bijdragen tot voorziening van hunne kas. Daaronder is het wel interessant te vernemen;

Primo quod habeant ex vi articulorum seu contractus facti post obsidionem Civitatis Buscoducensis jus gaudendi et fruendi bonis ad Conventum suum pertinentibus quoadusque superstites fuerint.

. . . . . .

. . . . . quod a perdita Civitate acquisiverint usque modo ultra octigentos quinquaginta sex florenos annue quos poterunt semper retinere, et in quos Hollandi nullum jus habent.

Deinde quod adhuc habeant aliquam notabilem summam brevi applicandam.

. . . . . .

Et poterunt illa media quæ acquisiverunt a perdita Civitate paulatim adhuc augeri per dotem quam adferent ii qui pro illo Conventu reciperentur ad habitum ordinis.

Superadditur adhuc, quod ille Conventus habeat in Hollandia, Geldria et Frisia alijsque locis confœderatarum Provinciarum, novem missiones quarum Missionarij submittunt ex fructibus suorum laborum quotannis aliqua subsidia temporalia

ad suos conventus pro sustentatione eorum qui remanent ad sarcinas.

Als een jubelkreet werpen zij er de bewering uit, dat zij wel degelijk bij machte zijn huis en klooster te bekostigen:

Præterea quod ipsis sit provisum de capitalibus ad emendam et solvendam aliquam domum et fundum, in quibus admissi poterunt habitare.

Daarna weiden zij even onbevangen uit over hun andere eigendommen. Mochten zij maar tusschen hunne muren zitten, hoe zouden zij toonen dat zij in meer dan voldoende mate over alles beschikken wat noodig is tot de stoffeering van klooster en kerk!

Habent insuper omnem supellectilem tam sacram quam domesticam sufficientem pro religiosis privatis et officinis omnibus ejusdem novi Monasterii.

Want wat sommen zij niet al op! Zilverwerk, cibories, monstransen en kelken, ampullen, schotels en kandelabers, ornamenten voor het altaar, kleederen te dragen bij de kerkelijke diensten:

„Argentea Ecclesiae satis multa et pretiosa ut tres insignes monstrantias; unum ciborium deauratum; undecim vel duodecim calices deauratos: ampullarum tria vel quatuor paria cum duobus scutellis ad lavandum manus in sacrificio missae; decem candelabra argentea; unam crucem argenteam artificiose factam; unam insignem lampadem argenteam; paces argenteas deauratas tres vel quatuor; campanulam argenteam; omnia paramenta pro ornatu altarium; omnis generis et coloris vestes sacras pro sacerdotibus ac eorum ministris pro festis solemnibus, mediocribus, simplicibus et ferialibus".

Dat was lang niet alles, doch wij wenschen alleen de aandacht verder te vestigen op wat thans ook nog in breeder kring belangstelling zal wekken: op de schilderijen bv.:

Multas picturas, non tantum sufficientes ad providendum

uni honesto sacello, cum duobus vel tribus altaribus, sed etiam ad vendendas aliquas alijs ecclesijs,

Ten slotte kan het voor bibliografen aangenaam zijn hierbij wat te vernemen van boeken en handschriften:

Preterea insignem bibliothecam omnis generis librorum, adhuc multum auctam intra viginti annos.
Insignes etiam libros chorales, bene et nitide scriptos in parcameno, multaque similia quæ brevitatis causa omittuntur.

Het dient nauwelijks gezeid, dat ook aan aartsbisschop Jacobus Boonen een dergelijk verzoekschrift werd overhandigd. Een afschrift er van is bewaard [1]). De broeders maakten het zich gemakkelijk: alleen den aanhef en het einde werkten zij eenigszins om, doch voor het zakelijke deel lieten zij hun schrijven aan den Mechelschen raad letterlijk onveranderd — en van nieuws dan laten zij hunne eerste twee punten spreken over hunne geldelijke middelen, bezit en renten.
Maar dit keer vergenoegden zij zich niet met een bloote, schoon geloofwaardige bewering. In denzelfden lias ligt ook een gedetailleerde lijst van al hun hulpbronnen, die blijkens Vlaamsche aanteekeningen in de margina aandachtig werd nagezien.

Declarant Fratres Predicatores, ut infra, Conventum Buscoducensem sui ordinis adhuc recipere ex bonis sui Conventus quotannis ad vitam eorum, qui anno 1629, 14 Septembris declarabantur professi istius Conventus, mille octingentos florenos et novemdecim stuferos.	1811—19—
Videlicet super Dominijs Regis in quarterio Buscoducensi, seu Territorio Majoriæ Buscoducensis	20— 7—
Super Statibus Brabantiæ ejusdem Territorii	175—17—

[1]) Cf. lias Aartsbisschoppelijk Archief.

Item ex diversis redditibus super aliquibus pagis et super bonis aliquorum hominum	692—15—
Item ex pratis et terris	203— 0—
Item ex villarum una ad eos pertinentium, preter grana, butyrum, et porcum in specie, et mensura ac pondere in pecunia.	85— 0—
Item de granis, que redimuntur pecunia	135— 0—
Recipiunt adhuc quinquaginta modios siliginis in specie computando modium ad decem florenos, faciunt annue	500— 0—
	1811—19—

Ab anno autem 1629 hec sequentia acquisiverunt in redditibus videlicet.

Unum redditum nummorum capitalium	2000— 0—
Item adhuc unum redditum	1300— 0—
Item alium	4400— 0—
Item alium	4000— 0—
Item alium	1200— 0—
Summa hujus folii horum Capitalium applicatorum post annum 1629 ascendit ad	12900— 0—
Item (alium)	1200— 0—
Item alium	560— 0—
Item alium	2000— 0—
Item alium	200— 0—
Item alium	100— 0—
Item alium	550— 0—
Item alium	100— 0—
Item alium	2000— 0—
Somma sommarum horum capitalium hujus folii ascendit ad	6710— 0—
Somma sommarum capitalium applicatorum post anuum 1629 ascendit ad	19610— 0—
Que capitales computate ad nummum 20 faciunt annuè	980—10—
Ad nummum vero 16 faciunt annue	1225—12—

Zoo goed als zeker werden de heeren van het Magistraat even breedvoerig op de hoogte hiervan gebracht. En het wil ons thans voorkomen dat, na een dergelijke deemoedige

bede ter omlijsting van een dergelijke uitstalling van goede redenen, de Bossche monniken ter dege mochten verhopen de regeerders op het Mechelsche schepenhuis tot de gewenschte zienswijze te hebben kunnen overhalen.

Wie weet, hoe zoete hoop de Predikheeren stelden op hun verzoekschrift, dat zij naar de „Policye-camer" hadden laten dragen? Een duchtige teleurstelling hebben zij echter ondergaan; immers na korten tijd bleek de noodzakelijkheid zich van nieuws tot het Magistraat te wenden.

Zij liepen dus aankloppen voor een tweede maal en dit keer spraken zij Nederlandsch. Nochtans gieten zij het nieuwe rekwest [1]) heelemaal in den vorm van het eerste Latijnsche epistel; alleen willen zij zoo mogelijk nog wat hardnekkiger bewijzen, hoe zij allesbehalve last of bezwaarnis voor iemand te Mechelen zouden meebrengen.

Wij nemen het hieronder gaarne over in zijn geheel o. z. t. z. want het licht aardig den toenmaligen staat van zaken toe en is daarenboven in sappige taal verwoord:

> Aen de seer edele, wyse ende voorsienige Heeren Borghmeesters, Schepenen ende andere van den Magistraet der stadt Mechelen.
>
> Verthoonen seer ootmoedelyck ende met behoorlycke reverentie de religieusen des Convents der Predicheeren Orden van den Bosch, hoe dat sy hier en daer hooren ende verstaen, datter veel syn, die haer inbeelden ende laeten voorstaen, dat 't principael poinct van haer request, twelck sylieden int latyn hebben overgegeven, te weten van hier te mogen comen woonen, sonder beswaernis ende zonder last van de gemeynte deser stadt, maer en soude dienen om eenen goeden mondt te maecken, ende dat de conditie haest sou gebroken worden als sy, supplianten, maer en souden toegelaeten oft geadmitteert syn, volgens dat op andere tyden ende plaetsen dickwils is gesien geweest; te meer omdat sy mede den naem voeren ende onder tgetal gerekent worden van de men-

[1]) Chronol. Aenw., jaar 1650, fol. 38.

dicanten ende biddende ordens, die verobligeert souden syn van haer statuten ende institutie wegen met omganck te doen haeren cost te haelen, welcke persuasie de supplianten schynt odieus te maecken aen U. U. E. E. ende by de gemeynte deser stadt. Bidden daerom midts desen U. U. E. E. sulckx niet te willen gelooven; want het notoir is, dat in Spagnien, Italien ende andere plaetsen ofte quartieren, daer de conventen souffisante dote hebben, sulcks niet en geschiet, maer leven stillekens op haer renten oft jaerlyckxe innecomen, doende den goddelycken dienst alevenwel, ja te beter, neffens den dienste der gemeynte ende haere studie. Alsoo dat daerom torden van den H. Dominicus, ee(r)stgancx ingestelt synde op de maniere ende op den voet als ingestelt is torden van den H. Franciscus, over dat statutum dispensatie versoecht ende vercregen heeft, welck privilegie ende veranderinge oft dispensatie geconfirmeert is int H. Concilie van Trenten . . . . . Waeruyt blyckt, dat sy connen ende moghen aengenomen worden onder conditie van geen almisei te eysschen oft te soecken; ende syn ontwyffelyck ex obligatione virtutis fidelitatis et veracitatis verbonden die conditie te houden ende te volbringen. . . . . .

Bidden daerom de supplianten, dat U. U. E. E. gelieven te laeten vallen alle vremde umbragie van bedroch ende inbreken ofte violeringe van de conditie van te leven op de renten ende middelen die de supplianten sullen medebrengen.

Ende dat U. U. E. E. oock gedient syn in consideratie te nemen, dat door haer admissie den wagen van de vier ordens, die men eygentlyck noempt de biddende ordens, niet soo seer om het bidden voor de gemeynte aen Godt, alsdan sal syn vier wielen hebben oock in dese stadt van Mechelen, gelyck in meest de vermaerste steden van Nederlandt, ende dat de generaele processie ende begravinge der overledenen te solemneelder sullen voortaen geschieden door het bycomen ende adjunctie der supplianten.

Versoecken oock dat U. U. E. E. gelieven te considereren oft uyt haer staetken van de tydelycke middelen niet evidentelyck en volght, dat de supplianten hier commende zonder beswaering van de gemeynte ende met suffisante middelen ende op conditie van daer op te leven sonder

aelmisse te soecken, dat de gemeyne Borgerye daerby noch profiteren sal int vercoopen van laecken, saey, lywaet, bier en broot, kaes en boter, visch en vleesch, olie en keerssen, smoudt en seep, hou[w]t en turff, kalck en steen, koussen en schoenen, etc[a].; want sy de voorss. waeren dagelyckx van noode sullen hebben gelyck andere menschen.

Versoecken dat iterativelyck met alle behoorlycke submissie om ontfangen ende geadmitteerd te syn, ende dat U. U. E. E. daerin aensien, dat sy syn ballingen ende verjaechde religieusen, die nu over de twintich jaeren lanck dickwils verdreven syn van d' een plaets op dander. Men heeft immers hier in Nederlandt soo dickwils vremde ende uytlandtsche religieusen ende geestelycke persoonen uut compassie ende medelyden ontfanghen, als Angloisen, Hybernoisen, Schottsche ende Loreynsche, etc. Ende tis notoir, dat de supplianten syn eygen natuerlycke vassalen ende ondersaten van Syne Coninclycke Majesteyt, die uut haet des gelooffs ende der Catholycke religie nu viermaels tsedert het jaer 1629 verdreven ende verjaecht syn; ende om cort te syn gaen de supplianten voorby veel meer andere redenen, motiven ende consideratien, vertrouwende voorts op U. U. E. E. discretie, wysheit ende voorsichticheit neffens U. U. E. E. ingeboorne goedertierentheyt. Dwelck doende, etc.

In zijn brief van 22 November 1649, tot den aartshertog Leopoldus gericht, met de voor de Predikheeren heuglijke melding „als dat het synen wille is, dat de Supplianten binnen de voorschreven Stadt souden geadmitteert worden", had de koning natuurlijk om onderscheiden adviezen verzocht, waaronder dat van het Magistraat. Misschien werd het toch ingediend, doch ten slot konden de paters aan de heeren vertellen in een nieuw schrijven, dat op 13 Februari 1651 voor ontvangst werd onderteekend door den stadssecretaris De Potter, hoe „datter te Brussel gheen advis te vinden en is". [1]) Drie dagen te voren althans had een zekere H. Deschamps hun daaromtrent de volgende „certificatie" opgestuurd [1]):

---

[1]) Afschrift in hns Aertsbisschoppelijk Archief.

„Je soussigné, Secretaire de Monsieur le Conseillier du Fief, declare d'avoir visité les papiers dudit Sr Conseillier du Fief pour trouver l'advis du Magistrat de Malines touchant la pretention des Dominicains, ny ayant rien sceu retrouver. Fait a Bruxelles, le xe de Febvrier *1651* . . . .

Was er wellicht te denken aan nalatigheid van wege het Magistraat? Dan voelt men die voorzeker aan als gewild en opperbest zou zij de merkbare tegenkanting van op het Mechelsche Raadshuis bewijzen.

Gelukkiglijk voor de Predikheeren was de koning inmiddels weer welwillend genoeg geweest om uit Madrid, den 19 September 1650, van nieuws aan zijn kozijn te melden, dat hij met innig welgevallen zoowel het klooster te Bornhem als te Mechelen zou zien inrichten [1]). Zijne hooge gunst mochten zij bij voortduring genieten, misschien wel omdat zij zoo behendig zijne vroomheid kwamen prikkelen: immers in zijn latere patentbrieven zal de vorst herinneren aan „l'humble supplication et requeste de Révérend Père en Dieu, nostre chier et bien amé le provincial de l'ordre des Dominicains en ces nos Pays-Bas, joints avec luy les religieux dudict ordre, placez cy-devant en nostre ville de Bois-le-Ducq, contenant: que ledict suppliant, porté d'un sèle qu'il a pour le bien de nostre corone et Estat, le progrès dudict ordre et le salut des âmes, auroit en l'an mile six cent cinquante demandé permission de nous, pour ériger deux couvents du mesme ordre, l'un à Bornhem et l'autre en nostre ville de Malines, afin que le bon Dieu, par l'intercession du patriarche St. Dominicq et les prières de ses enfans, seroit servi de bénir la royne, nostre très-chère compagne, d'une génération tant désirée et nécessaire pour la conservation de nostre dict Estat et monarchie".

Nog een andere hoogmogende heer was niet afkeerig van hunne inkomst te Mechelen — en wel hunne opperste geestelijke overheid, de aartsbisschop.

Mgr. Jacobus Boonen ten minste had niet getalmd met

zijn advies, dat eerlijk voorlichting zocht bij het metropolitaan kapittel, bij de parochiepastoors en de priors der stedelijke bedelmonniken. Den 11[en] April 1650 had hij het rekwest van de Predikheeren in handen gekregen en reeds den 31[en] Januari daaropvolgend was hij met een breedvoerig antwoord klaar. Het berust thans nog op het aartsbisschoppelijk Archief te Mechelen, naar wij gelooven in voorschrift. En het is wel jammer, dat ook dit stuk langs den bovenrand erg werd toegetakeld; want uiterst merkwaardig is het met het oog op het pro en contra van het toe te laten klooster, doch zeer belangrijk meteen voor een betere kennis van het toenmalige Mechelen. Zal dit niet duidelijk worden uit hetgeen wij hieronder overschrijven?

> . . . . se voit que la plus part dudict Chapitre Metropolitain admect ladicte fundation aux conditions par eux proposées, n'estant tout le nombre des capitulaires sinon de seize, en m'y comprenant avecq le Plébain, et ceux qui ont signé sont en nombre de huict, ausquels moy estant adjoinct, revient tout le nombre de ceux qui ont signé ou consenty à neuf.
>
> Les curez refusent ladicte fundation sauf celuy de St Jean.
>
> Et les trois Ordres mendians, scavoir les Freres Mineurs, Carmes et Augustins s'y opposent. Les Capuceins n'y ayant contredict ny —
>
> Je trouve y avoir raison d'accorder au suppliant sa demande moyennant les conditions suivantes: dont la principale est qu'il monstrera y avoir moyens souffisans pour fonder, meubler et entretenir ledict Couvent et ce qui en depend sans aucune charge de la commune, qu'au surplus soit donné asseurance de l'accomplissement des conditions proposées par ledict Chapitre, sauf que je ne trouve raisonnable de retenir à tousjours la Confrérie du Rosaire en l'église de S. Jean, puisque le contraire a esté expressement pourparlé à l'institution de ceste Confrerie; seulement je serois d'advis de laisser à ceste Eglise les rentes et ornemens appartenans à ladicte confrérie jusques

ores [ou a quelque temps ultérieur qui sera désigné] [1]) à charge d'entretenir les stations des *15* mistères du Rosaire, lesquelles ne pourroient [onques] estre placées ailleurs. Je ne dis pas le mesme quant à la Confrérie du sacré nom de IESUS, érigée à St Pierre, pour n'avoir rien entendu pourquoy elle n'y debvroit demeurer, comme jusques ores, à quoy ledict Suppliant consent, ... (bien qu'à regret).

— — — — — — — — — — — — —

Je suis meu à ceste resolution pour les hautes mérites et grande saincteté, tant du Patriarche et fondateur de cest ordre S. Dominicque, que de ses enfans de l'un et de l'autre sexe, entre lesquels esclattent l'Apostre St Vincent Ferrier, le Docteur Angélique et l'admirable Cathérine de Sienne et plusieurs autres innumérables.

A raison de quoy je doibs desirer que cest ordre (auquel les sacrez canons donnent comme le premier rang entre les quatre Ordres mendians) ne manque pas à la Cité de mon Eglise Metropolitaine et principale de toutes du Pays bas, parce qu'elle en sera sans doubte grandement aydée, quand ceste quatriesme et tant principale roue se trouvera d'ores en avant joincte aux trois restantes de ce sacré chariot des Ordes Mendians.

Estant fort considérable que ledict Suppliant entend establir sondict Couvent selon la règle primitive avecq abstinence de viande, chose fort recommandée par le Concile de Trente.

— — — — — — — — — — — — —

— — j'ay entendu par rapports [di]gnes de foy, les Frères Mineurs ont esté fondez à Malines en l'an *1232* pour un nombre limité de vingt, lesquels sont ac(cruz) d'ordinaire jusques à soixante dix, et pour maintenant jusques à quatre vingt; les pauvres Clarisses ont esté admises au nombre de douze et se disent estre augmentées jusques à soixante. Les Carmes et Augustins excèdent aussy grandement leur ancien nombre, comme l'on dict; sans parler des Jésuites en nombre de plus de cincquante, ny des Capucins d'environ trente, qui sont les derniers venuz sans avoir esté nécessaires en ladicte cité. M'estant advis qu'il seroit plus à propos de restraindre lesdicts supernuméraires, dont la mendication est fort onereuse

[1]) De woorden tusschen [ ] zijn in den rand bijgeschreven.

au peuple, que de vouloir empescher l'effect de la grace accordée par Sa Majesté ausdicts Dominicains exilez de Bolducq. . . . .

— — — — — — — — — — — — — — — —

Je scay qu'aucuns trouvent tousiours le nombre des personnes dediées au service divin trop grand. Je souhaitterois qu'ilz eussent leu les histoires ecclésiastiques et y remarqué le [très grand] nombre [1]) des Religieux, comme pour exemple de vingt mille nonnains et dix mille moines qui furent anciennement trouvez en Egipte en une seule ville, nommée Oxorinchus outre le clergé de douze paroisses pour les seculiers. Et pour n'aller hors d'Europe, qu'ilz eussent considéré qu'en Irlande St. Patrice en un temps obtint de tout ce pays nouvellement par luy converty la disme de touttes les personnes et de touttes les terres, et de tout le bestail, qui furent tous faictz religieux et religieuses et dotez des dicts biens remplissans toutte ceste isle, qui en eust le nom de saincte.

De groote heeren hadden de Bosschenaren dus op hunne hand, van omlaag echter werkte hardnekkige tegenkanting. Het advies van den aartsbisschop erkent het onbewimpeld, waar het melding maakt van het verzet, dat zoowel de parochiale herders als de oversten van de drie kloosters van bedelmonniken uit het 17e eeuwsche Mechelen beteekenden. Want onze Predikheeren hadden mooi te spreken van den wagen der biddende ordens, waaraan zij het vierde wiel worden wilden — en Mgr Boonen mocht er aan houden deze gezochte beeldspraak tot de zijne te maken: toch gingen de „Patres mendicantes qui Mechliniae sunt" akkoord om een beslist „non possumus" te laten hooren. Verwachtten de Dominikanen zich daaraan? Inhoud en toon van hunne onderscheiden supplieken schijnen er geenszins op te wijzen.

Met niet minder dan vijf redenen motiveerden de Minderbroeders, Augustijnen en Carmelieten hun ongunstig advies. De minuut ervan bleef bewaard op de greffie van het stad-

[1]) Hier staat *innumerable* geschrapt.

huis te Mechelen, volgens de aanteekening van een der afschrijvers in den „Chronologischen Aenwijser" [1]), die er echter nog bij noteerde dat het blad aan de kanten door muizen was afgeknabbeld; een gelijkluidende kopij ligt bovendien in den lias van het Aartsbisschoppelijk Archief.

Onvermijdelijk moesten deze „rationes" tamelijk zelfzuchtig klinken. Allereerst wijzen zij op de pauselijke bulle, die de toestemming van reeds gevestigde mendicanten-gemeenschappen voor noodzakelijk verklaart, eer een nieuw klooster van dien aard zijn intrek kon verkrijgen en verder geven zij o.m. in overweging:

> 3. Quia jam omnibus in ea urbe per ordinationem illustrissimi ac reverendissimi Domini et amplissimorum dominorum praepositi et decani et aliorum reverendorum dominorum de Capitulo competenter provisum est de stationibus et concionibus, adeo ut aliis superventuris nihil relictum sit, nisi ut sibi serviant et ab aliis populum abducant.
>
> 4. Quia Civitas Mechliniensis sat superque gravata est mendicantium ordinibus, qui jam ibi agunt et vivere debent, quorum mendicatio fiet populo exosa et onerosa nimis, si plures accedant. Qui si forte promiserint se non mendicaturos, cum sint de ordinibus mendicantium, non verbo suo, ut videre est in vicinis civitatibus Antverpiae et Bruxellis, ubi Minimi et Discalceati ea conditione admissi sunt nec servant; et alij etiam alibi.
>
> 5. Triste quoque erit conventibus, qui modo in hac Civitate sunt et ultra quadrigentos annos in ea populo servierunt videre quod alii, non necessarii, ipsos jam in hoc obsequio impedituri sunt, et intrabunt in labores eorum et eleemosinas ipsis necessarias extenuabunt.

Voorafgaandelijk hadden zij reeds volgehouden, dat Mechelen over genoeg genootschappen beschikte, die „abunde sufficiunt ad serviendum populo et subserviendum pastoribus a confessionibus, infirmorum visitationibus, etc." Men heeft blijkbaar zich de moeite getroost om deze bewering even te

---

[1]) Jaar 1650, fol. 38.

controleeren; immers de lias van het Aartsbisschoppelijk Archief behelst een los blad met een dubbel lijstje. Van het eerste kan men nog lezen: „. . . . . 800; S. Joannis, 1200; S. Petri, 800; S, Catharinae, 1500; Hanswyck, 200" en een totaalcijfer: 14500. Wij denken gerechtigd te zijn dit te verstaan als de opgave van de burgerbevolking der toenmalige stad, onderscheiden naar de parochies. Daaronder wordt opgegeven voor de Minderbroeders: „sunt 70, nunc occasione novi textus 80" en in den rand staat hierbij: „fundati anno 1232 ad numerum 20"; voor de Augustijnen: 40; voor de Carmelieten: 36; voor de Capucijnen: 30; voor de Clarissen: 60, als wanneer andermaal wordt aangemerkt in de margina: „fundatae ad numerum 12"; ten slotte voor de Societas (Jesu): 53.

Voorzeker was dit aantal mendicanten betrekkelijk hoog voor de lang niet dichtbevolkte stede. Waren er dan toch genoeg of te veel? Ja, zegden de belanghebbenden zelf; neen, antwoordden vorst en aartsbisschop.

Vooralsnog bracht dit laatste beschermend oordeel slechts weinig aarde aan den dijk voor de bannelingen uit Den Bosch. Maakte het optreden van de tegenstribbelende, ingeburgerde broeders de heeren van het Magistraat misschien nog wat stoutmoediger? Zij lieten zich niet van hun stuk brengen, maar zij waren er op uit bij de eerste gelegenheid heel hardhandig te doen voelen, dat zij in deze aangelegenheid een hoog woord wenschten te voeren. De Bosschenaren hadden het mis voor, als ze dachten dat zij, zoo maar op eigen hand haast of toch zonder behoorlijk de stadsbestuurders te kennen, zich konden gaan inrichten in de schaduw van St. Rombouts-toren. Sekretaris vande Venne deed het hun bij bevel verstaan, naar het verslag uit het stedelijk Policye-boeck over 1651—1664, fol. 16 verso:

Alsoo geleden eenigen tyt alhier binnen Mechelen gecomen zyn eenige religieusen Predicheeren ende, soo men verstaet, alreede een huys gehuert hebben ende aldaer houden hunne familie, sonder voorgaende wete ofte consent van het Ma-

gistraet (ende op de clachten by requeste gedaen by die van de biddende ordens) hetselve ordonneert by desen, dat de voorschreve Patres hen, binnen acht daeghen naer de insinuatie deser, uyt tvoorschreven huys ende dese stadt sullen hebben te vertrecken, op pene dat daerinne voorsien sal worden naer behooren. Actum in policiecamere, desen 30 juny xvj^{c} eenenvyftich. — . . . . . .

Doch de aanhouder wint . . . . Moest dit spreekwoord te bewijzen vallen, men kon er voorzeker het optreden der Dominikanen te Mechelen met goeden grond bijhalen. Want mocht ooit het bovenstaande bevel tot uitdrijving bewaarheid zijn geworden, niet langer dan een goed half jaar later konden de Predikheeren in hunne handen wrijven. Hunne moeite was groot geweest, maar ook niet vergeefsch.

Ten einde had het hun voor den wind willen gaan. De provinciaal der orde was weer gaan aankloppen aan de koninklijke raadskamer. Herinnert gij u nog zijn vroegere belofte dat de supplianten innig zouden bidden, opdat het huwelijk van den koning gezegend worden mocht? De opvolger op den Spaanschen troon was inmiddels geboren: „il a pleu au bon Dieu de nous donner la dicte génération", kon de gelukkige vorstelijke vader nu schrijven, en: „à la suijte de ce, nous avons permis audict suppliant et joincts l'érection dudict Couvent en nostre ville de Malines." Dit dan op den datum van 24 Februari 1652, waarmeê de octrooibrieven uit Brussel gedagteekend werden. Trouwens mettertijd waren, naar verder verluidt het koninklijke schrijven, op de zijde van de supplianten gekomen naast den aartsbisschop ook de staatsraad, al de leden van den Grooten Raad en zelfs de burgemeesters en schepenen van de Dijlestede.

Laten wij evenwel niet denken dat het een vrank en vrije toelating gold en daarmee uit! Ach neen! Reeds moest het klooster alleen daar verrijzen, waar de Mechelsche aartsbisschop en het kathedraal kapittel het wenschelijk oordeelden, doch nog meer benauwend werden de punten op de i's gesteld. De beperkende voorwaarden reiden zich in grooten

getale achtereen zooals best te leeren valt uit dit brokstuk van het octrooi [1]):

. . . . aux charges et conditions toutes fois qu'ensuivent; à scavoir que le[s]dict suppliant monstrera ij avoir moijens suffisans pour fonder, meubler et entretenir le[s]dict futur couvent et ce qu'en depend, sans aulcune charge de la comune. Que se fera concordat ou contract solemnel par lequel les Pères Dominicains promettront qu'ils entretiendront ce que ledict Archévesque avecq ledict chapitre, ou cellui Chapitre, ordonneront au regard des heures de leur office divin, la Grande Messe et leur sermon, afin que n'arrive aulcune confusion ès églises paro(i)ssiales et monastères estans présentement en nostre ville de Malines; quant quelque paroissien des paroisses de nostre dite ville cho(i)sira sepulture en l'église ou cemitiere du dict futur couvent, auparavant l'admettre, les relligieux d'icelluij seront tenus d'en advertir le pasteur et donner caution ou asseurance pour les droicts du clergé et église paro(i)ssiale, tel que si le corps mort ij fut enterré; en cas que trouve d'avoir par eulx contrevenu a ce que dessus ils seront obligés à tous dommages et interests en resultans, et pourra ledict chapitre les mettre et leur église en l'interdict, dont ils ne seront délivrez sinon aprez le paijment du damn, comme l'on est accordé avecq aultres ordres de religion; Qu'à cause de l'incorporation des maisons avecq leur admission, au moijen de quoij on oste au dit Chapitre les droicts et émoluments ordinaires, laquelle admission ne se fera poinct sinon au lieu que par l'Archévesque et Chapitre sera trouvé convenable, ils paijeront annuellement au dict Chapitre quatre florins et semblable somme au pasteur de la paroisse ou ils seront placez; seront aussij tenus de comparoir en toutes processions générales ordinaires et extraordinaires qui seront indites par le dict Archevesque et aultrement, avecq leur croix precedente, ainsi que les aultres ordres mendians, et ij tenir le[s] rang de leur admission. Ils seront aussij obligez d'exhiber pertinent estat au dit Chapitre de leurs bien(s) à l'effect de considerer si leur(s) moyens sont bastans pour vivre sans charge de la comunautté; laissant le surplus a la prudence et discrétion dudict

[1]) In zijn geheel reeds afgedrukt in den „Inventaire des lettres missives.... par V. Hermans, archiviste-bibliothecaire", Nouvelle serie, Tome I (Malines, 1885), blz. 229. — Een afschrift berust tevens in den lias op het Aartsbisschoppelijk Archief.

Archévesque, ne pourront jamais aller quester non plus par les maisons qu'envers les personnes principales, tant dedans que hors nostre dicte ville de Malines, afinque les aultres ordres mendians n'ij aijent a souffrir. Les rentes acqu[e]ies par la paroisse de S[t] Jean à cause de la confrérie du S[t] Rosaire luij demeureront, ensemble les ornemens, choijaulx, sij aulcunes en a, à charge d'entretenir les stations de quinze misteres dudict Rosaire, qui ne pourroient oncque estre placées alieurs.

Que l'admission desdict(s) Pères Dominicains ne sortira effect sinon apres la satisfaction ausdictes conditions, lesquelles debvront estre approuvée par leur Général dudict ordre, et debvront donner asseurance de l'accomplissement des dites conditions; et en cas qu'avecq le temps lesdits Peres ne le voudroient, entretenir le[s]dict Chapitre se poura pourvoir, afin de les faire retirer de leur résidence, et à quoij leurdict Général les declairera obligez. — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — —

Bij 't bloote nalezen lijkt dit stuk thans vervaarlijk om de vele beperkende voorwaarden. Misschien was het toch niet zoo verschrikkelijk. In elk geval stelde, blijkens ons afschrift, Frater Jacobus van Heede, S. Th. Mgr. Ord. Prædicatorum per inferiorem Germaniam Provincialis, zonder verwijl, nl. „Gandavi, die 18 Martij 1652", zijn vereischte handteekening onder het octrooi.

Daarmeê zaten de Bossche Predikheeren geborgen te Mechelen. Den 10 Juni 1652 werden zij door het kapittel aanvaard en den 7 April 1655 kregen zij te kiezen tusschen Adegemstraat, Berthoudersplein of het noordelijk uiteinde van de Kerkhofstraat om er hun klooster te openen. Eigenlijk wat onwillig, omdat zij liefst een heerenwoon in den Ouden Bruul zouden hebben betrokken, gingen zij naar dezen laatstgenoemden stadshoek. Veel later eerst konden zij aan den bouw van hunne kerk beginnen: op den 11 Juni 1720 kwam de Aartsbisschop Thomas-Philippus er den eersten steen van leggen en einde 1735 was zij voltrokken.

Gedurende de Fransche overheersching werden ook de Predikheeren uitgejaagd, den 13 December 1796. Het bestuur der Mechelsche godshuizen kocht hun klooster aan voor

bijna 38.000 frank, doch eerst in 1803 werd die koop bekrachtigd. Sindsdien diende het gebouw voor oude-mannenhuis. Zes jaar later maakte men er echter een soldatengasthuis van. In 1814 vernietigde het Hollandsch bestuur den aankoop van 1796, wijl de som nog altijd onbetaald was en richtte er een krijgsarsenaal in. Nu nog dient de kerk voor artilleriemagazijn en het klooster voor militair hospitaal.

Over deze lotgevallen van het sticht der Dominikanen wijdt Schaeffer [1]) breedvoerig uit: wij kunnen er ons derhalve bij bepalen van nieuws naar zijn werk te verwijzen.

Het schijnt ons interessanter een ristje bizonderheden uit de onderscheiden oorkonden hierboven te lichten en even dichterbij te bekijken.

In hun Latijnsch rekwest hadden de Bosschenaren het over hunne vele schilderijen. 't Moeten echter tafereelen van weinig beteekenis geweest zijn. Schaeffer [2]) bespreekt geen andere dan „De H. Dominicus, die zijnen regel ontvangt in het bijzijn van de HH. apostelen Petrus en Paulus" van het penseel van Egidius Josephus Smeyers (Mechelen, 1694—Antwerpen, 1771) en „De H. Maegd, gevende den H. Roozenkrans aen den H. Dominicus", vervaardigd door Gaspar de Craeyer (1612—1669). Allebei werden naderhand geplaatst in St. Rombouts-kathedraal [3]). In een 18e-eeuwsch handschrift, ter Koninklijke Bibliotheek berustend [4]), waarin [5]) de „Beschrijvinge der besonderste schilderijen die te sien sijn in de kercken der stadt Mechelen" voorkomt, vindt men eveneens uitsluitend opgeteekend:

in de Kerck der P.P. Predickheeren.

In deze kerck is een schoone schilderije van *Gaspar De Craijer*, die vertoont hoe den h. Dominicus den roosenkrans ontfangt.

---

[1]) blz. 454 vlgg.
[2]) blz. 457.
[3]) Godenne: op. cit., blz. 81 en 77.
[4]) Hs. II. 2707.
[5]) fol. 37—41 verso.

Hierbij denken wij onmiddellijk aan het broederschap van den H. Rozenkrans, dat vóór 1652 in St Janskerk was gevestigd. Het moest noodzakelijk naar de Predikheeren overgaan, in gevolge het pauselijk besluit dat „dusdanig broederschap in geene andere kerk mag bestaan als er een klooster van Dominikanen bestaande is." [1]) Het werd later ook al naar de hoofdkerk gebracht, in de vierde kapel van de noorderbeuk [2]), alwaar ook een beeld van de H. Maagd staat. Is dit misschien de O. L. Vrouw, welke „volgens aanteekening" uit den Bosch was meêgevoerd [3]), en waarvan, wonder genoeg, geen van onze eerste twee stukken gewag maakt.

Eindelijk wenschen wij er nog op te wijzen, dat de Paters Predikheeren niet lang hebben kunnen volhouden, met den aanhef van hun Nederlandsch verzoekschrift, dat zij alles behalve „een goeden mondt" wilden maken door te beweren dat zij zonder last voor de gemeente hun intrek ter stede zouden nemen. Tegen de onbewimpelde bepaling van 's Konings oktrooi in vroegen zij in 1696 reeds oorlof aan de magistraten om den gewonen omgang te mogen doen gelijk de andere biddende orden, wat hun den 25^en^ Mei werd toegestaan [4]), hoofdzakelijk naar allen schijn met het oog op de onkosten voor den bouw hunner kerk.

Weinig geweten is, dat op hun toren een beiaard van dertien klokken hing, die mechanisch het uur en zijn onderdeelen verkondigden. Dr G. Van Doorslaer drukt echter [5]) een handschriftelijke nota af, die thans op het Stadsarchief berust en daarover gewaagt. Meer is daaromtrent totnogtoe nergens gevonden; maar het mag wel gaarne worden aangestipt, daar geen ander klooster binnen Mechelen op zulk bezit ooit heeft kunnen prat gaan.

---

[1]) Schaeffer: op. cit., blz. 453.
[2]) Godenne: op. cit., blz. 75.
[3]) Schaeffer: op. cit., blz. 461.
[4]) Schaeffer: op cit., blz. 454.
[5]) *Le Carillon du Couvent des PP. Dominicains à Malines*, blz. 270 in het „Bulletin du Cercle archéologique, littéraire & artistique de Malines", Tome V (1894).

Strijd tusschen den heer van Batenburg en Deken en Kapittel van St. Victor aldaar.

door

Dr. J. S. VAN VEEN.

Tot vóór betrekkelijk korten tijd was er zoo goed als niets bekend van de verheffing der Batenburgsche parochiekerk tot eene kapittelkerk. Een gelukkige vondst heeft mij in de gelegenheid gesteld om daarover licht te verspreiden en ik heb dat gedaan in het Nederl. archief voor kerkgeschiedenis V (1907), blz. 305—317.

De verheffing heeft plaats gehad in 1444 door toedoen van Dirk II van Bronkhorst, heer van Batenburg, die mildelijk van het zijne bijdroeg om den kanunniken levensonderhoud te verschaffen.

Hieruit blijkt, dat het Kapittel zeer zeker groote verplichtingen had aan de heeren van Batenburg, maar desniettemin was omstreeks het midden der zestiende eeuw de verhouding tusschen den toenmaligen heer, Herman van Bronkhorst, en Deken en Kapittel uiterst gespannen. Talrijk waren aan beide zijden de grieven en eindelijk, in het voorjaar van 1550, kwam het tot eene uitbarsting. De Deken wendde zich tot den Keulschen aartsbisschop met eene aanklacht tegen heer Herman en de kerkvorst zond de klacht bij schrijven van 2. Maart 1550 aan het Geldersche Hof. Dit deed de klachten aan den heer van Batenburg toekomen, met verzoek om bericht daarop en bevel om den Deken tevreden te stellen [1]). Op 7. April antwoordde hij bereid te zijn de zaak aan 's Hoves uitspraak

[1]) Brieven v. h. Hof m. h. kw. v, Nymegen N° 1706 (12. Maart 1550).

te onderwerpen en verzocht tevens terugzending van het antwoord, dat zijn ambtman aan het Hof had gebracht.

Het wordt nu tijd, dat wij iets vernemen aangaande de grieven en bezwaren der geestelijke heeren. De lijst is lang. Wij bezitten haar in twee vormen, 1^0 de oorspronkelijke klacht, die door den aartsbisschop aan het Hof en door dit lichaam aan den heer van Batenburg was gezonden en waarop door dezen is geantwoord, en 2^0 eene veel-langere opsomming, die dienst heeft gedaan bij de behandeling voor het Hof in November 1550 [1]).

Aangezien deze vollediger is dan de andere, geef ik er de voorkeur aan haar mede te deelen. De volgorde der punten van het antwoord is die van het eerstgenoemde stuk.

> Dese naevolgende puncten ende articulen siin den Deken ende Capittel van Batenborch tot oeren merckelicken lasten ende schaden overkomen durch den edelen ende waelgeboren Herman van Bronckhorst, heren tot Batenborch ende Steyn, inhalt geliick nabeschreven volght:

Item in den yrsten heft Syne Ed. den Deken ende Capittel eenen canonicum, genant her Loenis, geweltelicken willen aendwyngen [2]), als dat der Deken ende Capittel hem die possessie solden geven op een prebend, die her Loenis vurs., als hy sacht, durch heren Johan van Eesseren geresigniert sold siin gewest. Is nochtans geen instrumentum resignationis getoent, dan alleen seggesworde gebruyckt. Is oick geen notarius present gewest. Ende in gelycken noch een anderen canonicum ingeleit willen hebben, oick sonder manyren geistelicker ordenungh, dat nochtans durch den Deken ende Capittell Syne Ed. te willen geschiet is, soe die prebend per mortem vacierden. Is dairnae voirbedachter heer van Batenborch van meynonge gewest, dat der Deken ende Capittell heren Loenis vurg. in wolden leyden; off neen, wolden Syne Ed. heren Loenys die possessie selver geven, want Siin Ed. een cartabell

---

[1]) Dit verklaart de omstandigheid, dat er gebeurtenissen in vermeld worden, die b. v. eerst in September hebben plaats gehad, o. a. het aanhouden van den man, die 's Hoves brief bij zich had.

[2]) Dit was in Juni 1549 voorgevallen.

deden verthoenen, wairop Deken ende Capittell denselvigen solden inleiden. Onder allen siin dor dreighworden alsoe voel verresen, dat den Deken ende Capittel nyet langer en dorsten wederstreven, sonder alleen conditionaliter die possessie gegeven [1]) etc. Is dairmyt gemelter heer van Batenborch nyet gesedicht gewest, want Siin Ed. den Deken ende Capittel wolden dwyngen, dat sy dese twee heren van den opkumpsten der fruchten des jaers myt solden laeten gaudieren, woewael die twee nyhe ingeleyde canonicken selfs nyet en begeerden toe resideren. Hebben oick Deken ende Capittel den amptman des vurg. heren van Batenborch aengesacht, dat der Deken ende Capittel moegèn lyden, dat dese heren by sy komen ende oeren dienst verwaeren ende van den fruchten ende opkumpsten myt gaudieren, woewael 't selve gewest sold siin tegen den loefflicken statuten ende alden hergebrachten gebruyck des Capittels. Mede, soe die ingeleyde heren selver der residentien nyet en begeerden, heft nochtans miin joncker den Deken ende Capittel doen aenseggen, dat sy die porteyen der tweer absenten canonicken myt uut solden setten, wiewael sy nyet en residierden noch oick geen annos carentie overkomen en waren luyt der statuten [2]).

Siin Ed. wolden twee monicken van der Holtmeer in der tweer canonicken plaetzen doen intreden etc. Als nu der Deken ende Capittel sulx ongern toe wolden laten, heft duckgenanter heer van Batenborch des Capittels korn op oeren gemortificierden acker gehalden. Want [3]) der Deken noch Capittel tegen Syne Ed. toeslach geen recht en mocht erfaren, hebben oick der Deken ende Capittel den amptman aengesacht synen jonckeren aen tho willen seggen, dat der Deken ende Capittel tovreden weren, dat Syne Ed. uut ennigen Capittelen, tot Syner Ed. waelgevallen, twee off vier verfaren [4]) wolden nemen: wes dieselvige van der saeck kunden erkennen, sold

---

[1]) In eene klacht van den deken aan den aartsbisschop van Keulen wordt deze handeling nader beschreven als volgt

„Unnd alsbalde hat Sein E. dem custodem templi sub pena proscriptionis gedrungen ime die claves zu geben unnd also seine diener mit den schlusseln unnd dem vermeinten presentato Leone zur kirchenn geschickt, die possession zu empfangen, mit vielen dreuwortten unnd zuletzt die possession erhalten "

[2]) In de klacht van den deken aan den aartsbisschop staat.

„Nun hat dieser intrusus canonicus ex inveteratissima consuetudine ecclesie nostre mit denn ufkumpsten der kirchen post acceptatam possesionem in anderhalben jaer niet zu thun."

[3]) omdat.

[4]) ervarene personen.

den Deken en de Capittel toe willen siin ende willichlicken naegaen. Heft nochtans den Deken ende Capittel nyet moegen geboeren, want der amptman onder anderen worden ther antwort gaff, woe dat siin joncker mitten Deken ende Capittel geen dageleistong aengaen wold, ende hy en wold den Capittel geen recht tegen synen edelen jonckeren laeten erfaeren etc. Is dat korn alsoe onder den beesten ende voegelen der lucht blyven staen ende id meerdendeell verdorven, de quibus Capitulum petit restitutionem.

Item een kleyne wyle dairnae hebben Syne Ed. heren Wilhem Scheer, eenen van den canonicken, priester wesende, myt eygener hant aengefangen ende in eenen torn oft gefenckenysse geworpen etc.

Item heft oick der heer van Batenborch heren Wilhem vurg. nyet willen verlaten, hy en heb yrstlick moeten gelaeven in der wertlicker bancken then rechten te komen ende nummer syne smatenisse to wreecken, dair der goede heer burgen voir heft moeten stellen; behile dairtoe der heer van Batenborch tot allen tyden op heren Wilhem vurs. syne actioen, die nochtans seer kleyn ende gantz nichtich sold siin, wanneer Syne Ed. sich selfs wael berichten, want heer Wilhem nyet meer en dede dan hy syne priesterlicke cruyne liet sien ende begeerden forum to declineren, so hy aen den wertlicken gericht gevordert wardt voir schult, dair doch der Deken oever hoerden to sententieren off to richten.

Item will oick der heer van Batenborch die heren des Capittels onder dat wertlicke recht dwyngen, alsoe dat die heren woe die boeren myt peyndongen besaet ende anders voir den wertlicken gericht solden komen; 'tselve nochtant sold siin tegen allen geistelicken privilegien ende vryheiden, dairenteyndens oick tegen den will der voirheren van Batenborch etc., allet mit den statuten to bewysen.

Item heft oick der heer van Batenborch den Deken ende synen mytcanonicken dat recht doen weygeren, alsoe dat der Deken noch die canonicken geen recht tegen oeren schuldeners mochten gebruycken.

Item will oick die heer van Batenborch die excessen der canonicken corrigieren, geliick off sy wertlick weren, hemluyden broecken aff to nemen, woe hy synen boeren duet, dwelck nochtans Siin Ed. nyet toe en kumpt, dan alleen oeren geystlicken prelaten ende richteren.

Item op dit punct wyder bericht te doen, heft sich begeven in den begintzell des jaers 38 opter heyliger Drye Konyngen

avent, dat een van den canonicken, heer Henrick Peterss genant, diewyle hy noch in den leven was (ende alwyle by den Heer is), aen der Maesen gestaen heft ende sach des heren van Batenborch dieners ernstlick aenkomen. Ende als hy vermerckten, dat sy siinre in onwillen teegen ende sych nyet als vrund ertoenden, heft hy siin vertrouwen aen Gott ende op synen voeten gestalt ende nae der kerck geloepen ende heft dat Capittelhuys ingenomen, verhapende aldair vry te sullen wesen. Hebben nochtans die vurg. dieners denselven heren Henrick nyet willen verlaten, dan scherpelick vervolght. Tselve der heer van Batenborch vermerckende, heft hy die gerrukamer myt smeiehamers op willen doen slaen. Hebben dairomme die naburen gebeden, vurg. heer van Batenborch sulx aen wold laten staen. Heer Henrick zeliger gedachten, van den opbreecken ende gewach der smeiehameren hoerende, is hy opten solre geweecken ende durch dwanck des heren van Batenborch ende insonderheit uut vresen siins liifs etlicke brieven den heren van Batenborch uutter eenen vensteren toegekeirt. Als nu der heer van Batenborch dairmyt noch nyet gesedicht en was ende even tornych gebleven, siin sommygen van synen verwanten ende andere vrome luyde by hem des avents in der kercken gekomen, versorgende [1]), off den goeden heer met nacht vorder ongemack van den heer van Batenborch aenkomen mucht, 'twelck den heer van Batenborch wael indachtich is, want des morgens opter heiliger Drye Konyngen dach, als Siin Ed. in der kerck quamen, vant men in der kercken die lyckteyckenen [2]) des fuyrs aldaer gestoeckt [3]), soe het seer kalt was. Sold nochtans dese guede heer myt vreden leven, moest hy die vruntschap van den heer van Batenborch koepen.

Item dairnae heft waelgedachter heer van Batenborch heren Henrick Wyerss, canonick tot Batenborch ende pastoir tot Horssen, doen aenseggen, dat hy sych by der sonnen uut syner herlicheit sold packen, ende dairtoe synen creditoren [4]) doen verbieden, dat sy hem syne schult nyet betalen en sulden. Dese goede heer, aldus desolaet ende versmaet siinde, heft vrunde ende maegen ende siin vaderlick guet verlaten ende myt armoeden geweecken. Sold nu heer Henrick vurg. wederom by den synen komen, heft hem der heer van Ba-

[1]) bezorgd zijnde.
[2]) sporen, overblijfselen.
[3]) gestookt.
[4]) Verschrijving voor debitoren.

tenborch hondert Philippusgulden afgeschat, dairvan men oick restitution begeert.

Item heft oick der heer van Batenborch over den Deken in der kercken doen roepen durch synen scholten aldus: „Ghy naburen, hoert toe: hier is die Deken ende fuert siin guet by nacht ende ontyden van hier diefzgewiiss. Is ymandt, die wat myt hem te doen heft, ghyft miin joncker orloff, dattet dieselve soewael by nacht als by dage aen hem moegen verhalen" etc. Ende ditselve roepen is geschiet, als der Deken aen den altair stont nae der consecratien, dat werdige, heilige Sacrament in synen handen hebbende, d'welck der Deken ad animum revocavit et revocat.

Item ingelycken heft die heer van Batenborch heren Wilhem Hessell durch synen scholten doen peynden voir vier Andriesgulden, oick aen den altaer in der missen staende, datwelck dergestalt ende nyet anders dan voir synen Deken ende Capittel en hedde behoeren toe geschieden.

Item heft oick der heer van Batenborch doen halden ende uut den schippe, dair dat in was, des Dekens huysraet, soe der schipper aldair nyet en wolde blyven liggen, laten op 't landt werpen, alsoe dat der Deken dairdurch in merckelicken schaden komen is ende oick eendeels siins guets afhendich gemaeckt is, ende begeert dairvan restitutie.

Item heft oick der heer van Batenborch durch synen dieneren doen behynderen, dat der Deken die fruchten ende opkomsten syner dekanyen ende prebenden nyet en siin gevolght, woewael die heren des Capittels den Deken syne absentie [2]) vergost [1]) hebben ende dat der Deken volkomen myt hemluyden boeren sall, geliick off hy by sy residierden, oirsaecken den Capittell dairtoe bewegende ende in des Dekens procuratie aengetogen bevonden sullen werden, et petit satisfactionem [3]).

Item heft voirtsmeer der heer van Batenborch den Capittel etlick landt van des Capittels landt, genant Reygershoff, doen afgraven ende myt boemen bepoeten buyten voirweten, will

---

[1]) Hij was tevens pastoor van Wychen.

[2]) vergund.

[3]) Hiermede niet geheel in overeenstemming is hetgeen Schreck hierover aan den aartsbisschop schrijft:

„So Ewer Churf. G. reformation mitbrengt, das ein jeder dechandt bei seiner kirchenn und collegio residieren soll, habe ich dem underthenigklich nachleben wollen. Solt ich aber inn die behausung derselber meiner decheneyen khommen, habe ich Seiner E. octoginta keisersgulden promittieren mussen."

ende consent des Dekens ende Capittels, et petunt restitutionem.

Item heft duckgemelter heer van Batenborch een groet deel der behuysinge van der dekanyen, soe der Deken Syne Ed. een tiit lanck toegelaten hadde [1]), erflick verkoft. Begeeren der Deken ende Capittel dieselvige behuysinge ende erftale ende den koeper syne koeppenningen wederom toe restitueren.

Item heft der heer van Batenborch een deel van des Dekens hoff betymmert ende die tymmeracie mit denselven gront erflick verkoft, dairvan men ingelycken begeert restitution.

Item sold der Deken noch in die onverkofte dekanye mytterwoen komen, heft hy dem heer van Batenborch tachtentich Carolusgulden moeten nedertellen ende is gewest die danckberheit des heren van Batenborch, dat Siin Ed. die huysinge der dekanyen alsoe langh gebruyckt hadden. Desuper petit Decanus restitutionem.

Item heft dairtoe der heer van Batenborch meer andere mortificierde, geistelicke plaetzen des Capittels betymmert ende den gront mytter tymmeracien erflick verkoft, dairvan oick dat Capittel restitutie begeert.

Item heft voirt der heer van Batenborch Syner Ed. raethuys op een van des Capittels gemortificierde plaetzen doen tymmeren; allet geschiet buyten wille ende consent des Dekens ende Capittels ende oick geistlicke ordinarii. Capitulum petit desuper restitutionem.

Item boven all heft der her van Batenborch die dekanye myt meer anderen behuysingen der heren besweert myt diick [2]), die sommigen mit schaerdiick ende sommygen myt anderen diick, nyettegenstaende dat der diick nyet ongemaeckt en was blyven liggen ende oick nyet verlaren en was, sonder alleen dat der heer van Batenborch den diick van synen erff genomen heft ende der geistlickheit mitten anderen schemelen onderdanen opten hals gedrongen, opdat Siin Ed. alsoe myt diickrecht aen die huysingen der dekanyen ende anderen heren huyseren ende geistlicken plaetzen successive mach geraeken etc. Dese vurs. gebreecken begeert men allenthalven afgeschaft ende schadeloes gerestituert toe hebben.

Item overveldt der heer van Batenborch dat Capittel myt schattongen, want Siin Ed. den nabueren to Batenborch ge-

---

[1]) nl. het gebruik daarvan.
[2]) dijklasten.

laeft hebben, by alsoe sy die Cleefsche pennyngen geven muesten, solden Syne Ed. pennyngen stillstaen. –

Item heft noch waelbedachter heer van Batenborch mynen jongen myt eygener hant gegrepen ende geweltlick op siin slot geleit ende aldair myt eygener hant gepluystert [1]), want soe het sych begeven heft in Septembri lestleden, dat Ro. Keys. Maj. Cantzeler ende Raeden aen my hebben doen schryven ende eenen dach tusschen den heren van Batenborch ende den Capittell aengestempt, ende soe my der dach to halden op dat mael ongelegen was om sonderlinge oirsaecken, my dairtoe beweeghende, heb ick Cantzeler ende Raeden brieff, dairby eenen besloten brieff myt mynen signet toegedruckt, overmitz mynen jongen to Batenborch aen mynen mytcanonicken gesant, omdat ick my myt oer weder beraeden wold, wes nuts ende profiit weer Cantzeler ende Raeden ther antwort over tho schryven. Heft duckgenanter heer van Batenborch mijnen jongen die brieven tsamen op synen huyse genomen, opgebraecken ende gelesen, dairtoe mynen jongen gedreight in den torn toe willen werpen etc.

Item will oick der heer van Batenborch, dat Siin Ed. amptman off ymantz anders van Syne Ed. wegen by den Capittelheren sitten sal, als sy capittel halden ende alsoe die heymlicheiden des Capittels vernemen.

Item heft oick der heer van Batenborch mercklicke pennyngen ontfangen van den geresignierden ende vacier(en)den prebenden, eer Siin Ed. die hebben willen conferieren.

Item hebben oick Siin Ed. in matrimonialibus causis testes op Syne Ed. huys doen examiniren ende durch Siin Ed. schryver aen doen teykenen, geliick off Siin Ed. in consistorio to Collen oft Xancten geseten hedden etc.

Item heft oick Siin Ed. bruyt ende brudegom opten huyse tsamen doen geven, die nochtans bloetzverwanten aen den anderen waren; hebben nochtant der Deken, Capittel noch pastoir oer dispensacie nyet gesien etc.

Item heft oick der heer van Batenborch toegelaten, dat een craemvrou opten huyse toe kercken geleit is, alsoe dat die een kamer die plaetz des craems was ende die ander die kerck.

Item heft Siin Ed. nyet willen toelaten, dat die pastoir acta synodalia — wie op anderen plaetzen geschiet is — mocht publicieren.

Item heft oick der heer van Batenborch durch Siin Ed.

[1]) uitgeplunderd,

rentmeister ende mr. Loeff, beyde syne dieneren, den Deken ernstlick doen aenseggen, dat Siin Ed. vernomen hed, als dat der Deken interdict wold leggen, want Siin Ed. her Wilhem Scheer gefenckelick had sitten; off wold der Deken interdict halden, mucht hy vernemen, wes hy mitten heer van Batenborch toe doen sold hebben; was nochtans den Deken durch syne geistelicke overicheit bevalen, dat hy interdict sold halden alsoe langh ende ter tiit toe her Wilhem wederom uut der gefenckenisse weer.

Item wil oick der heer van Batenborch hebben, dat die canonicken op die verbrande, wuyste plaetzen huys sullen tymmeren, dat nochtans by langen tyden ende van der destructien van Batenborch tot deser tiit toe nyet geschiet en is, ende die bequeem plaetzen hebben Siin Ed. selfs aengefangen ende betymmert.

Item soe oick Cantzeler ende Raede den Deken ende Capittel onlanxleden tho hebben doen schryven, als dat Oer W. ende G. dat aengeheven recht tho Xancten dem heer van Batenborch kosteloes aff solden stellen, en steet den Deken noch den Capittel in geenreley manyren te doen, derhalven off hoichwyse Cantzeler ende Raede in der uutdracht ende entschap deser saecken bevynden dese vurg. overgegevene articulen waeraftich toe siin — als ongetwyvelt wael geschieden sal — ende gemelter heer van Batenborch siins quaeden voirnemens nyet aff en wold staen, dat alsdan hoichwyse Cantzeler ende Raede den Deken ende Capittel een gnedich placet willen verlenen, opdat sy tho Xancten off anderswaer hoer aengehaven geistlick recht moegen ther entschap brengen.

Item dairbeneffens altiit voirbehalden, off Siin Ed. in ennigen articulen, voir gementioniert, mynen genedigen heren ertzbisscop te Collen etc. off den hoichwerdichsten heren Praest tho Xancten als archidiacon des heiligen stifts Collen etc. vervallen mocht siin etc.

Concluderende dairom Deken ende Capittel tot soevoel toe als sy in deser gestalt uutt craft des Churfursten-ertzbisscopen to Collen missive ende gesinnen to concludieren schuldich siin, ende vorder nyet, ende seggen, dat hierenteynden der heer van Batenborch schuldich ende gehalden werden soll soedanige mysbruycken wie Siin Ed. die tegen die geistlicke jurisdiction, ordenongh, privilegien, constitutien ende oick tegen des Capittels loeflicke voirhergebrachte gebruyck, seeden ende gewoenten ennichsyns begaen ende gedaen heft ende vurs. staen off noch wyder tot ennigen tyden soldt willen

attentieren, voirnemen oft begaen, dat dieselve altosamen ende ygelick besonder afstellen, remedieren ende hynderlaten sall ende dat Syne Ed. oick den Deken ende Capittel allen schaden, hynder ende interesse, dairin sy durch Siin Ed. ingrypen vurs. gekomen siin, oplegge ende betale ende ingelycken wederom restituere eenen ygelicken van den vurs. Deken ende canonicken, soe wes Siin Ed. denselven dergestalt hierbevoerens afgevordert, ontfangen ende afhendich gemaeckt heft; dat oick Siin Ed. den Deken ende Capittel restituere die erftalen, by Siin Ed. buyten des Dekens ende Capittels consent aengevangen, verkoft off noch hynder sych heft, ende dieselve wederom vry, loss, ledich maeck van alsulcker beswerenisse der dycken ende andere schattongen ende dat Siin Ed. den Deken ende Capittel hierinne ende in allen anderen wederom stell ende voirtaen haldt ende laet, geliick sy voirhyn gewest ende nae recht gehalden ende to laten behoeren toe werden; ende off Siin Ed. datselve in der herlicheit ommers niet doen en woldt, dat sy dan moegen van wegen Ro. Keys. Maj. beschutt ende beschermpt werden ende van alle vorder ingrepen ende gewe(l)tlicke daeden gevryet siin ende blyven moegen off vergost ende toegelaten werden allet ther plaetzen daer sych sulx alsoe behoeren sal, mit geboirlicken rechten ende voir oeren behoirlicken richter to moegen verdedingen. Dat siin sy schuldich ende willich toe verdienen ende sal der almechtige Godt loenen.

Zooals men ziet, aan grieven en bezwaren ontbrak het niet. Bij schrijven van 16. April [1]) voldeed het Hof aan heer Hermans verzoek om terugzending van zijn antwoord en drong tevens bij hem aan op teruggave van des Dekens goed uit het schip, met mededeeling, dat Peter Heust, rentmeester van Montfort, zich borg had gesteld, daar de Deken te Batenburg niemand daartoe bereid vond. Na eenige uitvluchten beloofde hij na 28. Juni zijn antwoord in behoorlijken vorm [2]) te zullen inzenden. Op een bevel [3]), naar aanleiding van eene nieuwe klacht, om den Deken en den zijnen behoorlijk recht te laten wedervaren, antwoordde hij [4]) verbaasd te zijn, dat het Hof

[1]) Br. v. h. Hof m. h. kw. v. Nymegen, N⁰ 1738.
[2]) Ald. N⁰ 1807.
[3]) Het eerste antwoord was eigenlijk voor den aartsbisschop bestemd.
[4]) Ald. N⁰ 1822.

„solichen eerloisen man und vrouwenscheinder" de hand boven het hoofd hield. Uit zijn antwoord blijkt verder, dat hij zich niet verplicht achtte Deken en Kapittel het wereldlijke recht te openen, voordat zij hunnerzijds zich volgens oude gewoonte daaraan gehoorzaam hadden betoond, o. a. door hunnen schuldeischers het hun toekomende te betalen.

Eindelijk kwam op 5. Juli het antwoord in. Wij willen nu nagaan, wat de heer van Batenburg tot zijne verantwoording had in te brengen. Al ben ik niet voornemens dit stuk in zijn geheel hier weder te geven, toch kan ik niet nalaten de voorstelling van heer Herman betreffende het eerste punt hier af te drukken:

„Es heft sich begeven in den vorgangen jair ontrint Nativitas Joannis, dat twee prebendenn alhier tot Bathenborch, die een per mortem und die ander per liberam resignationem vacierende, van my in der gestalt als boven vergeven siin gewest an twee eerbarenn priesteren, diewelcke ick ter selver tiidt up haer begerten sigillatim heb doin presentiren in den Capittell, updat sy in den toekomenden jair mitten anderen canonicken solten moighen residieren, den dienst helpen doen und folgens van den vruchten mede gauderen nha vermoigen der statuten. So heft die Deken den enen gepresentierden willichlicken ontfangen und den anderen, so per resignationem quam, nyet willen aennemen, oirsaken halven — so men seght — dat derselve in 't sollicitieren van der ghifte syner prebende hem nyet gekant off tot enen intercessoir, wie die ander, angesocht en hadde, und sulx under decxell, dat hy nyet en verthoinden instrumentum resignationis, wiewael nochtans ich darup in den Capittel liet vordraghen, dat der notarius, so darover gestanden, my als collatori sulcx aengebracht hadde und dar doin blycken und ter selver tiidt in mynen dienst und gescheften gereist was, 'tselve oick dan her Jan van Dorsten, senior, und her Philips van 's Hertogenbosch, canonicken des vurs. Capittels, als getuygen darto geroepen und gebeden, aldair in den Capittell tegenwoirdich zittende, apentlicken bekant und affirmert hebben. Doch heft gemelte Deken synen moetwill over den goeden heren gebruyckt und hem nyet willen accepteren, staende alleenlicken darup, datter ghein instrumentum resignationis vorhanden en was, sodat die

guede heer ter selver urhe tot meer zekerheit van der resignatie ylende heft moeten ryden an synen resignantem umb van denselven novam et secundam resignationem to erlangen; datwelcke vernemende der Deken, heft hy vor beqwemer tiidt to Vesperen laeten luyden, updat hy mitten canonicken die Vesper vor des vurs. gueden hern wederkompst geëindicht solten hebben und alsdan nyet then Capittel derven komen umb wes den dagh nyet geschieden van der inleidonge, vorder nyet gedain to werden und folgens den vorgenanten her van der residentie und genot van den vruchten desselvigen jairs alzo to secluderen und frustreren, want sy in oiren gebruyck underhalden, dat men up sent Jans avent vor die Vesper den nyen canonicken presenteren und inleiden moet, off zy en solten dat folgende jair nyet moighen gauderen etc. Derhalven ick dan die zluetelen der kercken van den custer heb laeten gesynnen und hem anseggen, dat hy doch nyet vortz ter Vesperen luyden en solde vor beqwemer tiidt und eer die nye canonick wederkomen en were, dat bald geschien zolde etc., updat die guede her darby nyet verkort en zolde werden. So heft der resignant, mitz dat hy selfs persoinlick nyet komen en konde, procuratorium van sich gegeven coram notario et testibus, in kraft van welcken siin constitutus andermael zolde moighen resigneren, datwelck alzo folgens legittime geschiet und per notarium und getuygen capittulariter verclairt und bekant is. Aver heft men den Deken darmit noch nyet moighen gesedighen, sodat ick then lesten begert heb, hy denselven heren ontfangen zolde tot sulcken rechten die statuten dat vermochten etc. Als nu darup die inleidong by den Deken mit protestatien und anders smehelicken geschiet was, hebben dieselve Deken und syne adherenten, durch syner [1]) informatie seggende: „Siin residentie soll unsen spueling dunne maicken" und dergelycken, sich tegens den upgemelten heren in der kercke nyet bruederlicken, dan so spiitlichen und smehelichen gedraghen und hem gedreight van nyet to zullen mitgauderen etc., dat derselve guede her siin residentie heft moeten verlaeten und wederom den kerckdienst in siin kerspell moeten aennemen, den hy sus up hoipe van deser residentie tovoirens upgesacht und afgestanden hadde; my zulcx bitterlichen clagende."

---

[1]) Dit woord geeft hier geenen zin. Ik vermoed, dat gelezen moet worden sinistere.

Op het tweede punt (verbod om den oogst binnen te halen en rechtsweigering) gaf hij te kennen, dat hij, toen Deken en Kapittel de nieuwe kanunniken niet wilden laten resideeren, hun verzocht had het aandeel van dezen in de inkomsten aan te wenden tot vermeerdering der presentiën en onderhoud der kerksieraden; dat hij, toen zij geen van beiden wilden doen, op een deel van den oogst beslag had doen leggen en had aangeboden dit te sequestreeren in afwachting van eene beslissing, maar dat zij hem deswege bij den officiaal te Xanten hadden aangeklaagd, waardoor hij, omdat het hem niet gelegen kwam daar proces te voeren, ten slotte had toegegeven.

Punt 3 (afnemen van eenen akker en bepoting daarvan met boomen) loochende hij te eenen male.

Ten aanzien van het vierde punt (het gevangen zetten van kanunniken) erkende hij Willem Scheers gevangen te hebben laten zetten en wel op grond van een met medewerking van heer Jacob van Bronkhorst tot stand gekomen concordaat tusschen het Kapittel en de burgerij; dat de hoofdschuld lag bij den Deken, die Scheers had opgestookt om zich te verzetten; dat hier het belang van arme weezen in het spel was geweest, die Scheers had willen benadeelen, en dat hij zich daarom partij had gesteld; dat hij, toen de kanunnik toonde te willen toegeven, hem aanstonds had losgelaten, maar ook hiervoor te Xanten was aangeklaagd, welke zaak nog hangende was.

Van het in de artikelen 5 en 6 beweerde (mishandeling van den kanunnik Henrick Peterss en het verdrijven van Henrick Wyerss uit zijne pastorie te Horssen) geeft hij eene geheel andere voorstelling, waaruit blijkt, dat genoemde personen zich in 1538 hadden schuldig gemaakt aan eene samenspanning om de onderdanen te bewegen betaling van de door hen aan heer Herman beloofde schatting te weigeren; dat de pastoor van Horssen nog andere verkeerde dingen had gedaan, maar door tusschenkomst van vrienden gedaan had gekregen, dat hij, mits betalende eene som van 100 gld., zoude mogen blijven; dat Wyerss later die som had teruggevorderd

en daarop ten antwoord ontvangen, dat daartegen geen bezwaar bestond, wanneer hij te recht wilde staan voor hetgeen men tegen hem in te brengen had.

Dat het in artikel 7 beweerde waar was, erkende hij volmondig, maar voegde er bij, dat het geschied was op den tijd, waarop zulke bekendmakingen altijd gedaan worden, waarbij hij er tevens op wees, dat het wegvoeren door den pastoor van al zijn roerend goed vermoedelijk ten doel had zijne schuldeischers te benadeelen.

Op artikel 8 en 9 (onthouding van de dekanie en verkoop van daartoe behoorenden grond) gaf hij te kennen, met opgave van redenen, dat de Deken hier de waarheid ten volle verdraaide.

Ten slotte ontkent hij bepaald den geestelijken eenig wereldlijk recht te hebben opgedrongen anders dan in het geval van Scheers, waarin hij daartoe ten volle bevoegd was.

Zoo ver gekomen verandert de heer van Batenburg van houding: van verdediger wordt hij aanklager:

1°. eischt hij, dat zij volgens hunne statuten de helft der som, die de nieuwe kanunniken bij hunne aanneming ten vorigen jare betaald hebben, afgeven om te dienen tot onderhoud der kerk;

2°. dat zij beide nieuwe kanunniken toelaten en aanstonds in het genot van het hun toekomende deel der inkomsten stellen [1]);

3°. dat de leden van het Kapittel veroordeeld worden om zich voortaan te houden aan het boven vermelde concordaat tusschen hen en de burgers;

---

[1]) Hierbij staat het volgende, dat licht werpt op het door den Deken c.s. aangevoerde over den tijd van $1^1/_2$ jaar:

„Ten opereert nyet, dat die Deken mit synen adherenten in den vorgangen jair ter contrarie und tot oiren behulp allegierden zeker cedell van ein concordaet, by wylen vrouwen Agnes tijden gemact in date den XXIX. Januarii anno XIIIIcXCIIII, want dieselve cedell nyet authentyck en is, oick dartu alleenlich narrative, non autem dispositive van den anderhalff jair uuyt to wesen geschreven staet; welcken cedell sy in anderen puncten, haerluyden nyet behaechlick (als van der tymmeringe oirer huysinge etc.), oick nyet vor authentyck, sunder vor ein cartebell erachten."

4°. dat allen, die zonder zijn verlof en dat hunner medekanunniken vertrokken zijn, weder moeten komen resideeren en dat zij zich in het algemeen geheel volgens hunne statuten zullen moeten gedragen.

Aangaande den afloop heb ik niets aangetroffen.

Inventaris van het Archief der Klarissen te Megen

door

DAVID DE KOK.

Deze zusters bezitten behalve eenige interessante codices, die ik elders zal beschrijven, een groote verzameling dokumenten, waarvan de meeste betrekking hebben op de Klarissenkloosters te Boxtel en Megen. Zorgvuldig hebben de goede zusters haar stukken bewaard tijdens de troebele dagen der protestantsche overheersching in de Meijerij, maar kenden blijkbaar geen middel om ze tegen de vocht te beschermen, want toen de Eerwaarde Abdis, die ik hier nogmaals dank zeg zoowel voor de inzage der stukken als voor de genoten gastvrijheid, ze mij ter hand stelde was van zeer vele geen letter meer te zien. Geholpen door een scheikundige, heb ik echter het schrift van bijna elk dokument geheel kunnen ophalen.

Voorzoover 't mij dus mogelijk is, geef ik thans in chronologische volgorde den geheelen inventaris, terwijl ik een volgenden keer eenige stukken, die voor de geschiedenis dezer Klarissen waarde hebben, in hun geheel zal publiceeren.

Na beraad heb ik gemeend ook de stukken te moeten vermelden, die weliswaar in het archief van het Minderbroedersklooster te Weert berusten, maar vroeger aan de Klarissen van Boxtel—Megen behoorden en derhalve feitelijk deel van haar archief uitmaken. Deze stukken zal ik van een sterretje voorzien.

Tot goed begrip volgen hier eenige datums. Den dertigsten December 1472 werd de hofstede Kronenborch te Boxtel, 20 December 1468 reeds vergeven, aan eenige „devoeten

maichden ende vrouwen vander derder oirden Synte Francisci" definitief afgestaan, welke zusters op 27 Januari 1504 pauselijk verlof bekwamen om tot de Tweede Orde over te gaan en den regel van paus Urbanus IV voortaan te onderhouden. In 1578 vluchtten zij naar Den Bosch, waar zij gedurende 23 jaren in een klein huis woonden [1]). Den twaalfden Juli 1611 keerden zij naar Boxtel terug, waar zij tot 29 Juli 1717 verbleven. Na een drie- à vierjarig verblijf bij de Klarissen te Hoogstraten betrokken zij den dertigsten April 1721 het klooster te Megen, dat zij den twintigsten Augustus 1812 verlaten moesten om er eerst den eersten Juni 1841 weer een geregeld kloosterleven te beginnen. Den twaalfden Juli 1876 vertrokken drie Megensche zusters naar Ammerzoden, waar zij een nieuw klooster openden. [2])

1. 9 Januari 1433. Schepenbrief van Den Bosch. Johannes die backer staat het annuum et hereditarium jus op twee sextarii rogge aan Johannes die scoteldreyer af.

   Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

2. 11 Januari 1447. Schepenbrief van Den Bosch. Petrus, filius Gerardi die coeleman, verplicht zich annue et hereditarie te geven aan Thomas, filius Gerardi Coeleman, tres modiae rogge uit huis, akker, tuin en erf, gelegen in de parochie Haeren op de plaats, Belver genaamd.

   Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

3. 15 Februari 1451. Schepenbrief van Den Bosch. Thomas, filius Gerardi Coeleman geeft aan Joannes, zoon van Henricus Tielmansz. van den Zande, een jaarlijksche en erfelijke rente van twee mud rogge van een stuk land, gelegen in de parochie van Haren.

   Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

4. 27 Mei 1457. Schepenbrief van Den Bosch. Peregrinus, zoon van Ghyselbertus, dictus Pelgrim, geeft aan

[1]) MS. Bourg. Bibl. Brussel nr. 16495.
Zie o. a., behalve de stukken in den navolgenden inventaris, *Sint Franciscus*, XXVII, 1912, blz. 109—111, 140—145, 172—177 en 201—204.

Arnoldus de Weyllingen annue et hereditarie drie mud rogge uit zijn goederen in de parochie Oesterwyc. Testes fuere Arnoldus de Gheel, filius Lamberti, et Symon die Hoesch. Datum duodecima die mensis Maji anno 1447.— Magister Arnoldus de Weylhusen geeft aan Lambertus de Doernen, filius Chryspiani, annue et hereditarie drie mud rogge uit zijn goederen in de parochie Oesterwyc. Testes fuere Godefridus Boest et Arnoldus de Gheel, filius Lamberti. Datum decima quinta die mensis Maji anno 1447. — Peregrinus Paenweter, zoon van Ghyselbertus, dictus Pelgrim, geeft aan Gerardus, zoon van Mathias Walraven, annue et hereditarie drie mud rogge uit zijn goederen in de parochie Oesterwyc. Testes fuere Rutgerus de Geldrop et Ludolphus Buck. Datum vicesima quinta die mensis Junii anno 1448. — Bevestiging van bovenstaande overeenkomsten.

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

5. 20 December 1468. * Schenking van de hofstede Cronenborch aan de zusters.

Schepenbrief van Boxtel op perkament. Zegels zeer beschadigd.

6. 10 April 1469. Schepenbrief van Den Bosch. Laurentius, zoon van Henricus Leenkens, heeft hereditarie verkocht aan Johannes, zoon van Henricus Tijelmans, annuam et hereditariam pactionem van een mud rogge mensure de Heeze et de Leende de et ex quodam prato, gelegen in de parochie Geldrop.

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

7. 17 Januari 1472. * Goedkeuring door Ludovicus de Bourbon, bisschop van Luik, van de stichting van het Tertiarissenklooster te Boxtel.

Latijn. Perkament. Het afhangend zegel is bijna geheel verdwenen.

8. 16 Februari 1472. * Aan Franconus de Langel wordt ten behoeve van het Tertiarissenklooster te Boxtel een weg bij „die coppel" aldaar afgestaan.

Latijn. Perkament. Met twee afhangende zegels.

9. 30 December 1472 * Heynrik van Cronenborch en Willem van Cronenborch voeren de beschikking uit

van ridder Johan van Cronenborch, waarbij de hofstede van dienzelfden naam in een Tertiarissenklooster veranderd wordt.

Perkament. De afhangende zegels zijn zeer beschadigd. — Uitgegeven in *De Godsdienstvriend,* dl. 83, 1859, blz. 92.

10. 14 Juli 1473. * Schepenen van Boxtel verklaren, dat de kerkmeesters den zusters hebben overgedragen den schepenbrief, welke vermeldt, dat Bartholomaeus de momber twee hoeven aan het klooster heeft afgestaan, die wijlen Catharina van Drongelen, vrouwe van Cronenborch, aan de kerkfabriek schuldig was.

Perkament. Zegel bijna geheel verdwenen.

11. 9 April 1475. * De „grote beempt" wordt aan de Tertiarissen van Boxtel afgestaan.

Latijn. Perkament. Beide zegels een weinig beschadigd.

12. 17 November 1480. * Johannes Schut geeft een akker aan de Tertiarissen te Boxtel.

Perkament. Met waarmerk van den notaris Jacobus de Fine.

13. 4 Juli 1481. Schepenbrief van Boxtel. Over het recht op een beemde, die aan de Tertiarissen van Boxtel behoort.

Perkament Zegel verdwenen.

14. 25 Februari 1483. * Heer Willem, priester, verkoopt den Tertiarissen van Boxtel een hofstede.

Perkament. Zegel zeer beschadigd.

15. 6 Juli 1483. Schepenbrief van Boxtel. Willem, priester, geeft kwijtschelding aan de zusters van schulden, te betalen voor „huys, hoff ende hofstat", van hem gekocht, terwijl Jan Haywygen en Adries Moys, kerkmeesters, verklaren, dat alle „jaerlike ende erfelike pachten", welke de kerk van Boxtel daarop heeft, tot heden betaald zijn.

Perkament. Zegel verdwenen. Zie vorig nr.

16. 22 Maart 1485. * Henrick van Ranst, heer van Boxtel en Kessel, vergunt, dat „boven dat ghetal van viertich

zusteren in der iersten fundatien, die wij voertijts hebben ghegheven, begrepen, noch twyntich proffesye zusteren ende nyet meer" in het klooster mogen wonen.

Perkament. Met twee afhangende zegels. — Uitgegeven in *De Godsdienstvriend*, dl. 82, 1859, blz. 27 v.

17. 22 Maart 1485. * Henricus de Zeelem, pastoor van Boxtel, bekrachtigt de vergunning van Henrick van Ranst.

Perkament. Beide zegels beschadigd. Zie vorig nr.

18. 31 Maart 1485. * Johannes de Hoerne, bisschop van Luik, bekrachtigt de vergunning van Henrick van Ranst.

Latijn. Perkament. Zegels bijna geheel verdwenen. Zie nr. 16. — Uitgegeven in *De Godsdienstvriend*, dl. 82, 1859, blz. 201 v.

19. 26 Februari 1486. * Schepenbrief van Boxtel. Henrick van Ranst verkoopt den Tertiarissen van Boxtel „eene zeeckere portie quantiteite ende gedeelte zijnder erfenissen gheheiten die Coppelle".

Perkament. Met drie beschadigde afhangende zegels.

20. 26 Februari 1486. Schepenbrief van Boxtel. Henrick van Ranst verkoopt een gedeelte van zijn grond aan de zusters en staat verschillende zaken toe.

Perkament. Zegel verdwenen.

21. 26 Augustus 1488. Schepenbrief van Den Bosch. Johanna, dochter van Daniel de Rycartsfoirt, verkoopt aan magister Willelmus de Busco ten behoeve der pauperes domestici een annuum et hereditarium censum van 6 librae en 10 solidi.

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

22. 17 September 1489. * Testament, door zuster Engelberta vóór hare professie gemaakt.

Perkament. Met onderteekening van notaris Walterus de Tuyl.

23. 1 Juli 1490. * Scheiding van goederen, waarbij zuster Engellen een vierde gedeelte ontvangt.

Perkament. Zegel verdwenen. Vlg. het vorig nr.

24. 5 Februari 1491. Schepenbrief van Den Bosch. Johanna, filia Danielis Rycartfoirt, vendidit Jacobo Voegel de Amsterdam annuum et hereditarium censum duorum aureorum florenorum, andries guldens communiter vocatorum, de et ex domo et area, sitis in Buscoducis in vico die Frarstraet.

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen. Zie nr. 21.

25. 16 April 1491. Schepenbrief van Den Bosch. Engbertus vanden Bersselaer, filius Engberti pratum quoddam, situm in parochia de Bucstel ad locum dictum Int Elsbroeck, legitime et hereditarie supportavit magistro Henrico Pelgrom ad opus conventus sororum tertie [regule] sancti Francisci in Bucstel.

Latijn. Perkament. Onderteekend: E. Pelgrom. Zegels verdwenen.

26. 3 Juni 1491. Schepenbrief van Den Bosch. Johanna, dochter van Daniel van Rycartsfoirt, neemt den census, 5 Februari 1491 aan Jacobus Voegel verkocht, terug tegen betaling van 25 aurei floreni en geeft hem hereditarie aan Petrus, zoon van Reynerus Kersmakers.

Latijn. Perkament. Zegel verdwenen. Zie nr. 24.

27. 15 Juni 1491. * Engbert vanden Bersselare en Jan Haymygen, kerkmeesters van Boxtel, verkoopen aan het klooster der Tertiarissen een „halven hoff".

Perkament. Zegel zeer beschadigd.

28. 3 Januari 1493. Schepenbrief van Den Bosch. Henricus en Coenrardus, kinderen van Coenrardus, den zoon van Coenrardus de Beerze, verkoopen aan Bartholomeus, zoon van Johannes Mijssz., tam pro seipsis quam pro Ghysberto, filio Coenrardi Snavel, annuum et hereditarium redditum 6 aureorum denariorum, cronen genaamd, welken redditus Thomas, zoon van Coenrardus de Beerze, van de stad 's-Hertogenbosch verkregen had.

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

29. 1 Februari 1493. Schepenbrief van Den Bosch. Jacobus Voegel geeft aan Petrus, zoon van Raynerus Kersmaker, annuum et hereditarum censum van twee aurei

floreni of andries gulden ex domo et area, gelegen te 's-Hertogenbosch in vico die Frarstraet.

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen. Zie nr. 24 en 26.

30. 7 Juni 1499. * Johannes de Hoerne, bisschop van Luik, geeft zijn suffragaan volmacht de kloosterkerk in Boxtel te konsakreeren.

Latijn. Perkament. Zegel geschonden. — Uitgegeven in *De Godsdienstvriend*, dl. 82, 1859, blz. 202 v.

31. 8 Oktober 1499. Schepenbrief van Boxtel. Deeling van een erfenis tusschen zuster Lysbetten, conventuael te Boxtel en jongste dochter van Wouters Herbrechs en Catrijn, en zuster Lysbetten, conventuael op den Wyntmoelenborch te 's-Hertogenbosch en oudste dochter van dezelfden.

Perkament. Zegel verdwenen.

32. 22 Augustus 1500. Testament van Johannes Schilder, zoon van Godefridus Schilder. Vermaakt worden o. a. duo floreni renenses aan de kerkfabriek van Sint-Jan in Den Bosch, een mud rogge annue et hereditarie aan Elizabeth Marcolfs, onder voorwaarde, dat dit legaat na haar dood aan de Franciskanessen van Boxtel overgaat, 5 librae aan het klooster van S. Brigitta te Roesmalen, 5 librae aan de Franciskanessen op den Ulenborch in Den Bosch en 5 librae aan de Franciskanessen te Boxtel.

Latijn. Perkament. Met waarmerk van den notaris, waarin de handteekening: W. de Balen Notarius.

33. 7 September 1500. Schepenbrief van Boxtel. Bartholomaeus die momber verkoopt een gracht aan de Franciskanessen van Boxtel.

Perkament. Zegel verdwenen.

34. 23 Februari 1502. * Johannes de Hoerne, bisschop van Luik, bevestigt de goedkeuring van 17 Januari 1472, na eenige bepalingen gewijzigd te hebben.

Latijn. Perkament. Zegel verdwenen. Zie nr. 7.

35. 27 Mei 1503. Schepenbrief van Boxtel. Jan Lucas

verkoopt namens zijn vrouw een beemde, genaamd de hoghe acker, te Boxtel aan de Tertiarissen aldaar.

Perkament. Zegel verdwenen.

36. 8 Juli 1503. * Hendrick van Rans geeft verlof palen in de Dommel te slaan.

Kopie.

37. 4 December 1503. De schepenen van Boxtel verklaren, dat Jan Lucas op 27 Mei 1503 aan de Tertiarissen aldaar verkocht heeft.

Perkament. Zegel verdwenen. Zie nr. 35.

38. 5 December 1503. Verklaring van Jan Lucas, dat hij aan het klooster te Boxtel de schepenbrieven van Den Bosch en Boxtel betreffende „den hoghe ecker" heeft overgegeven.

Perkament. Zegel verdwenen.

39. 27 Januari 1504. Bulle Votis Domino van Julius II, den zusters te Boxtel toestaande tot de Orde der Klarissen volgens den regel van paus Urbanus IV over te gaan.

Perkament met afhangend zegel in lood. Op de achterzijde staat: Pro matre et sororibus ordinis tercy sancti francisci in bocxtel. Mechlinie. Solvatur portiturae (?) unus flor. in auro, ducatos quinquaginta duos de auro et septem carlenos. — S. Gabriel. — A. Colotuis de Parma.

De bulle is uitgegeven door Wadding, *Annales Minorum*, XV, ed. 2ª, Romae 1736, blz. 627v. Vgl. Brom, *Archivalia in Italië*, I[II], nr. 1690.

40. 12 Juli 1506. * Verdeeling van de erfenis van Laurens Engbertsz. vanden Bersselaer tusschen zijn vier kinderen, onder wie zuster Jutte te Boxtel.

Perkament. Zegel bijna geheel verdwenen. — N.B. Onder heeft een andere hand geschreven: Dese Jutteken boven genoemt is namaels anna genoemt geweest.

41. 12 Januari 1508.

* Authentieke kopie op perkament van nr. 5. Zegel verdwenen.

42. 12 Januari 1508. Jacobus Embrechts, abbas mona-

sterii sancti Michaelis te Antwerpen [1]), kondigt de bulle *Votis Domino* van Julius II af

Latijn Perkament Met afhangend zegel in rood was Zie nr 39 Het stuk draagt het waarmerk van den notaris met zijn handteekening Pr de Bremen

43. 22 Januari 1511 Bulle *Commissi nobis desuper* van Julius II over vier zusters, die niet tot de Tweede Orde willen overgaan

Perkament Met afhangend zegel in lood Op de achterzijde staat Jul (?) de Castillo J Benzone phi de Senis En van een moderne hand Bulla Papae Julii 1511

44. 22 Augustus 1511 * Verkoop van een stuk heideveld aan de zusters „vander dorder regule van sinte francisco" te Boxtel

Perkament Zegel zeer beschadigd

45. 28 Januari 1512 * Vier zusters, die weigeren tot de Tweede Orde over te gaan, worden daartoe bevolen door den abt van Sint Michael te Antwerpen

Latijn Perkament Zegel verdwenen Zie nr 43

46. 7 Juni 1512 Schepenbrief van Boxtel Willem Brant verklaart onder eede, dat mr Dirck Brant, eertijds rector van de kerk te Gemonde en van het S Nicolaas-altaar in de kerk te Boxtel, op dit altaar een akker had, die gelegen was „bij die oestwaersche brugge bij erffe Gherits Sindmers", dat deze Gherit hout had gekapt aan den rand van den akker, en te Leuven daarvoor, alsmede voor achterstallige betaling, veroordeeld was Aelbrecht Jan Reynders, priester, verklaart, dat hij eertijds rentmeester was van Dirck Brant en elf hoemse (?) gebeurd heeft van Gherit, hij meent verder, dat Gherit ze schuldig was uit huis en hof, niet uit den akkerrand, waarover Dirck en Gherit twist hadden Dircken Valkenaeres verklaart onder eede, dat zij en haar vader den akkerrand gebruikten en er nooit hoemse (?) van gaven

Perkament Zegels verdwenen

---

[1]) De abt van St Michael te Antwerpen was ook bij de stichting van het Antwerpsche Klarissenklooster in 1455 apostolisch kommissaris Zie *Verzameling der Graf en Gedenkschriften van de Provincie Antwerpen* dl 6 afd 1 Antwerpen 1871 blz 123

47. 29 October 1514. * Overeenkomst tusschen de Minderbroeders en de geestelijkheid van Boxtel betreffende verschillende rechten.

Perkament. Een der twee afhangende zegels is zeer beschadigd.

48. 22 October 1515. * Johannes de Wemeldingen, deken van S. Gudula in Brussel, deelt den Klarissen te Boxtel verschillende pauselijke voorrechten mee.

Latijn. Perkament. Met geschonden afhangend zegel in lak en waarmerk van notaris Johannes de Mera.

49. 21 November 1515. * Jan van Horne, heer van Boxtel, en zijn vrouw verkoopen aan de zusters een huis met erf.

Perkament. Zegel een weinig beschadigd.

50. 14 Mei 1516. * Deken en kapelaans van Boxtel verkoopen den S. Nicolaas-akker aan de zusters.

Latijn. Perkament. Zegel zeer beschadigd.

51. 10 Maart (?) 1518. * Verkoop van een cijns van 9 gulden aan de zusters.

Latijn. Moeilijk leesbare kopie.

52. 26 Maart 1520. Godefridus, zoon van Walter de Middegael, en Lambertus, zoon van Gerardus van den Broeck, prepositi van de broederschap der H. Maagd Maria in de kerk van Sint Jan te 's-Hertogenbosch, verkoopen namens genoemde Broederschap aan magister Nycolaus Kuyst ten behoeve van Joannes van Boxstel een erfelijke en jaarlijksche rente van negen rijnsche guldens ex domo, area, horto ac hereditatibus te Zuemeren ad locum dictum Slynen.

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

53. 27 Maart 1520. * Verkoop van een cijns van 9 gulden aan de zusters.

Latijn. Moeilijk leesbare kopie (van het vorig nr.?).

54. 28 Maart 1524. Verdeeling van inkomsten uit goederen, gelegen in Den Bosch super aggerem Vuchtensem, tusschen Willelmus, zoon van Petrus van Ryell, en

Johannes, zoon van Jacobus Willemsz., en verkoop van census aan Henricus, zoon van Johannes Sanders.

Latijn. Perkament. Zegel verdwenen.

55. 4 December 1525. * Verkoop van een jaarlijksche en erfelijke rente van 35 Rijnsche guldens.

Kopie.

56. 19 Januari 1526. * De zusters Heylwigis en Henrica Kersmeker ontvangen verscheidene renten.

Latijn. Perkament. Beide zegels zeer beschadigd.

57. .... November 1626. * Schenkingsbrief.

Moeilijk leesbare kopie.

58. 7 .... 1529. Stichting van jaargetijde en weekmissen.

Perkament. Zegel verdwenen. Het stuk is grootendeels onleesbaar gebleven.

59. 8 Juni 1532. Schepenbrief van Den Bosch. Gerardus, zoon van Johannes Beeckmans, en Walterus, zoon van Egidius Arntssz., hebben aan Martinus, zoon van Egidius Myssz., ten zijnen behoeve en ten behoeve van zijn broeders Petrus en Johannes annue et hereditarie verkocht een census van drie Carolus gulden en 20 stuivers de et ex domo, area, horto et herebitatibus, gelegen in de parochie Boxtel ad locum dictum ten Bruckelen. Item ex pena prati, sita in dicta parochia ad locum dictum Lennen shoenel, en uit andere goederen. Testes fuere Guerardus van den Water et Johannes Pynappel.

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

60. 6 Juli 1536. * Verkoop van een jaarlijksche en erfelijke rente van zes gulden aan de zusters.

Perkament. Vrij gaaf zegel.

61. 18 April 1537. * Verkoop van een jaarlijksche rente van twaalf gulden.

Kopie.

62. 25 September 1540. * Deken en kapelaans van Boxtel publiceeren een schrijven van den bisschop van Luik.

Latijn. Perkament. Zegel geschonden. Slecht geschreven.

63. 30 Juli 1549. Schepenbrief van Boxtel. Waarschijnlijk een akte, waarbij Willem Peterssz. van der Vloot een akker aan de Klarissen van Boxtel verkoopt.

Perkament. Zegel verdwenen. Het stuk is grootendeels onleesbaar gebleven.

64. 22 Mei 1559. * Verkoop van een jaarlijksche rente van 6 Carolus gulden aan de zusters.

Latijn. Kopie.

65. 20 Februari 1560. * Verkoop van een erfelijke rente van 20 Carolus gulden aan de zusters.

Gerwaarmerkte kopie.

66. 18 Juni 1560. * Johan van Hoirne, baanheer van Boxtel, geeft den pater van het Klarissenklooster vrijdom van tol.

Perkament. Met zeer beschadigd afhangend zegel in lak.

67. 8 Februari 1562. * De drie staten van Brabant staan toe, dat de zusters een jaarlijksche en erfelijke rente van 120 Carolus gulden ontvangen.

Perkament. Met afhangende zegel in lak. Onderteekend door den secretaris: Cornelius Weelemans.

68. 8 Februari 1562. * Verkoop van een erfelijke rente van 27 Carolus gulden aan de zusters.

Kopie.

69. 13 Februari 1563. * Verkoop van een jaarlijksche rente van 10 gulden aan de zusters.

Kopie.

70. 27 Maart 1563. Schepenbrief van Den Bosch. Henricus, zoon van Arnoldus Henricsz., verkoopt aan Elisabeth, weduwe van Willem Beners, annuam et hereditariam pactionem van een mud rogge uit den akker, gelegen te Boxtel in loco dicto Hall tusschen de goederen van het klooster der H. Maagd en H. Brigitta te Roesmalen, genaamd op dat Coudwater.

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

71. 15 April 1564. * Akte van verkoop.

Moeilijk leesbare kopie.

72. 24 April 1564. * Verkoop van een erfelijke rente van 6 Carolus gulden en 5 stuivers aan de zusters.

Kopie.

73. 25 April 1564. * Verkoop van een erfelijke rente van 6 Carolus gulden aan de zusters.

Perkament. Zegel van de drie staten van Braband bijna geheel verdwenen.

74. 15 Juni 1568. Schepenbrief van Boxtel. Lodewyck, priester, zoon van Lodewyck Erberts, en mr. Jan Clercx Diericxz., dragen namens Jan, onmondigen zoon van Henricx Jans Beyens, een stuk land over aan Catherina Herls, abdis, Elisabeth Herls, vikares, en Anna van Kessel, procurates van het klooster te Boxtel.

Perkament. Zegels verdwenen.

75. 15 Juni 1568. Schepenbrief van Boxtel. Catherina Herls, abdis, Elisabeth Herls, vikares, Anna van Kessel, procurates, Agnes van Achelen, Anna van Balen en Marya van Beers, diskreten, verbinden zich voor het klooster, met toestemming van broeder Joannes Fabri van Weert, pater van het konvent, op het in het vorig nr. genoemde stuk land te geven aan den genoemden Jan, onmondigen zoon van Henricx Jans Beyens, „eenen jaerlycsen ende erffelycken ontquijtbaren pacht van seven loopen roggen ter maeten van bucstel."

Perkament. Zegel verdwenen.

76. 19 Maart 1572. * Verkoop van een erfelijke rente van 16 Carolus gulden aan de zusters.

Moeilijk leesbare kopie.

77. 26 Juni 1574. Schepenbrief van Den Bosch. Petrus Hulsen verkoopt namens de Klarissen van Boxtel aan Aleydis, dochter van Erbertus Wouters, een jaarlijksche en erfelijke rente van 7 Carolus gulden en 20 stuivers op den Sint Nicolaas-akker.

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen. Zie nr. 50.

78. 16 Augustus 1574. Schepenbrief van Den Bosch. Hubertus, zoon van magister Petrus van Tuyl, verkoopt een akker te Boxtel aan Petrus, zoon van Michaël van den Beerselaer [ten behoeve der Klarissen te Boxtel?]

Latijn. Perkament. Zegels verdwenen.

79. 30 Juni 1588. Schepenbrief van Den Bosch. Verkoop van een akker uit de nalatenschap van Willemen Petersz. van der Vloet aan de Klarissen van Boxtel.

Perkament. Zegels verdwenen. Zie nr. 63.

80. 30 Juni 1588. Verklaring, dat Dirick, zoon van Geijarts Gobels, 13 Juli 1549 een stuk land te Boxtel heeft overgedragen aan Fransse Goossens ten behoeve der Klarissen aldaar.

Perkament. Zegel verdwenen.

81. 29 Oktober 1599. * Aleydis en Judith Daniëls te Oss geven aan Theodoricus van Kessel ten behoeve der zusters een jaarlijksche en erfelijke rente van 8 Carolus gulden.

Latijn. Kopie.

82. 18 Augustus 1600. * Overdracht van een erfelijke rente van 9 Carolus gulden en 5 stuivers aan de zusters.

Kopie.

83. 14 Maart 1607. * P. Henricus Sedulius, minister provinciaal, geeft Gerardus de Horne, baron van Boxtel, verlof het klooster aldaar binnen te gaan.

Latijn. Papier. Met ingedrukt groot zegel der Minderbroedersprovincie.

84. 20 December 1608. * De schepenen van Den Bosch publiceeren het schrijven van kardinaal Jordanus, protector der Klarissen, waarin hij alle gunsten en voorrechten, door zijn voorgangers verleend, bekrachtigt.

Latijn. Perkament. Afhangende zegels verdwenen. — Een andere brief van Jordanus in *Analecta Franciscana*, II, blz. 231 v.

85. 6 Augustus 1611 (?) * Schenkingsbrief.

Slecht leesbare kopie.

86. 3 November 1616 (?). Schepenbrief van Den Bosch. Verklaring, dat Gerartten, dochter van Elias, genaamd Eel Janssoen, een jaarlijkschen en erfelijken cijns van 5 Carolus gulden en 15 stuivers aan Henrick, zoon van Gerarts Elias, verkocht heeft.

Perkament. Zegels verdwenen.

87. 5 Januari 1619. * Verkoop van een jaarlijksche en erfelijke rente van 60 gulden aan de zusters.

Perkament. Beide afhangende zegels vrij gaaf.

88. 15 Januari 1619. * Verkoop van een jaarlijksche rente van zestig Carolus gulden aan de zusters.

Kopie.

89. 4 Februari 1620. Schepenbrief van Den Bosch. Marcelis Willem Leonaertssz. te Asten verkoopt aan Diercken van Kessel ten behoeve der Boxtelsche Klarissen een jaarlijksche en erfelijke rente van 25 Carolus gulden.

Perkament. Zegels verdwenen.

90. 4 Februari 1620.

* Gewaarmerkte kopie van het vorig stuk.

91. 11 Mei 1620. Schepenbrief van Den Bosch. Antonius, zoon van Willem Jans Reijnderssz., verkoopt den meijssen akker te Boxtel aan Geerlingen Ruijs ten behoeve van Dierick van Kessel.

Perkament. Zegels verdwenen.

92. 4 September 1620. * Verkoop van een erfelijke rente van 16 Carolus gulden aan de zusters.

Moeilijk leesbare kopie.

93. 28 September 1620. * Verkoop van een erfelijke rente van 16 gulden aan de zusters.

Moeilijk leesbare kopie.

94. 2 Mei 1621. * Philips, koning van Spanje, herstelt de zusters in het bezit van den S. Nicolaas-akker te Boxtel.

Kopie. Zie nr. 50 en 77.

95. 1 Oktober 1622. * Verklaring van heer Johan de Wasselin over den S. Nicolaas-akker.

Kopie. Zie vorig nr.

96. 22 September 1623. * Johan de Wasselin doet aanspraken op verschillende stukken land der zusters te Boxtel.

Kopie. Zie vorig nr.

97. 25 September 1623. * Uitspraak van het scheidsgerecht over de geschillen tusschen Johan de Wasselin en de zusters.

Kopie. Zie het vorig nr.

98. 19 April 1624. * Notariëele verklaring van Willem Janssen die Visschere en Jan Pauwels over den S. Nicolaas-akker.

Kopie. Gedeeltelijk vergaan. Zie nr. 50, 77, 94—97.

99. 4 Mei 1624. * Schepenbrief van Boxtel over den S. Nicolaas-akker.

Kopie. Zie nr. 50, 77, 94—98.

100. 30 Mei 1624. * Verklaring van Van Voorn, deurwaarder van den Raad van Braband, over den S. Nicolaas-akker.

Kopie. Zie nr. 50, 77, 94—99.

101. 7 Juni [1624]. * Andere verklaring voor notaris Goossens over den S. Nicolaas-akker.

Kopie. Onderteekend door den notaris. Zie nr. 50, 77, 94—100.

102. 7 Juni [1624]. * Andere verklaring voor notaris Goossens over den S. Nicolaas-akker.

Kopie. Onderteekend door den notaris. Zie nr. 50, 77, 94—101.

103. 13 Juni 1624. * Verklaring van de abdis voor notaris Geraert Goossens over den S. Nicolaas-akker.

Onderteekend door notaris en getuigen. Zie nr. 50, 77, 94—102.

104. [1624?] * Memorie over den S. Nicolaas-akker voor de „confesseuren van Convente tot Boxtel".

Kopie.

105. 14 Juli 1625. Schepenbrief van Boxtel. Mr. Gerit Goossens, secretaris der Heerlijkheid van Liempde, draagt aan Janne Lucas de Visschere een stuk akkerland over, gelegen te Boxtel ter plaatse Soent.

Perkament. Zegel verdwenen.

106. 10 November 1626 (?). * Aan het klooster wordt een jaarlijksche rente van rogge vermaakt.

Kopie.

107. 8 Maart 1628. * De Minderbroeders van Luxemburg dragen een jaarlijksche en erfelijke rente van 22 gulden en 10 stuivers aan de zusters over.

Perkament. Beide afhangende zegels bijna geheel verdwenen.

108. 10 Maart 1628. * Kwitantie van 600 Carolus gulden, door de zusters aan de Minderbroeders van Luxemburg betaald.

Kopie?

109. 4 Maart 1630. * De Infante staat toe, dat de zusters haar levensmiddelen vrij van Den Bosch naar Boxtel vervoeren.

Fransch. Met opgeplakt zegel.

110. 24 December 1631. Schepenbrief van Den Bosch. Overdracht van pacht aan Lambrecht Heijmans ten behoeve van mr. Rochus Lemmens, licenciaat in de rechten, kastelein en rentmeester der heerlijkheid Boxtel.

Perkament. Zegels verdwenen.

111. 6 Juni 1632. * Visitatie van het klooster in 1632.

Papier. Met opgeplakt klein zegel der Minderbroedersprovincie.

112. 10 Mei 1635. * Don Francesco de Moniada neemt den molen te Nieuw Herlaer, welke den zusters behoort, in bescherming.

Authentieke kopie.

113. 13 Oktober 1635. Overgave van roggeland?

Perkament. Zegels verdwenen. Het stuk is grootendeels onleesbaar gebleven.

114. 9 Oktober 1641. * Ambroise, baron van Boxtel, geeft den zusters verlof palen in de Dommel te slaan.

Papier. Met opgeplakt zegel.

115. 25 September 1643. * Deliana de Roij geeft een jaarlijksche en erfelijke rente van een mud rogge aan de zusters.

Perkament. Beide zegels zeer beschadigd.

116. 7 December 1652. Schepenbrief van Den Bosch. Laureijns van Kessel, sekretaris van 's-Hertogenbosch, verkoopt een jaarlijkschen en erfelijken cijns van 18 Carolus gulden en 6 stuivers aan Pieter van Schuijl, schepen der stad. Aan het einde staat: Ende staat te weten, dat de capitale losspenningen, dair voor desen csijns is ingeerft, sijn geprocediert ter saecke vande lossinge van twee duijsent sesentzestich gulden capitaele bij de weduw van Franchoijs Blom (?) aenden voorn. hiere tsauwerd (?) Schuijl tot behoeff vande arme Clarissen tot Boxtel.

Perkament. Zegel verdwenen.

117. [Juni (?) 1653]. * De zusters vragen aan de Ed. Mog. Heeren Raden van Staten der Vereenigde Nederlanden verlof om eenige boomen te rooien. Op hetzelfde stuk staat de beschikking van 27 Juni 1653 om het rekwest ter advies te zenden aan den rentmeester van het kwartier, waarbij Boxtel behoort. Hieronder de gunstige beslissing, 26 Juli 1653 door den Raad van State genomen.

Papier. Met klein zegel.

118. 6 Februari 1657. * Lijst van aflaten uit een bulle van Alexander VII, 6 Februari 1657 gegeven.

Kopie.

119. 2 Juni 1662. * Overeenkomst tusschen de Klarissen van Hoogstraten en die van Boxtel over het aannemen van novicen.

Papier. Beide zegels verdwenen.

120. 4 Januari 1664. * Bulle *Cum sicut accepimus* van Alexander VII, waarbij verschillende aflaten verleend worden aan de leden van de broederschap der Geloovige zielen, die in de kerk der zusters te Boxtel is opgericht.

Perkament.

121. 20 Oktober 1664. „Prelaten, edelen ende steden, respresenterende die drye staten slandts van Brabant" verkoopen aan Willemken, dochter van Aern Willem te Boxtel, een erfrente van 9 Carolus gulden en 5 stuivers.

Perkament. · Zegel verdwenen. Het stuk is grootendeels onleesbaar gebleven.

122. ..... 1666. * Brief van pater Petrus de Alva y Astorga [1]) (ter begeleiding van 300 gulden?).

Spaansch.

123. Omstreeks 1670. Verzoekschrift der Klarissen van Boxtel aan den keizer van Oostenrijk, dat hij opheffing verkrijge van de bepaling van den Munsterschen vrede (1648), krachtens welke het klooster moet uitsterven en de goederen aan de Staten overgaan. De zusters beklagen zich, dat het klooster nog slechts vier oude leden heeft.

Kopie. Latijn. Boek: *Archief der Arme Zusters van de H. Clara 1662—1811*, blz. 14. In 't vervolg geciteerd: Archief 1662—1811.

124. 7 Juli 1673. * Koninklijk sauvegarde voor het klooster te Boxtel.

Fransch. Gedrukt stuk. Met zegel.

125. 7 Juli 1673. * Koninklijk sauvegarde voor den biechtvader der zusters.

Fransch. Gedrukt stuk. Met zegel.

126. 30 Juli 1673. * Don Juan neemt het huis Steenvort onder Poppel in bescherming.

Fransch. Kopie op perkament, gewaarmerkt door twee notarissen en den 18en Augustus 1673 door den magistraat van Brussel gewaarmerkt en gezegeld. Zie nr. 130 en 134.

---

[1]) Zie over hem Sbaralea, *Supplementum et castigatio ad scriptores trium ordinum S. Francisci a Waddingo aliisve descriptos*, Romae 1806, blz. 580.

127. 31 Juli 1673. * De prins de Condé neemt het klooster in bescherming.

Fransch. Gedrukt stuk. Met' zegel.

128. 13 Augustus 1673. * Willem van Oranje neemt het klooster in bescherming.

Papier. Met groot zegel.

129. 1 Maart 1674. * Verlof om de gebedelde levensmiddelen vrij naar het klooster te vervoeren.

Fransch. Gewaarmerkte kopie.

130. 28 Oktober 1674. De keizer van Oostenrijk beveelt zijn soldaten het Klarissenklooster te Boxtel „ wie auch der fouragie Hauss genant Steenfort in der selv [Mayery von Herzogenbusch] bey dem Rivosenhaus Tilburg unter Poppel gelegen", te ontzien.

Origineel. Duitsch. Zegel in lak. Zie nr. 126 en 134.

131. ..... 1674. * Inventaris van alle oorspronkelijke stukken en kopies, die in het kloosterarchief te Boxtel bewaard worden.

132. 24 Juli 1675. * De Raad van State geeft den zusters verlof de „ noodichste beschoeinghe te doen".

Papier. Gewaarmerkt uittreksel uit het register van den Raad van State.

133. [Augustus (?) 1676]. * Verzoek aan Hare Hoogheid Marie, paltzgravin, om in Turnhout te mogen wonen. [1]) Op hetzelfde stuk het toestemmend antwoord, gegeven 4 Augustus 1676.

Papier. Met opgedrukt zegel van de paltzgravin.

134. 7 Maart 1679. * Josephus le Roij verklaart, dat de goederen, ter plaatse Steenvoirt onder Poppel gelegen, niet aan hem, doch aan de Klarissen van Boxtel behooren.

Papier. Met opgedrukt zegel. Zie nr. 126 en 130.

---

[1]) Nadat de zusters in 1717 Boxtel verlaten hebben, hebben zij volgens een handschrift, te Megen berustend, „ onbeschrijfelijke moeite" gedaan om zich in Turnhout te vestigen, maar tevergeefs.

135. [December (?) 1679]. * Verzoek van den biechtvader der zusters aan den Raad van State om vrij door de Meijerij van Den Bosch te gaan. Met gunstig antwoord van 23 December 1679.

Kopie op perkament, 4 Juli 1681 door G. van Asten, notarius publicus, gewaarmerkt.

136. 14 Maart 1684. * Notariëele verklaring, dat de zusters 700 Rijnsguldens, in gevolge van de „placcaerten van sijne Con. Ma^{t}.", betaald hebben.

Gewaarmerkte kopie.

137. 27 Mei 1687. * Aan de zusters wordt een jaarlijksche rente van drie gulden vermaakt.

Kopie.

138. 19 Juni 1688. Verzoek van Justina Nachtglaes, Luthersche, aan den Raad van State om haar twee dochters Catharina en Sara, „door kloppen vanden paep int bompie [te Amsterdam] tot de paepse Religie gebroght en volgens door kloppen int Closter tot Boxtel", uit het klooster te mogen halen „om te exsersere sodaenege Religie als sij inclenere." [1]) Met toestemmend antwoord.

Kopie.

139. 1 Januari 1689. * Koninklijk sauvegarde voor het klooster.

Fransch. Papier. Met opgedrukt zegel.

140. [Tusschen 1689 en 1702]. * Eugenius Maximilianus, baron van Boxtel, verzoekt den koning van Engeland te willen verleenen, dat de acht religieuzen, 4 Augustus. 1685 toegelaten, in het klooster mogen blijven wonen.

Kopie.

---

[1]) De moeder heeft geen succes gehad, want ik lees in het oude rekommendatieboek der zusters: Jaargetij voor suster Coleta Nagtglas. 4 Octob. 1727 (blz. 230); Jaargetij voor suster Catharina Nagtglas die 7 jaer moeder vicaris is geweest. 25 Nov. 1724 (blz. 271); Jaargetij voor Martinus Nagtglas de Broeder van suster Catharina en Coleta Nagtglas. 1706 (hebdomada prima Septembris). (blz. 206). Ook de zoon was dus katholiek geworden. Zie ook nr. 183 van dezen inventaris.

141. [Omstreeks 1690?] De zusters verzoeken de voorspraak van den keizer bij de Nederlandsche Regeering, opdat zij te Boxtel mogen blijven.

Latijn. Kopie.

142. 12 Mei 1691. Verzoekschrift van Maria Joosten aan de Staten der Vereenigde Nederlanden om de oude zusters te Boxtel als dienstmaagd te mogen helpen, op voorwaarde, dat zij het klooster zal verlaten, zoodra de laatste zuster overleden is. Met gunstige beslissing van 30 Juni 1691.

Archief 1662—1811, blz. 38.

143. [12 Mei 1691].

Kopie van het voorgaand nr., gewaarmerkt door Sever. van Hoeij, notarius publicus te Boxtel, den 24sten Maart 1696.

144. [..... 1696]. Verzoekschrift van de Klarissen te Boxtel aan den keurvorst van de Paltz om zich in Herpen te mogen vestigen, daar de laatste zuster, die vóór den vrede van Munster geprofest was, overleden is en zij dientengevolge het klooster moeten verlaten.

Kopie. Archief 1662—1811, blz. 46.

145. 4 Mei 1696. * Pater Reynerus Paijez, commissarius generalis nationis Germano-Belgicae Fr. Min. Recollectorum, vraagt aan Johan Wilhelm, keurvorst van de Paltz, toestemming voor de vestiging der zusters in het land van Ravenstein.

Latijn. Kopie.

146. 17 Mei 1696. * Johan Wilhelm, keurvorst van de Paltz, bericht aan den magistraat van Ravenstein, dat de zusters zich in Herpen of een andere plaats mogen vestigen.

Latijn. Origineel? Zie nr. 144 en 145.

147. 31 Januari 1697. Johan Wilhelm, paltzgraaf van den Rijn enz., beveelt zijn beambten te Ravenstein, dat zij de Klarissen van Boxtel, zoo zij uit de Meijerij verdreven worden, te Herpen toelaten.

Kopie uit het Duitsch. Archief 1662—1811, blz. 50. Zie nr. 144, 145 en 146.

148. 31 Januari 1697.

Kopie als in 't vorig nr. Op de achterzijde staat: finael Beveel. dato den 31: Jan: 1697. Archief 1662—1811, blz. 52.

149. [.... 1697]. Eugenius Maximiliaan, prins van Horne, baron van Boxtel enz., verzoekt de Staten der Vereenigde Nederlanden het klooster van Boxtel exempt te willen houden.

Kopie. Archief 1662—1811, blz. 40—41.

150. 22 April 1702. * Louis François, hertog van Boufflers, neemt het dorp Boxtel in zijn bescherming.

Fransch. Kopie, gewaarmerkt door: Fr. Joannes Vermandel, Recollect. [1])

151. 21 Juni 1702. * Don Ysidoro de la Cueba neemt het klooster in zijn bescherming.

Fransch. Gewaarmerkte kopie.

152. [..... 1704]. * Verzoek in het Nederlandsch aan den koning van Spanje om eenige renten te mogen behouden. Met gunstig antwoord van 23 Juli 1704 in het Fransch.

Papier. Met groot opgeplakt zegel.

153. 25 Februari 1708. * Brief van pater Joannes van Vuijthum S. J. over de Antwerpsche „broederschap van eene goede doodt", bestuurd door de Jezuieten.

Papier. Met zegel van het Antwerpsche Jezuietenkollege.

154. [.... 1708]. Pro memoria van pater Joannes Vermandel, dat de prins van Hornes op 5 Augustus 1708 „een survivance van de eerst komende vacerende canonicxdye" aan de zusters beloofd heeft.

Archief 1662—1811, blz. 57.

155. 6 Januari 1710. Vertrouwelijk schrijven van Menendez aan Vermandel over de survivance, door den prins van Hornes beloofd.

Archief 1662—1111, blz. 60—63. Zie nr. 154.

---

[1]) Onder hebdomada quarta Decembris (blz. 295) van het rekommendatieboek der zusters lees ik: Jaargetij voor de eerw. pater Joannes Vermandel die 40 jaer onse biegtvader is geweest en door 't verjaegen van de guesen met ons heeft moeten vlugten na hooghstraeten en vandaer na sijn Clooster. 1720.

156. 9 Augustus 1716. * Inventaris van de goederen en jaarlijksche renten der zusters.

157. 6 Juli [1717?]. * Brief van Menendez aan pater Vermandel, waarin hij schrijft, dat men in Den Haag een voorspreker dient te hebben (om de voorgenomen suppressie van het klooster af te wenden?).

158. 10 Juli 1717. * De Raad van State beveelt het klooster te ontruimen.

Kopie. Het stuk is, blijkens een aanteekening erop, 13 Juli 1717 aan pater Vermandel overhandigd.

159. [Juli 1717]. * De zusters verzoeken den Raad van State, dat zij nog drie maanden in het klooster mogen blijven. Met gunstig antwoord van 24 Juli 1717: het klooster moet 1 September d. a. v. ontruimd zijn.

Papier. Met klein zegel.

160. [Juli 1717].

* Kopie van het voorgaand nr.

161. 14 Juli 1717. * De abdis van Hoogstraten biedt den zusters gastvrijheid aan.

162. 19 Juli 1717. * Pater Otho, minister provinciaal, schrijft aan pater Vermandel, dat hij de zusters, zoo zij uitgedreven worden, naar Hoogstraten laat gaan.

Latijn.

163. 8 December 1717. * Pater Franciscus Sanguessa, minister provinciaal, bericht aan de abdis Lucia Vleminx, dat zij en haar zusters bij de Klarissen van Roermond mogen gaan wonen.

Latijn.

164. [.... 1717]. * De abdis Lucia Vleminx vraagt den bisschop van Antwerpen verlof zich in Turnhout te vestigen.

Kopie. Zie nr. 133.

165. 25 Januari 1718. * Een aantal inwoners van Boxtel geven een loffelijk getuigenis van de Klarissen.

Kopie, gewaarmerkt door pater Hugo Mineurs.

166. [1718?] * Verzoek der zusters aan den Raad van State om naar Boxtel terug te mogen keeren of althans de inkomsten te mogen behouden.

Klad.

167. [..... 1719]. Verzoek aan den drossaard te Megen om zich aldaar te mogen vestigen. Met toestemmend antwoord van 8 Juni 1719.

Archief 1662—1811, blz. 74.

168. 16 Juni 1719. Carolus Philippus, paltzgraaf van den Rijn enz., geeft den zusters verlof zich in Megen te vestigen.

Twee Hollandsche kopies. Archief 1662—1811, blz. 78 en 79.

169. [..... 1719]. * De Minderbroeders vragen den bisschop van Luik verlof voor de zusters om zich in Megen te vestigen. Met antwoord van den bisschop, gedateerd 11 Juli 1719, dat het kapittel van Luik gevraagd verlof kan geven.

Latijn. Papier. Met opgedrukt zegel van den bisschop.

170. 5 Juli 1719. * Pater Franciscus Sanguessa, minister provinciaal, geeft aan de abdis Lucia Vleminx verlof om met een harer religieuzen naar Megen te komen.

Met klein zegel der Minderbroedersprovincie.

171. 20 November 1719. Schrijven aan den paltzgraaf over den toestand van het kasteel te Megen.

Kopie.

172. 11 December [1719]. Carolus Philippus, paltzgraaf van den Rijn enz., meldt aan de Guliksche en Berghsche Hofkamer, dat de Klarissen te Megen een jaarlijksche rente van $6^1/_2$ gulden moeten betalen.

Twee Hollandsche kopies. Archief 1662—1811, blz. 81.

173. [..... 1719]. * Hernieuwd verzoek van de Minder-

broeders aan den bisschop van Luik. De bisschop gelast 2 December 1719 zijn vicarius generalis verlof te geven.

Latijn. Papier. Met opgedrukt zegel van den bisschop. Zie nr 169.

174. 23 Januari 1720. Schrijven namens Carolus, paltzgraaf van den Rijn enz., aan den drossaard van Megen, dat de plaats van het kasteel met alles, wat zich daarop bevindt, aan de Klarissen moet overgegeven worden.

Origineel. Duitsch. — Kopie ervan in Archief 1662—1811, blz. 88.

175. 7 Februari 1720. Schepenen van Megen stellen de zusters in het bezit van het kasteel.

Origineel. Archief 1662—1811, blz 71. Een gewaarmerkte kopie ibidem.

176. 24 April 1720. * Het kathedraal kapittel van Luik geeft den zusters verlof om in Megen een klooster te bouwen.

Latijn. Gewaarmerkte kopie. Zie nr. 169 en 173.

177. 27 April 1720. * Josephus Clemens, aartsbisschop van Keulen en bisschop van Luik, geeft den zusters verlof om in Megen een klooster te bouwen.

Latijn. Papier. Met opgedrukt zegel van den bisschop.

178. 18 Mei 1720. * Abdis, vikares en diskreten in ballingschap te Hoogstraten machtigen Joanna de Vinck haar handteekening te zetten onder de kwitanties van de renten der zusters.

Papier Met onderteekeningen en twee opgeplakte zegels

179. 1 Juli 1710. Verklaring van vier molenaars, dat de kloosterbouw geen nadeel oplevert voor den Megenschen molen.

Twee kopies, een gewaarmerkt door Van Hovenbeke en een door Fr. Hugo Mineurs.

180. ... Juli 1720. Aanbesteding van den kloosterbouw.

Origineel? Archief 1662—1821, blz. 96—97.

181. 8 April 1721. Johan van Willingen biedt den paltz-

graaf een koncept aan, waarbij de zusters zich moeten verplichten eenige voorwaarden te onderhouden.

Kopie. Archief 1662—1811, blz. 112—115.

182. 15 April 1721. De zusters nemen de voorwaarden aan, die haar gesteld zijn. Met bewilliging van den paltzgraaf in het Duitsch.

Kopie. Archief 1662—1811, blz. 120—126.

183. 27 April 1721. Pater Philibertus Maes, minister provinciaal, gelast de zusters Catharina Steens, Coleta Naghtglas, Margareta Swack, Joanna van Beeck, Maria Huijsen, Anna Catharina van Oostaede, Barbara Dobbelsteen, Catharina van Kessel en Anna Ketelaers uit het klooster van Hoogstraten naar dat van Megen te vertrekken.

Origineel met zegel. Archief 1662—1811, blz. 132.

184. 20 Juli 1721. Bevel, dat de bouwarbeiders moeten staken, zoolang de zusters het „reversael aan haar ter hande gestelt" betreffende den molen niet teekenen.

Extrakt. Archief 1662—1811. Zie nr. 179.

185. 31 Juli 1721. Schrijven namens den paltzgraaf aan den drossaard van Ravenstein over het reversale betreffende den windmolen.

Duitsch. Archief 1662—1811, blz. 140—141. Kopie ervan op blz. 144—145. Zie nr. 179 en 184.

186. [1721?]. De zusters klagen in een brief aan pater provinciaal over den windmolen.

Kopie. Archief 1662—1811, blz. 147. Grootendeels onleesbaar klad. Zie voorg. nr.

187. 7 Augustus 1721. Pater J. Engelen, sekretaris der Minderbroedersprovincie, en de zusters onderteekenen de voorwaarden, „rakende d'opbouwinge des nieuwen cloosters".

Twee kopies. Archief 1662—1811, blz. 156—159 en 164—168.

188. 7 Augustus 1721.

* Kopie als in 't vorig nr.

189. ... Augustus 1721. * De zusters verbinden zich 300 gulden brabants te betalen, zoo de molen nadeel ondervindt van de kloostergebouwen.

Zie nr. 179 en 184—188.

190. 27 November 1721. Pater J. Engelen schrijft namens pater provinciaal aan de zusters, dat zij de 300 gulden niet behoeven te betalen, tenzij de molen moet verplaatst worden, en vraagt om een kopie van het stuk, gedateerd 31 Juli 1721.

Zie nr. 185 en 189.

191. 19 [Januari?] 1721. * Brief (van pater J. Engelen?) met Nieuwjaarsgroeten en verzoek om voor elke religieuze eene cel te maken.

192. 31 Januari 1722. * Rekening, aan de zusters ingezonden door Ploegh.

193. 1 Juli 1722. P. Philibertus Maes, minister provinciaal, geeft aan pater Joannes Parsiels, biechtvader der Mechelsche Klarissen, verlof naar Dusseldorf en, zoo noodig, ook naar Mannheim te gaan om zaken, genoemde zusters betreffende, te regelen.

Origineel. Zegel verdwenen. Archief 1662—1811, blz. 171.

194. 1 Juli 1722. P. Philbertus Maes geeft aan Lucia Vleminx hetzelfde verlof als aan pater Joannes Parsiels.

Met opgedrukt klein zegel der Minderbroedersprovincie.

195. [1722]. Verzoek van de zusters om te Gent een kollekte te houden. De bisschop van Gent staat toe, dat zij gedurende twaalf dagen, ingaande 25 Oktober 1722, een kollekte binnen de stad houden.

Archief 1662—1811, blz. 176—177.

196. [1722]. * Verzoek van de zusters om te Antwerpen een kollekte te houden. Met toestemmend antwoord van burgemeesters en schepenen, gedateerd 15 Juni 1722.

197. [1722]. * Verzoek van de zusters om te Brussel een

kollekte te houden. Met toestemmend antwoord van de wethouders, gedateerd 10 November 1722.

198. [1723?]. Uitvoering bestek van den bouw in 1723.

Eén groot en één klein vel van 4 bladzijden.

199. 15 Juli 1725. * Pater Otho van Dalem, minister provinciaal, bericht den gardiaan van Megen, dat de zusters van den dag na Portioncula e.k. af het slot moeten houden.

Met opgedrukt klein zegel der Minderbroedersprovincie.

200. 19 Oktober 1725. Schepenbrief van Den Bosch. Adriaen van Tongere, president schepen van Berlicom en Middelraade, heeft erfelijk overgegeven aan mr. Adriaen Schoonends ten behoeve van Cornelis vander Hagen te Megen twee honderd gulden kapitaal met den interest, twee percelen tuingrond en een stuk akkerland te Boxtel en een personeele obligatie van zeven honderd gulden kapitaal met den interest.

Perkament. Zegel verdwenen.

201. Vóór 1 April 1728. * Bekendmaking, dat de kloostergebouwen te Boxtel, krachtens besluit van de Ed. Mog. Heeren Raden van State, op 1 April 1728 publiek zullen verkocht worden door Tinco Lycklama à Nyholdt.

Gedrukt biljet.

202. 10 Juli 1730. P. Philibertus Maes bericht aan de zusters, dat een aantal missen gereduceerd zijn.

Archief 1662—1811, blz. 182—186.

203. 10 Juli 1730.

* Kopie van het vorig nr.

204. 18 Oktober 1732. * Brief van M. Slootmaeckers aan de abdis over een onderhandeling met den heer Mus aangaande het sal volatile [1]) en andere zaken.

---

[1]) In een handschrift der zusters lees ik, dat pater Hermanus Dullens 12 Juni 1727 te Megen kwam en haar het „sal volatile (balsem de malta)" leerde maken, „opdat wij in staat zouden zijn eenigszins in onze behoeften

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL
VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN"
BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. IV. AFLEV. 1. MAART 1921.

Kon. Parapluiefabriek
E. MEULENBERG & Zn.
HINTHAMERSTRAAT 25 **'s BOSCH.**

SPECIAAL ADRES
voor
Parapluies en Wandelstokken
ELECTRISCHE REPARATIE-INRICHTING.

Minzaam aanbevelend
Filiaalhouder
L. J. REIJERS.

Uitgaven van G. Mosmans Zoon, 's-Hertogenbosch

Het Katechismusonderricht voor onze kinderen. Proeve van een volledig leerplan, ingeleid en verduidelijkt met eenige gedachten over klassenindeeling, leerplan en methode, door M. Nabuurs, Rector der Bissch. Kweekschool, 's Bosch.
Prijs f. 0.35.

Handleiding voor het klassikaal Katechismus-onderwijs. 40 onderrichtingen voor het eerste leerjaar door P. J. Vroomans R. K. Pr. Prijs f. 0.75

Van denzelfden schrijver verscheen de handleiding voor het tweede en voor het derde leerjaar.
Prijs voor elk deeltje f. 0.75.

Plan van voorbereiding tot de eerste H. Communie en het H. Vormsel, met beknopte handleiding voor de schoolmis. Prijs f. 0.45.

Teulings' Uitgevers-Maatschappij
's-HERTOGENBOSCH.

Zooeven verschenen:

VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS DER NEDERLANDSCHE BISDOMMEN

door P. POTTERS.

Vierde Deel. :-: :-: **Vraag 187—279.**

Met Bijlage: **de Boekenwet.**

Tweede vermeerderde druk.

Prijs ingenaaid f. 3.90; gebonden f. 5.25.

Het geheele werk zal compleet zijn in zeven deelen.

Afzonderlijke deelen zijn niet verkrijgbaar.

Uitgave der Drukkerij van het :-: :-: :-:
:-: :-: :-: R. K. Jongensweeshuis, TILBURG

ZOO JUIST VERSCHENEN:

VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS
of VOLLEDIGE KATECHESEN 1e DEEL,

door V. J. F. BOELAARS, R. K. Priester,

ruim 500 bladzijden, 1e deel ingenaaid f. 3.00; in linnen stempelband f. 4.—, 2e — 5e deel ingenaaid f. 2.50; in linnen stempelband f. 3.50.

Afzonderlijke deelen worden niet geleverd.

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg

Uitgever van fraaie, artistieke

DIPLOMA'S

voor H. Familie en Maria-Congregatie
in verschillende formaten.

Koperen en aluminium

MEDAILLES

Modellen op aanvrage.

Wil. Schmit-Schendeler

ATELIERS VOOR GLASSCHILDERKUNST

GLAS IN LOOD ✻ ✻ ✻

✻ ✻ ✻ GLAS IN KOPER

KORTE PUTSTRAAT 13 :-: 'S BOSCH

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

OUDE DIEZE 4—6 'S-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWWERKEN

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

IN VERSCHILLENDE STIJLEN

POLYCHROMIE KRUISWEGEN

OOK IN GIPS

H. FUNNEKOTTER

ROTTERDAM

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem"

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

ERVEN & C°. OIRSCHOT

STOELENFABRIEK

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor **PATRONATEN** en andere **VEREENIGINGSGEBOUWEN**

Vraagt CATALOGUS.

De Drukkerij BERGER

Stationsweg 15 :-: :-: :-: **Den Bosch**

is het aangewezen adres voor alle

FAMILIE- en HANDELSDRUKWERKEN

Speciaal voor **uitvoering in 3 of 4-kleurendruk**

Vraagt MONSTERS.

Fa Johan Smulders

's BOSCH

IJZERHANDEL — TOUWSLAGER

:-: OLIËN en VETTEN :-:

VUGHTERSTRAAT 33 POSTELSTRAAT 21

TELEPH. 659

Firma J. H. de Leeuw

St. Jorisstraat 4=6

's=HERTOGENBOSCH

Stoomkoffiebranderij

Telefoon 497.

H. LAMBERTS

Ateliers van Kerkelijke Kunst

NOORDSTRAAT 103 TILBURG

Ruime keuze van

H. HARTBEELDEN tegen alle weergesteldheid bestand, alsook TUINBEELDEN.

THEODOR SPIERINGS

Commissionair in Effecten

's BOSCH ▫ ▫ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters en bevordert het plaatsen dier leeningen. :-:

Ferdinand H. J. van den Eerenbeemt

:=: Fabrikant van :=:

Kerkkaarsen, Witte Was, Wierook,

:=: Godslamp-olie, enz. :=:

Hofleveranciers van Z.H. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch, Hinthamereinde 53

W. F. SWART

KLEEDERMAKER

Vuchterstraat 39 — 's-Hertogenbosch — Telefoon 117

Demisaisons voor HH. Geestelijken

Elegante Coupe *Zeer matige prijzen*

Vakkundige bediening

Vacant

Louis A. v. Miert

's-Hertogenbosch

IJZERWAREN voor HUISHOUDELIJK GEBRUIK

 Beste adres voor Kloosters.

M. v. Bokhoven & Jonkers

'S-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWERS

ATELIER VOOR

DECORATIEVE SCHILDERKUNST

J. W. van LEEUWEN

(K. FERCKEN)

Hoogewoerd 89, LEIDEN

OUDE BOEKHANDEL & UITGEVER

zendt op aanvrage geregeld gratis catalogen (theologie, enz.) toe en koopt oude boeken

A. C. VAN DER MEULEN & ZONEN

Pensmarkt 22-24 — Telef. 571 — 's-Hertogenbosch

COMPLETE WONINGINRICHTINGEN — BEDDEN — MATRASSEN — DEKENS — TAPIJTEN — LINOLEUMS ENZ.

Speciaal adres voor het **inrichten van heerenkamers, kantoren** enz.

Voor kloosters en gestichten steeds extra voordeelige conditiën.

Offerten worden zonder eenige verplichting verstrekt.

Firma WILHELM van EUPEN, Boxtel

SPECIALITEIT in RELIGIEUZE PRENTJES.

Ruim duizend verschillende sorteeringen.

Uitgave van de werkjes van Zr. Therese van het G. K. J.
en de Gelukzalige Margaretha Maria Alacoque.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN

Fabriek van Bedden en Matrassen
Magazijnen van Meubels, Dekens enz.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN

N.V. Machinefabriek v.h. F. Gemen,

's-HERTOGENBOSCH ∴ ∴ ∴ TELEF. 240

DIRECTEUR · A. J. VAN DER KIND.

Fabriek en reparatiewerkplaatsen van **Stoom-, IJs- en Zuivelmachines, Motoren en Automobielen, Pompen** en andere **Industriëele Werktuigen, Hijschwerktuigen,** enz.

Leveren complete FABRIEKSINSTALLATIËN op alle gebied.

MAISON DE BLANC

Firma H. Lubbers- v. Rooij

Schapenmarkt 22 **Telefoon Interc. 362**

's-HERTOGENBOSCH

Specialiteit in LINNEN en DAMAST —
TAFEL- en SERVETGOEDEREN
LINNEN en HALFLINNEN — TOILET- en KEUKENDOEKEN

MAGAZIJN ST. JOZEF

SPECIAAL ADRES VOOR

Eetserviezen, Koffie-, Thee-, Ontbijtserviezen, Waschstellen, Vazen

Afzonderlijke Toonkamer voor Eetserviezen.

Kristallen Karaffen, Drinkglazen, Kaasstolpen, Messenleggers, Vazen, enz. enz. in elk gewenscht slijpsel.

Tafel-, Dessert-, Fruitmessen.

SPECIAAL GESORTEERD IN

Luxe en Huishoudelijke Zilverwerken, Lepels, Vorken, Messen, Taartscheppen, Botervlootjes, Fruitcoupes, Thee- en Koffieserviezen, Eierstellen, Kandelaars, enz. enz.

L. DERKS Hinthamerstr. 70 **'s BOSCH**

bij de Kathedraal St. Jan.

Firma THOM. van RIJCKEVORSEL

VUGHT

WIJNHANDEL

Vraagt Offerte van WIJNEN Jaargangen 1917 en 1918,

betaalbaar in Francs vanaf Frs. 1200.---.

Voor Vracht, Accijns, Invoerrechten en Assurantie wordt f 75.--, voor Bottelen op 290 Flesschen f 25.-- in rekening gebracht.

Fa Goosen & Swagerman

VUGHTERSTRAAT 17
'S-HERTOGENBOSCH

WILHELMINAPLEIN 18
EINDHOVEN

PIANO'S — VLEUGELS — ORGELS
DE KASTNER „AUTOPIANO"

STEMMEN — REPAREEREN — VERHUREN
UITGEBREIDE MUZIEKHANDEL
SPECIALE AFDEELING KERKMUZIEK

Eenige werkplaats te Tilburg

Heuvelstraat 105

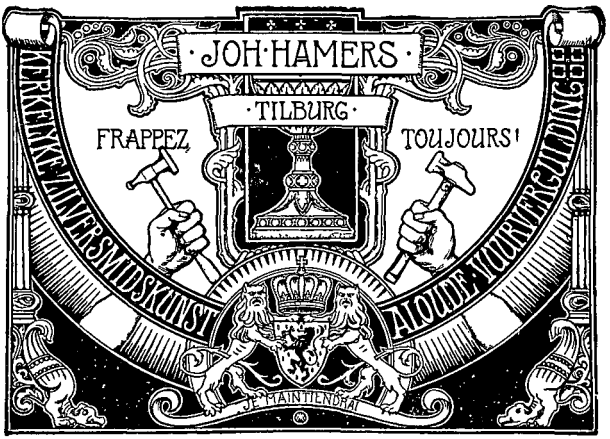

Heuvelstraat 105

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

1e Klas werk aan voordeelige prijzen

F. VAN GARDINGE & COMP.

SIGARENFABRIKANTEN. EINDHOVEN

IN
ALLE
KRINGEN
ROOKT MEN
BRAZILIAANTJES
LA CELESTA
SEMPER MELIOR
PAULUS POTTER
WILLIAM PITT
HORS-CONCOURS

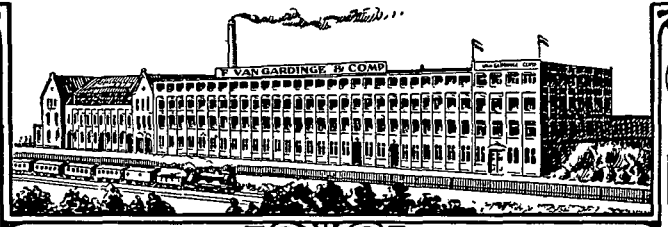

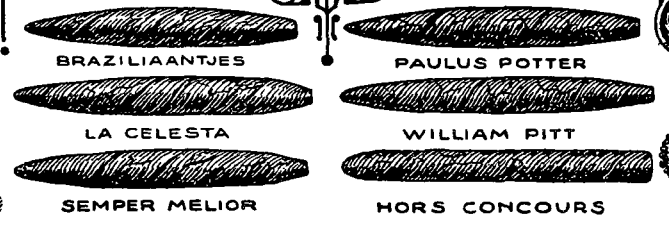

GEBRUIKT STEEDS

DE KOEK

der oudste Firma LAMBERMONT

Koekfabriek „DE BOSSCHE KOEK"

Opgericht in het jaar 1796

Hij is reeds meer dan HONDERD TWINTIG JAAR
wijd en zijd vermaard om zijne KWALITEIT

Vischstraat 16
Telefoon 106

Kantoor en Fabriek
EMMAPLEIN 15—23
Telefoon 599

N. V. Koninklijke Industrie- en Handelmaatschappij van

P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER

GRUTTERSWAREN

EXTRA KORTING 10%

FIRMA GEBRS. BOEREN

's-HERTOGENBOSCH — Tijdelijk adres: HEUSDEN, Engstraat 80

Levering van complete electrische installaties voor LICHT, KRACHT, TELEFONEN, SCHELLEN, enz.
:-: Moderne BLIKSEMBEVEILIGING :-:

Vacant

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER" van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

N.V. Electrotechnische Fabriek v. h. Fa W. v. Boxtel & Zonen

's BOSCH Vuchterstraat — Teleph. Interc. N° 675

TILBURG Hoofdkantoor — Teleph. Interc. N° 427 (Techn. afd.) „ „ N° 833 (Boekhouding)

VENLO Roermondschestraat — Teleph. Interc. N° 607

Telegramadres: **EDISON**

Electrische Licht- en Krachtinstallatiën

Specialiteit in het verlichten van

KERKEN EN KLOOSTERS

ERKENDE INSTALLATEURS

Stempels in rubber en metaal

Specialiteit in **Parochie-Stempels**

Verder alle soorten **Lak, Inkt** en **Droogstempels**

INSIGNES — MEDAILLES

Zuid-Nederl. Metaalgraveerinrichting en Stempelfabriek

Fa W. C. & J. van LITSENBURG, Achter het Stadhuis 16, 's BOSCH

GEBR. WEHMEIJER

'S-HERTOGENBOSCH

LITURGISCHE PARAMENTIEK

KAZUIFELS, VAANDELS

Jacques van Mackelenbergh-Souren

Electrisch Licht- en Kracht-installatiën
Schellen — Telefonen — Bliksemafleiders

Ornamenten — Gloeilampen
- Zaklampen — Batterijen -

GEVESTIGD 1883

Hinthamerstraat 146 — 's-HERTOGENBOSCH — Telefoon 480

Firma K. Rouppe van der Voort

WIJNHANDEL

ALTAARWIJN

ST. JORISSTRAAT 38-40 'S-HERTOGENBOSCH

CREDIETVEREENIGING
„DE HANZEBANK"

GEPL. EN VOLGEST. KAP. f 4.400.000.—

CENTRALE BANK
'S-HERTOGENBOSCH

SCHAPENMARKT 6

96 PLAATSELIJKE KANTOREN

Effecten, Coupons, Vreemd Geld,
Rekening-Courant,
Spaarbank, Deposito, Wissels,
Safe-Deposit.

Belast zich met:

Openen van REKENING-COURANT en het geven van VOORSCHOTTEN tegen onderpand van fondsen, hypotheek en persoonlijke zekerheid.
Nemen van gelden in DEPOSITO.
Incasseeren van WISSELS en PROMESSEN op binnen- en buitenland.
Koopen en verkoopen van VREEMD GELD.
Uitvoeren van effectenorders op binnen- en buitenlandsche beurzen, alsmede het behandelen van inschrijvingen Grootboek en Grootboekrente.
Incasseeren van COUPONS en LOSBARE OBLIGATIES.
Administreeren van EFFECTEN en het nazien van UITLOTINGEN.
Geeft verder door hare SPAARBANK aan een ieder gelegenheid tot sparen. Rente 4%.

VAN HOUTEN'S CACAO

is een modelfabrikaat.

RONA CACAO

is ook overal gunstig bekend.

Wie eenmaal deze merken heeft :-: gebruikt, verlangt geen andere meer.

DIJCKHOFF & Zn.

OUDEGRACHT AAN DE VIEBRUG - UTRECHT

SPECIALE AFDEELING

PRIESTERKLEEDING

PRIMA STOFFEN - SOLIEDE AFWERKING

DE COUPEUR KAN AAN HUIS ONTBODEN WORDEN.

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ **VINS FINS** ET

VINS CACHET DU CHâTEAU ET

ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

Electro-Technisch Bureau R. Ree

Vughterstraat 53 's-Hertogenbosch

Levering van complete installaties voor fabrieken, villa's, kerken, kloosters, woonhuizen, etc. Levering van lampen, motoren, ornamenten en verwarmingsapparaten uit voorraad.

Uitsluitend 1e klas materialen.

ACCURATE AFWERKING.

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64 TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

THEOD. JORNA & ZONEN

EINDHOVEN

v. h. H. v. Gardinge

opgericht 1840

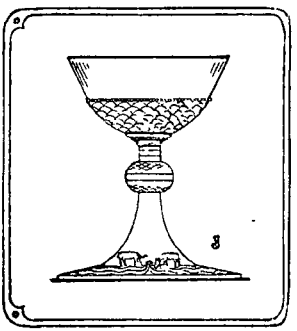

AMSTERDAM

N. Z. Voorburg-wal 252

Telef. N. 4832

Werkplaats en Magazijn

voor gouden, zilveren en artistiek koperen Kerksieraden

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

F. WILMSEN

Vughterstraat 118-120, 's Hertogenbosch.

TELEFOON 757.

FABRIEK VAN

PLATEN ETSEN

SPIEGELS EN SCHILDERIJEN

OVALE EN RONDE LIJSTEN

KUNSTHANDEL

Photo's en platen worden zeer accuraat en in elken stijl ingelijst.

Vacant.

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark"

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in Eikenhout Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

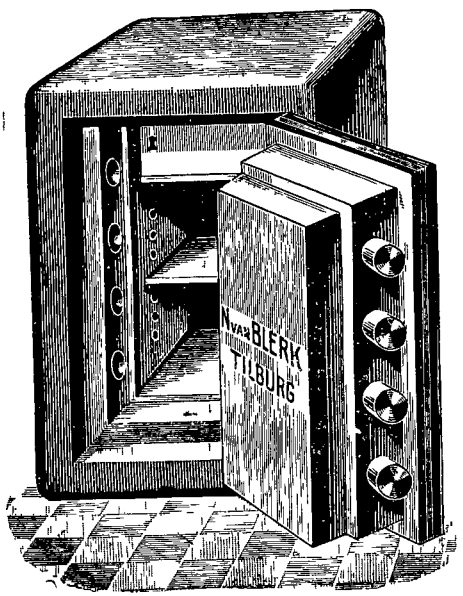

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg".

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek
Tilburg, Tel. Int. 374

De Roode Sluier
SIGAREN

De Roode Sluier
TABAK

De Roode Sluier
KOFFIE & THEE

Probeeren is bij ons blijven koopen.

DE ROODE SLUIER.
Sigarenmagazijn GEBRS. HOUTMAN,
HINTHAMERSTR. 81, 's BOSCH.

J. P. van Gilse & Zoon

Wijnhandel

Roosendaal (N.-Br.)

Hofleveranciers van Z.H. Paus Benedictus XV

Gegarandeerde Miswijnen.

VIN BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 55

MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 75

Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.

MONOPOLE VAN

Château la Tour Priban	Pauillac
Chapelle de la Trinité	St. Emilion
Clos du Roi	Pauillac
Clos du Pouijallet	Pauillac
Milon-Lafite	Pauillac
Domaine de Pez	St. Estèphe
La Gauloise (R. Réquier)	Périgueux
Triple Sec (Allary)	Mussidan

Specialiteit in Bourgogne-, Mosel- en Rijnwijnen.

VRAAGT PRIJSCOURANT.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM S-HERTOGENBOSCH.

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

DEEL IV.
AFLEVERING 2.

ST. MICHIELS-GESTEL — SEPTEMBER — 1921.

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**" verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden. Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.50.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De inteekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Korvel 47, en bij den Boekhandel.

INHOUD:

Inventaris van het Archief der Klarissen te Megen, door David de Kok, *(vervolg van de vorige aflevering)* . . . . . blz. 113

Kerk- en Kloostervisitaties in 't bisdom 's-Hertogenbosch uit de 16de eeuw, door Dr. Th. Goossens blz. 120

Eene lijst der ornamenten en kleinodiën der parochiekerk van Woudrichem, 1573, door Mr. J. P. W. A. Smit . . . . . blz. 154

De Ossenhuiden der St. Janskerk van 's-Hertogenbosch, door Dr. H. H. Knippenberg . . . blz. 158

Pasquillen op bisschop Franciscus Sonnius, door A. C. de Schrevel . . . . . blz. 160

Iets van Henricus de Meele, pastoor te Rosmalen, door J. C. v. d. Loos, past. . . . . blz. 165

Eenige geestelijken uit de familie Schets van Grobbendonck, door L. v. Miert S. J. . . . . blz. 167

De Zusters Augustinessen te Sint Oedenrode, door C. J. Vromans, pr. . . . . blz. 178

Een onbekende uitgaaf van Canisius' Catechismus, door Dr. Th. Goossens . . . . . blz. 199

De eerste Parochiekerk van Helmond en hare Translatie, door A. Frenken, pr. . . . . blz. 203

Afbrand en Opbouw der St. Lambertuskerk te Helmond, door A. Frenken, pr. . . . . blz. 213

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr. Th. GOOSSENS, Korvel 47, Tilburg.

---

205. 1732. Uittreksel uit de acta definitorialia van 1732.

Kopie. Vermeld op de lijst *Stukken betreffende het Cla rissenklooster te Boxtel*, nr. 67, berustend in het archief der Minderbroeders te Weert.

206. 1735. Uittreksel uit de acta definitorialia van 1735.

Kopie. Als voorgaand, nr. 68.

207. 19 Oktober 1736. M. van Schall, graaf van Megen, geeft den zusters verlof het sal volatile te verkoopen.

Duitsch. Met zegel. Op de achterzijde een desbetreffende mededeeling aan den drossaard van Megen. Archief 1662—1811, blz. 198. Kopie ervan ibidem, blz. 202. Zie nr. 204.

208. 19 Oktober 1736. Nederlandsche vertaling van het vorig stuk.

Met zegel en waarmerk van Joannes Henricus Rinckens. Archief 1662—1811, blz. 206.

209. [1736?]. De heer van Schall, graaf van Megen, beveelt de zusters hem kopie van het diploma te verleenen, dat de keurvorst van de Paltz ontvangen heeft betreffende de voorwaarden, waarop zij te Megen mochten wonen. Met nota van de zusters, dat zij het stuk niet hebben, maar dat het wellicht te Brussel zal zijn, waarom zij (aan pater provinciaal?) een afschrift vragen.

Archief 1662—1811, blz. 194. Zie nr. 168, 172, 181 en 183.

210. 28 Januari 1737. Vrijheer van Schall staat toe, dat briefjes, waarop kracht en gebruiksaanwijze van het sal volatile vermeld zijn, gedrukt worden.

Nederlandsch. Extrakt uit een Duitsche missive, gewaarmerkt door Joannes Henricus Rinckens, pastoor te Haren en notarius publicus ad hoc specialiter requisitus. Met zegel in lak. Archief 1662—1811, blz. 214. Zie nr. 204, 207 en 208.

211. 2 Mei 1737. Anna Vlemincx, abdis, Maria Huysings vikares, Maria Goossens, Agnes Ketelaers, en Elisabeth van Meeselaers, diskreten, vragen den rijksvrijheer verlof

---

te voorzien". Het meer aangehaald rekommendatieboek heeft onder de derde week van April (blz. 97): Jaargetij voor de eerw. vader Dullens die ons de salvolade en balsem en andere schoon dingen heett geleert en veel goet gedaen. 1738. In dit tweede citaat wordt onderscheid gemaakt tusschen sal volatile en balsem [de malta].

om balsem te verkoopen en twee morgen weide voor de beesten en vier morgen land voor houtaanplanting te koopen.

Duitsch. Met groot zegel van de zusters in was en geschonden zegel van J. H. Rinckens. Archief 1662—1811, blz. 222—225. Zie nr. 202, 205 en 206.

212. 2 Mei 1737.

Nederlandsche vertaling van het voorgaand stuk.

213. 8 Juni 1737. Brief van J. H. Rinckens over het drukken van de briefjes betreffende het sal volatile.

Zie nr. 204, 207, 208 en 211.

214. 2 September 1744. Brief aan de abdis over geldelijke aangelegenheden.

Vermeld op de lijst *Stukken* enz., n. 69. Zie nr. 205 van dezen inventaris.

215. 16 November 1749. Brief van barones van de Pol aan de abdis over geldelijke aangelegenheden.

Als voorgaand, nr. 70.

216. [1749?]. Een kwitantie.

Als voorgaand, nr. 71.

217. 24 Mei 1750. Besluit van het generaal kapittel der Minderbroeders aangaande te lezen missen voor paus Benedictus IV, benevens een brief van den minister generaal.

Als voorgaand, nr. 72.

218. 10 Maart 1751. Pierre Louis Dacquet, Suffragaanbisschop van Luik, zendt relikwieën terug en schrijft, dat zij goedgekeurd zijn en vereerd mogen worden.

Fransch. Origineel? Archief 1662—1811, blz. 238—241.

219. 12 Maart 1751. Brief van advokaat Bouquenian te Luik over de kosten van onderzoek en verzending der relikwieën, waarvan in het vorig nr. sprake is.

Fransch. Origineel? Archief 1662—1811, blz. 235.

220. [1752]. P. Andreas Pauli, provinciaal, deelt mee, dat pater Godefridus Segers van de Provincia S. Josephi in Comitatu Flandriae aan paus Benedictus XIV een vollen aflaat gevraagd heeft voor al de religieuzen der drie orden op hun vijftigjarig jubilee, welke gunst is verleend op 28 April 1752.

Kopie.

221. 10 Oktober 1757. Facultates concessae a S. P. N. D. Benedicto Divina Providentia PP. XIV P. Francisco van den Venne Ordinis S. Franciscī Minor. Recoll. Præfecto Missionum PP. ejusdem Ordinis in Provinciis Belgii Foederatis. Met begeleidend schrijven van J. C., Archiep. Damascenus, Nuntius Apost. Bruxellis.

Latijn. Gedrukt stuk. Archief 1662—1811, blz, 230—233.

222. 29 December 1757. Verklaring van dokter van der Hagen, dat hij zijn bijstand aan de zusters gratis zal verleenen.

Vermeld op de lijst *Stukken* enz., nr. 73. Zie nr. 205 van dezen inventaris.

223. 21 Thermidor de l'an 6 (8 Augustus 1789). Proces-verbal de verification: Inventaire des meubles et effets de l'Eglise et du couvent des Clarisses.

Fransch. Origineel. Archief 1662—1811, blz. 245.

224. [21 Themidor de l'an 6? (8 Augustus 1789)]. Couvent des religieuses pauvres Clarisses à Megen. Etat des biens fondés, rentes foncières et constituées etc.

Fransch. Kopie. Archief 1629—1811, blz. 249.

225. 25 September 1799. Antonius van Alphen, vicarius generalis apostolicus van het bisdom den Bosch, bericht het overlijden van paus Pius VI, schrijft missen en gebeden tot diens zielerust voor en een heilige mis tot verkiezing van een nieuwen paus.

Origineel? Archief 1662—1811, blz. 253.

226. [1803?] Den Paus Pius den VII heeft den 5 Februari 1803 genadig vergunt aan alle broeders en zusters van Franciscus orde, dat zij alle aflaeten van hun order

kunnen verdienen in alle Parochiale kerken. Gegeven te Romen in de secretarij van de H. Congregatie van de aflaeten. Geteekent Petrus Maccaroni Secret. Fr; Godefridus Keunen toen wesende Vicarius Provincie".

Kopie.

227. 25 September 1811. Brief van Joannes Gilis, Vicarius provincialis, waarin wegens de dreigende suppressie verschillende regels te onderhouden voorgeschreven en dispensaties verleend worden.

Kopie, Archief 1662—1811, blz. 258. 7 Februari 1812 door pater Antonius Peremans gewaarmerkt en gezegeld.

228. 3 Januari 1812. * Afschrift der wet, waarbij het klooster door Napoleon wordt opgeheven.

Fransch.

229. 3 Februari 1812. * Loeffen, maire van Megen, wordt aangesteld het klooster te sluiten.

Fransch. Met zegel.

230. 7 Februari 1812. * Nader bericht aan den genoemden Loeffen.

Fransch. Met zegel.

231. 12 Februari 1812. * Proces-verbaal van Loeffen, dat hij de zegels heeft aangebracht.

Fransch. Met afdruk van het gebezigde zegel.

232. 17 Februari 1812. * Loeffen wordt gelast ook de kerk te bezegelen.

Fransch.

233. 20 Februari 1812. * Proces-verbaal van Loeffen, dat hij de zegels aan de kerk heeft aangebracht.

Fransch.

234. 24 Februari 1812. * Loeffen wordt gelast de zegels weer af te nemen.

Fransch.

235. 3 Maart 1812. * Lijst der zusters.

Fransch.

236. 3 Maart 1812. * Inventaris van het klooster.

Fransch.

237. 14 Augustus 1812. * Bevel aan de zusters om het klooster te verlaten.

Fransch.

238. 14 Augustus 1812. * De maire van Megen wordt bevolen het klooster te doen ontruimen.

Fransch.

239. 20 Augustus 1812. * Proces-verbaal van Loeffen over de ontruiming van het klooster.

Fransch.

240. 31 Jul 1813. * Lijst van schilderijen, welke krachtens bevel van 26 December 1812 naar Den Bosch gezonden zijn.

Fransch.

241. 31 Juli 1813. * Staat dezer schilderijen.

Fransch.

242. 18 Juni 1814. * Mededeeling uit de Staatscourant van 18 Juni 1814, nr. 141, dat volgens bericht van 10 Juni 1814 de Clarissen in haar klooster zijn teruggekeerd.

243. 9 Juli 1814. * Lijst der zusters, die „zig tans weder en tot nadere dispositie bevinden in 't gesupprimeerd klooster."

Onderteekend door Loeffen.

244. 22 September 1814. Mededeeling van het Koninklijk Besluit van 2 September 1814, bepalingen behelzend, die de zusters in acht moeten nemen; zij mogen o. a. geen novicen aannemen.

Kopie.

245. 11 Februari 1815. * Schrijven van den gouverneur der provincie Braband over dezelfde bepalingen.

246. [19 April 1815]. * Verzoekschrift van de abdis Maria Gertrudis Amvaldem aan den Hoofd-Administrateur der Domeinen te 's-Gravenhage, dat de verpachting van den moestuin op 20 April 1815 „niet geschiede, of geschied zijnde, ten opzigte der adressanten geen effect sorteere."

Klad, opgesteld door Loeffen.

247. 3 Mei 1815. * Afwijzend antwoord van den Hoofd-Administrateur.

Gewaarmerkte kopie.

248. 1 Augustus 1815. * Hernieuwd verzoek van de abdis aan den Hoofd-Administrateur.

Klad, opgesteld door Loeffen.

249. 7 Augustus 1815. De Hoofd-Administrateur zendt als antwoord op het verzoek van 1 Augustus 1815 het besluit van 3 Mei van hetzelfde jaar.

Zie nr. 248.

250. [1815]. * Verzoekschrift van de abdis Maria Gertrudis Amvaldem, dat de bouwgereedschappen op 28 December 1815 niet zullen verkocht worden.

Klad, opgesteld door Loeffen.

251. [Tusschen 10 Oktober 1828 en 28 Maart 1834]. * Verzoekschrift aan den koning om wederom novicen te mogen aannemen. [1])

Kopie.

252. 28 November 1840. Stuk van Willem I met naschrift van De Pelichy, directeur generaal voor de zaken van den R. K. Eeredienst, waarbij vergunning wordt verleend novicen aan te nemen.

Authentiek afschrift. Het naschrift is gedateerd: 2 December 1840.

---

[1]) Een gelijk verzoek deden de nonnen van Deursen en Uden omstreeks 1833. Zie *De Godsdienstvriend*, dl. 21, 1833, blz. 13 vv. Vgl. blz. 140 vv. en 160 v.

253. 9 Aug. 1846. Brief van Mgr. J. Zwijsen als antwoord op een schrijven van 30 Juli 1846, waarin de abdis meldde, dat twee zusters het klooster verlaten hebben.

Origineel.

254. 6 April 1847. Mgr. J. Zwijsen bericht, dat zuster van der Zeijden pauselijk verlof heeft gekregen om buiten het slot te leven.

Origineel.

255. 17 November 1849. P. van der Beek, vicarius provincialis, te Megen vertoevend, geeft aan zuster Victoria Smits op haar verzoek wegens hoogen leeftijd eervol ontslag als procuratesse.

Origineel. Met zegel: Sig. Conventus Megani F.F. Min. Strict. Obs.

256. 27 Juli 1872. Platte grond van klooster en tuin door L. P. de Croim, landmeter van het kadaster.

Origineel.

257. 10 Juli 1876. Kontrakt tusschen Mgr. J. Zwijsen en Coleta Ballings, abdis, Ludovica van der Meijden en Constantia van Tulder, diskreten, omtrent vestiging te Amerzoden.

Origineel.

258. 15 Augustus 1876. De Klarissen van Ammerzoden verplichten zich om hun medezusters van Megen liefderijk op te nemen, zoo deze ooit mochten genoodzaakt worden haar klooster te verlaten. Het stuk is onderteekend door zuster Francisca, overste, zuster Coleta en zuster Eustochia, diskreten.

Origineel.

259. [1878?] Pater J. Trix, minister provinciaal, bericht, dat paus Leo XIII op 16 Juni 1878 aan de zusters van Megen, Ammerzoden en Woerden (Franciskanessen) een vollen aflaat in het doodsuur heeft geschonken onder de gebruikelijke voorwaarden.

Latijn. Origineel. Een brief is erbij gevoegd, waarin door een andere hand de beknopte inhoud in het Hollandsch is geschreven met de aanmerking: „waarvan de jongste is Zr: Elisabeth van Leer".

Kerk- en Kloostervisitaties in het bisdom 's-Hertogenbosch uit de 16de eeuw

door

Dr TH GOOSSENS.

(Vervolg van Deel III, blz. 252).

Uutwijck.

Eodem die hora quinta post meridiem visitata est ecclesia de Uutwyck, cujus patrona est diva Virgo Maria.

Pastor est dominus Walterus neomagensis, qui non est inventus in parochia. Dominus Walterus pastor non est institutus neque admissus.

Sacramentalia male custodiuntur, presertim hostia major; corporalia sunt immunda, fontes inventi sunt sordidi admodum.

Est missa una fundata in altari beate Virginis, pro qua relicti sunt tres renenses. Beneficia nulla sunt neque officia alia.

Collator cure est dominus de Uutwyck, habitans Hage Comitis.

Sunt preterea due misse fundate, una die Veneris, pro qua relicti sunt sex renenses, altera die Mercurii, pro qua relicti sunt quinque renenses. Mandatum est Theodorico Joannis, magistro fabrice, ut infra sex hebdomadas exhibeat ut supra, et coemiterium melius cingi curet. [1])

Mandatum est Gerardo Antonii, ut indicet pastori et magistris fabrice, ut veniant die crastino ante decimam Worcomium ad reverendissimum Dominum, sub pena duodecim florenorum et alias arbitraria.

Ecclesia habet octo mensuras terre, vocatas acht hont lants.

Sunt tria altaria, quorum duo tantum sunt consecrata, videlicet summum et dive Virginis. Sunt etiam alii redditus

[1]) Op den rand staat nog: Dominus Renerus, canonicus Montis, sancte Gertrudis, fuit in Uutwyck apud Adrianum Petersen, ut illi indicaret, ubi essent 24 daleri, deperditi per dictum Adrianum.

parvi, qui patere poterunt ex libello, quem habent editui vel pastor.

Gerardus Antonii dicit, quod non habeant custodem eo quod non habeant unde alant eum. De pastore dicit quod bene fungatur.

Worcomium.

Die vero vigesima nona Augusti 1571, hora octava ante meridiem, visitata est ecclesia parochialis S. Martini in Worcomio. Atque primo sacramentalia inventa sunt bene ac munde conservari, calices, fontes et reliqua ornamenta similiter.

Altaria sunt duodecim, connumerato summo altari, quorum duo sunt non consecrata, nempe Judoci et Eligii.

Drossardus nihil speciale deposuit nisi quod valde benigne loquutus est et valde favorabiliter pro confraternitate Septem Dolorum, et si quomodo potuisset agrum liberare ab exactione, quod id libenter fecisset.

Dominus Joannes de Vinario, loemelensis, pastor, dicit pastoratum valere circiter 70 renenses. Prepositus S. Salvatoris est collator.

Est beneficium dive Catharine, cujus collator est Sebastianus Numan. Possessor est frater dicti collatoris, qui est in familia cardinalis. Nullum deservitorem habuit a duabus septimanis. Habet in redditibus centum daleros vel circiter [1]), sub onere sex missarum vel potius septem, ut putatur, sed fiunt solum sex.

Est preterea beneficium in altari S. Anne, cujus collatrix est Aleydis Porcijns, habitans Worcomii. Rector est dominus Petrus Botterman, qui ipse deservit. Habet circiter triginta renenses sub onere duarum missarum, scilicet Martis et Mercurii.

Est preterea beneficium S. Crucis. Collator putatur decanus de Hemert. Possessor est prescriptus dominus Petrus, residens. Habet circiter duas libras flandricas, sub onere unius misse, die Veneris celebrande.

Est aliud beneficium in altari Marie piscatorum, cujus collatorem nescit. Possessor est quidam dominus Everardus Reij, habitans Hage Comitis, deservitur per dominum Cornelium cruciferum. Valor ascendit ad quadraginta renenses, sub onere unius misse in septimana.

Est in eodem altari aliud beneficium, cujus collatòr est Egidius Schellaert, dominus de Sleewijck. Possessor est pastor

[1]) Boven *circiter* staat geschreven *amplius*.

in Sleewijck, est enim cure Sleewycane annexum. Valor hujus beneficii ascendit, ut putatur, ad quinquaginta renenses, sub onere unius misse, ad placitum in septimana celebrande, sed hec missa a medio anno fere non est celebrata, et tempore vacationis collator recipit fructus, et propterea videtur collator non aliud petere quam ut vacet.

Est preterea sacellum beate Marie in magno choro, in quo putatur fuisse beneficium, quod obscuratum putatur et deperditum; celebratur tamen in eo altari una missa sumptibus decanorum, ita ut nunc sit officium.

Est beneficium divi Jacobi, sed hujus beneficii bona inundatione perierunt, ita quod nunc plane cesset.

Est etiam beneficium Septem Dolorum. De collatione dicit esse litem. Possessor est quidam adolescens in Gorcom. Habet redditum unius libre flandrie sub onere unius misse, singulis quindenis celebrande.

In altari S. Barbare celebratur singulis quindenis una missa, pro qua relicti sunt tres renenses, ut putat custos, sed an sit beneficium, nescit. Quam missam celebravit postremo dominus Oxerus, qui discessit. Preterea sunt relicta octo scuta pro confraternitate S. Barbare.

Est officium Venerabilis Sacramenti, quod habet ex fundatione sex renenses cum medio, sub onere unius misse, die Jovis decantande solemniter, quam pastor celebrat.

Est aliud officium in sacello beate Marie in magno choro, de quo supra.

Est una missa fundata de sancta Cruce decantanda, quam celebrat dominus Petrus Boterman predictus, sed a multo tempore non est celebrata. Dicit ecclesiam seu fabricam nihil habere in redditibus.

De mensa S. Spiritus, quid habeat, nescit.

Dicit pastor custodem non esse clericum, sed uxoratum. Dicit preterea quod custos non semper induat superpelliceum cum itur cum Venerabili Sacramento, quod preterea ludat in nuptiis cytharis et testudine pro mercede, et quod frequentet tabernas et quod sit rixosus.

De ludimagistro dicit quod sit idiota, indoctus plane, neque novit scribere neque cantum.

Dicit [1] esse quandam Catharinam concubinam quondam domini Joannis, que videtur spernere ecclesiam, sed fuit citata Busciducis, que dicit se absolutam.

---

[1] Op den rand staat hiervoor: N(ota).

Dicit [1]) quandam Bertam, uxorem Jacobi Arnoldi, a multis annis non esse confessam neque sumpsisse sacram Eucharistiam, quodquidem sciat pastor, que etiam magnam conversationem cum predicta Catharina, que Catharina etiam hereticos hospitio excepit ante duos annos.

Soror [1]) uxoris Drossardi numquam visa est pastori in templo nisi in die Pasche cum communicaret. Idem dicit de sorore Receptoris regii, quod videlicet vel raro vel numquam eam videat in templo.

Est [1]) quidam vitriarius Jacobus nomine, qui extra matrimonium fornicatur cum quadam Maria Embers, ut publica fama est.

Est [1]) preterea quedam Maria Rycken, que adulteratur cum quodam Ottone Joannis aciculario, cujus Marie maritus profugus est et vivit.

Injunctum est prescripte Catharine, ut medio anno singulis diebus Dominicis et festivis audiat summum sacrum in ecclesia parochiali et proximis indulgentiis confiteatur et communicet.

Absoluti sunt prescripti Otto et Maria Rycken et injunctum est iis, ne amplius simul conversentur.

Dominus Petrus Botterman, beneficiatus S. Spiritus, olim pastor, dicit quod pastoratus habeat in certis circiter 80 renenses, et quod connumeratis accidentariis soleant ascendere fructus ad ducentos renenses. Prepositus sancti Salvatoris est collator ecclesie et omnium beneficiorum ecclesie excepto beneficio dive Catharine [2]), cujus collator est Sebastianus Numan, habens circiter ducentos renenses. Frater collatoris est possessor, sed nemo subit onera.

Dicit esse aliud beneficium S. Petri in altari Marie piscatoris, de quo supra, et in eodem aliud beneficium annexum cure de Sleewyck, totum ut supra.

Dicit preterea esse beneficium Septem Dolorum, quod habet circiter sex aut septem florenos. Rectorem nescit, pastor deservit. De collatione fuit lis pretoris defuncti cum capitulo ultrajectensi Salvatoris.

Beneficium Anne, de quo supra, habet viginti novem florenos, sub onere ut supra. Collatrix et rector ut supra.

Beneficii Crucis collatorem nescit. Putat tamen quod non sit decanus hemertanus, sed alius. Possessor est Arnoldus Emmichoven, deservitur per dominum Petrum deponentem. Onus ut supra, videlicet una missa, ut dicit, ad placitum.

---

[1]) Op den rand staat hiervoor: N(ota).

[2]) Op den rand staat nog: Preter etiam beneficium annexum Sleewyck.

Dicit de altari Marie in choro quod soleat habere beneficium, sed bona sunt deperdita, ita ut solum sit nunc officium. De beneficio D. Jacobi dicit ut supra. De beneficio Barbare etiam ut supra. De officio Sacramenti ut supra. Est una missa de sancta Cruce ut supra.

Dicit etiam quod fabrica nihil habeat quod quidem sciat.

Dicit quod mensa S. Spiritus habuerit multa bona et redditus, sed fuit quidam Antonius Joannis, qui multa alienavit. Nam habuit quinque diversas litteras redditus cujusdam, quarum litterarum summa erat quadringenti quinquaginta renenses semel [1]), que littere plane sunt deperdite. Dicit mensam S. Spiritus nunc adhuc habere circiter quinquaginta renenses annuos vel amplius, preter legatum octodecim florenorum annuorum a quadam vidua relictum.

De Catharina concubina domini Joannis dicit ut supra. De vitriario Jacobo dicit ut supra. De Maria Rycken dicit quod vagetur mendicans ostiatim, de cetero nihil certi audet affirmare. Dicit preterea quandam Aleydem Ruts esse separatam a suo marito propria auctoritate. Dicit de custode quod negligens sit et frequenter absit et ludat in nuptiis ut supra. De ludimagistro dicit ut supra.

Jacobus Borgers, custos, fecit professionem fidei. Dicit quod moris sit quod scholares soleant post tertium pulsum simul cum superpelliceo ex schola venire ad templum, quod nunc negligitur per ludimagistrum, sed nunc vel non veniunt vel tardi et sine ordine.

Est etiam beneficium in Xenodochio, cujus collatores sunt domini civitatis cum magistris mense S. Spiritus. Habet circiter quinquaginta renenses, sub onere trium missarum. Rector est dominus Petrus Botterman predictus, sed a multo tempore non sunt celebrate misse.

Segerus almkerckensis, ludimagister, fecit professionem fidei.

Mandatum est decanis beate Marie et Catharine, ut infra sex septimanas exhibeant computum ac statum etc. ut supra. Idem est injunctum decanis sancte Barbare et magistris mense S. Spiritus.

Jacobus vitriarius post citationem factam sub pena duodecim florenorum recessit nec comparuit hora statuta.

Injunctum et prohibitum est Marie Emberti sub pena carceris et alias arbitraria ne ullam conversationem posthac habeat cum dicto Jacobo vitriario.

---

[1]) Waarschijnlijk foutief voor : *simul.*

Dominus Adrianus Jodoci 30 Augusti examinatus et admissus est ad curam pastoralem de Giessen, eidemque collatio facta est jure devoluto. Similiter examinatus est dominus Johannis . . . . . [1]), olim vicarius in Culenborch, pro cura pastorali de Sleewyck.

Segerus Servatii, almkerckensis, conjugatus, non clericus, ludimagister a 4 annis, dicit in altari D. Jacobi solitas decantari laudes de S. Anthonio, que jam non decantantur. Solet quoque post missam de sancta Cruce in sepulchro Domini decantari laus de sancta Cruce, que jam omittitur.

Jacobus vitriarius vivit in concubinatu cum Maria Emberti ab anno cum dimidio per simplicem fornicationem. Maria Rycken in adulterio vivit cum Ottone Janssen, aciculario buscoducensi.

Martinus Johannis et Johannes Hermanni, editui dicunt custodem in officio esse negligentem ac ludere instrumentis musicis pro pecunia eumque esse bigamum. Dicit esse xenodochium, in quo remorantur tres pauperes ac in eo celebrari tres missas. Solent olim celebrari tres misse in de blaucaemer ratione prepositure, que postmodum celebrate sunt in altari D. Jacobi in ecclesia de Worchem, que jam vel suppresse vel translate sunt ad abbatiam bernensen per modernum abbatem. Dicunt etiam se meminisse quod Worcomii tres prepositi sibi invicem succedentes residerunt, qui prefatas missas celebrabant.

Johannes Hermanni dicit prescriptum vitriarium in concubinatu vivere.

Johannes Adriani Hoemer, magister mense sancti Spiritus, dicit bona xenodochii et mense sancti Spiritus esse indistincta. Asserit Mariam Rycken in adulterio vivere.

Adrianus van der Hoeven, pretor, dicit decanos confraternitatis D. Jacobi alienasse nonnulla bona. Dicit olim Worcomii fuisse novem sacerdotes.

Dicit etiam suo tempore prefatam preposituram suppressam ac prepositos solere celebrare in predicto altari D. Jacobi. Ad preposituram autem spectabant 24 jugera terre, adhuc septem et quinque.

M. Johannes Bamelroij et Gosuinus Johannis sunt decani fraternitatis D. Marie. Curant fieri diebus Sabbati unam missam cum cantu et laudes de S. Maria diebus Sabbathi. Fructus ascendunt ad 15 aut 16 renenses. Inde habet pastor

[1]) De naam is niet ingevuld.

pro missa sex renenses, custos duos philippeos, ludimagister 27 stuferos, 14 stuferi distribuuntur in festo Presentationis D. Marie, pauperibus in panibus distribuuntur 25 stuferi.

Sunt adhuc due confraternitates dive Marie, una in altari D. Petri et illa habet 21 stuferos et 14 stuferos pro reparatione altaris. Altera in altari D. Anne et habet 3 renenses pro reparatione.

Confraternitas D. Catharine habet circiter novem renenses, inde habet pastor darlerum, custos darlerum, ludimagister 28 stuferos, residuum est pro reparatione. In illo altari fundatum est beneficium. Primus fundator Walterus van Outhuesden. Misse jam a 14 annis omnino negliguntur.

Confraternitas van de Choirgesellen habet 12 stuferos et 7 stuferos, qui ipso die sancte Ursule conveniunt et iterum in die novi anni. Ad hoc civitas tribuit sociis chori duos renenses.

Est etiam fraternitas D. Jacobi et Anthonii, cujus decanus est Franciscus Adriani. Et census sunt fere 11 cum dimidio renensi. Bis est congregatio istius societatis.

Confraternitas D. Barbare habet 8 scuta, quodlibet de 14 stuferis, pro reparatione altaris, et tres renenses sunt relicti pro missa.

Injunctum est Ottoni Janssen et Marie Rycken pro adulterio commisso, ut in processione gestent candelam accensam in conspectu populi, utque per duos menses singulis feriis sextis jejunent in pane et aqua. De qua poenitentia docere tenebuntur.

Eesken, die suster van 's coenincx rentmeester, ende Elizabeth, scoensuster van den drossart, sunt monite ex parte Reverendissimi ut diligentius visitent ecclesiam.

Mons S. Gertrudis.

Ex commissione Domini reverendissimi ultima Augusti visitatum est Capitulum Montis S. Gertrudis.

M. Matthias Brogel, decanus, natus annos 38, canonicus residens 14, decanatus anno 6^0.

Interrogatus dicit esse decem prebendas, ex canonicis 7 dumtaxat resident. M. Mattheus Despomereaulx [1]), thorensis.

Capitulum obligatur ex fundatione ad summam missam et

[1]) Een gedeelte van den regel is hierachter opengelaten.

horarum decantationem, pro qua sunt decime relicte. Relique misse sunt ex fundatione, de quibus dominus Decanus exhibebit registrum.

De divino officio solet esse defectus in abbreviatione prefationis. Optaret distinctius decantari divinum officium. Hoc putat emendandum esse per decanum, si injungatur a Reverendissimo. Non sunt alii sacerdotes quam canonici.

Sunt in ecclesia quatuor (?) beneficia:

1. in altari D. Nicolai, sub onere 2 missarum. Rector est D. Cornelius montensis, capellanus ducis Ericii.

2. in altari D. Jacobi, cujus rector dominus Gulielmus Laerhoeven.

3. in altari S. Johannis Baptiste. Rector Petrus Aegidii, organista, montensis, non incedens clericaliter. Non legit horas. Est circiter 23 annorum.

4. in altari S. Catharine. Rector Gualterus Henrici, adolescens montensis. Exercet artem mechanicam, artem sartoriam. Non legit horas nec incedit clericaliter, ut D. Gulielmus dicit.

Et horum duorum postremorum provisio spectat ad dominam de Thoren, que etiam habet ordinariam collationem omnium prebendarum. Summus pontifex suum habet mensem.

Fundationes anniversariorum sepe negligenter servantur. Decantantur hore matutine in estate hora 6, in hyeme ad medium 7, festis et Dominicis hora 5, in triplicibus ad medium 5 vel hora 4. Canonici habent summam et primam ac secundam missam per vices. Onera quoque chori et cure pastoralis per vices subeuntur.

Dominus Reynerus Adriani, montensis, canonicus, precipue est negligens in observandis suis vicibus, rarissime veniendo ad chorum et celebrando.

Capitulum celebratur singulis septimanis et jus dicitur. Correctio negligenter et sobrie adhibetur, non obstante eo quod occurrant excessus. De heresi nemo canonicorum est suspectus.

Predictus dominus Reynerus suscitavit 2 proles ex concubina. Nescitur de eo an legat horas. D. Johanni Barlano, sed rarius, confitetur.

In choro non sunt distributiones, sed proceditur per fautas aut substractionem.

In matutinis non comparans patitur jacturam medie blance. Similiter in summa missa. In vesperis octodenarii.

Scriptor bene facit officium suum.

Dominus Reynerus frequentat tabernas. Solet esse inso-

lentior quam jam sit. Aliquando jactavit quod haberet artem ariolandi, sed non in sua presentia. Est preterea auceps et occupat se aucupio. Dominus Reynerus impudicus in sermone. Comminatus est domino Decano, quando voluit eum corripere, mortem in publico diversorio presente custode et aliis dominis de capitulo.

Dominus Gulielmus Gaelen habet ex . . . . .[1]) 3 proles, sed jam habitat Brede per medium annum aut circiter.

Dominus Hadrianus Boy, montensis, fornicatus est cum Hillegunde sua ancilla, que jam decumbit in puerperio, sed extra domum ejus et fovet domicilium modo cum sua matertera.

Interrogatus de statu parochie dicit magistros mense S. Spiritus esse perpetuos fere et vix unquam destitui et faciunt computum coram capitulo, sed rarius et obscure cum fautis.

Xenodochium habet distinctos administratores. Magna est querela quod non bene gubernetur et pauperes negligantur nec consuete portiones distribuantur.

Confraternitas D. Marie habet circiter libram flandrie et applicat ad reparationem altaris et ornatum.

Sunt plures confraternitates non dotate aut admodum tenuiter.

In zenodochio est officium fundatum sub onere unius misse, quam celebrat capitulum.

Capella de Meda extra oppidum sita et deputati 15 (?) tribuunt capitulo 36 renenses annue pro reparatione. Ex illis 36 renensibus capitulum tribuit vicepastori duas libras. Vicecuratus bene facit officium in capella. Est suspectus cum ancilla sua.

In illa capella sunt tria altaria, in quibus sunt fundate misse votive, que celebrantur per vicecuratum cum dispensatione (?) magistrorum capelle.

Ludimagister negligens in instituenda juventute.

In civitate sunt circiter mille trecenti communicantes.

Custos negligens in pulsando.

Theodoricus vitrarius est vehementer suspectus de heresi cum sua Judith, quorum neuter debito tempore communicavit, sed postea forte ex metu.

Hillegundis, uxor Jacobi Scollen, rarius ad ecclesiam venit. Causatur defectum pedum ob quem non omittit foras abire et ad forum. Communicavit in Paschate.

---

[1]) De naam is niet ingevuld.

Henricus Bontekrey in concubinatu vivit cum vetula quadam Mechtelde a multis annis, 15 videlicet aut pluribus.

Quirinus Petri post sponsalia contracta cum sua putatur nondum celebrasse matrimonium et tamen ex ea suscitavit prolem et simul vivunt.

Sportifex quidam jactat se habere artem ariolandi et dicitur a rusticis requiri.

Dominus Gulielmus Gaelen, canonicus, 39 annos natus, canonicus residens ab anno domini 1556, per 15 annos. [1])

In solemnitatibus bene fit officium, in ferialibus satis precipitanter, opste schaelideckers. Vigilie rarius decantantur ob absentiam aliquorum et ob raram comparitionem tempore vigiliarum. Absentes puniuntur octavario tam in vigiliis quam in missa.

Confraternitates nullum faciunt computum.

Dominus Reynerus frequenter abest ob aucupium et contrahit es alienum. Ob quod capitulariter ei ordinatum est anno 70 4 Novembri, ut negotiis secularibus postpositis vacaret celebrationi missarum et officio chori sub poena interdictionis juris vendendi et emendi, prout mandatum est executioni anni 71 3 Augusti.

Anno 1568 1 Julii statutum fuit per Capitulum, quod absentes ultra quadraginta absentie dies pro singulis diebus ulterioris absentie perderent decem stuferos, et pro qualibet hora majori duplicem fautam. Quod statutum non bene observatur.

Dominus Reynerus cum fuste aut baculo venatico exit ad aucupium. Dominus Reynerus confitetur, sed raro, domino Johanni Baerle. Rarius comparet in ecclesia et missas raro celebrat. Habet proles. Impudicus in verbis. Rixosus. Jactat se habere artem ariolandi; aciem gladii dicitur infixisse pectori sine penetratione. Sed nescit an quempiam sua arte juverit. Reynerus dicitur adhuc cum sua habere commercium et modo suscitavit 2 proles et 3 mortua est.

Organista beneficiatus gerit caligas follicantes.

Decanus conversationem habet cum suspectis de heresi.

Custos et ludimagister sunt catholici.

---

[1]) Op den rand: Preter predicta 4 beneficia est beneficium in altari D. Martini sub onere 2 missarum, juris patronatus, cujus collator Marcus Gaelen cum suis. Rector est dominus Gulielmus Gaelen. Exhibeatur dispensatio (?). In altari D. Virginis dolorose est officium fundatum sub onere unius misse, cujus fundator fuit Adrianus Verkerck.

D. Hadrianus, modo absens, dicitur suscitasse prolem ex quadam Hillegunde. Proles baptizata dicitur a domino Jaspero pastore hebdomodario. Multa suspenduntur ob absentiam D. Decani, qui nondum adhibuit disciplinam in dominum Adrianum.

Dicit dominus Gulielmus Gaelen prefatus, quod habeantur suspecti de heresi, utpote M. Cornelius Dilings, olim ludimagister, nunc telonarius et thesaurarius civitatis. Rarius venit ad ecclesiam. Super hoc audiatur custos, qui dixit eundem invisum esse ab amico, cum dixit: „Och, dat ghij u noch moeyt metter afgodderye." Is, cui hoc improperabat, est magister conventus dordracensis.

Gulielmus Croon hoc Paschate communicavit, sed anno superiori post Pascha dixit tabernario cuidam: „Uwen oem is een wepelaer (*a*): hy heeft dair een goyken geweest slicken." Qui ante ultimam Pascha putatur aut creditur non communicasse a 4 aut 5 annis.

Hillegundis uxor Jacobi Schollen proximo Paschate communicavit, sed non conspicitur in templo, causans dolorem pedum, ob quem non omittit frequentare forum ant foras proficisci, Dordracum, Antverpiam etc.

In Sgreevenmoer fugit quidam Arnoldus dictus den Raeven, nunc ibidem substitutus pretoris, qui, cum hic ageret, numquam in templo cernebatur, licet forte in Paschate communicaverit preterito tempore.

Henricus Bontekreij mercator vixit in concubinatu toto tempore residentie sue cum quadam Mechtelde. Predictus Henricus fuit perjurus, qua [1]) gratia adempti ei sunt duo digiti. Et satis est alienus ab ecclesia.

Nicolaus sportifex, ex Gelria, jactat se habere artem ariolandi, et requiritur a rusticis, porrigens ipsis consilium. Eidem dixit dominus Reynerus; „Ghy en hebt die const niet, loept ende leert noch beeter."

Filius Eve, uxoris Petri Bartholomei, putatur contraxisse sponsalia sine solemnizatione matrimonii et tamen cum eadem habitare.

Confessiones audiuntur ab omnibus canonicis et quandoque extra ecclesiam.

Administratores zenodochii vix reddunt computum. Editui quotannis reddunt computum.

---

a) Wepelaer = weifelaar, weerhaan.
[1]) Te lezen: *cujus rei.*

Dominus Reynerus Adriani, montensis, 34 annorum, canonicus residens per 5 annos.

Aliquoties precipitantius cantatur officium. Dicit se esse negligentem in visitatione chori et in captandis avibus se sepe occupari.

Dominus Gulielmus habet proles grandevas secum habitantes, et non est suspectus de incontinentia.

Aeditui modo bene reparant et pertinenter faciunt computum. Registrum censuum non exhibetur per magistros mense sancti Spiritus et zenodochii, et hujus occasione computus sunt obscuri et etiam suspecti. Gubernatio non valet. Matricularia est adjuncta prebende domini Reyneri. Est negligens in pulsando. Custodia valet 12 libras.

Aubier non communicavit in Paschate et recessit.

Dicit tabernarios tempore divinorum promere vinum et cervisiam. Dicit confessiones audiri extra locum sacrum et abusum fuisse a multis annis observatum.

M. Johannes baerlensis, 33 annorum, a 12 annis canonicus.

Dicit horas cantari precipitanter inmixtis fabulis, et non satis a quibusdam frequentantur, precipue a domino Reynero. Decanus etiam aliqualiter ea in re reprehensibilis est.

Fundationes missarum pro majori parte bene celebrantur, attenta exiguitate stipendii, nisi quod dominus Reynerus valde negligenter agat. Galenus quoque non potest suo satisfacere officio ob beneficium in altari D. Martini sub onere 2 missarum, cujus ipse est rector.

Anniversaria non satis exacte celebrantur. Sepe contingit M. Johannem ab una parte solum esse, similiter dominum Arnoldum ac etiam dominum Arnoldum. [1])

Si faute fierent majores aut quedam pars bonorum converteretur in quotidianas distributiones plures chorum frequentarent.

Dicit pro quibusdam missis tantum tribui dalerum annuum.

Sepe contingit defectus in administratione sacramentorum, maxime in hebdomado domini Reyneri.

Optat ut duo aut tres deligantur ad officium pastorale: deinde ut nullus nisi admissus et examinatus.

---

[1]) Hier is wellicht een dubbelschrijving in het spel of moet de eene naam misschien vervangen worden door *Anthonium*.

In judiciis sepe agitur clamoribus magis quam rationibus. In disciplina exercenda est dormitatio (?).

Organista non incedit clericaliter nec legit horas, quantum judicari potest.

Johannes Henrici, rector altaris S. Catharine, est faber ferrarius, nullo modo incedens clericaliter nec etiam legens horas canonicas, quantum judicari potest.

Videtur D. Johanni barlensi necessarium, ut Capitulo in computibus magistrorum fabrice, mense sancti Spiritus et zenodochii exhibeantur registra omnium bonorum. Magistri mense S. Spiritus non talem reddiderunt computum, qualem optat Barlenus. Ex parte Capituli quidam redditus redimibiles sunt redempti, quorum summam capitalem receperunt Galen et Reynerus sub obligatione restitutionis vel assignationis hypothece infra certum tempus.

Jam nullos scit suspectos de heresi. Raro tamen videt Gulielmum Croon in ecclesia et male locutus esse dicitur de Eucharistia.

Hillegundis predicta dicitur non frequentare templum.

Art den Raeven putatur raro frequentare ecclesiam et de herese fuit magna fama.

Jodocus [1]), nautarum servus, vivit in concubinatu cum Lucia, filia Johannis Drinck a 4ª anni parte post sponsalia contracta, in vicinia domini Johannis baerlensis.

Henricus de Bontekreij aan de Veenpoort vivit in concubinatu cum quadam Mechtelde a multis annis.

Aef Meussen vixit in concubinatu cum Nicolao in vicinia domini Decani ruralis.

Dominus Reynerus in propria domo aut saltem valde vicina habet suam concubinam ex qua habet 2 proles preter mortuam.

Galenus a 4° tempore, quo fuit citatus, amovit suam concubinam, que habitat Bredae, quo ipse subinde proficiscitur.

Dominus Adrianus Nicolai, citatus a fisco, vixit in concubinatu cum Hillegunde, nunc puerpera, ut fama fert. Juxta coemiterium.

Nescit an dominus Reynerus legat horas. Circa festum Pasche est confessus M. Johanni barlensi, et numquam antea, quod sciat.

Nicolaus sportifex jactat se habere potestatem rogandi sathanam, ut dicat veritatem, et eam artem exercet. Habitat retro domum M. Johannis, juxta domum Johannis aucupis prope moenia civitatis.

[1]) Op den rand: *Joistjen.*

Gillebert est publicus usurarius, sed privilegio regis.

Adrianus faber lignarius adfert ligna ex aquis die festo, non ita frequenter.

Dominus Reynerus putatur frequentare diversoria Aliquando fuit habitus impudicus in sermone.

Dominus Decanus captat benevolentiam tam bonorum quam malorum. Usurpatum fuit, ut confiteantur subditi in edibus confessariorum.

Jasperus Jacobi, montensis, natus annos 35, canonicus a 5 aut 6 annis.

Quandoque divinum officium non satis decenter peragitur. Anniversaria raro celebrantur et pecunia inde proveniens aeque percipitur. Cupit emendari per substractionem aut manuales distributiones.

Dominus Reynerus est defectuosus in missis celebrandis, quas etiam non resumit.

In zenodochio una missa celebratur et putat ibi duas solitas celebrari quemadmodum audivit dici.

Faber quidam, exercens artem conficiendi cultros, habet filium sartorem, qui est rector D. Catharine, nec legit horas. Exhibeatur institutio. Custos negligens in pulsando. Sedilia valde sunt immunda. Exercet artem chirurgicam, pro eo filius subit sepe officium.

Ludimagister jam frequenter [1]) est in diversorio quam in schola.

Decanus abest a choro.

Reynerus amovit concubinam ad vicinam domum. Putat dominum Reynerum brevi usu romano uti. Frequenter est in tabernis.

Decanus aliquando potat cum senatoribus.

Dominus Adrianus brevi suscitavit prolem ex Hillegunde, quam amovit usque ad cemiterium.

Nomina eorum, qui non communicarunt in Paschate, habet fiscus Reverendissimi.

Gulielmus Croon preteritis temporibus magis fuit suspectus, sed hoc Paschate communicavit. Renerus porrexit sacram Eucharistiam Hillegunde. Den Raeven nunc hic non commoratur. Henricus de Bontekrey, eene coeman, vivit in concubinatu cum quadam Mechtelde a multis annis.

---

[1]) Lees: *frequentius.*

Est hic publicus usurarius, commorans in medio fori, Gilibert appellatus, cui tamen non administrantur sacramenta.

Decanus quorundam bonorum Capituli est receptor, sed computum non reddit, sed dominus Jasperus non petit ab eo fieri computum. Barlanus requisivit eum ad computum. Redditus decem renensium est redemptus et pecunia inde proveniens est sub obligatione Galeni et Reyneri. Computus magistrorum mense S. Spiritus redditur sine specificatione bonorum et sine restantiis. A multis annis fuit querela adversus administratores zenodochii ex quo non reddunt computum. Hospita, que habitat in zenodochio, conqueritur.

D. Arnoldus Cygnaeus [1]), annorum 30, canonicus abhinc 3 annis.

Dicit de officio non satis decenter peragi. Galenus putatur esse in causa et preterea idem dominus Galenus indecenter celebrat.

Putat plures esse fundatas missas quam habeantur in registro et quam nunc celebrantur, ut communis est fama. Nec eae quidem celebrantur omnes, que habentur in registro, qua in re precipue est defectuosus dominus Reynerus ac etiam Galenus, qui novum onus missarum habent ratione beneficii in altari. Et quandoque etiam Decanus cum domino Hadriano.

In domo sororum capitulares misse due nunc celebrantur, cum tamen olim celebrate sint quatuor.

In zenodochio celebratur una missa, non registri (?), cum tamen due olim celebrate fuerint.

In altari D. Domine, finita concione, solet celebrari missa, que jam omittitur omnino, fundata a Medensibus. Dicit Decanus bona esse a precessoribus alienata.

Maria vidua magistri Aegidii, olim thesaurarii, dicitur habere munimenta Capituli. Que etiam habet libros, qui forte sunt suspecti.

Reynerus sepissime, etiam quandoque festis et Dominicis, templum nón frequentat et sacrum neque audit neque legit. Conductum est concubine cubiculum. Non abstinet a familiaritate aut conversatione ejus.

Credit, quod ..... legat horas domi. Postridie Paschatis est Domino Barlano confessus et alias non est visus confiteri a tempore residentie. Dominus Adrianus non putatur esse

[1]) = Swaens.

confessus a° 3 annis et suscitavit ex Hillegunde, quam ablegavit usque ad coemiterium.

Publice dicit Reynerus se non posse concludi vinculis, si velit, et fassus est multis audientibus se vinculis constrictum fuisse et ea perrupisse.

Decanus requisitus noluit in loco capitulari facere computum de receptis cum specificatione expositorum et receptorum, paratus tamen unicuique canonicorum . . . . . facere. Valde est familiaris suspectis de fide, non tamen iis magis quam bonis. Boni illa familiaritate scandalizantur.

Privatim Decanus monitus, ut impediret cohabitationem domini Adriani et Hillegundis. Nihil prestitit. Post citationem Reverendissimi aut fisci sunt quidem habitatione separati, sed non familiaritate. Decanus plus dicitur addictus deliberationibus eorum qui sunt scandalose vite quam iis qui bone sunt conversationis.

Confessiones audiuntur extra templum. Qui sunt suspecte fidei et conversationis fere requirunt dominum Reynerum.

Pro confessionibus audiendis assumi possunt Barlenus, Olorinus [1]), Jasperus et Decanus.

Filius fabri organista.

D. Anthonius Perlt, vicarius in Meda, frequentat diversoria, pugnat, litigat, non representat se Capitulo. Astrictus tamen est obedientie Capituli. Deservit per annum cum medio. Non admissus a Reverendissimo ut putatur.

In ecclesia de Meda melius redditur computus, sed fabrica non est dives. Jam fabrica adhuc tribuit Capitulo 4 libras ratione separationis seu recognitionis.

Jura receptionis sunt in pecunia 35 renenses, quos canonici dividunt, nisi quod unus renensis aut circiter alio usui applicetur, nimirum ministrorum. Preterea debent inchoaturi residentiam redimere prandium honestum et commune 15 renensibus aut circiter, qui etiam dividuntur.

Mons sancte Gertrudis.

Anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo prima Septembris visitatum est per Dominum reverendissimum buscoducensem monasterium Vallis S. Catharine, in quo servatur tertia regula S. Francisci in monte Sancte Gertrudis.

[1]) = Swaens.

Suster Barbara Jans, ondermoeder, oudt LXXVI, geprofessyt achtenvyftig. Pater non servat capitula per suam quindenam. Ex junioribus quedam minantur discessum, inter quas soror Martina Johannis et Cornelia Adriani. Clausura bene servatur. Nemo intrat clausuram. Cupit, ut moneantur sorores, ante nonam horam in dormitorio compareant sub poena, quod semel comedant in terra. Reconciliatio ante finem diei est necessaria post dissensiones, que subinde exoriuntur. Obedientia superioris quandoque parvi fit et disciplina non exercetur sicut debet fieri. Cuperet ut pater coenaret intra septimam et octavam, ut sorores apud portam habitantes tempore debito sint in dormitorio. Sorores non velate frequentius exeunt monasterium quam conveniat. Non pernoctant apud aegrotos extra monasterium nisi sint due simul.

2. S. Oda Huberti, annorum LXXV, professa annis LIIII.

3. S. Maria Cornelii, LXVI annis nata, professa annis XLVIII.

4. S. Anna Andree, nata annos LX, professa annis fere quadraginta. Dicit quod sit factum quoddam ostium per patrem Joachimum ad colloquendum amicis, sed ipsa mallet quod colloquium fieret per consuetos cancellos, quod ibi liberiores sunt quam conveniat. Cuperet constitui procuratricem, que sit idonea.

Aent koehuys ende den bogart colloquuntur sepius quam conveniat cum extraneis, et hoc est ordinatum in charta. Juniores sorores obloquuntur matri, ut Cornelia Adriani et soror Martina Johannis. Quandoque pater serius coenat.

5. S. Maria Cornelii, nata annos LVI, professa annis 42. Dicit patrem et matrem cum submatre solitos colloqui in cubiculo, in quo jam fit visitatio [1]), non autem in cubiculo patris. Ab annis 8 nulla fuit facta visitatio. Una ex portariis deberet venire ad chorum, quod jam non fit in vesperis et vigiliis. Est querela quod serius vadat coenatum pater, sepissime est circa horam decimam, quando [2])

Decanus habet colloquium cum quadam juniore frequenter et mater super hoc intra triduum est monita, et frequenter cum Angela Gulielmi videlicet. Sepius decanus venit ad cubiculum visitationis, quod vocatur novum cubiculum, et in eo habet colloquium cum predicta Angela velata, solus et frequenter. Patri istud non est indicatum eo quod non habeat

---

[1]) Tusschen de regels is gevoegd: sicut jam fit extra clausuram.
[2]) Hier breekt de zin af.

eum secretum. Quando letior est quandoque osculatur alias, sic suspicio est quod et eam.

In disciplina exercenda est laxa mater, etiam cum personarum acceptione, nam alias separaret Angelam et Decanum.

Pater habet familiaritatem cum Gertrude Anthonii et predicta Angela. Nescit tamen carnalia exerceri.

Solent celebrari per capitulum in monasterio 4 misse; nunc vix due celebrantur.

6. Soror Cornelia Michaëlis, nata annos LVI, professa annis 37. Juniores sunt inobedientes superioribus, que superius sunt nominate.

7. Soror Clara Eustachii, nata 53 annis, professa 34 annis. Quando superveniunt amici, simul prandent mater, submater, pater et decanus in novo cubiculo.

8. Soror Clemens Wilhelmi, montensis, nata annos 51, professa 34 annis. Velate veniunt quandoque cum amicis ad novum cubiculum.

9. Adriana Johannis, nata annos 47, professa 30 annis.

10. Soror Gertrudis Anthonii, nata annos 46, professa 29 annis. Fuit 8 annis custos, velata. Non servant domini de capitulo suas missas. Dicit quod consueverunt fieri 4 misse corporales et jam due misse etiam nunc valde negligenter celebrantur. Velate veniunt ad inferiorem chorum.

11. S. Cornelia Gisberti, nata annos 44, professa 26 annis. Mater et submater non solent venire ad cubiculum patris, jam tamen usque ad portam vadunt et ad cubiculum patris. Cupit etiam alios confessores ter aut quater in anno dari. Altera portaria deberet venire ad chorum, quod non fit. Familiarius loquitur decanus cum sorore Angela ut supra.

12. S. Andriana Gulielmi, magistra, nata annis 46, professa 25 annis. Juniores sunt liberiores in matrem, nominatim soror Cornelia et soror Martina, et nituntur auctoritate Cornelie Gisberti et Marie Cornelii de Ramsdonck, et minantur predicte juniores abitum. Disciplina solito rarius adhibetur. Custodes non solent esse velate. Obloquuntur sorores, quod pater et mater et submater colloquuntur in cubiculo patris. Litigantes raro veniam petunt a se mutuo, quamvis moneantur a superioribus.

13. S. Angela Gulielmi ex Tilborch, nata annis 39, professa annis 24. Sorores quandoque non sunt obedientes, quando disciplina est exercenda. Omittit quandoque [mater?] disciplinam ex timore ob murmurationem inferiorum. Mater

quandoque parum subsidii [habet], quando vult exercere disciplinam, a senioribus.

14. Agnes Thomas [1]) ex Ramsdonck, 38 annorum, professa 24 annis. Dicit esse conspirationes ob quas mater suspendit disciplinam. Si mater objurget aliquam, Maria Ramsdonc defendit juniores. Cornelia Gisberti fovetur a Maria predicta. Kaerscap. Soror Anna Andree subit officium procuratricis ex parte et est dura pauperibus.

15. S. Anthonia Janssen, nata annis 51, professa a 22 annis aut circiter. Servit existens velata apud portam.

16. Elisabeth Reyneri de Oisterwijck, nata annis 37, professa 17 annis.

17. S. Maria Johannis ex Meda, surdastra, 37 annis nata, professa 18.

18. S. Martina Johannis, nata annos 27, professa a decem annis. Mater improperat sororibus, quod parum attulerit.

19. Maria Henrici, nata annos 29, professa a novem annis.

20. Elisabetha Anthonii, montensis, 23 annis nata, a 7 annis professa.

21. Cornelia Adriani, montensis, 21 annorum, a 4 annis professa.

Magdalena Henrici [2]) ex Oisterwyck, fere 30 annorum, professa a 2 annis.

22. Anna Cornelii, mater, annorum LXX, a 51 annis professa. Optaret servari chartam a visitatoribus relictam. Et quod non intra portas loquerentur amicis, sed tantum ante cancellos. Et quod non loquantur amicis diebus Dominicis et festivis. Solent capitulares 4 missas celebrare in monasterio, nunc etiam duas negligunt. Quedam tardius veniunt ad chorum. Agnoscit, quod sit remissior in disciplina exercenda, et hoc ex eo quod non habeat subsidium a senioribus. Juniores sunt rebelles et cupit dici et precipi districte, ut servent obedientiam. Clausura non tam bene observatur.

Anthonia Johannis, velata, est apud portam, sed hoc dicit fieri ex necessitate. In negotiis conventus dumtaxat occupata loquitur apud portam secularibus. Cuperet se exonerari a temporalibus.

---

[1]) Lees: *Thomae.*

[2]) Het volgcijfer ontbreekt voor dezen naam.

Pro monasterio Montis S. Gertrudis. [1])

Ordinetur, ut disciplina secundum statuta et regulam exerceatur nec illa ab aliqua sororum impediatur et superioribus obedientia prestetur. Et si inveniantur rebelles, nobis deferantur.

Item ut sorores citius ad chorum veniant.

Item ut sorores non colloquantur cum amicis apud portam, sed dumtaxat existentes intra cancellos. Nec etiam liceat Dominicis diebus et festis habere colloquia cum amicis.

Item ne ulla velata ingrediatur cubiculum patris aut ministret juxta portam.

Item ut pater tempestive coenet, ne sorores, patri ministrantes, post nonam ad dormitorium veniant.

Item sorores non velate egredi foras non permittantur citra legittimam causam.

Item ut sorores non egrediantur portam pomarii, nisi simul venia petita eant et revertantur. Nec etiam tunc eis laicos alloqui liceat.

Reverendissimus confirmavit visitationem factam anno 61, 64, 67, et in libro eodem adjunxit suam reformationem.

Sualue.

Anno XV^{C}LXXI die secunda mensis Septembris visitata est ecclesia de Sualue. Patronus est S. Joannes Baptista. Praeter summum altare nullum est aliud altare. Sacramentalia bene sunt custodita, ornamenta et fontes similiter bene. Liber anniversariorum debet renovari.

Bartholomeus Antonii, magister fabricae, dicit de pastore quod interdum bibat in tabernis sed quod alioquin honeste vivat. De custode dicit quod sit caupo, defectus alios non novit.

Joannes Leonardi, magister fabricae, de custode dicit ut supra, non novit defectus alios. Mandatum est magistris fabrice, ut infra sex septimanas exhibeant computum ac statum fabrice.

Joannes Hugenss, pretor Majestatis in Nedersualue, de pastore dicit quod interdum potitet in tabernis, de custode

[1]) Deze bisschoppelijke verordeningen staan in het hs. bij de visitatie van het klooster te Heusden en komen, wat den inhoud betreft, overeen met de aanteekeningen van Coeverincx. Cf. *Analecta*, o. c., p. 392.

dicit quod aperiat tabernam. Mandatum est Pastori, ut faciat registrum contrahentium matrimonium et semper duos testes asscribat.

Dominus Godefridus Henrici Moren, pastor, dicit quod collator hujus ecclesiae fuerit olim Princeps Aurengiae, nunc autem Rex. Dicit pastoratum habere circiter octuaginta renenses annuos, sunt in hac parochia circiter sexcenti communicantes. Dicit nulla in hac ecclesia esse fundata beneficia neque officia. Dicit custodem esse cauponem. Dicit quod interdum sub divinis officiis in tabernis contingunt potationes. Dicit etiam quod festa non celebrentur debite et quod super ea re debeat publica monitio fieri.

Mandatum est pretori ac reliquis, ut curent habere scholam.

Gisbertus Jacobi, uxoratus non habens tonsuram, aperit tabernam, dicit se nullos defectus scire.

Mensa S. Spiritus habet annue viginti tres fertellas siliginis cum viginti tribus aut circiter renensibus annuis. Magistri mensae S. Spiritus absunt. Mandatum est, ut magistri mensae S. Spiritus infra sex septimanas exhibeant computum etc. ut supra.

Sevenberghe.

Die vero tertia Septembris 1571 visitata est ecclesia sancte Catharine in Sevenberghe. Sacramentalia sunt bene conservata.

Dominus Joannes Kerckman, pastor, annorum 64, fuit pastor 18 annis, dicit collatricem esse Dominam de Sevenberghe, ex parte curae habet duas missas, scilicet Dominicis et festivis diebus. Dicit preterea esse duas alias missas, unam die Sabbati, aliam diebus Veneris de sancta Cruce, et bis in anno celebratur missa Sancti Spiritus. Item confraternitas S. Georgii curat fieri unam missam diebus Mercurii, et alia missa celebratur de venerabili Sacramento die Jovis. Dicit quod ratione curae pastoralis cum missis habeat circiter 41 renenses, preterea habet a Domina 75 renenses et tantum habuit precessor ejus etiam a Dominis de Sevenberghe ratione pacti initi de decimis. Pro custode nihil est fundatum, habet tamen a qualibet familia preter accedentalia duplicem stuferum. Cura pastoralis habet preterea a fabrica ratione anniversariorum duos renenses septemdecim stuferos. Dicit quod preterea servet suam actionem ad novalia quae post pactum

initum denuo accreverunt, quae per Dominam de Sevenberghe colliguntur.

Dicit de sacellano quod sit valde obsequiosus et bene fungatur suo munere, sed quod interdum sit paulo addictior poculis et legit horas secundum usum brevem romanum. Dicit preterea quod sit nonnihil suspectus de sua ancilla, ex qua suscitavit prolem, quam putat nunc amovisse. Dicit pastor, quod ipse deponens confiteatur domino Joanni Hesio predicatori buscoducensi.

De ludimagistro dicit quod sit quidem satis doctus, sed non habet gratiam docendi, nec utitur superpelliceis neque discipuli ejus. Dicit quandam N., cujus maritus ante quinque annos profugus fuit, quae nunc adheret alteri cuidam excubatori civitatis, Vos nominato. Fatetur ipse pastor quod habeat filiam adultam, sed non ex moderna ancilla sua.

Adrianus van Ranst, pretor, dicit quod nulli sint suspecti de haeresi, eo quod omnes, qui suspecti erant, aufugerunt, usque ad sex vel septem familias. Dicit pastorem per se rarissime administrare sacramenta, sed per sacellanum. Dicit preterea quod pastor habeat proles magnas, et concubina, ex qua illas excitavit, adhuc cum eo habitat. Dicit etiam quod tempore Guesianismi vix aut raro celebraverit, et hoc forte propter metum. Dicit sacellanum esse diligentem. Dicit preterea quod nesciat an pastor publicet aut celebret anniversaria. Dicit sacellanum habere concubinam et proles ex ea suscitavit. Pastor celebrat singulis Dominicis diebus et sacellanus ferialibus. Dicit quod non comitentur duo vicini cum ad egrotos venerabile Sacramentum defertur. De magistris fabricae et mensae S. Spiritus dicit eos bene gubernare et quotannis reddere computum.

Egidius Franconis, burgimagister, dicit quod loco pastoris sacellanus fere administret sacramenta. Dicit quod pastor quidem habet filiam unam, sed putat quod non ex ancilla, quae nunc ei cohabitat. Dicit etiam ipsum rarius publicare anniversaria, in sepultura orat pro defunctis et monet diligenter subditos, ut jejunia observent. Sacellanum dicit interdum potitare in tabernis. Dicit ancillam sacellani non esse bone valetudinis ita ut suspicetur eam esse gravidam. Dicit fabricam habere in certis circiter viginti tres renenses, preterea tribuit Domina de Sevenberge fabricae quinquaginta renenses quotannis. Dicit mensam sancti Spiritus habere circiter octuaginta renenses annuos. Dicit etiam magistros fabricae et mensae S. Spiritus bene fungi officio suo. Dicit quinque

familias brevi aufugisse quae erant suspectae, sed pro tempore nullos novit suspectos. Dicit esse quandam fraternitatem divi Georgii, sed nullos habet redditus.

Joannes Hermans, scabinus, dicit de pastore quod valde bene fungatur suo officio. Dicit quod nullam habeat suspicionem de ancilla. Dicit preterea quod fabrica habeat circiter 73 renenses omnibus computatis, et dicit quod ipse deponens anno ultimè elapso fuerit magister fabrice, cui mandatum est, ut infra sex septimanas exhibeat computum ac statum fabrice.

Petrus Truijens, castellanus et magister fabrice et scabinus, de pastore dicit quod bene fungatur, neque suspectus sit quod quidem sciat. De sacellano dicit quod putet quod suam ancillam dimiserit. De custode dicit quod bene fungatur. De ludimagistro dicit esse negligentiorem in docendo, discipuli non utuntur superpelliceis, tempore estatis fere negligentius venitur ad ecclesiam.

Balduinus van der Moelen, magister mense S. Spiritus et scabinus, cui injunctum est, ut infra sex septimanas exhibeat computum ac statum ut supra. Dicit mensam S. Spiritus habere octuaginta renenses annuos. De pastore dicit quod nullam habeat de eo suspicionem incontinentie cum sua ancilla, sed quod audierit quidem quod habeat filiam adultam, sed putat quod non ex ancilla que nunc ei cohabitat. De sacellano dicit quod credatur habere prolem ex concubina, quam putat nunc cum eo non habitare.

Jacobus Martini, scabinus, quod paucissima sint fundata anniversaria. De pastore dicit [quod] non sit suspicio de incontinentia, sed quod quidem credat quod habeat filiam adultam, sed putat quod non ex sua ancilla quam nunc habet. Dicit de sacellano quod ignoret an puella, que ipsi cohabitat, sit filia necne. De ludimagistro dicit quod alias habuerint diligentiorem et quod discipulos non adducat ad templum cum superpelliceis.

D. Bernardus Otto, becanus, sacellanus, habitavit hic fere tribus annis. Dicit quod habeat quotidianam missam ex conventione cum pastore. Dicit quod etiam interdum celebraverit anniversaria. Dicit quod numquam viderit pastorem confitentem, sed quod putet quod confiteatur cuidam predicatori, qui fere ad ipsum divertit. Dicit quod nesciat secundum quem usum legat pastor horas, vidit eum tamen interdum legentem. Dicit deponens quod renunciaverit pastori servitium ex ea ratione quod metuat quod pastor non sit tam catholicus quam oporteat, et quod populus in confessione egrius possit

adduci ad specificationem peccatorum, et eo quod per subditos ipsi deponenti interdum objiciatur quod per pastorem aliter soleant doceri. Dicit etiam famam esse quod pastor habeat concubinam eo quod plus aequo dominetur. Dicit etiam quod pastor habeat filiam ex alia quam ex ancilla quę cum eo habitat. Dicit etiam quod sciat quod pastor ante aliquot annos alienior fuerit a sacrificio misse, quod interdum dubiè admodum explicuerit populo presentiam Corporis et Sanguinis in Eucharistia, licet tamen nunc se melius declaraverit. Dicit etiam quod imagines, que in processionibus solent circumferri, non circumferuntur preter imaginem Crucis que circumfertur. Dicit etiam quod pastor semper multum commendet Erasmum. Dicit de ludimagistro quod non bene fungatur suo officio et non bene doceat, et quod optaret quod discipuli venirent cum superpelliceis et in meliori ordine venirent ad templum et quod aliquis scholasticorum cum cruce precederet cum in funus proditur. Dicit de excubatore Vos, ut supra, quod videlicet adhereat cuidam Magdalene Gleijssen.

Inhibitum est prescriptis excubatori Vos et Magdalene sub poena carceris, ne posthac simul habitent aut sese mutuo cognoscant, donec docuerint quod maritus prescripte Magdalene obierit, et donec matrimonio juncti fuerint.

Rodolphus de Haen de Buscoducis, conjugatus ludimagister, habet in certis octo libras, ex quibus solvit Domina de Sevenberghe septem renenses cum medio. Dicit nullas esse vigilias decantandas preterquam in anniversario domini Cornelii de Sevenbergis, episcopi Leodiensis, et Domini de Arenberghe, novissime defuncti. Dicit quod non meminit quod pastorem viderit confitentem. Dicit de sacellano quod suam nunc brevi dimiserit, et quod interdum frequentet tabernas, neque vidit eum unquam confitentem. Dicit preterea quod duas proles excitaverit ex sua concubina quam nunc dimisit. Fecit dictus deponens professionem fidei. Dicit etiam quod pastor rarius audiat missam nisi interdum diebus Jovis cum decantatur missa.

Petrus Antonii, custos uxoratus, non habens tonsuram, habet in certis quatuor libras flandrenses, ex quibus Domina dat sesqui libram, preterea habet a qualibet familia duos stuferos annue preter accedentalia. Fecit fidei professionen.

Pastor [1]) insigniter monitus fuit a Domino reverendissimo et eidem mane sub horam quintam in ecclesia est confessus,

[1]) Met dezelfde hand, maar bleekeren inkt en veel onduidelijker geschreven.

quando recedendum erat ex Sevenberge. Dominus Bernardus Otto confessus est Domino archidiacono et eidem mandatum est a Domino reverendissimo sub poena carceris, ne suam concubinam resumat. Et cum non esset examinatus et admissus a Reverendissimo, fecit professionem fidei et per modum provisionis admissus est.

Waesbeeck.

Anno XV^{c}LXXI mensis Septembris die quarta hora tertia post meridiem visitata est ecclesia de Waesbeecke, cujus patronus est S. Joannes Baptista. Sacramentalia sunt bene conservata. Quinque sunt altaria, quorum duo tantum sunt consecrata, videlicet summum et S. Crucis, tria sunt non consecrata, Marie, Anne et Barbare, et mandatum est, ne posthac celebretur in altaribus non consecratis. Mandatum est magistris fabrice et mense S. Spiritus, ut infra sex septimanas exhibeant computus et statum etc. Pastor habet tres libras flandrenses a magistris fabrice et tres libras pro celebratione trium missarum in altari Crucis. Item habet a magistris mense S. Spiritus viginti octo renenses annuos, nec habet alia certa bona preter accedentia.

Nulla sunt beneficia, sed sunt tria officia, unum in altari sancte Anne, quod habet circiter quatuor renenses annuos, pro quibus fit una missa; secundum in altari Barbare quod similiter habet circiter quatuor renenses, pro quibus etiam unica fit missa. Tertium est in altari beate Marie quod habet circiter viginti octo renenses annuos et fiunt tres missae et singula officia jam dicta habent suas confraternitates, quarum decanis mandatum est, ut infra sex septimanas exhibeant computum etc.

Collator ecclesie fuit Princeps Arangie, nunc autem Rex.

Theodoricus Laurentii, pastor, dicit esse unum sacellanum, qui alitur a provisoribus altaris S. Marie, quem dicit esse bone vite et bene fungi suo munere, qui etiam tenetur docere juventutem. Custodem dicit esse clericum, sed uxoratum, et esse bone vite et semper satis paratum. Magistros fabrice et mense S. Spiritus dicit fideliter administrare. Dicit quod nullos habeat de religione suspectos vel ecclesiam contemnentes, quanquam possint admoneri, ne tam frequenter egrediantur post elevationem. Dicit schultetum, qui in hoc pago non habitat, esse substitutum a quodam nobili dicto Raveschot, qui schultetus vagatur et nihil boni in officio prestat. Dicit

esse quendam adulterum, nomine Joannem textorem, qui dicitur habere uxorem legitimam superstitem, et habet hic aliam mulierem cum qua vivit. Dicit preterea esse quendam militem bredensem, qui in castro bredensi habitat, habens uxorem Antverpie habitantem, qui hic habet aliam ad quam ipse tanquam ad uxorem divertit. Est quidem inhibitum, ne tempore divini officii contingant potationes, sed propter absentiam schulteti non fit executio.

Dominus Nicolaus Mollensis, sacellanus, dicit pastorem esse honeste vite et bene preësse, non novit defectus, fecit professionem fidei.

Adrianus Diercxen, magister fabrice, dicit de pastore quod optime fungatur officio et sit bone vite et honeste. De custode dicit idem. Dicit schultetum frequentissime abesse, de qua re dicit subditos conqueri.

Joannes Adriani Joerdaenssen, scabinus, dicit de pastore ut supra, de custode similiter. De sacellano dicit eum esse bone vite et bene docere. De schulteto dicit ut supra.

Vijt Florissen, magister fabrice, de pastore, sacellano et custode ut supra. De schulteto ut supra. Defectus non novit.

Petrus Wilhelmi, magister mense S. Spiritus, dicit de pastore et reliquis ut supra.

Matthias Ottonis, custos, dicit de Joanne textore ut supra, et de Matheo Wijnhalder, milite bredensi, dicit quod adulteretur cum quadam Joanna Joannis. De schulteto dicit quod non bene fungatur suo officio. Fecit professionem fidei.

Capella.

Eodem die hora quinta post meridiem visitata est ecclesia de Capella, cujus patronus est S. Joannes Baptista. Sacramentalia sunt bene conservata et fons similiter.

Dominus Antonius Petri, pastor, dicit esse unum beneficium sancte Crucis, quod valet duodecim renenses sub onere unius misse, possessor est dominus Cornelius Leonardi, pastor in Doveren, et venit celebraturus missam suam. Collator est dominus Robertus de Gendt. Sunt officia quatuor, Marie, cujus pro tempore gubernatores sunt editui, sicut et reliquorum officiorum. Solebant quondam esse decani, sed nunc substituti sunt editui eo quod templum esset ruinosum, ut ipsi ex eo quod superesset, repararent ecclesiam. Non scit valorem officiorum,

sed is expetendus est a magistris fabrice. Officium beate Marie deservitur per dominum Cornelium Walteri, sacellanum, quod dicit habere sex missas. Officium Anne habet duas missas et deservitur per alterum sacellanum, dominum Cornelium Rierium. Officium Barbare habet quatuor missas, quas celebrat idem dominus Cornelius Rierius cum pastore. Officium Catharine habet duas missas, sed habuit aliquando plures, deservitur etiam per eundem dominum Cornelium cum pastore. Est etiam alia confraternitas Venerabilis Sacramenti, sed nullos habet redditus.

Collator ecclesie est Nederven, nobilis trajectensis. Dicit curam nihil habere certi in redditibus, ex accedentalibus et missis habet circiter nonaginta renenses. Mandatum est pastori, ut curet renovari librum anniversariorum.

Dominus Cornelius ab Udenhout, sacellanus, sacerdos buscoducensis diocesis, rector officii in altari beate Marie, et habet ratione servitii sui centum renenses. Magistri fabrice habent gubernationem hujus officii et altaris sicut et ceterorum altarium, et celebrat quinque missas. Sunt preterea tria alia officia, altaris beate Anne, Catharine et Barbare. Dicit singula officia predicta superare centum renenses, excepto Anne, quod habet tantum circiter quinquaginta renenses. Barbare, Anne et Catharine deserviuntur per pastorem et dominum Cornelium Rierium.

De pastore dicit quod sit bone et honeste vite. Dicit magistros fabrice bene gubernare, sed non reddiderunt computum ab uno anno. De magistris mense sancti Spiritus dicit quod unus sit vir bonus, sed alter est pretor, qui se ingessit non electus nisi per solum pastorem, et tota communitas cupit eum destitutum.

Dicit quod sit quidam Gerardus Cornelii, qui affidavit quandam Beatricem in Loon et dormivit cum ea, nec curat procedere ad matrimonium. Est et alius quidam Nicolaus Adriani Beckers, qui similiter affidavit quandam cujus nomen ignorat, ex qua excitavit prolem, nec procedit ad matrimonium; habitant predicti ambo in Capella. Est et alia concubina, que adheret cuidam Gommaro Arnoldi, qui estate abest, hyeme vero redit.

De ludimagistro dicit quod sit indoctus et negligens, qui habet in certis novem libras flandricas. Schultetus constituitur a Roberto de Gendt et a Raveschot. Custos nihil habet certi. Dicit tempore divini officii contingi potationes.

Dicit pastor quod sacellani non frequenter confiteantur. De custode dicit quod bene fungatur. De ludimagistro dicit

quod cum parvo fructu doceat. Dicit esse quendam fornicatorem, cujus nomen ignorat. De magistris fabrice dicit quod debeant moneri, ut diebus Dominicis circumeant pro elemosyna. Magistros mense sancti Spiritus dicit non tam bene gubernare quam oporteat eo quod adhuc lis super ea re pendet. Dicit fieri potationes sub divinis officiis. Dicit etiam proclamationes forenses fieri in templo sub divinis.

Dominus Cornelius Petri Rierius, sacellanus, dicit de pastore quod bene fungatur. De ludimagistro dicit quod sit indoctus. Dicit Balduinum, magistrum mense S. Spiritus, alienasse quedam. Dicit quod magistri fabrice, nolint satisfacere missis fundatis in altaribus Barbare et Catharine, sed quod velint pecuniam applicare in alium usum. Dicit etiam quod enormiter bibatur tempore divini officii etiam ab iis, quorum esset impedire. Fecit professionem fidei.

Mandatum est pastori et prescriptis sacellanis in presentia custodis et aliorum quorundam virorum, ut nomine Reverendissimi significent magistris fabrice et S. Spiritus, ut infra mensem exhibeant ultimum computum una cum registro bonorum et restantium et rursum magistris fabrice, ut exhibeant computum omnium bonorum ratione officiorum in ecclesia de Capella fundatorum unacum registris bonorum et restantium sub poena 50 florenorum.

Leonardus Adriani, custos, dicit quod nihil habeat certi, sed recipit a singulis communicantibus mediam blancam. De pastore dicit quod bene fungatur, et esse bone vite. De sacellanis dicit quod sint honeste vite. Dicit quod quidam Balduinus Peters, defunctus magister mense S. Spiritus, alienavit quingentos renenses et decem. Fecit quidem computum, sed non est approbatus ipsius computus. Deservivit dictus Balduinus quinque annis sine socio, habuit quidem ad tempus socium, sed socius fuit tactus apoplexia. De modernis magistris mense S. Spiritus dicit quod bene gubernent. Dicit quod tempore divinorum contingant potationes, sed est brevi diligens super ea re per pastorem facta monitio. De ludimagistro dicit se non posse conqueri. Fecit prescriptus deponens professionem fidei.

Daniël Degheneer, mekelenburgensis, ludimagister, dicit de pastore quod sit bone vite et bene fungatur officio. De Cornelio Udenhout dicit quod sit bone vite et quod interdum concionetur loco pastoris. Dicit quod habeat ipse deponens pro servitio suo novem libras et a singulis discipulis annue decem stuferos. Fecit professionem fidei.

Lambertus Theodorici, magister fabrice, dicit officium D. Marie, Catharine et Barbare et Anne fieri per pastorem et duos alios sacellanos. Ratione istorum officiorum habent singuli ex tribus sacerdotibus quotidianam missam. Pastor habet ex bonis eorundem officiorum [1]) Ex aliis sacerdotibus unus habet 65 renenses, alius 100 renenses. Id quod ex fructibus supradictorum officiorum superest, applicatur ad reparationem templi, quod circa fundamenta magna eget reparatione, et hoc ascendit circiter ad centum darleros aut paulo minus. Pastor et communitas constituit magistros fabrice et mense sancti Spiritus. Balduwinus fecit computum sed non est approbatus et dicit in manibus ejus dequitatum redditum et pecuniam inde provenientem distributam esse pauperibus et simile non esse auditum et visum suo tempore.

Johannes Arnoldi, magister mense sancti Spiritus, dicit a Balduwino nondum traditum registrum censuum, quod deberet in recessu electo tradi, et dicit se paratum esse reddere computum de acceptis et expositis taliter qualiter sine registro et computu predecessorum fieri posset. Putat pretorem assumptum esse per pastorem et communitatem, quod etiam factum, quando ipse assumebatur. Balduwinus habuit quidem socium tempore quinquennii, sed quia solus servat registra, libros et munimenta, in nullo culpandus suus collega, solus videtur esse trahendus in jus. Quod fabrice magistri habeant 4 officiorum predictorum administrationem, factum est de consensu confraternitatis et vicinorum pro reparatione tum facienda, quo tempore etiam vicini de suo contribuebant ob sumptuum magnitudinem.

Custos declarat se fore contentum, si accipiat pro actione sua — — 135 renenses in supplicatione expressa [2]), — — quinquaginta renenses salvo quod residuum applicetur ad usum pauperum.

Adrianus de Roij, pretor et magister mense sancti Spiritus, putat satisfieri fundationibus missarum.

Hec sunt, que desiderantur in exemplo libelli accepti etc. Balduini Petri etc.

Anno LXV desiderantur III geerden-over d'oude straet XIII gl.
Item ses geerden, die Jan Willemssen van Tilburch bruyct XXVI gl.

[1]) In het hs. is een halve regel opengelaten.
[2]) Dit verzoekschrift is bij het hs. gevoegd en volgt blz. 149.

Item negen geerden daer de kooye op staet	XVII gl.
Anno LXVI	
Item drie geerden in Jan Thonissen lant	XI$^{1}/_{2}$ gl.
Anno LXVII	
Item negen geerden over d'oude straet	XLI gulden.
Anno LXVIII	
Item negen geerden over den gantel	XXX gulden.
Anno LXIX	
Item de selve negen geerden over den gantel	XXX gl.
summa	168 gl. 10 st.

Aen den eerwerdige biscop Tsertogenboschs.

Gheeft in alder ootmoet te kennen alle uwe schamele, ootmoedige suppliant Lenaert Adriaensz., custer tot Cappelle in die Lange strate, hoe dat hy van den jare ses ende twyntich aldaer custer gewest is ende noch. Alzoe, dat hy suppliant verscheyden crediturs heeft in den dorpe van Cappel voernoemt, ende en heeft noeyt binnen die tyt van XLIIII jaren doer zijn schamelheyt ende oick omdat hy die gemeente gedient heeft tot desen tegenwordigen tijt toe, tegen die kerckmeesters, heylige-geestmeesters ofte dekens deser kercken op wyllen staen noch met recht willen betrecken. Mer nou out zynde LXXI jaren, blynt, dooff ende nyet meer dienen en mach, zyn hant op een ydel plaetsse slaen soude; soo moet hy suppliant voers. doen dat hy nyet gerne en doet. Soe ist datter eenen heylige-geestmeester is geweest omtrent den jare LXIIII, genomt Baeyen Peterssoone, ende heeft den suppliant voers. geweygert te betaelen, in den iersten die summe van hondert ende XXXV gulden, uitgesondert een uytsprake, die die eerwerdige heere, heer Antonis pastoer tot Cappel ende heer Cornelis pastor tot Tschrevemoer onder haer hebben tot minderinge der summe voers., daer moet den suppliant mede tevreden zyn. Noch en heeft den voers. Bauwen Petersz. den suppliant niet willen betaelen die summe van een pont Hollants, te weeten XV st. jaerlicx renten staenden opt heylichs-geests lant ende is verloopen van den jaer LXIIII tot LXIX, blykende by sekere quytantie, die den suppliant die voergaende heylige-geestmeesters — — te weeten Adriaen Tonisz. ende Frans Jansz. — — gigheven heeft. Noch en heeft den voers. Bauwen Peetersz ende heeft (sic!) geweygert den suppliant te betaelen zeekere jaergetyden by

den pastor ende den custer suppliant voers. tot Cappel aldaer in der kercke duechtelyke onderhouden ende gesongen, zyn beloepende wyenich min dan twee Philippus gulden des jaers ende is verloopen van den jare LXIIII tot LXIX toe, ende dese hondert ende XXXV gulden ende die rente van een pont Hollants des jaers met twee Philippus gulden oeck des jaers heeft den voers. Bauwen Petersz. ontfangen ende zynen orbaer mede gedaen vyf jaren achtereen volgenden ende den suppliant daerop laten sien, alst blyken sal, ist noot. Nu aengesien die outheyt ende ongevallicheyt des suppliants, bidt daeromme doer alder ootmoet Uwe Aldereerwerdicheyt onse Vadere in Christo uwe rade den suppliant hier inne te willen doen versien, ofte anders ist tot des voers. suppliants ewige verderffenisse ende is gestelt in zynder outheyt in grooter armoede te comen. Om dit te verhoeden, den voers. Bauwen Petersz. voer uwer Eerwerdicheyt uwen raet te doen comen ende seggen waerom neen. Dit doende, sult wel doen ende groot Godts loon verdienen. Dat kenne God. [1])

Adres: Den eerwerdige Heere Biscop een vadere der ermen wonende Tsertogenbossche.

Waelwijck.

Anno XV^{C}LXXI die sexta Septembris visitata est ecclesia de Waelwijck, cujus patronus est S. Joannes Baptista. Sacramentalia sunt bene custodita, et fontes et ornamenta munde conservantur. Undecim sunt altaria, quorum tria sunt non consecrata, videlicet beate Marie in minori choro, Petri et Antonii, in quibus est prohibitum celebrari.

Dominus ac frater Jacobus, rhethensis, pastor, dicit pastoratum valere circiter centum daleros. Custos habet circiter tres modios siliginis in certis. Est beneficium Barbare, quod habet modios siliginis [2]), habet unam missam, possessorem ignorat, missa celebratur per dominum Antonium marensem, qui dicit possessorem esse filium cujusdam Petri van Wert, nomine Walterum, habitantem in Hollandia. Collator omnium beneficiorum est Prelatus tongerloensis.

[1]) Op den rand staat: Declarat custos se fore contentum pro actione sua, quam hic recensuit, summa quinquaginta renensium, salvo quod residuum applicetur ad usum pauperum in Capella.

[2]) Het getal is niet bijgevoegd.

Est aliud beneficium Marie Dolorose, cujus possessor est dominus Gysbertus harensis, quod habet quindecim scutatos sub onere duarum missarum, celebrantur misse per possessorem.

Est matricularia in altari sancte Crucis, habens sex modios siliginis sub onere unius misse, possessor est Gosuinus Bercheyc in familia domini reverendissimi Sonnii, deservitur per pastorem.

Est beneficium beate Marie prope chorum, habens circiter 36 renenses, sub onere duarum missarum; possessor est Joannes Clauwyn, filius Petri, cantor regius; celebrantur misse per pastorem; habitat possessor Tornaci ut putatur.

Est etiam beneficium Catharine, quod habet quatuor mensurata terre, dicta vier hont lants, et modium siliginis annue, sub onere unius misse; possessor est dominus Arnoldus a Fine, et deservitur per eundem.

Est aliud beneficium Marie in choro, habet tres modios siliginis cum medio, sub onere unius misse, possessor est prescriptus dominus Arnoldus a Fine.

Est beneficium Anne, habet tres modios siliginis, sub onere unius misse; possessor est Andreas Gerardi sutor, cohabitans patri in Waelwyc.

Est beneficium S. Spiritus, habet circiter modios siliginis sex, sub onere duarum missarum; possessor est dominus Servatius Vogelsanc, deservitur per socium patris in monasterio.

Est etiam beneficium in hospitali, quod habet quinque aureos renenses, sub onere 2 missarum, possessor est dominus Arnoldus prescriptus.

Sunt confraternitates quatuor: Marię in majori choro, Barbare, Catharine et Petri, et habent certa bona, sed que ignorant pastor et custos.

Dicit pastor quod ludimagister non incedat clericaliter et quod super ea re debeat moneri, et quod debeat venire ad templum cum superpelliceo. Dicit quod Gerardus Andree, magister fabrice, male audiat apud omnes quod male dispenset bona, et non faciat computum; debebat redimere redditum in civitate buscoducensi, quod non fecit. Dicit esse quendam Cornelium Gijsberti, qui contraxit sponsalia cum sua concubina Adriana Joannis, nec curat procedere ad matrimonium, licet sint per pastorem admoniti. Dicit quod frequenter egrediantur subditi templum post concionem ante elevationem.

Petrus van Buyten Peterssen, pretor, instituitur pretor per Dominam de Waelwyck. Dicit de pastore quod bene fungatur officio suo, custos et ludimagister similiter. Dicit

quod ludimagister habeat 40 renenses annuos in certis a fabrica. Dicit de magistris fabrice et mense S. Spiritus quod bene administrant. Dicit rectores hospitalis esse negligentes in admonendo debitores et debitum exigendo. Dicit etiam debere haberi rationem rectorum mense S. Spiritus de Besoije.

Uxor Walteri Spoelstock negligenter venit ad templum cum filia et marito filie. Dicit quod bibatur tempore divini officii, et mandatum est ipsi, ut curet ipse adhiberi remedium, quod in se suscepit. Antonius Arnoldi van Noort vivit in concubinatu cum quadam dicta Tgeschoert hemde, habitante in Baerdwijck.

Petrus Joannis Goeyaertssen, magister fabrice de Waelwijck, de ludimagistro dicit quod posset bene diligentius docere. Mandatum est deponenti, ut infra sex septimanas exhibeat computum ac statum fabrice. Dicit quod fabrica plane nihil habeat in certis redditibus.

Gerardus Andriessen, magister fabrice de Besoyen. Mandatum est ei, ut exhibeat infra sex septimanas computum ut supra. De ludimagistro dicit quod habeatur negligentior. Dicit quod rectores mense S. Spiritus a multis annis non reddiderint computum et neglegenter exigant debita.

Goyaert Wouters et Franciscus van Noort, rectores mense S. Spiritus in Waelwyc, quibus injunctum est, ut exhibeant computum etc. ut supra. Dicunt de pastore ut supra. Defectus nullos sciunt.

Magistri seu rectores sancti Spiritus de **Besoye** [1]) absunt. Injunctum est pastori, ut ex parte Reverendissimi mandet rectoribus sancti Spiritus et decanis confraternitatis et aliis absentibus, ut infra mensem exhibeant computum ac statum ut supra.

Magister Joannes Guilhelmi, custos, habet annue circiter viginti renenses. Dicit quod pastor non sciat bene cantum, alioquin bene fungatur officio suo. Dicit expedire quod essent in ecclesia plures sacerdotes. Dicit quod putet consultum, ut Gerardus Andree magister fabrice destituatur et petatur ab eodem computus. [2]) Dicit etiam consultum fore, ut rectores hospitalis reddant computum. Dicit de uxore Walteri Spoelstock cum filio et marito filie ut supra. Dicit de ludimagistro

[1]) Zie *Bossche Bijdragen*, dl. III (1919—1920), blz. 215.
[2]) Op den rand: N(ota).

quod debeat moneri, ut assumat superpelliceum cum venit ad chorum. Fecit custos professionem fidei.

Petrus Adriani Gravius, ludimagister, dicit quod dominus Arnoldus conferat se ad pagum de Sprangh eo die quo debet celebrare in altari dive Marie, de qua re conqueruntur quidam. Dicit quod ipsi debeantur singulis annis a Waelwycensibus quinque librae flandricae et a Besoyensibus tres librae flandricae ratione servitii, sed a septem annis, quibus hic habitavit, nihil recepit. Sunt quatuor burgimagistri, quorum unus vocatur Cornelius Henricus, secundus Franciscus Norts, tertius Cornelius Gysberti, quartus Gualterus Boon. Ludimagister fecit professionem fidei.

Petrus Antonii, rector hospitalis, dicit hospitale habere negen hont lants. Mandatum est ei, ut infra mensem exhibeat computum ac registrum bonorum ac statum. Dicit esse decem aut duodecim lectos. Inhabitat hospitale quidam uxoratus habens proles duas, qui pro sua mercede habet tres renenses annuos. Pauperibus administratur solum tenuis cerevisia et ignis fomenta.

Dominus Arnoldus a Fine, sacellanus, dicit quod pastor bene fungatur suo officio preterquam quod non sciat cantum. Dicit magistros fabrice satis negligentes esse. Dicit quod Gerardus Andree, magister fabrice, debuerit redimere redditum, quod non fecit, habens tamen pecuniam.

Dicit quod custos habeat duo beneficia in arrenda non curans celebrari missas. Dicit magistros hospitalis reddere computum in presentia pastoris et schulteti. Dicit custodem aperire tabernam. Dicit parochianos esse negligentiores in frequentatione ecclesie, bibitur etiam tempore divini officii satis audacter. Dicit quod custos sub concione interdum egrediatur ecclesiam ad edes suas visum quos habeat hospites, potatum cum ipsis. Dicit esse fornicatores in fornicatione viventes inter quos est vidua quedam, cujus nomen ignorat, habitans in hospitio juxta templum, jam facta gravida ex fornicatione. Dicit esse quendam, qui solet dare mutuo centum renenses, ut post annum recipiat centum et decem, nomine magistrum Walterum, medicum.

Ivo Antonii, rector hospitalis, dicit de custode quod aperiat tabernam. Mandatum est dicto Ivoni, ut exhibeat computum etc. infra mensem ut supra.

Wordt vervolgd.

Eene lijst der ornamenten en kleinodiën der parochiekerk van Woudrichem, 1573

door

Mr J. P. W. A. SMIT.

In het rechterlijk archief van Heusden berust eene acte van 7 Januari 1573, hierachter in extenso afgedrukt, waarbij de ornamenten en kleinodiën der parochiekerk van Woudrichem worden overgegeven aan den toenmaligen Spaanschen commandant van het kasteel van Heusden. Het spreekt van zelf deze gebeurtenis te plaatsen binnen de lijnen der groote politieke gebeurtenissen van 1572 en volgende jaren. Want deze acte doet de vraag rijzen: wanneer heeft Woudrichem de zaak van den afstand omhelsd? Den 23^{en} Mei 1572 vindt eene decanale kerkvisitatie plaats, waaruit blijkt, dat de stad des tijds nog in Spaansche handen was [1]), niet verwonderlijk overigens, want de groote afval kwam eerst in de maanden Juni en Juli. Van den anderen kant werd den 3^{den} Maart 1573 de eerste commissie aan een Staatschen ambtenaar, den secretaris van Woudrichem, uitgereikt, [2]) zoodat tusschen beide uiterste data de overgang moet worden gezocht.

In het slot Loevestein lag tot 1578 eene Spaansche bezetting, maar de veronderstelling, dat de nabuurschap van

---

[1]) L. H. C. Schutjes, *Kerkelijke Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch,* deel V, pag. 953.

[2]) Blijkens vriendelijke mededeeling van Mr. van Meurs, archivaris bij het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage. De drost, tevens griffier en rentmeester, werd gecommitteerd den 16^{en} April, de dijkgraaf van het Land van Altena den 11^{en} April 1573.

zulk een machtigen vijand de Staatsche partij te Woudrichem zou hebben in bedwang gehouden, heeft weinig waarde, als men overweegt, dat Gorinchem, haast even dicht bij Loevestein gelegen, den 26sten Juni overging. Evenmin geeft de afwezigheid van Woudrichem ter Staten-vergadering van Holland te Dordrecht op 19 Juli eene aanwijzing, omdat Woudrichem eerst in 1590 in het graafschap Holland is opgenomen. [1]) Van meer belang komt het mij voor, dat den 4den Augustus 1592 Diederick de Roever, dijkgraaf van het Land van Altena en blijkbaar een aanhanger van het oude regime, eene vergunning tot dijkinname verleende [2]); want des te dichter komt men bij eene periode, dat de opstandige elementen in de Nederlanden zich wel tweemaal bedenken om van den koning af te vallen, namelijk den tijd van den veldtocht van don Frederik. [3]) Zoo doende wordt de waarschijnlijkheid grooter, dat de overgang van Woudrichem kort vóór of na den bovengenoemden 7en Januari 1573 heeft plaats plaats gevonden.

Wat bij de afwisselende krijgskansen dier jaren niet behoeft te verbazen en zeker door de geestelijkheid van Woudrichem gehoopt en verwacht was, geschiedde in Juni 1574, toen Chiapin Vitelli als bij verrassing Woudrichem weder aan de Spaansche zijde bracht. De gevluchte kerkgoederen zullen spoedig daarna naar deze stad teruggebracht en de bewaargeving opgeheven zijn.

Wat aan de acte een bijzonder belang verleent, is, dat Woudrichem evenals Boxmeer en Boxtel oudtijds zijn „Heilig Bloed" blijkt bezeten te hebben. Het officie van het H. Sacrament op Donderdagen, dat Schutjes vermeldt, zal wel

---

[1]) Van der Aa: *Aardrijkskundig Woordenboek*, 12de deel, fol. 640.

[2]) Zie de betreffende acte in het archief van het Waterschap het Oudland van Altena, berustende in 's Rijksarchiefdepot in Noordbrabant. De acte is opgenomen in het schouwverbaal, dat regelmatig op dat van het vorig jaar vervolgt en met dezelfde hand is geschreven, die van Jan van Bammelroy, die eveneens aan de zijde van den koning stond.

[3]) Daartegenover staat, dat Bommel destijds overging en zich bij Holland aansloot.

hiermede verbonden zijn geweest. [1])

De in den inventaris vermelde „papegaeykens" en „halsbant" zijn zeer waarschijnlijk de sieraden van een der beide schutterijen der stad. Het kwam in dien tijd meer voor, dat dergelijke stukken in de kerk en onder de kerkgoederen bewaard werden. Overigens geeft de lijst tot geene bijzondere beschouwingen aanleiding.

BIJLAGE.

Inventaris gemaeckt ende genomen van zeeckere ornamenten ende cleynodiën, die gecomen sijn van Worcum ende gebrocht in handen van den capiteyn opt casteel tot Huesden.

In den eersten een ciborie metten heyligen Bloet.
Item twee ciboriën een cleyn ende groot, daer deerweerdige heylige Sacrament in geweest was.
Item een silvere vergulde kelck met een pateel.
Item noch twee silvere kelcken, die wat verbrant waeren, sonder pateelen.
Item noch een verbernden pateel.
Item noch twee silvere schaeltkens.
Item een cleyn ciboriken van heylichdom.,
Item twee silvere pullen.
Item twee silvere papegaeykens.
Item eenen silveren halsbant.
Item een swertfluweelen cosuyfel met een vergulden cruys.
Item een blau fluwelen cap.
Item twee paer groen saeyen gordynen.
Item een wit camelotten autaercleet.
Item een sweert fluwelen manteltken met een trijp manteltken.
Item een bleeck syen autaercleet.
Item een root fluwelen cosuyfel met een gulden cruys.
Item een blau camelotten cosuyfel met een root camelotten cruys.
Item eenen stool ende manypel van blau camelot.
Item twee paer lynen gordynen.

---

[1]) Pastoor A. A. J. Karthon te Heusden had de vriendelijkheid mijne aandacht hierop te vestigen.

Item twee lynen alben met twee accritten (?).
Item een lynen dweel.
Item een misboeck.
Item eenen grooten camericxen doeck.
Item een gebeelt lynen cleet voor een autaer te hangen in de Vasten.

Aldus geïnventarizeert ende tselve overgelevert in handen van monseur Loys de Harchyes, capiteyn opt voorss casteel tot Huesden in jegenwoordicheyt van heer Thomas Gijsbertss ende heer Bartholomeus Boudewijnss' van Wijck. Actum opten vii[en] Januarii anno 1573 stilo communi my present.

(w. get.) Beelaert, 1573.

Minuutacte, bewaard in het rechterlijk archief van Heusden, berustend in 's Rijksarchiefdepot in Noordbrabant te 's-Hertogenbosch.

De ossenhuiden der St Janskerk van 's-Hertogenbosch

door

Dr H. H. KNIPPENBERG.

Men kent het volksverhaal, dat de St Janskerk van Den Bosch gesticht zou zijn op gezouten ossenhuiden. Joannes de Beka verhaalt hetzelfde sprookje van de Maria-kerk te Utrecht. Volgens Bachiene vond een Friesch bouwmeester het middel uit om door het bezigen van gezouten ossenhuiden de fundamenten te vrijwaren tegen verzakking bij te drukkenden last van zware pijlers en bovenwerk. Wie een middel vond om verzakking te voorkomen, ontving een flinke belooning. Die ontging onzen bouwmeester echter, doordat zijn geheim uitgelekt was. Zijn kind had het verraden. In woede hierover vermoordde hij het wicht en, phantaseert Bachiene dan, aan de oostzijde der kerk ligt nog een grafzerk, waar dit kind begraven zou zijn. Bedoeld is hiermee de ingemetselde grafsteen van Margriete van Auweninge, de echtgenoote van Alart du Hamel, bouwmeester.

Hoe kon het sprookje over de ossenhuiden ontstaan?

Sommigen achten het een wijziging van het verhaal, dat de tempel van Artemis te Ephese op ossenhuiden gesticht was.

Ik wil een andere, m. i. waarschijnlijker hypothese opperen, die tot nu toe, voor zoover ik weet, nog niet opgezet is.

In het volksgeloof van vroeger tijd, met name tusschen de negende en veertiende eeuw, wordt aan de ossenhuiden een zekere tooverkracht toegekend. In het „Magnum Decretorum volumen" van Burchard, bisschop van Worms, die stierf in 1025, komt een hoofdstuk voor, caput 5 van het 19de boek,

dat handelt ook „de arte magica" en waarin vragen voorkomen, die aan biechtelingen zullen gedaan worden, om zich te vergewissen, of zij geen heidensche gebruiken volgen. Deze vraagt o. a.: „Hebt gij op Nieuwjaarsdag uw tafel toebereid met fakkels en spijzen, of hebt gij op de wegen en straten gedanst en gezongen, of, met het zwaard omgord, gaan zitten op het dak of op een *ossenhuid* bij een scheiding van wegen, om uit te vorschen wat het volgend jaar u brengen zou?" Hieruit reeds blijkt afdoende, dat aan de ossenhuid een zekere magische kracht werd toegekend. Nu lijkt het mij niet onmogelijk, dat dit volksgeloof bijgedragen heeft tot het ontstaan van de Bossche legende. Waarom juist voor de versteviging der fundamenten ossenhuiden werden gekozen en geen ander magisch materiaal, kan ik tot nu toe niet nader verklaren. Wellicht was hierop wel van invloed het feit, dat tot beschutting van belegeringswerktuigen en schilden tegen vernielende elementen, in casu het vijandelijk vuur, ook ossenhuiden plachten aangewend te worden. De volksfantasie is grillig en het begrip van „vernieling-werend" zou dan bij de aanwending van ossenhuiden zoo universeel mogelijk moeten zijn opgevat.

Pasquillen op bisschop Franciscus Sonnius

door

A. C. DE SCHREVEL.

Den 11 Juli 1565 zond de Landvoogdes Margareta van Parma aan al de bisschoppen der Nederlanden het koninklijk bevel van onmiddellijk de besluiten van het Concilie van Trente af te kondigen. Sonnius, bisschop van 's-Hertogenbosch, ingehuldigd den 18 November 1562, was nog afgezonderd van bijna gansch zijne kudde en, als in een eiland opgesloten in de bisschoppelijke stad, uit reden dat de pauselijke Bulle van 11 Maart 1561 *De statu omnium ecclesiarum*, waarbij de grenzen van het bisdom omschreven zijn, nog niet kond gemaakt was. Ten einde met meer vrucht aan het bevel van Filips II te voldoen, vond de kerkvoogd geradig eerst officiëel te verklaren, welke plaatsen onder zijne rechtsmacht behoorden. Daartoe gemachtigd door het Hof deed Sonnius de afkondiging der grenzenbulle op den 22 September 1565, in het hoogkoor der St. Janskerk, in tegenwoordigheid van Nicolaas van der Stegen en Hieronymus Boudewijns, koninklijke commissarissen, Theodoricus Spierinck, abt van Berne, het kathedraal kapittel, de stedelijke geestelijkheid, alsmede van stadsregeering en burgerij.

De vijanden van den ijverigen bisschop, die zoo krachtdadig door zijne schriften en predikatiën den Roomsch-katholieken godsdienst verdedigde tegen de reformatie, vreesden, dat zijn invloed tot nu toe beperkt tot de stad van Den Bosch, zich zoude uitstrekken over geheel het bisdom. Daarom trachtten zij den bisschop belachelijk te maken, en verspreidden onder het volk een zoogezegde sermoen van

Sonnius ter gelegenheid van het afkondigen der bulle van Pius IV.

Dit sermoen, benevens ongerijmde praat, bevat schiedkundige verwarring en onnauwkeurige aanduidingen uit de H. Schriftuur. (I.)

Niet tevreden met Sonnius te bestrijden binst zijn leven, randen zijne tegenstrevers hem nog aan na zijn dood, en veroordeelen hem ter helle in gezelschap der beroemdste Spanjaarden van dien tijd. (II.)

I.

Audietis lecturam literarum Regie maiestatis, nempe Regis Hispanarum super limitibus designatis quod ad episcopatum meum Buscoducensem.

Maer ic salt liever in duytsche vercondigen, dat die ghene die gheen latyn en verstaen oick weten wat ick hier voertbringhe. Ghy sult weten, hoe dat deur godlycke genade, ick Franciscus Sonnius van onsen alderheylichsten vader den paus Paulus den iiij[en] van dyen naeme [1]), gecoren ben onweerdich bischop van Den Bossche, welcke erectie vanden bisdom geconfirmeert heeft Pius onsen heyligen vader den paus nu present zynde.

Maer eer ic hier toe gecomen zy, hebbe ick groote molestatie ende moyte gehadt. Maer ghy moet weten, als wy lesen int boeck [2]) der Coningen int ije Caple, hoe dat Saul was geordineert tot eenen coninck, oick dat hy naemaels duer Samuelen gesalft was, nochtans langen tyt daernae groote molestatie ende verdriet hadde eer hy conste gecomen tot vredelycke possesie van zynen coninckrycke. Nyettemin daernae quame totter possesie, ende werdt een gewildich co-

[1]) Sonnius wierd tot den bisschoppelijken zetel van 's-Hertogenbosch verheven, niet door Paulus IV, maar wel door Pius IV.

[2]) Van welk „boeck der Coningen" is er hier spraak? Volgens de *Vulgata* zijn er vier boeken der Koningen: *Boeken Samuel, welke wij eerste en tweede boek der Koningen noemen, derde en vierde boek der Koningen, volgens de Hebreeuwen Boeken Malachim.* Nu, in het „ii[e] Capitel" van geen een der vier boeken wordt er gehandeld over Saul. — De geschiedenis van Saul is te lezen in de hoofdstukken VIII—XVI van het eerste boek. Het koningdom van David wordt beschreven in het tweede boek, hoofdstukken I—XX.

ninck over de Israeliten. Oick ist met David geweest. Hoe wel hy was een gesalfde coninck van Israel, nochtans moeste hy lyden alte vele persecutie eer hy quame tot zyn possesie, jae, dat meer is, hy en besadt maer een deel van Juden (sic). Te wylen synen soon Absalon verscheyden was, doen quam hy totten ganschen rycke.

Soe lieve kinderen ist oick met my. Ic hebbe hier alleen loffelick deze stadt van den Bossche geregeert, ende en hebbe myn handen buyten die poorten nyet uuytgesteken hoe wel ick daartoe gericht waere, maer come nu met Saul ende David tot myn ganschelycke possessie ende jurisdictie. Want van allen desen dorpen, die ghy sult hoiren publiceren, ben ick alleen bischop ende nyemant anders, want den coninck metten paus soe belieft. Ende oyck en dorst ghy nyet meer loopen byden bisschop van Coelen, van Cameryck, van Luydick noch van Utrecht, maer kompt tot my, ic ben u bischop. Ende ghy borghers zoudt u hier inne zeer verblyden, dat ic u bisschop zy, want daer sal veel volckx comen van buyten, die een zal een haryncxken eten, die andere zal eenen pot biers drincken, het sal u aen de assyse ende andere dinghen baten. [1])

Nu compt hier secretaris, leest eerst die brieven vanden coninck van Spaengien; zy en commen van hier nyet, die coninck hevet soe gewilt in Spaengnien. Dan salmen oyck lesen die bullen apostolycke met andere coninckx brieven.

Secretarius: Philips, by der gratien goidts etc.

Sonnius: Leest toch luye, dat een jegelijck verstaen mach ende hoirt wel toe.

Secretarius gallisando [2]) heeft doen luyder gelesen.

Lectura facta, *Sonnius:* Nu myn lieve vrinden hebt ghy verstaen des coninck ende pauws meyninghe? Doet altyt zoe, ende eert uwen bisschop, want hy wel met u luyden zal leven. Reverende ende Prelate van Berne ende M. Nico-

---

[1]) In zijnen *Bienkorf* schrijft Marnix „Ghelyck als men ghenoech mercken can uut de fyne predike des eerweerdigen Bisschops Francisci Sonnii des vaders aller nieuwe Bisschoppen, die hy op *syne incoemste tot Hertogenbosch* dede, seggende dat de Borgers sich behoorden te verblyden van dat sy hem tot haren Bisschop ghecregen hadden, om datter nu voortaen vele vreemdelingen inde stadt souden comen, die wel voortyts na Luyck, oft na Utrecht plegen te loopen, ende de een soude een harincxken eten, de andere een pot biers drincken, ende dat soude aen daccysen baten. Ec. was dat niet wel om gaudeamus te singen?" — Marnix heeft niet bemerkt, dat de redevoering aan Sonnius door hem in den mond gelegd ter gelegenheid van zijn *intrede in 's Bosch*, geen zin heeft

[2]) Gallisare = kraaijen, schreeuwen?

laas van der Stegen commissarissen, met desen goeden heeren willen wy dan gaen, jae, gaen wy dan inclinantes. [1])

Antwerpen, stedelijk archief, Register: *Nieuwe bisschoppen*, 1e en 2de stuk, twee copieën van het zelfde sermoen.

II.

Vergas [2]) ende Vitelle [3])
Quaemen tsamen voor dhelle,
Och lacen wachaermen [4])
Daer vonden zy Noircarmen [5])
Ende stekende huer hooft' ter duere
Vonden zy den grooten commandeure. [6])
Doen vraechden zy alle viere:
Is duc dAlve [7]) noch niet hiere?
Doen sprack Lucifer den grooten man:
Wy verbeyden hem met Pieter Pierssz [8]) van Amsterdam.
Doe vraechden zy ooc up dat pas,
Of biscop Zonnius daer ooc was.
Zy antwoorden met goeden reden:
Den man is hier beneden;
Hy verwermpt zyn voeten up desen stont
Verwachtende Sancio [9]) den tromslaegher cont.
Tis hier zo vol spaensche soldaten,
Dat men Rhoda [10]) ende Julian [11]) niet en can inlaten,
Maer up datse niet en zouden blyven buyten,
Zal icse in een peckkelder sluyten.
Want twaere jammer, dat sulcke gasten gent

---

[1]) In de tweede copie leest men: *inclinati*.

[2]) Vargas (Alonzo de) krygsoverste, die het leger der staatschen versloeg te Tisnacq. — Vargas (Jan de) lid van den raad van beroerte.

[3]) Vitelli Chiapino, markgraaf van Cetona, die de Hugenoten overwon te Hautrage by St. Ghislain.

[4]) Oude vorm van: Ach arme!

[5]) Noircarmes (Pilips van St. Aldegonde, heer van) lid van den raad van beroerte.

[6]) Requesens y Cuniga (don Loiz de).

[7]) Alva (Ferdinand Alvarez de Toledo, hertog van)

[8]) Pieter Pietersz. gouverneur van Amsterdam, die weigerde de stad onder het stadhouderschap van Willem van Oranje over te geven.

[9]) Avila (Sanchio d') bevelhebber van het kasteel van Antwerpen.

[10]) Roda (Hieronymus de) lid van den raad van beroerte en van den staatsraad.

[11]) Romero (Juliaan) krijgsoverste, die Naarden innam.

Niet en waeren int helsche regement.
Hiernaer ghynghen zy hen by
Lucifer ter hellen scicken,
Die hen sulpher, peck, paddegerechte [1])
Ende heet yser dede slicken.

FINIS.

Archief der stad Brugge: „Portefeuilles des comptes particuliers N. 1" Rekeningsboek van Nicolaas Ancheman, begonnen in 1568. Benevens aanteekeningen van huishoudelijken aard bevat het handschrift ook nog enkele fransche dichtstukken, en, op het einde, het spotvers tegen de Spanjaarden.

---

[1]) Paddegerek: Crapeaudière.

Iets over Henricus de Meele, pastoor te Rosmalen.

door

J. C. v. d. LOOS, past.

In Maart van het jaar 1777 had Isaak Verster, aan het hoofd der meeste en voornaamste ingezetenen van het dorp Rosmalen, eene klacht ingediend bij de Hoogm. Heeren Staten-generaal, tegen pastoor Henricus de Meele, en tevens verzocht, dat de Vicaris-generaal van Den Bosch tegen den delinquent „tot nut en welzijn der gemeente" zou mogen optreden.

Op dit rekest werd den 22sten Aug. 1777 door de Hoogmogende heeren Staten „goedgevonden en verstaan [1]), den Vicaris van het bisdom van 's Bosch, Aerts, mits dezen te authoriseeren, omme den pastor van Rosmalen, Henricus de Meele, voor zich te ontbieden, en hem..... op het serieuste aan te zeggen, dat haar Hoog Mog. wel reedenen zouden hebben, om hem, in consideratie van zijn vexatoir gedrag omtrent de leeden van zijne gemeente, en zijne disobedientien aan de vermaaningen en waarschouwingen van hun Vicaris, van nu af aan, te doen removeeren en dimitteeren van zijne pastoors bedieninge van Rosmalen; dan, dat haar Hoog Mog., om hem nog deeze blijk van toegevendheid te betoonen, hem op het ernstigste willen gewaarschouwd hebben, sorge te draagen, dat geen verdere aanleiding tot klagten over zijn gedrag kome te geeven, en hem mitsdien gelasten, zig naar de vermaaningen en waarschouwingen, door hun Vicaris te meermalen aan hem gedaan, stiptelijk te gedraagen; zig verseekerd houdende, dat bijaldien daar van mogt in gebreken

[1]) Bissch. oud-archief te Haarlem collectie: placcaten en ordonnatiën.

blijven, haar Hoog Mog. niet zullen nalaaten, op de eerste gefundeerde klagten, die wederom zouden mogen voorkomen omtrent zijn gedrag, de facto tot zijne remotie en dimissie te doen procedeeren: wordende hij Vicaris mitsdien wijders geauthoriseerd, om een wakend oog op het gedrag van voorn. pastor de Meele te houden, en bij verder voorkomende klagten der Roomschgezinde ingezeetenen van Rosmalen, aan haar Hoog Mog. sodanig adres te mogen doen, tot remotie van denselven, en om een ander priester in desselfs plaatse te mogen zenden, als hij bevinden zal te behooren."

Eenige geestelijken uit de familie Schets van Grobbendonck

door

L. v. MIERT S. J.

In het derde deel van het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* kol. 1137—38 plaatste de heer J. Fruytier een artikel over Isabella Clara Eugenia Schets van Grobbendonck, overleden 15 Juni 1709 als abdis der Cisterciënser-abdij ter Kameren (La Cambre) bij Brussel. In dat artikel komen ook twee Jezuïeten ter sprake, die den naam Grobbendonck dragen, en waarmee de schrijver niet goed weg weet. Zijn zegslieden spreken omtrent die personen elkander tegen, en Fruytier heeft blijkbaar geen kans gezien, die tegenspraak op te lossen. Dit genealogisch kluwen te ontwarren is het doel dezer bijdrage. Uit gedrukte en ongedrukte bescheiden kon ik den levensloop van deze en eenige andere Grobbendoncks nader toelichten.

Gaspar Schets, baron van Wesemael — en uit dien hoofde erfmaarschalk van Brabant — heer van Grobbendonck enz., tresorier-generaal der finantiën van Karel V en Philips II, overleed te Mons den 7 Nov. 1584. Hij was gehuwd met Catharina van Ursel [1]), die hem een aantal kinderen schonk,

[1]) Aan haar droeg Franc. Coster s. j. zijn *Schat der ghebeden* op (Antwerpen 1604):

„Aen de edele ende godtvruchtighe Vrouwe Catharina van Ursele, Weduwe van myn Heere Gaspar Schets ridder baroen van Wesemael Heere van Grobbendonck enz." Daarin lees ik: „... Godt heeft u veel gedaen.. Int tijdtlijck en ghebreeckt u niet: eerlycke, godtvruchtige, ende veel kinders heeft u Godt verleent, soo sonen, soo dochters. D'een, die in de Staten van Brabant de Ghemeynte helpt; d'andere, die in de Financie, ende andere publycke officien, synder Hoocheyt dienen; ende naemelijck den vromen Capiteyn *Antonis,* nu Baenderheere van Grobbendonc, Gouverneur der stadt van

o. a. Antony Schets, den later zoo bekenden gouverneur en verdediger van 's-Hertogenbosch.

Gaspar's broer, Balthazar Schets, kocht in 1545 van Willem van Oranje de heerlijkheid Hoboken, en nam tot echtgenoote Maria (elders Margaretha) van Straelen. Ook uit dit huwelijk sproot een zoon Antony, die huwde met Isabella van Staekenbroeck, weduwe van Gerard van Vladeracken, heer van Geffen, met wien zij den 27. Sept. 1592 te 's-Hertogenbosch in de St. Catharinakerk in den echt was getreden. [1])

Gaspar en Balthazar waren zonen van Erasmus Schetz, heer van Grobbendonck, gedoopt te Aken in de O. L. V.-kerk in 1481, en overleden den 30. Mei 1550. Zijn ouders waren: Conrard Schetz, ridder, en Maria Craus (d[r] van Mattheus Craus de Roscara [Venetië] en Maria de Sombreffe); zijn echtgenoote heette Ida van Richtergem, [2]) vrouwe van Berensberg, d[r] van Claes en Isabella van Kelmeis. Ida's grootvader, Leonard v. R., was rentmeester der stad Aken in 1484 en 1489, en burgemeester in 1487 en 1491; hij had tot echtgenoote Idgen (= Ida) Wolff. Erasmus trok naar Antwerpen en vestigde daar, in vereeniging met Jan Vleminx en Aert Proenen, een bankiershuis; de eerste kocht Grobbendonck, de tweede Wyneghem. Zij waren de geldschieters van Karel V, Philips II en Philips III, die hun diensten vorstelijk vergolden. Ze werden begiftigd met de heerlijkste adelsdiploma's; hun nazaten ontvingen de rijkste prebenden der Nederlanden.

Van den anderen kant waren de Schetzen zeer weldadig.

's Hertogenbosch, die hij, met groot contentement van sijne Hoocheydt, teghen den vyandt des landts ende der Catholycker religie biighestaen heeft, ende daer door eenen loflijcken naem vercregen. Ik en twijfele niet, ghij met uwe dochters en hebt hem in desen sijnen arbeydt door uwe ghebeden gheholpen ... Ghy sult claeghen dat uwe devotie cleyn is, besonder om de blindtheydt, die u Godt in uwe oude daghen toeghesonden heeft ... dese blindtheyt en ontneemt u niet, aanghesien uwe kinderen u nu zijn voor ooghen, voor handen, voor voeten, ende voor alle andere leden .... Tot Brussel, den 6 Januarij, 1604.

[1]) Vgl. Van Sasse van Ysselt, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch*, III 316 vlgg.

[2]) Na haar dood hertrouwde Erasmus Schetz met Catharina de Cóck van Den Bosch, de nicht zijner eerste echtgenoote: de dispensatie kostte hem 12.000 gulden. Zie bijlage.

Willem Schetz, een broer van Erasmus, en kanunnik van S. Lambertus te Luik en S. Servatius te Maastricht, aartsdiaken van Brabant, en doctor in 't kerkelijk recht aan de universiteit te Orleans, die den 29. Nov. 1529 te Luik overleed en in de St. Servatiuskerk te Maastricht begraven werd in de kapel van St. Erasmus, onder een venster met zijn wapen versierd, liet al zijn goederen na aan de armen en aan godsdienstige instellingen. Later zullen we nog andere bewijzen te vermelden hebben.

Den gouverneur van 's-Hertogenbosch, Antony Schetz van Grobbendonck [1]) werd den 25. Sept. 1611 uit zijn tweede huwelijk met Maria van Malsen een zoon geboren, en „alsoe Zijnder Edel. de Baenreheere van Grobendoncq, Gouverneur deser Stadt" — zoo geeft de stadsrekening te lezen — „gelieft heeft deselve Stadt te vereeren met synen nyeuwen geboren soon Godefroy Nicolaes, te laeten heffen over de heylige funte; soe hebben de heeren Schepenen, in den naem derselver Stadt, den voirn. Heere besconken metter somme van 1600 gul. comptant, bij acte van den 29. Septembris 1611". [2]) Nog bij zeven volgende kinderen van den gouverneur vereerde de stad de ouders met giften, al waren deze ook bescheidener dan bij den doop van Godfried. Toen deze negen jaar oud was, legde de raad 60 gld. in zijn spaarpot, en in 1621 weer een bedrag. En daarbij bleef het niet. De stadsrekeningen vermelden allerlei posten van giften in geld en natura aan het adellijk echtpaar en hun gezin. Wel een bewijs, dat het bij de burgerij in hooge achting stond.

Wezen we er boven reeds op, dat de Schetzen zeer vrijgevig waren, waar het godsdienstige doeleinden betrof, in het bijzonder mocht de Sociëteit van Jezus hen onder hare voornaamste begunstigers in de Nederlanden rekenen. Drie zusters van den gouverneur, Barbara, Florentia en Maria-

[1]) Voor zijn huwelijken en kinderen verwijzen we naar Van Sasse van Ysselt's *De voorname huizen en gebouwen van 's Hertogenbosch* II, 14 vlg., waar de schrijver de lijst van *Taxandria* XV, 8 verbetert en aanvult.

[2]) R. A. van Zuylen Jr. *Inventaris der Archieven van 's-Hertogenbosch*, blz. 1197.

Margareta stonden als „geestelijke dochters" onder leiding der Jezuïeten, en worden als stichteressen genoemd van het college te Brussel. De gouverneur zelf had den Bosschen bisschop Masius krachtig gesteund in zijn pogingen om een college voor zijn zetelstad te verkrijgen. Het kwam in 1609 tot stand, en viel met den val der stad in 1629.

Doch hoe vroom en welgezind jegens de Sociëteit Antony Schetz ook was, toch kon hij niet instemmen met het plan van zijn zoon Godfried, toen deze tijdens zijn studiën aan het Jezuïeten-college te Mechelen, zijn verlangen openbaarde, om diezelfde orde in te treden. De rang, dien zijn familie innam en de koninklijke gunst schenen den jongeling een schitterende toekomst te voorspellen.

't Viel zijn ouders hard, hem al die schoone verwachtingen omver te zien stooten, en om zijn roeping te beproeven, rekenden ze het noodig, hem een jaar lang alle betrekkingen met de Jezuïeten te doen afbreken. Toen evenwel Godfried onwrikbaar bleef bij zijn besluit, zegevierde godsdienstzin over onjuist begrepen ouderliefde, en mocht de 16-jarige jongeling den 9. Oct. 1627 te Mechelen in het noviciaat treden. Den 22. Dec. 1639 werd hij priester gewijd, na van 1632—1637 aan het college van Antwerpen de klassieke letteren onderwezen te hebben, was van 1641—1642 aalmoezenier op de vloot, had van 1643—1648 het toezicht op de studiën in het college te Brugge en werd 27 April 1648 rector benoemd te Lier. In den aanvang van 1650 werd hij door den provinciaal tot secretaris en reisgezel gekozen, doch overleed reeds den 20 Juni 1650 te Brussel.

De vriendschap tusschen Godfried's ouders en de Jezuïeten had door zijn stap geenszins geleden. Dit bleek o. a. tijdens het beleg van 1629. Dagelijks zag men den gouverneur in de kerk van het college de H. Mis bijwonen, en een der paters stond tot zijn dienst om in geheimschrift zijn correspondentie te voeren. Dit had te minder bezwaar, omdat het terrein van het college — ter plaatse van het tegenwoordig gouvernementsgebouw — slechts door de breedte der straat ge-

scheiden was van de woning des gouverneurs, het zg. Keizershof, waarvan de stad hem in 1621 de koopsom had geschonken, nadat zij hem in 1619 tot haar poorter had gemaakt. Bij zijn dood in 1648 koos Antony Schetz zijn graf in de Jezuïetenkerk te Brussel; zijn gade Maria van Malsen werd in 1650 naast haar man ter ruste gelegd.

Godfried was, na het overlijden zijns vaders, de grootste steun zijner broeders en zusters, doordat hij beleidvol en zorgzaam hunne oneenigheden wist bij te leggen en den vrede in de familie te bevestigen. De bezittingen, die hem ten deel vielen, bestemde hij tot voltooiing der fundatie van het Brusselsch college.

De bisschop van den Bosch, Michaël Ophovius O. P., teekent in zijn Diarium op 29 Aug. 1629 aan: „Misit Gubernator, qui diceret uxorem suam peperisse hora 12 noctis filium masculum". 't Was het twaalfde kind uit het tweede huwelijk van den gouverneur. Nog denzelfden dag ontving het knaapje het H. Doopsel en de namen Ignatius, Augustinus, waarschijnlijk ter dankbare herinnering aan den Stichter der Sociëteit van Jezus en aan den kerkvader Augustinus, wiens feestdag men vierde. Toen de bisschop den volgenden dag 's morgens den gouverneur kwam feliciteeren, vond hij hem niet thuis; men kan uit deze aanteekening veilig besluiten, dat niet de bisschop den kleine gekerstend heeft.

Het doopsel staat niet opgeteekend in het doopboek van St. Jan; dit laat zich zeer goed verklaren. Men doorleefde de bangste dagen van het beleg der stad door Frederik Hendrik. vijand deed zijn zware kogels regenen over de veste. Het bisschoppelijk paleis, het klooster der Dominikanen, andere kerken werden keer op keer getroffen. Den 27. Aug. was een kogel gevallen in het koor van St. Jan. De doop kon dus niet met de noodige veiligheid, laat staan met de behoorlijke plechtigheid in de kathedraal worden toegediend. Hij heeft waarschijnlijk in het ouderlijke huis of in de belendende St. Joriskapel plaats gehad.

Ignatius koos den geestelijken stand. Hij werd priester,

licentiaat in de beide rechten, aartsdiaken en vicaris-generaal van Doornik, en ontving in 1667 van Philips II zijn benoeming tot bisschop van Roermond. Reeds had hij den vicaris-generaal *sede vacante*, Jacobus van Oeveren, gemachtigd, in zijn naam het bestuur te voeren en een onderzoek naar den toestand des bisdoms gelast, toen hij den 29. Maart 1668 uit Brussel schreef, dat de koning van Spanje hem had aangewezen voor den zetel van Namen, die was opengevallen door de overplaatsing van den titularis, Jan van Wachtendonk, op den aartsbisschoppelijken stoel van Mechelen. [1]) In 1679 verwisselde Ignatius van Grobbendonck dit bisdom met Gent, en deed er den 8. Januari zijn plechtigen intocht, doch overleed reeds den 31. Mei van hetzelfde jaar.

Het dertiende kind van Antony Schetz ontving bij den doop de namen Isabella, Clara, Eugenia. Mogen we hierin misschien een gunstbewijs zien der vrome aartshertogin, die aan den trouwen verdediger der gewichtige frontierstad toestond, aan zijn dochtertje de namen der vorstin te geven, en wellicht ook op zich nam het kind „over de heylige funte te heffen"?

Op het dwaalspoor gebracht door *Taxandria* XV, 8, die op 13 Maart 1616 een Isabella Ottho (in plaats van Charlotta) in St. Jan laat gedoopt worden, vereenzelvigt Fruytier Isabella Clara Eugenia met Charlotta, en vergist zich dientengevolge, als hij Isabella Anthony's zesde kind noemt en haar doopsel op 13 Maart 1616 stelt. Waarschijnlijk werd zij te Leuven geboren, waarheen baron Schetz zich na de overgave der stad begeven had, en moet haar geboorte in 1630 of later worden geplaatst. Wanneer zij het kloosterkleed in de abdij La Cambre aannam, heeft Fruytier niet kunnen achterhalen. Zij bekleedde er den post van bursaria (schatbewaarster) en vervolgens van priorin. Den 19. Maart 1683 ontving zij van den keizer de brieven van hare benoeming tot abdis, werd den 26. April d. a. v. door den abt van Clairvaux bevestigd en bestuurde de abdij gedurende

[1]) Habets, *Geschiedenis van het bisdom Roermond* II, 504 vlg.

meer dan 26 jaren tot zij den 15. Juni 1709 overleed. Zij behoort dus in het N. Nederl. Biogr. Woordenboek eigenlijk niet thuis.

Gelijk wij boven reeds vermeldden, had de gouverneur van Den Bosch een eigen neef, eveneens Antony geheeten en gehuwd met Isabella van Stakenbroeck, vrouwe van Geffen. Ook uit dit huwelijk werden twee zonen geboren, die later in de Societeit van Jezus traden, nl. Karel en Gaspar.

Karel zag te Mechelen het levenslicht den 6. Aug. 1600 en trad, na vijf jaar te Kortrijk de latijnsche klassen gevolgd te hebben, den 30. Sept. 1617 in zijn geboortestad in het noviciaat. Op dien tijd waren zijn ouders, naar zijn geschreven verklaring, nog in leven. Hij had nauwelijks zijn theologische studiën begonnen, toen hij in April 1625 naar Bohemen werd gezonden. Daar was in 1623 een eigen provincie der Societeit gevormd; vóór dien tijd behoorden de Boheemsche huizen tot de Oostenrijksche provincie.

Het land had evenwel ontzettend geleden van de krijgswoelingen. [1]) Dringend werd o. a. de behoefte gevoeld aan personeel om de studiën in gang te zetten. Daarom werd in andere landen, o. a. in de Nederlanden om hulp gezocht. En zoo zien we behalve den theologant Karel van Grobbendonck ook nog P. Joannes Gysmaers, den 2. Aug. 1590 te Waalwijk geboren, [2]) en een tiental novicen, waaronder de Leidenaar Henricus van der Linden [3]) naar Bohemen vertrekken.

---

[1]) Groote diensten bewees in die dagen P Georgius van der Boon, uit protestantsche ouders te Delft geboren, maar op jeugdigen leeftijd met hen naar Bohemen verhuisd, en door de Jezuieten aldaar tot het katholicisme bekeerd. Op 24-jarigen leeftijd sloot hij zich bij hen aan, en wist door zijn wijs beleid de geldmiddelen zooverre te redden, dat het St. Clemenscollege en het Professenhuis te Praag voor ondergang bleven bewaard en de nieuwe provincie zich staande konde houden. Vgl. *Nieuw Nederl. Biografisch Woordenboek* IV, 210.

[2]) Te Antwerpen en te Leuven had hij gedurende 14 jaren de wijsbegeerte en de godgeleerdheid onderwezen en in laatstgenoemde stad o. a. den geleerden Bollandus, die zijn naam gaf aan het Bollandistenwerk, onder zijn leerlingen gezien. Te Praag behaalde hij den doctorstitel en doceerde er vijf jaar theologie; daarna keerde hij tot zijn vroegeren leerstoel te Leuven terug en overleed er 16 Aug. 1632 Vlg. *N. Nederl. Biogr. Wbk* IV, 687.

[3]) Zie over hem *N. Nederl. Biogr. Wbk.* V, 1. v.

Karel van Grobbendonck heeft zijn geboorteland nooit teruggezien. maar is een sieraad geworden van zijn nieuw vaderland. Hij verwierf het doctoraat in de theologie, en van de laagste klas der humaniora tot en met den volledigen cursus der gewijde wetenschappen was er bijna geen vak, dat hij òf te Olmütz òf te Praag niet met lof had onderwezen. Toen in 1631 Praag door de Saksische troepen werd bezet, trok hij zich terug naar Passau en werd er gouverneur van den jongen graaf Bernard Martinitz. Veertig jaar lang was hij *concionator academicus*, d. i. aangewezen om de latijnsche preeken voor de universiteitsstudenten te houden en werd geprezen als *orator Ciceronianus*. In zijn optreden was hij streng tegenover de adellijken en wist hun vrije wijze van denken en handelen ter geschikter tijd te breidelen.

Maar de armen vonden in hem een vader en weldoener, terwijl hij voor zich zelf de strengste religieuze armoede onderhield. Zijn uitstekende gaven en rijke ondervinding, zijn helder oordeel en groote voorzichtigheid verzekerden hem de achting en het vertrouwen zijner oversten. De eigendommen der huizen, die bijna als verloren werden beschouwd, wist hij te herwinnen. Sommervogel (Biblioth. de la Compagnie de Jésus III, 1840) geeft negen werkjes van hem op. Bij zijn dood — hij overleed te Praag den 16. Dec. 1672 — schreef men in een latijnsch lofschrift: „Exstinctum est lumen Societatis, consiliorum oraculum, patientiae prodigium, exemplum virtutum".

Karel's jongere broeder Gaspar had een minder schitterenden levensloop. Geboren te 's-Hertogenbosch 10 Maart 1604, studeerde hij te Kortrijk, trad 9 Oct. 1624 in het noviciaat, — zijn moeder was reeds overleden — en onderwees de letteren te Yperen en te Cassel. Na zijn priesterwijding was hij een jaar gevestigd te Kortrijk. Zijn karakter kon zich echter niet voegen naar de leefwijze der Sociëteit; derhalve verliet hij de orde in Sept. 1641. Van zijn verdere leven is mij niets bekend.

Behalve de drie zusters, die als „geestelijke dochters" leefden, had de gouverneur Antony nog twee broeders in den geestelijken stand.

Jan-Karel was omtrent 1552 geboren te Antwerpen. Hij kreeg de heerlijkheid Moergestel [1]), werd kanunnik der kathedraal te Luik, vervolgens der O. L. V.-kerk te Doornik en protonotarius apostolicus. Den 14. Mei 1578 ontving hij zijn benoeming tot „conseiller ecclésiastique et maître aux requêtes ordinaire du Grand Conseil de Malines". In 1580 werd hij door Philips II naar Spanje geroepen en aangesteld als „conseiller au Conseil Suprême des Pays-Bas et de Bourgogne".

Den 22. Nov. 1587 benoemde hem de koning tot kanselier der Orde van het Gulden Vlies, den 25. Maart 1593 tot proost van St. Salvator te Utrecht, en gelastte, op verzoek van den benoemde, Johan van Bruhezen, „gedenommeert eertsbisschop" van Utrecht, hem in de proostdij in te leiden. [2]) Het volgend jaar werd hij aangewezen als bisschop van Doornik, zoodra Louis de Berlaymont, aartsbisschop van Kamerijk, die voor den tijd van drie jaren de administratie van het Doorniksche bisdom had verkregen, zou kunnen terugkeeren naar Kamerijk, waaruit de Franschen hem verdreven hadden. Jan-Karel aanvaardde de terugreis naar België, maar overleed den 8. (4?) Jan. 1595. [3])

Zijn broer Jan-Koenraad wordt doctor in de rechten genoemd, en had, volgens Schutjes, [4]) het licentiaat in de beide rechten behaald aan de universiteit van Padua. Ook was hij protonotarius apostolicus. Den 8. Juni 1592 was hij als kanunnik van O. L. V. te Tongeren geadmitteerd. In 1597 werd hij benoemd tot coadjutor van zijn neef Conrad-Thibaut van Gavere, kanunnik der kathedraal van Luik, dien hij in 1602 opvolgde. Philips II schonk hem den 25. Januari 1596 de proostdij van S. Salvator te Utrecht, die was opengevallen

[1]) Vgl. Schutjes, *Gesch. v. h. bisd. 's-Hertogenbosch* V, 132, die Jan-Karel laat opvolgen door diens *zoon* Conrard.
[2]) Zie de stukken in *Archief v. Utrecht* VI, 355—368.
[3]) Vgl. *Biographie Nationale* VIII, 326.
[4]) IV 277, coll. 221, 222.

door den dood van zijn broer Jan-Karel. [1]) Zijn kanonikaat te Luik stond hij 7 April 1604 af aan Herman van Berg, maar verkreeg 12 Maart 1608 het kanonikaat, dat verbonden was aan het O. L. V.-altaar in de bovenkapel van de St. Janskerk te 's Hertogenbosch, en gesticht door de O.L.V.-Broederschap aldaar. Het was een der kanonikaten, die bestemd waren voor adellijke personen. De stad liet zich bij deze benoeming niet onbetuigd en schonk „den Prothonotaris en Proost van Grobbendonck" een schenking in wijn. Deze werd nog eens hernieuwd bij acte van 20 Juni 1610, toen de adellijke kanunnik zich in de stad kwam vestigen. [2]) Reeds spoedig schijnt hij afstand te hebben gedaan, want den 23. Mei 1613 treedt Franciscus van Gestel in zijne plaats. Jan-Koenraad overleed in 1620.

Een derde broer, Koenraad Schetz was gehuwd met Françoise Richardot. Hij nam den naam en het wapen aan van het geslacht Ursel, krachtens adoptie, ten zijnen gunste gedaan door zijn tante Barbara van Ursel den 17. Maart 1617. Deze Barbara, dochter van Lancelot en diens derde vrouw, Adriana de Rockox, was de laatste spruit der Ursels.

Uit het huwelijk van Koenraad en Françoise werd geboren Philips, die in 1614 kanunnik werd der kathedraal van Luik, en in Dec. 1627 resigneerde ten gunste van zijn broer François; deze werd wel benoemd, maar heeft zich nooit laten opnemen. [3])

Ter verduidelijking van het behandelde, geven we in de volgende bijlagen het genealogisch overzicht der besproken personen.

---

[1]) *Archief van Utrecht* VI, 358.

[2]) Van Zuylen, *Inventaris der Archieven*, 1182, 1190.

[3]) Volgens Godschalckx, *Geschiedenis van Grobbendonk* I (1897), blz. 233—234 was genoemde Françoise Grusset, gezegd Richardot, zuster van den aartsbisschop van Kamerijk, Jan Richardot. Onder de zeven kinderen, die Godschalckx uit dit huwelijk opgeeft, ontbreekt Philips. Op de derde plaats noemt hij Frans Anthonie, proost der kerk van St. Omer; op de zesde: Caspar, kanunnik der kathedraal van St. Omer.

BIJLAGE I.

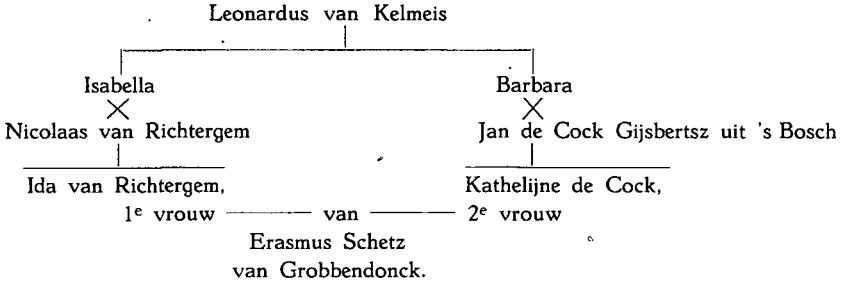

BIJLAGE II.

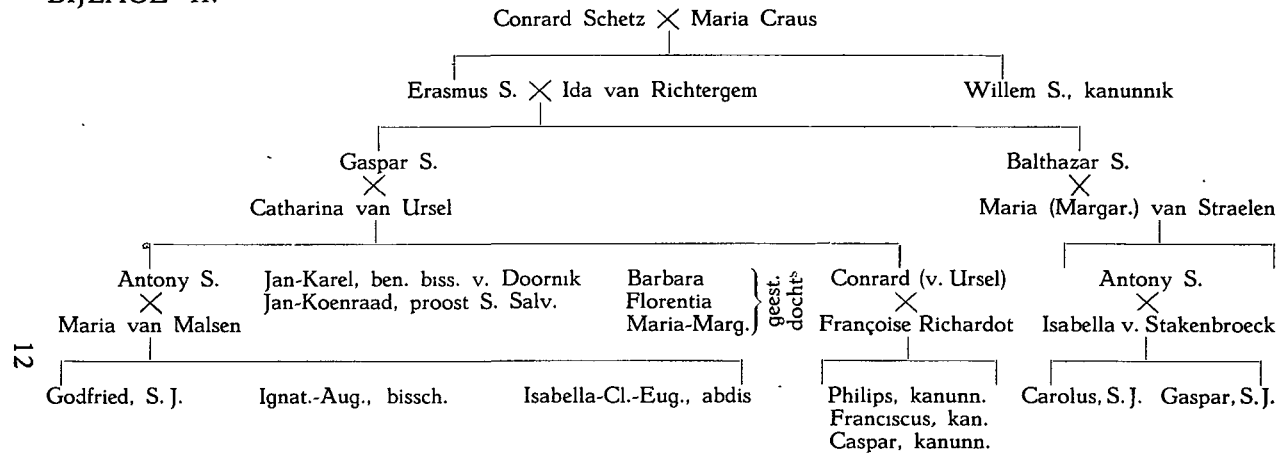

De Zusters Augustinessen te Sint-Oedenrode

door

C. J. VROMANS, pr.

Van de vele kasteelen, die in vroeger tijd aan Sint-Oedenrode 'n deftig aanzien moeten gegeven hebben, is er nog één over: *de Bocht* of *Dommelrode*. In den tijd, dat A. C. Brock zijn mooi manuscript samenstelde (1826), zag hij het nog „met zijne schoone en groote tuinen in breede gragten, en zijnde verzien van fraaije wandeldreeven". — Van de grachten is 'n stuk overgebleven in den vorm van 'n vierkanten vijver; — de boomen van die wandeldreven zijn weg: ettelijke jongere kanada's geven in den zomer aan de oostzijde wat zwierigen tooi. Nu vertoont zich Dommelrode, 'n eindje van den grooten weg af achter wei- en bouwland gelegen, met zijn blokkig kasteelgedeelte, waar de spits van den ouden toren even bovenuit komt, met zijn geheimzinnigheid insluitenden hof-muur, zijn niet mooi maar ook niet schril contrasteerend kerkje, zijn hooge poort, zijn degelijke schuur en lange hooge hofheg, als een oud, rustig, vriendelijk gedoente, waarbij middenin het practisch gebouwde, maar nieuwe, ietwat stijve rectorshuis met z'n groote raamglazen en hel-witte gordijnen de stemming wat breekt.

Wie 't poortje binnengegaan is, dat voor gewoon daaglijksch gebruik in de stevige groote poort is aangebracht, bevindt zich op 'n binnenplaats — die niet van de middeleeuwen is, maar den indruk daarvan wekt — met 'n gewitten muur, waarin effen ramen met kleine ruiten, — met 'n oude pomp, — oude, onregelmatige steenwegjes, — ouden note-

boom, waarachter, boven, de oude toren en 't mooie afwisselende dakentoestel: alles samen iets antieks — al is 't meestal maar van na 1800 — waar niet dan met 'n soort piëteit de hand uitgestoken behoort te worden voor onderhoud en verandering.

Het complex van oud kasteel en later toegevoegde gebouwen, is thans 'n klooster, waar 'n 40-tal Zusters Augustinessen in stilte O. L. Heer dienen. In den nacht staan ze op, zonder dat gerucht buitenshuis doordringt, en terwijl 't dorp slaapt, schijnt haar petroleumlicht door de kerkvensters en beginnen zij devoot: Regem Martyrum, Confessorum, Virginum, Dominum venite adoremus.

Dat geschiedt zoo al veel jaren op Dommelrode.

Er is plaats voor méér dan 40 kloosterlingen, — maar 't getal was vroeger nog kleiner; — er was ook 'n tijd, dat de Zusters om haar finantiëelen toestand 't „Slot" niet konden beleven, en vermoedelijk ook den Koor-dienst niet zoo regelmatig konden waarnemen. Op Dommelrode zijn ze komen wonen in 1819, na te voren 18 jaar lang Henkenshage 'n tijd in huur, 'n tijd in eigendom gehad te hebben, en van 1796 tot 1801 gewoond te hebben te Eersel. In 1796 waren ze haar tijdelijke goederen kwijt geraakt, en verjaagd uit haar huis Mariëndaal te Diest, waar vier eeuwen vroeger, in 1419, haar kloostergemeente ontstaan was.

In 1857 hebben ze weer 't Slot aangenomen, en in 1859 heeft Mgr. J. Zwijsen, die de Zusters prees om haar kinderlijke gehoorzaamheid en onderwerping zoowel aan hem zelf als aan zijn „Hoogw. Voorzaten", veranderingen aangebracht in haar Statuten, die gegeven waren 8 Maart 1642 door Jakobus, Bisschop van Mechelen, — „daar wij gemelde Statuten, om derzelver oudheid van taal en stijl, op vele plaatsen min duidelijk en onbegrijpelijk vonden, en oordeelden, dat sommige voorschriften, uit hoofde van uwe tegenwoordige woonplaats en andere omstandigheden, niet gevoegelijk konden worden nagekomen" (schrijven van Mgr. Zwijsen, in 't boek der Statuten afgedrukt).

De kloostergemeente, ook in 't dorp van St. Oda levend volgens den ouden goeden geest, bewaart mèt de herinnering aan den voortijd, nog met eerbied 'n oude reliquieënkas, rijk aan overblijfselen van (130) Heiligen, waarbij 'n stukje van 't H. Kruis, — en houdt enkele oude papieren in eere — ook 'n schrijfboek, waarin een van de Zusters in 't kort het begin van 't klooster Mariëndaal, vervolgens iets van de laatste jaren te Diest, en meer van de laatste gebeurtenissen in die stad en de eerste jaren van het verblijf in tegenwoordig Nederland heeft opgeteekend. Ze noemt 't 'n „cladde", schijnt ongekunsteld zoo maar neergeschreven te hebben wat haar ordelijk voor den geest stond; lapsus calami zijn zeldzaam, en door haar schrift in 't te-goedertrouw Vlaamsch van den tijd, geeft ze blijk, behoorlijk ontwikkeld geweest te zijn — al zou eenige onvastheid in spelling en het t' in plaats van 't *haar* wellicht verhinderd hebben de heeren „examinateurs" in Den Bosch „volkoome satisfactie" te geven wat betreft „den ortograaf".

Hier volgt de inhoud van 't schrijfboek.

cladde † Jesus, Maria, Augustinus.

In den naem ons liefs Heeren, hij wille mijn swack verstandt en penne bestieren: om hier in kort op te haelen en te beschreijven — — volgens dat ik in onse oude arcgiven en schriften gevonden heb — — den oorspronk en beginsel van ons godtshuijs van St Mariendael binnen de stadt van Diest in Brabandt: als ook nog sommege andere aenmerckelijke saecken.

In het jaer ons Heeren 1419 waeren te Diest eenege godtvrughtige doghters, die groote begeerte en ijver hadden om aldaer een besloten vrouwenclooster te stighten: den goeden Godt verhoorden hunne goede begeerte, en vervoorderde dese zaek: beweegende hier toe het hert van eenen sekeren seer reijken borger van de stadt; genaempt Arnoldus Ruemelans, met sijn huijs-vrouw Elisabeth Neys, dewelcke uijt eenen godtvrughtigen ijver tot de fondatie van soo een clooster opdroegen verscheijde huijsen met hunne hoven, gelegen agter St Anna cappelle binnen Diest, met nog verscheijde andere goederen en renten

Waermede sij nu om soo te seggen de middels in de hand hadden, immers dit had tog in het begin sleghten voortganck, daer wiert al veel over gesprooken, maer niets uijt gewerckt: ondertusschen opdat dese goede zaek niet in het versteek soude bleijven, wierden er twee susters naer Diest ontboden, uyt het susterclooster van de fratres van Deventer, gelegen in Nijwegen, dewelcke met die voorschreve doghters van Diest gingen woonen in een huijs van den voors Arnoldus agter St Anna Capelle — — alwaer sij dagelijks gingen misse hooren — —; men noemden hun de susterkens agter St Anna: sij dienden in een armelijk leven den Heere met vierighijd, verbeijdende met groot verlangen de fondatie.

Den voorschreven Arn. Ruemelans en Eliesabeth Neijs hadden eenen soon, die geprofest en religeus was in het clooster van Bethlehem bij Loven, Canonik Regelier van het order van den H. Augustinus, denwelcken, saemen met den eerw. heer Prior van Bethlehem en nog sommege andere, dese saecke hebben ondernomen; en alles in order gestelt sijnde addresseerden sij hun bij den hoogweerden heer Joannes van Heijnsbergen, bischop van Luijk — — onder welcker diocees dat de stadt van Diest in dien tijdt hoorden — —, den welcken naer van alles wel geinformeert en onderright te sijn, heeft in het jaer 1422 op den 23 Augustus, goet gunstig met volle authoritijt, ons godtshuijs gefondeert en gestight: ter eeren van de heijlige Moeder Godts Maria en de H. Catharina martelaeresse als pattroonesse van het selve als Canonikerssen Regulieren van het order, onder den Regel van den heijligen vaeder Augustinus. Dit was het eerste clooster, dat er in Diest gestight is.

Den voorschreven hoogweerden Bischop stelden voor dit nieuw clooster tot visiteerder en bestierder den eerw. heer Prior van het clooster van Bethlehem en gaf hem de maght en autoritijt, om in sijnen naam en plaets de religeusen te ontfangen, te kleeden, te professen en van eenen Rector en bightvaeder te versien. Dit alles was agtervolgens den wensch van den voors. fondateur en sijn huijsvrouw.

Als de vergaederde susterkens, te weten Alijt Kokens, Lijsbeth van Swolle, Lijsbet van Luydick, Ivette Wijns, Agneese van Helmond, Margriet van Tesselt, Christin Stenaert en Marie van Teurenhout, door de goede sorge van den eerweerden Prior van Bethlehem nu in de regulen geleert en onder wesen waeren: soo heeft hij hun in het jaer 1423 op

St Laurentius' dagh ter order ontvangen, gekleet, geprofest en besloten, en suster Alijt Kokens, gebortig van Harderwijk in Gelderland, wiert tot priorinne verkosen en aengestelt. Dit alles geschiede door order en besonder autoritijt van den hoogw. bischop Joannes de Heynsberg.

Als naerderhand de stadt van Diest gestelt wiert onder de dieocees van Meghgelen, alsdan wiert ons clooster ook gestelt onder den Aertsbischop van Meghgelen, onder wiens gesag en vaderlijke zorge wij sedert dien tijd altoos t'eenemaal gestaen hebben, totdat wij uyt ons clooster gejaeght sijnde te Eersel in de Meyerey hebben koomen woonen: als wanneer den hoogweerden heer Antonius van Alphen, grooten viecarius van 's Bosch sig geweerdigt heeft, ons onder sijn protectie te aenveerden.

Daer was altoos soo goede disciplien en eendraghtighijd in de gemeijnte, dat den hoogw. Hr. Boonen, aertsbischop van Mechgelen, seijde en opentlijk getuijgden, dat Mariendael de peerle van sijn heele dieocees was: tot confirmatie van dese goede eendraght vindt men op het doodtboeck, dat er op den tijd van 104 jaeren maer dreij oversten of maters sijn geweest, daer nogtans alle dreij jaeren vernieuwinge van keus geschieden moest.

Onse statuten sijn gemaeckt in het jaer 1642 door sijn hoogwaerde Jacobus, aertsbischop van Mechgelen, met raet en hulpe van verscheijde geleerde godtvrugtige mannen, hier toe aangesoght.

Ons clooster is altoos bediendt geweest van paters, of Rectors, van ons order, totdat in het jaer 1777 den eerw. heer Thibaut, canonick regulier van het clooster van Sevenborne bij ons in den Heere overleden is: en alsoo dit clooster ons niet gevoeglijk van eenen anderen heer en konden versien, heeft ons eerw. mater Christina Beers haer geaddresseert bij den eerw. heer Prelaet van Averbode, order van Premonstreijt, die ons dan voor Rector gaf mijnheer Matheus van der Vennen; desen was sieckelijk, als hij bij ons quaem, ende heeft maer ontrent twee jaeren geleeft; naer hem stelde den Prelaet bij ons voor Rector mijnheer Claudius Mondelaers, dien goeden en getrouwen herder, die sijn kudde niet

verlaeten en heeft als sij door de Franse maght en dwinglandij uijt het clooster gejaeght sijn, maer sig aermelijk met ons behelpende, heeft ons getrouwelijk in ons ballinschap bij gestaen, totdat hij het teijdelijk leven met het eeuwig verwisselde te St. Oda Rode den 15 Januw. 1815. Den hemel wille sijnen loon sijn. R. C. I. P. Naer welkers doodt den hoogweerden heer Antonius van Alphen, viecarius van 's Bos, ons seffens soo goedgunstelijk van eenen anderen seer goeden herder en zielbestierder voorsien heeft: te weten den eerweerden heer van Heesbeen, Pastoor van St. Oda Rode, en naerderhand ook deken, denwelcken niet tegenstaende sijnnen grooten last en bekommernissen ons altoos met veel iever en liefde bediendt en bijgestaen heeft: niet alleenelijk in ons biechte te koomen hooren, maer in alles daer raet en daet toe noodig was.

En opdat wij dagelijks ook in ons capel het heijlig Sacrifitie van de Misse souden hebben, soo heeft den voors. hoogweerden Heer de goethijd gehadt van ons eenen Rector te senden, die bij ons woonde: te weten den eerweerden heer van den Biggelaar, welcken ons ook in veel zaeken dienstig was.

Weijnige jaeren voordat wij uijt het clooster gejaeght sijn, heeft onse gemeijnte een swaer proces gehadt, dat veel geldt gekost heeft, tegen de inwoonders van Assent, een geheught onder Webbekom, alwaer wij $^2/_3$ deelen in de thiende van graen en hout hadden; en uijt dier hoofde besorgden wij hun eenen priester, die alle Sondagen en heijligdagen quaemp misse lezen in hunne cappel: maer ten laesten het getal van huijsen en zielen aldaer wat vermeerdert sijnde, pretendeerden sij eenen pastoor te hebben, hetgene sij bij den Souverijnen Raet van Brabant verkregen: en het clooster wiert gecondemneert om een pastoreel huijs te bouwen, dat 2500 gulden gekost heeft, en voor compotentie aen den Pastoor alle jaeren te geven 500 gulden. En wij hebben doen aen die capel ook nog ontrent de veijfhondert gulden onkosten moeten doen. Die thiende was ons min voordeelig. Ook hadden wij een 9ste deel in de thiende van Webbekom, alwaer eene nieuwen toren moest gebouwt worden; wij wierden al weer gecondemneert hier in te contribueren de somme van twee duijsent guldens: wij hadden daer in het begin ook nog al wat tegen geprocedeert, maer te vergeefs: den thind heffer moet tog gemeijnelijk het gelaag betaelen. Dit waeren voor ons gemeijnte al harte noten.

En opdat aen onse naerkoomelingen niet onbekent soude sijn wat al droevege rampen en vervolgingen, dat hun voorsaeten uijtgestaen hebben, soo van de Duijtsche als Fransche dwinglandij: soo sal ick hier ook eenege van de besonderste ophaelen, als ook op wat manier dat wij ons clooster van St. Mariendael sijn uijt gejaeght geweest.

Als in het jaer 1782 in Braband verscheijde cloosters gesupprimeert wierden door Josephus, keijser van Oostenrijk, dan was ons clooster ook tot dit droevig lot gedestineert: daer wiert ons eenen comissaris thuijs gesonden om eenen inventaris te maecken van al wat ons toebehoorden; desen moesten wij alle dagen goet trackteren, hij was er ses weken lang mede besig, en dede alles op sijn pasken: was ook soo exact in 't schreijven, dat hij niet eenen stoel met dreij beenen of een gebroken panneken oversloeg.

Wij hadden, van soo er eenige aprentie was van de suppressie, een school opgereght voor de aerme kinderen van de stadt, die wij om Godts wille leerden niet alleen lesen en schrijven, maer ook alderlij hand werck: dese kinderen dan, en de regeerders van de stadt met hun, dienden eene petitie in bij het gouvernement, vertoonende tot wat groot nut en voordeel van het gemeijn best dat ons clooster dienden: dit wiert in aght genomen en besloten ons clooster vreij te laeten mits te tellen 627 guldens voor het maeken van den inventaris. En aldus beliefden het den Heere dit onheijl van ons te weren.

Immers daer en was niet veel rust meer over, dese natie en hiel tog niet op van ons te plaegen; maer soo den keijser van Oostenrijk den oorlog tegen Holland gedeclareert had en de preparatie hier toe gemaeckt wiert: quaem er een bende van sijn volck in ons clooster, violeerden ons slot en naemen onse scheur en koeijstal in tot een magesijn van hoeij en graen, en maeckten daer een backerije met verscheijde ovens om broodt te backen voor het leger.

Wij moesten seffens maer alles ruijmen, tot ons groote schaede, wij hadden ons koeijbeesten in den peerden stal geset, maer dit wiert niet gedoogt, sy moesten er alweer uijt, en braghten hun peerden daer in; wij dan niet wetende waer wij met ons beesten souden bleijven, sijn genootsaeckt geweest, die in het werckhuis van de susters te setten. Soo dit werck in den draey was, doen bleef er maer eenen comissaris met zes kneghten en eenege backers; die moesten wij logist, kost

en dranck geven: en dat deurden over de dreij maenden, eer dat alles gemaekt was; het is onbeschreijflijk, wat verdriet en schrick wij in dien tijd uijtgestaen hebben: het slot was open, en alderlij soorte van volck quaem daer dagelijks in, soo dat wij nievers geen rust of vreijdom meer hadden, maer waeren blootgestelt aen alderlij preijkels, soo ons den goeden Godt niet besonderlijk hadde bewaert. Dat sijnen H. Naem gebenedijdt sij in der eeuwighijd.

Nouwelijks was al dat trapage en werck voltrocken, of de zaeken van den oorlog veranderden; dan wierden die ovens met al dat vrughtloos getreck wederom verkogt om afgebroken te worden, en om doen wederom ons slot niet te laeten breken, waeren wij genootsaeckt dit selfs te koopen voor 400 guldens, eens soo veel als t'ons weerdt was.

Als de brabansche patriotten begonden te conspireren om tegen den keijser te revolteren: dan hebben sijn soldaeten — — bij wie de cloosters in dat punt suspect waeren — — tot twee reijsen eenen inval bij ons gedaen en seer nouwkeurig het heel clooster ten ondersten boven geviesiteert, of er geen waepens, kruijt of loot bewaert en wiert; en wij de redens van die visitatie niet wetende, waeren alle in groote benouthijd. Daer gebeurden in dien tijd gedeurig iets, dat ons druck en vreese toe braght; en om den grooten troebel, dier dagelijks van de soldaeten in de stad was, hebben wij alsdan genootsaekt geweest onse school der kinderen op te schorsen.

In het jaer 1789 op den 24 9ber quaemen de patriotten met een groote armeije in Diest, op welkers aenkomste de keijserlijke de vlught naemen: wij wierden gebilletteert met hondert man, die wij ontrent de dreij weken lang logist, kost en dranck gaeven: het welck wij met liefde gedaen hebben, want sij waeren seer gevoogsaem en braef. De patriotten trocken dan met een talreijke maght op, om de keijserlijke te vervolgen en hunne reghten voor te staen; sij waeren in den beginne seer victorieus, maer wierden naerderhand door verraderij ongeluckiglijk in hun handen gelevert en t'eenemael vernielt en verstroijt. Dan quaemen de keijserlijke wederom trug vol rasernij en vreedhijd; de verdruckinge en benouthijd, die wij alle, en de borgers met ons, in dien tijd uijtgestaen hebben, is ongelooflijk, daer en was voor niemand dag of naght ruste meer. Wij haacte naar de koomste der Franschen — — die al op roete waeren — — gelijk eenen vis naer het waeter, omdat men meijnden, dat sij ons verlossers souden wesen,

— — maer eijlaes — — soo de Franschen naer beij quaemen, staken ons Duytsche plagers t'schuijt van kant; de Franschen quaemen dan in het jaer 1792 met een groote maght van volck in t' land; wij hadden dikwils wel 200 man in t' quartier, sij en deden ons wel geen besonder quaet, en wij hielen hun ook altoos behendiglijk buijten ons slot, maer om de groote kosten en troebels, die wij hier van onderstonden, hadden wij er tog wel haest den buijk van vol en begonnen alreets te bemerken, dat dese verlossers geen goet in t' sin en hadden.

Ondertussen niet wetende, wat er van de cloosters soude gebeuren, hebben wij, soo haest als den grooten foel van het volck wat voorbij was, beginnen op te packen de besonderste effecten, soo van de kerck, als van het convendt. Dewelcke onsen goeden en getrouwen vrind, mijnheer de Decker, alle in den donckeren avondt heeft koomen haelen en onder sijnen mantel gedraegen bij verscheijde goede borgers in de stadt, om te bewaeren: desen goeden man heeft doen wat meenigen voetstap voor ons geset. Hope dat den hemel t'hem sal loonen.

Naer het verloop van eenigen tijd, als er nu maer 2 a 3 hondert man meer in de stadt en was, quaemen ons Duijtse broeders onvoorsiens om Diest te bomberderen: sij attackeerden dan van den kant van de Bevere poorte, de Fransen stelde seffens hun canons op den wal van de veste, reght tegenover ons clooster — — dat niet verre van de vesten is — —; de keijserlijke punteerden alle hun canons op de battereij van de Fransen, en aldus vloogen alle de ballen dwers door ons clooster; sij schoten in alle distansi, dan laeg, dan hoog, soo dat de ballen vlogen tot door ons kerck toe: ik laet een ieder peijsen in wat angst en benouthijd, dat wij alle in dien elendegen moment gestelt waeren; wij liepen van schrick gedeurig van d'een plaets naer d'ander, maer waeren overal in doodtsgevaer: t' was de hand van den Almogenden Godt, die ons alsdan besonderlijk bewaert heeft; en dit geschut deurden van smorgens om half ses tot ontrent 10 uuren toe, wanneer sij uijt gebreck van kruijt en loot de stadt overgaeven: sij haden tog wel ontrent de ses hondert man om verre geschoten van de keijserlijke armeije. Als de keijserlijken in quaemen, waren soo dul en vol razernij, dat sij geen menschen gelijk en waeren, sij vermoorden en mishandelde veel borgers, die er geen deel of schult in hadden, en begosten te rooven en te plunderen, want sij besonder op Diest verbittert waeren. Wij dit alles hoorende, vreesden alle momenten hetselfde lot: maer den

almogenden goeden Godt heeft ons niet alleenelijk hier van behoet, maer daer en boven allen ons goet, tot een stucksken toe, bewaert, hetwelck in bewaeringe stont in de huijsen, die sij uijtplunderde: hetwelck wel aenmerkens weert is, want het diende tot groote verwondering van iedereen, dat sij in die selve plaetsen en cabinetten, daer ons goet in lagh, uijtroofden hetgene die huijslieden toe behoorden, en al het onse ongehindert lieten: waervoor wij den bermhertigen Heere niet genoeg en konden bedancken.

Als in het jaer 1794 de Franse natie wederom in het land quaem, was een iegelijk met schrick en vreese bevangen, de stadt was dagelijks vol van geestelijke en weerlijke vlughtelingen, die tot over den Reijn toe de vlught naemen; welcke aendoenelijke beroeringe ook alle dagen onsen schrick verdobbelde; nauwelijks waeren sij in Diest geariveert, of daer wiert op de stadt gevraeght een swaere geldt contributie, waer in wij voor ons quote moesten tellen dreij duijsent lievers: dit was immers maer een beginsel, want se hebben naerderhand onder alderlij tietels ons kas en borse tot den grond toe uijtgeput; wij souden gerne de laeste duijte gegeven hebben en ons in aermoede beholpen, als wij maer in ons clooster konden bleijven, maer eijlaes, dit was geensins hun intentie. De troebels, die wij in dien tijd uytstonden, sijn onbeschreijflijk, en als sij — — te weten de Fransen — — nu optrocken naer den Rijn, dan was er wederom in 5 à 6 weken lang dag of naght geen rust meer, want om de groote menigte van volck, dat er dagelijks in de stadt quaem, wiert ons huijs soo opgekropt, dat men niet konden weten, hoeveel wij er in quartier hadden.

Het jaer te voren, dat wij uijt gejaeght sijn, haelde den goedertieren Godt — — die alles voorziet — — op den tijd van veijf maenden ses van onze oude en gebreckelijke religeusen naar de eeuwighijd, die seer geluckig waeren, want wete niet, waer men met die aerme schaepen sou gebleven hebben.

In het jaer 1796 den 16 7ber quaem er eenen commissaris met veel outoritijt om den inventaris te nemen van ons registers en papieren, en van allen de ornamenten en heijlige vaeten van de kerck, — — waer van de beste effecten al lang van kant waeren — —; ondertussen wij moesten dit gedoogen, maer en braeghten al niet meer onder d'oog, als men moest. Dit nu gedaen sijnde, wilden absolut desen inventaris van ons eerw. Mater onderteekent hebben, waer sij haer instantelijk tegen stelde en geensins doen en wilde; dit

wiert seer quaelijk genomen, maeckten daer een proces-verbaal over en deden ons groote dreijgementen: waerop ons nieren niet al te saeght en laegen.

Het gebeurden den naght daer naer, dat er een besonder groot gerught en lawijt voor viel op ons plaets van het volck, dat wij in 't quartier hadden: wij dit hoorende wierden met eenen aldergrootsten schrick bevangen, want verbelden ons niet anders of sij waeren daer om ons te overrompelen en te mishandelen; wij die tot hier toe nog al eenigsins gehoopt hadden, gaeven nu den moet verloren en begonnen — — met hulpe van goede vrinden — — met den naght uit te vlughten veel van ons goet, dat wij gevoeglijk konden ruijmen, hetwelck de goede borgers in bewaeringe naemen.

Ondertussen wierden wij aengesoght — — het gene nog al meer gebeurt was — — onse naemen en ouderdom op te geven; cort daernaer quaem er eenen commissaris met eenege van de municipaelitijt van Diest, deden ons eerw. Mater met allen de religeusen in het spreekhuijs koomen: sij hadden voor ieder religeus eenen grooten gedruckten bon van eenege duijsent lievers, welcke sij sijden, dat konde dienen om ons clooster en goederen te koopen; en deden groote instantie om ons desen op te dringen: welcke gratieuse gunst wij eenpaerlijk weijgerden, seggende, dat het clooster met allen de goederen aan niemand als aen ons toe behoorde, en dat wij aen desen dierbaeren schat wel al te seer geheght waeren om die aen hun voor papier te verwisselen of te verkoopen; en sij siende, dat Mater haer hierin soo dapper keerden, versoghten om ieder religeus in het besonder alleen te spreken, hopende, dat sij dan wel iemand souden hebben konnen bewillegen: maer wij antwoorden wederom gelijklijk, dat wij alle van hetselfde sentiment van ons Overste waeren, en dat het vrughtloos was al wat sij hier toe wilden aanwenden; als dit lang genogh gedeurt had, gingen sij heel maelcontent henen en quaemen ons naer eenege dagen al weer met dese bullen plaegen, en alsoo wij dit instantelijk bleven weijgeren, wierden sij soo boos, dat sij al knersellende op hun tanden de poorte uijt liepen. Eenege dagen daernaer quaemen sij wederom met andere listen voor den dag en schreven ons eenen brief, dat een iegelijk sig moest voorsien van weerlijke kleederen om aen te doen, als wij souden uijt gejaeght worden, en dat ieder religeus voor hunne rekening hiertoe voor 75 guldens konde doen haelen in de Korenbloem of in de Windmolen, dat groote ellenwinkels waeren; wij deden ant-

woorden door den bode, die den brief braght, dat wij ons habijt niet af en leijden, en van hun nog geldt, nog kleederen en wilden hebben: waerdoor sij nog al meerder tegen ons verbittert wierden, soo wel de ondeugende regeerders van de stadt, die in dien tijd aen 't roer waeren, als de Fransche naetie selfs. Daer waeren in dien moment maer 17 man gens d'armes in de stadt, dese steurden sij naer het clooster, om er ons met geweldt uijt te haelen, maer als sij bij ons quaemen, seijden opentlijk, dat dit in hun maght niet en was, en toonden ons ter contrarie meerder compassie als vreethijd, jae waeren ons selfs in sommege zaeken nog behulpsaem.

Middelertijd was ons ongeluckige definetieve sententie van Brussel af gekoomen, die ons op den 9sten 9ber dreij van de deftige municipaelitijt van Diest — — dat ons nog des te smertelijker was — — quaemen voorlesen: waervan den besondersten inhout was, dat het goevernement ordonneerden en absolutelijk gebodt gaf, dat wij binnen de vier en twintig uren het nationael huijs van Mariendael moesten ruijmen, en in cas van weijgering, dat wij ons souden bloot stellen aen groote straffen. Ons eerw. Mater en wij alle met haer antwoorden hier op met kloeckmoedighijd, dat wij het slot, dat wij aen Godt en zijn Heijligen geswooren hadden, geensins en wilden verlaeten, en dat het trug keeren naer den weereld ons een aldergrootste martelie soude zijn: waerom de doodt — — daer sij ons misschien mede dreijgde — — in dit geval ons tot eenen troost soude dienen.

Dese en veel diergelijken woorden, die wij met een bedaert gemoet tot hun spraken, als ook de schimpende antwoorden, die sij ons gaeven, wierden — — buijten onsen weet — — gehoort van eenege borgers, die hun opgevolght waeren: hetwelck het gemoet van dese menschen soo ontroerden en verbitterde tegen dese dreij vervolgers, dat er seffens eenen heelen oproer quaem, en riepen overluijt: Steenigt se, laet se ons met steenen werpen; maer sij de vlught nemende, deden van vreese aenstons die 17 gens d'armes, die nog in ons clooster lagen, weg haelen, om te dienen voor sauvegarden aen hun huijsen. Twee dagen daer naer quaem den Maître de police aen ons Mater nog een afvraeging doen, of sij nog niet geresolveert en was, om haer aen het gebodt van het gouvernement te onderwerpen, waerop sij antwoorden: Neen, daer wilt ons den goeden Godt van bewaeren: dan draeijde hij sig seffens om en liep de poorte uijt, haelde den knaep of dienaer van de

stadt om hem te helpen ons kerck en coor toe sluijten en te zegelen; wij dit siende liepen alle om ons boecken nog uijt te haelen, wanneer sij ons met vreedhijd de kerck uijt dreven, en wij seijden tegen hun: O, wat sijn wij geluckig, dat gij den hemel voor ons niet en kont sluijten, gij baent er ons ter contrarie den weg noch naer toe.

Het was net op eenen Saterdag, en aldus hadden sij hope, dat wij Sondags om misse te konnen hooren, wel souden uijt gekoomen hebben, hetwelck hun misluckte: onsen eerw. heer Rector ginck misse lesen in de kerck van de Augustijnen, die dight bij ons was, dewelcke hij begost op het teeken van de klock, en aldus hoorde wij misse naer ons best vermogen, en den coor deden wij op het werckhuijs: immers, niemand sou konnen gelooven, hoe aendoenelijk dit ons was, dat wij niet meer konden in ons kerck koomen: jae de tranen overvielen ons, als wij naer den middag aldaer de vesperen moesten gaen lesen en een van ons oude religeusen viel in onmaght van droefhijd.

Ondertussen hadden sij een gerucht verspreijt, dat de cloosters gerust moghten mede nemen al wat niet nagelvast was; dan begosten wij ook, om maer al wat wij konden op te packèn en uijt te laten vaeren: want saegen voor ons oogen, dat den droeven slag tog in t' kort sou koomen, en dat wij dan al wat er nog in was souden quijt geweest sijn, gelijck het ook gebeurden, want nouwelijks waeren wij uijt het clooster, of daer viel een heel bende in, die al wat er nog te vinden was, uijt roofden en plunderden.

Wij en hadden de twee laeste naghten niets meer om op te slaepen als een handvol strooij, en het keukengerief en alle proviesi was ook meest van kant; dog den goeden Godt voorsagh hier in, wanneer twee goede mattroonen, te weten de freule van Bausel en jouffrouw Weijns ons de bereijde speijse thuijs braghten: niemand van ons hadde tog in dien tijd grooten etens lust. Dit en sou soo lanck niet getreneert hebben, maer alsoo sij vreesden voor eenen oproer van het gepeuppel van de stadt, deurfde sij ons met geweld niet koomen uijt haelen, voor aleer sij nog renfort van soldaeten bij hadden. Eijndelijk bequaemen sij van Loven 75 dragonders en voetvolck, die den 13 9ber ontrent den middag in Diest ariveerden: dese wierden naer ons clooster gezonden met orders, dat sij daer moesten eten en drincken hebben. Als sij inquaemen, waeren wij just aen tafel, immers het eten was

ons doen van 't minste; wij moesten maer seffens al vergaederen wat er nog in huijs was om die 75 man te konnen speijsen; dewelcke geeten en gedroncken hebbende, bleven op ons plaets hun orders afwaghten: naer middag om twee uren als den generael en comandant met de ander officiers gerust hunnen maeltijt genomen hadden, quaemen sij af met al hun volck, omringelden het heel clooster met gespannen geweer en bloote sabels in de hand: eerst voor al naemen sij onsen eerw. heer Rector gevangen en braghten hem naer den corps de garde; en alsoo sij in het slot niet konden geraeken, deden ons Mater naer het spreekhuijs koomen, die de heele gemeijnte met haer naem. Den generael dede dan tot dreijmael toe een afvraeging, of wij ons slot wilden openen of niet, waerop dat Mater, en wij met haer, antwoorden: Godt wilt ons van die folie bewaeren, dat was al te grouwelijke zaeck; en op de derde weijgeringe, die wij in deser voegen deden, ontstak hun furie, commandeerden de beijlemans de deure in stucken te kappen, die seffens begosten. Dan braken eenige soldaeten de rolle of scheijf in het spreekhuijs uijt, kropen daer door en deden de deure open, wanneer het heel gespuijs overhoop in quaem en ons omringelde met orders van ons alle, soo wij er niet seffens uijt en quaemen, te mishandelen en massacreren. Ons Mater sprack hun toe en sijde: Gij en moest met soo een groote gewaepende maght en allen dat gevloek en booshijd tot ons niet koomen, want wij en hebben immers tog niets om ons te verweeren als dit, toonende haeren paternoster; waerop eenige van de soldaeten soo beweeght wierden, dat hun de traenen uijt bersden: dog d'ander trocken hun daer niets van aen, maer gingen maer voorts en grepen Mater het eerste aen, om haer met den sabel uijt te dreijven, die haer hier met gewelt tegen stelde en met haere gewoonelijke kloekmoedighijd seijde: Ik en sal mijn slot niet verlaeten, al moest ik onder uw handen sterven, tensij, dat gij mij eerst een schriftelijke declaratie geeft, dat gij ons hier met soo een gewelt forceert; dewelcke den generael haer doen gaf met dit dreijgement, dat bij aldien wij alle binnen de twee uren ons habijt niet uijtgetrocken hadden, hij haer sou doen haelen en in de gevangenis zetten, gelijk onsen Rector, daer wij doen nog niets van en wisten; dan vielen sij wederom op Mater om haer eerst uijt te stooten, wanneer sij seer instantelijk versoght de laeste te mogen wesen om haer religeusen bij te staen, die in preijkel waeren van onder hun handen te besweijken. Eijndelijk wierden wij

— — hebbende alle onsen paternoster in de handen — — onder de blancke sabels de poorte uijt gejaeght; wij meijnden, dat ons de steenen tegen 't hooft sprongen, als wij op de straet quaemen, alwaer ons seffens eenege goede vrinden te gemoet quaemen, die ons braghten in het huijs van ons groote vrindinne de freule van Bausel, waer alles gereet en ingereght was om ons te ontfangen, en waer den doctoor en cheuresijn ons afwaghden, die wij waerlijk wel noodig hadden.

Nouwelijks waeren wij bij dese edele Mejouffouw een ure in huijs, of sij wiert gebilletteert met eenen luijtenand, niet anders als om ons te bespieden: dus moesten wij maer aenstont ons habijt verlaeten. Geheel de stadt had compassie en was in groote beroerte om onsen heer Rector, die in de gevanckenis sat; hetwelck de Fransen merckende, lieten hem los, uijt vreese van eenen oproer. Eenige van ons religeusen waeren om hun sieckte en swackhijd niet bequaem om met het convent de reijse op te gaen; dus wierden sij bij hunne familie gebracht, waervan er in corten tijd al verscheijde doodt waeren, en d' overige sijn meest met gelegenthijd ook hunne overste gevolght.

Wij bleven dan nog dreij dagen in Diest, daer viel alle momenten iets voor, dat ons schrick en vreese veroorsaeckte. Ons Mater wiert van alle kanten gewaerschout, dat sij haer moest van kant maecken, want dat sij sou gevangen worden, maer sij en wilde geensins de gemeijnte verlaeten; dan werckten wij maer al wat men kost om ons tot de reijse te prepareren: ons eerw. Mater had door eenen expressen aen haeren broeder en zusters in 's Bos versoght, dat sij ons — — om een geruste schuijlplaats in ons balingschap te hebben — — in de Meijerreij een wooninge souden opspeuren, dewelcke sij bequaemen en vonden in het dorp Eersel, alwaer sij ons ook afwagden en naer hun best vermogen van alles wat beschickten. Wij vertrocken dan eijndelijk den vierden dag smorgens vroeg uijt Diest, saemen met onsen eerw. heer Rector, dien ons getrouwelijk bij stont; de droefhijd en traenen, daer ons gemoet in dien droevegen uijtganck mede geperst en overvallen was, en is niet uijt te drucken. Ons goede Mater moedigde ons alle aen, dat wij maer courasie souden hebben, en stelde ons voor oogen de droevege vlught van de heijlige Moeder Godts met haer lief kindeken Jesus naer Egijpten: dat wij dit aenmerckende en ons met hun voegende wel souden getroost zijn, waer op een lange stilsweijgenthijd plaets had.

Als wij de poorte uijt reden, seijde den adjudandt van t' volck: Laet se maer reijden, sij sullen wel haest trug gebracht worden. Soo wij wat voorder quaemen, ontmoeden ons een vrouw, die seijde, soo wij iets besonders bij ons hadden, dat wij tog wel voorsigtigh moesten sijn, want dat in de heijde — — waer onsen wegh was — — alle posten beset waeren met soldaeten en comiessen, die al wat daer passeerde, nouwkeurig visiteerden. Dan begonnen wij agterdencken te kreijgen en begrepen de redens van onse vervolginge: want wij hadden ons versien van eenen kelck en ornamenten tot het sacrifitie van de misse noodig; van dese, die sij op den inventaeris hadden, die sij bij ons hadden genomen. Hetwelck sij hier om hun toe eijgende, en seijden, dat sij ons souden vangen als dieven en roovers van de nationaele goederen. Wanneer wij ons roete veranderden en naemen onsen wegh langs Heghtel op Lommel: en aldus bliefde het den goeden Godt ons voor hunne handen te behoeden en ons geluckig te brengen tot Eersel toe, alwaer den pastoor, dat een deftig man was, ons naer sijn best vermogen onthaelde.

In onse wooninge daer sijnde vonden ons wel haest berooft van vele nootsakelijkheden, immers van den Heere begunstigt met veel courasie — — dewelcke ons noit ontbroken en heeft — — mits wij wel wisten voor wie en om wie dat wij dit leden: en dit was altoos onsen troost. Het scheen, dat den goeden Godt ons eenegen tijd heeft willen beproeven in de standvastighijd van ons beloften van aermoede. Want het ginck er waerlijk schrael toe: bier, dat en dronck niemand van ons dan allenelijk mijnheer den Rector en een van ons oude religeuse, die soberlijk wel een glaesken gebruijkten: het vlees, dat wij hadden, was seer weijnig, en de boter nog al minder; wij hadden 50 pont stockvis present gekregen, die wij geheel hebben op geëten sonder boter: en broodt, dat hadden wij ook nouwelijks genoeg, met een woord, het was in alles aermen tijdt. Ons familie kosten ons wel helpen, maer dat geschieden in het beginsel niet: ieder wilde de sijne bij hun doen koomen woonen, en dan beloofden sij haer alles te geven: maer wij hadden liever dese aermoede te verdraegen en bij malcanderen te bleijven om de plighten van onsen staet te volbrengen en het religeuse leven te beoeffenen.

Wij hebben dan onsen coordienst en verdere cloosterlijke plighten altoos met vreught en iever waergenomen volgens dat ons de gelegenthijd toe liet. Den overigen tijd, die wij hadden, wiert neerstig besteed in alderlij handwerck, daer men

maer een oortjen mede kon verdienen. Naerderhand ginck het ons wel wat beter, maer moesten tog altoos alles goet overleggen om van d'een aen d'ander te konnen geraken. Als de geestelijken van Braband en Luyckerland om de vervolginge de vlught moesten nemen, dan heeft ons huijs aen vele nog voor refusie gediendt, onder andere ook aen den hoogw. heer Thils, prelaet van Averbode, die sig wel ontrent 4 jaeren bij ons heeft opgehouden.

Ondertussen gebeurden het, dat de doghter van onsen huijsheer trouwde, die doen dit huijs selfs moest bewoonen: hiermede waeren wij in groot ambras, niet wetende waer henen.

Dog den goedertieren Godt voorsagh hier in: daer stond ter selver tijd in de courand een huijs te heuren, genaempt Henkenshagen, tot St. Oda Rode voor den preijs van 180 guld. s'jaers, hetwelck ons wiert aengediendt, en seijden ook, dat daer een goede gelegenthijd was om school te konnen houden, waernaer wij seer traghden. Die swaere huere verschrickten ons wel wat in den eersten, ondertussen ons eerw. Mater ginck er tog seffens naer toe en bevondt in der daedt, dat dit een wooninge was, die ons goet soude bediendt sijn: dus heurden wij dit huijs en quaemen in Rode woonen in het jaer 1801 op den 27 Maert. Soo haest alles wat geregeleert was, begonnen wij een school te houden, daer ook alderlij handwerck geleert wiert: de aerme kinderen — — die gemeijnelijk het grootste getal uijt maeckten — — die leerden wij om Godts wille.

Naer 't verloop van dreij jaeren ontstond er al wederom een nieuwe swaerighijd: ons huijs wiert te koop gestelt, waerom wij met reden vreesden van er dan wederom uijt geset te worden; maer den goeden Godt, die ons langk beproeft had, quaem ons doen uitdruckelijk met sijnen zegen en bijstand begunstigen, bewegende het herdt selfs van eenen gereformeerde, genaempt mijnheer Kien uijt 's Bos, welcken — — buijten onsen weet — — dit huijs voor ons koght aen eenen civielen preijs te weten 3175 guldens: als wanneer d' heer J. Koppens, den swaeger van ons Mater, de goethijd hadt, om voor desen koop in te staen en op hem te laeten beschreijven. Alles viel ons mede: siet eenige goede vrinden leenden ons seffens soo veel geld als er toe noodig was, hetwelck wij met gelegenthijd konden trug geven. Doen profiteerden wij alle jaeren 300 guldens, die wij te vooren moesten uijtgeven aen huijshuere en brandt, want daer was eenen schoonen houtwas bij; en dit geldt en somtijds nog al wat meer telden

wij alle jaeren aen ons crediteurs op afkortinge: en aldus betaelden wij op korte jaeren het casteelken van Henkenshagen, sonder dat men het schier voelden. Wij hebben dit huijs nog merckelijk verandert en verbetert, en woonden daer reght wel; maer door het aengroeijen van onse gemeijnte en ook van de school — — die op gekropt was van kinderen — — wiert het ons veel te kleijn. Het beliefden den goedertieren Heere, dat sig een ander goede gelegenthijd presenteerde: het casteel van Dommel Rode wiert geveijlt te verkoopen, hetwelck een groote en wel gelegen plaets was, maer het en was voor ons geen vooruijtzight om dit te konnen bekostigen. Dog aangesien wij eenen grooten iever en genegenthijd hadden om ook een fransch pentionaet op te konnen reghten: hebben eenpaerlijk met een vast betrouwen den Heere vierig gebeden, bij aldien het Hem behaegelijk was, dat wij onsen iever in d'onderweijsing der jonckhijd in de kristelijke en zedelijke deughden verder souden uijtbreijden, dat Hij ons dan sou blieven de noodige middels hier toe te schicken en te verleenen. Het scheen, dat niemand gesinthijd had om dit casteel te koopen, mits dat er niet wiert naer uijt gesien. Ondertussen begon een ieder te roepen en seijden: O, dat was een schoon en goede gelegenthijd voor de nonnen. Dit gerught quaem aen d'ooren van onsen aldergrootsten vrind mijnheer van Son in 's Bos, — — wiens heijmelijcke bewerckinge ook d'oorsaeck was, dat wij Henkenshagen bekoomen hebben — —, den goeden Godt raekten en beweegden dan soodaenig het hert van desen goeden heer, dat hij seffens bij ons quaem, en naer dit casteel besigtigt te hebben seijde: Dit is just uw zaeck, gij moet het maer koopen. En offereerden ons hier toe sijn geldt, hand en persoon: welcke beloften hij ook altoos getrouwelijk agtervolght heeft. Wij waeren dan hier over seer verblijdt, bedanckten den bermhertigen Godt, en ons eerw. Mater ginck gerustelijk voorts en koght van d'heer de Jong het casteel van Dommel Rode voor de somme van 8500 guldens, voor welcken preijs hij het ons vreij van alle onkosten moest leveren of afstaen.

Maer aengesien wij Henkenshagen doen moesten verkoopen, waeren seer bedught, hoe wij dit souden quijt geraekt hebben, mits diergelijke huijsen in dien tijd van niemand gesoght en wierden. Daer wiert selfs al gesproken — — dat noghtans jammer had geweest — — van het af te breken en den grond en mattrialen, die ons niet en dienden, te verkoopen. Maer de albestierende hand van den Heere, die met ons scheen te

wesen, schickte soo wonderlijk, dat op dien moment aen den heer van den Heuvel, comptoormeester in Thilborg, van het lant geordonneert wiert, sijn comptoor en woonplaats te houden in St. Oda Rode. Desen en konde doen in heel Roeij geen wooninge vinden, die hem bediendt was, dan alleenelijk Henkenshagen, hetwelck hij wel gerne soude van ons gehuert hebben, maer dit en was ons zaeck niet: wij maeckten dan saemen accoort en verkoghten t' hem voor den preijs van 5050 guldens, waer ook in begrepen was een weijde, die wij eenige jaeren te vooren nog hadden bij gekoght. Doen waeren wij heel gespannen en ingeright; op het casteel van Dommel Rode stont een last of rendt van 5000 guldens in 's Bos, dewelcke wij met dese penningen seffens afleijden, en d' overige 3500 guldens, die telden mijnheer de Kuijper van Veghgel: op wiens naem den koop van het casteel ook gevest is. Jae, alles viel ons soo wel mede, dat men niet kon peijsen, waermede wij sulcks verdiendt hadden. Immers is het wel te gelooven, dat het aen den Heere behaeght heeft, dat er noyt geen pentionne, jae geen een duijt van het nationael geldt in ons huijs en is ontfangen geweest. Dan hebben wij op het spoedigste beginnen te wercken om de groote kamers boven te veranderen in sellekens voor de gemeijnte; beneden was er weijnige verandering noodig, want alles viel mede tot ons gerief. Ook vonden wij er een groote en wel gelege plaets voor de school, waer de kinderen van buijten de poort konnen in en uijt gaen. Wij sijn dan hier koomen woonen op den 28 April 1819, maer aengesien wij van intentie waeren van een frans pentionaet op te reghten, daer toe moesten wij eenen heelen nieuwen bauw maeken en groote onkosten doen. Niet tegenstaende de kas sleght voorsien was, ons eerw. Maeter ginck tog kloeckmoedig voorts, in dit werck te ondernemen.

Sij vertrock naer 's Bos, waer sij aen sommege goede lieden haeren noot te kennen gaf, dewelcke hun liberael herd soo getoont hadden, dat sij tog ontrent de veijf hondert guldens t'huijs braght.

Verders leenden ons eenege andere goede vrinden de hand, besonderlijk mijnheer van Son, die ons geldt en matrialen leverde, en aldus wiert sonder uijtstel desen bauw begonnen, en was zeer voorspoedig t'eenemael voltrocken in het begin van 7ber, en op 't eijnde van 8ber begosten wij het pentionaet in voegen te stellen, hetwelck, Godt sij gelooft en gedanckt, eenen favorabelen uijtval gehadt heeft.

Immers, het scheen, dat er in het begin neijdege tongen waeren tussen gekoomen, en wierden beklapt en aen den opsigter der schoolen overgedragen, als of wij hier toe geen bequaeme meestersen en hadden. Hèt gevolgh was, dat ons geordonneert wiert — — het gene nog noijt had plaets gehad in andere pentionaten, — — dat er op den 1 Meij 1821 een van ons meestersen haer examen moest koomen doen in 's Bos op het hof, waer alsdan allen de examinateurs der schoolen vergaedert waeren. Hier toe ginck sig kloeckmoedig presenteren ons suster Antonia van Eerven, dewelcke van hun seer nouwkeurig geexamineert wiert op het fransch en sijn principia, in den ortograaf van het hollands, de ceijferkonst en in haer hand en stiel van schreijven: en sij heeft hun in dit alles soo volkoome satisfactie gegeven, dat sij met verwondering malcanderen aensiende, haer in allen de voors. artiekels als bequaem aprobeerden, en den gouverneur gaf haer een schriftelijke autorisatie om maer gerust in ons pentionaet voorts te gaen.

Dit gerught verspreijde sig naer alle kanten en gaf soo een goede renomee, dat er wel haest quaemen van de deftigste lieden de plaets versoecken voor hunne kinderen, selfs meerder als wij er konden aennemen, aengesien dat alles hier maer was ingereght voor een getal van dertig, soo dat den stronckelsteen, die men ons had meijnen te leggen, den Heere heeft laeten dienen tot meerderen luijster en voordeel van het pentionaet.

Leijste der naemen van de Religeusen, die van Diest uijt het clooster van Mariendael naer de Meyereij gekoomen sijn:

De ew. Mater suster Maria Augustina Lemmens, gebortig uit 's Bosch,
suster Clara Meeus, gebortig van Herssel in Braband,
suster Maria Dimphena Wauters, gebortig van Luyxgestel,
suster Norberta Leijten, gebortig van Luyxgestel,
suster Maria Joseph van Postel, gebortig van Coorsel,
suster Felicitas, gebortig van Thienen,
suster Coleta Smeijers, gebortig van Geet Beetz in Luykerland,
suster Ursela Quintens, gebortig van Niel in Luykerland,
suster Joanna van der Voort, gebortig van de stadt Meghelen.

suster Paulina Pluymers, gebortig van Beudegen Luykerland.
Dese voorschreve waeren alle Choornonnen.
Scholastica Verlinden, binnesuster, gebortig van Herssel,
Cecilia Heylen, binnesuster, gebortig van Diest,
Elisabeth Kemps, wercksuster, gebortig van Baelen Brab.
Maria Roeijen, wercksuster, gebortig van Olmen.

Elders wordt Francisca van de Meerakker, van St. Oedenrode, nog genoemd als eerst aangenomen zuster na het vertrek uit Diest. Zij trad in het klooster 10 Juni 1816. In 1817, 18, 19 traden in: Rosalia Rovers, van Tongelre, — Antonia van Erven, van Tilburg, — Magdalena van Eysdonck, van Vlijmen, — Aloysia Sweens, van 's Bosch. In 1833 ontving het kloosterkleed Joanna Petronella van Son, van 's Bosch, zuster van den bekenden oud-minister, deze stierf te St. Oedenrode als zuster Maria Coleta 3 Januari 1896.

Een onbekende uitgaaf van Canisius' Catechismus

door

Dr TH. GOOSSENS.

In het begin van Mei 1555 verscheen de eerste druk van den grooten catechismus van den Zaligen Petrus Canisius. [1]) Het jaar daarop verscheen voor de „rudiores", de minder ontwikkelden, een kleine catechismus, waarvan echter eerst twee jaar later, in 1558, een duitsche vertaling verscheen. Zoowel de „groote" als de „kleine" catechismus waren oorspronkelijk in het latijn geschreven. [2]) En weer een jaar later, 1559, liet Canisius vooral voor de studeerende jeugd een nieuwe bewerking drukken, die het midden hield tusschen de twee eerst genoemde. De oorspronkelijke titel daarvan luidt: *Parvus Catechismus Catholicorum*, die in verschillende volgende edities toevoegingen en veranderingen onderging.

De enorme verspreiding, die deze catechismussen hebben gevonden, ook in ons land, behoef ik hier slechts aan te stippen. Doch opmerkelijk is het wel, dat er in de Noordelijke Nederlanden zoo weinig uitgaven daarvan ter perse zijn gelegd. In de behoefte zal denkelijk voldoende zijn voorzien geworden door de uitgaven, die o. a. te Leuven, te Antwerpen en te Keulen uitkwamen. [3]) Den Bosch heeft de eer den eersten herdruk van Canisius' laatstgenoemden Catechismus in de Noordelijke Nederlanden te hebben doen uitgeven. In

[1]) Dr Fr. X. Thalhofer, *Entwicklung des Katholischen Katechismus in Deutschland von Canisius bis Deharbe*, Freiburg i. Br., 1899, S. 2.
[2]) Dr Fr. X. Thalhofer, *a. w.*, S. 3.
[3]) *Studiën*, Canisius-nummer, Dl. XCV (1921), blz. 380.

1569 verscheen die bij Jan van Turnhout onder den titel *Parvus catechismus Catholicorum, nunc integritati suae restitutus et singulari auctoritate Sac. Caes. Maiest. editus.* [1])

INSTITVTIONES

CHRISTIANAE PIETATIS.

SEV

Paruus Catechiſmus Catholicorum,
Autore R. P. Petro Caniſio Societatis.
Ieſu Theologo.

SILVÆDVCIS.

Ex officina Antonij Schefferi, Typographi iurati. Anno, 1619.

[1]) Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. II, p. 635. — Vermoedelijk een herdruk van de keulsche uitgave van 1564, die onder dienzelfden titel bij Maternus Cholinus verscheen. Vgl. O. Braunsberger, S. J., *Entstehung und erste Entwicklung der Katechismen des Seligen Petrus Canisius*, Freiburg i. Br., 1893, S. 124.

Daarop volgde te Utrecht in 1572 daarvan een vertaling in het Nederlandsch [1]) en in 1592 te Maastricht weer een nieuwe druk van de latijnsche uitgave. [2]) Dat is alles, wat er van uitgaven van Canisius' Catechismussen in de 16de en 17de eeuw in ons tegenwoordig land is aan te wijzen.

Een kleine vondst, die een onbekenden bosschen druk van den school-catechismus van Canisius aan het licht heeft gebracht, moge in dit eeuwjaar van de geboorte des Zaligen in de *Bossche Bijdragen* vermelding vinden, mede als een eenvoudig eerbetoon aan den grooten strijder voor Christus, die èn door geboorteplaats èn door familiebanden zoozeer aan het bossche diocees is verbonden.

Schrijver dezes is in het bezit van een interessant bandje, hetwelk, blijkens een aanteekening op het titelblad: *Sum bibliothecae Pastoratus Haerensis*, moet hebben toebehoord aan de pastorie van Haaren. [3]) Dat bandje bevat een vijftal werken, welke te zamen als het ware de handbibliotheek vormden van een pastoor uit de 16de eeuw. Voorop gaan de decreten van de Provinciale Synode van Mechelen (1571), dan die van de eerste synode van Den Bosch (1571), vervolgens komt een zeldzaam boekje over den Canon der H. Mis. [4]) Dan volgt de Catechismus van Canisius, waarover aanstonds, en ten slotte is er nog bijgebonden een samenvatting der katholieke leer, op last van Karel V uitgegeven en hier in een leuvenschen druk van 1564 voorhanden.

De uitgave van Canisius' Catechismus, waarvan hier een exemplaar voorkomt, wordt nergens vermeld, noch bij Sommervogel noch bij Verreyt, en zoo is dit exemplaar wellicht nog het eenige, dat over is. Juist deze, veel gebruikte boekjes

---

[1]) Sommervogel, o. c., p. 632.
[2]) Sommervogel, o. c., p. 642.
[3]) Vermoedelijk Haaren bij Oisterwijk.
[4]) *Sacri Canonis Missae paraphrastica explicatio, cum declaratione ceremoniarum. Et breui ad populum exhortatione, inter ipsum Sacrum habenda. Per Michaelem Suffraganeum Moguntinum, ad Cleri et populi utilitatem conscripta. 1549. Veneunt Antuerpiae apud Gregorium Bontium, Impress. ex Philippi Vlhardi exemplari Augustae excuso, Caes. M. Iussu, et cum Priuilegio.*

loopen de kans onherroepelijk verloren te gaan. Hoeveel moeite zou het b.v. nu reeds kosten om een volledige verzameling bijeen te brengen van de Catechismussen, die in de 19de eeuw in Nederland gedrukt zijn?

Het boekje telt 32 ongenummerde bladzijden, kl. 8°, en de inhoud komt overeen met andere uitgaven van hetzelfde werkje. Ook de titel, waarvan op blz. 200 de afbeelding is geplaatst, en die slechts in den ondertitel den naam *Catechismus* draagt, is een letterlijke overname en is voor het eerst na te wijzen in 1567 in de edities van Antwerpen. [1])

Rest nog de vraag, waarvoor deze Catechismus bedoeld zal zijn geweest. Niet voor diocesaan gebruik, want in 1612 had bisschop Masius een eigen catechismus, bewerkt naar dien van pater Makeblijde, verplichtend gesteld voor zijn gelooVigen. [2]) Doch het ligt voor de hand, dat deze herdruk door de bossche Jezuïeten zelf bezorgd zal zijn ten gebruike in hun College, dat in die jaren een bloeiende toekomst tegemoet ging.

Het verdient hierbij nog opmerking, dat in hetzelfde jaar 1619 ook bij Antonius Scheffer nog een ander boekje van de pers kwam, dat op zijn titelblad den naam van Petrus Canisius vermeldt. [3]) Dat is nl een verzameling van de epistels en evangelies der Zon- en Feestdagen, „argumentis Petri Canisii Neomagi, Soc. Jesu Theologi illustrata", dus met korte opmerkingen en toepassingen, waartoe epistel of evangelie aanleiding geeft.

Ook deze uitgave bewijst, dat toen de aandacht wel op het voortreffelijk werk van den Zalige gevestigd was.

---

[1]) O. Braunsberger S. J., *a. w.*, S. 124, nt. 4.

[2]) L. H. C. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, Dl. 2 (1872), blz. 278.

[3]) Ch. C. V. Verreyt, *Het geslacht Schoeffer, later Scheffer en Scheffers te 's-Hertogenbosch van 1541—1796*. 's-Gravenhage 1888, blz. 74. Een exemplaar bevindt zich in de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch.

De eerste Parochiekerk van Helmond en hare Translatie

door

A. M. FRENKEN, pr.

Niet lang na de stichting der abdij van Floreffe (1121) verkreeg deze het begevingsrecht over de moederkerk van Rixtel en de filiaal-kerk van Helmond. Reeds in 1178 waren beide kerken, alsmede de kerk van Lieshout, aan genoemde abdij onderhoorig; immers in dat jaar werd de abdij door paus Alexander III in haar patronaatsrecht over genoemde kerken bevestigd. [1])

Ongeveer eene eeuw later, in 1276, bestond er een geschil over het patronaat der kerken van Rixtel en Helmond tusschen den Abt van Floreffe en Jan I, hertog van Brabant, aan wien Helmond in dien tijd toebehoorde en die het patronaatsrecht den Abt betwistte en voor zich opvorderde. In genoemd jaar kwamen beide partijen overeen, het geschil aan een scheidsgerecht te onderwerpen. De acten, waarbij de Abt en de Hertog het scheidsgerecht aanvaardden, zijn beide gedateerd 1276 op Maandag na het feest der H. Jacobus en Christoforus (27 Juli). [2]) In 1279, 's Vrijdags na St. Lucia (15 Dec.)

[1]) Vgl. J. A. Coppens, *Nieuwe Beschr. v. h. Bisdom van 's-Hertogenbosch*, Dl. 3, afl. 1, blz. 359, '60; Th. J. Welvaarts, *Postels Biografisch Woordenboek*, blz. 233; Th. J. Welvaarts, *Bijzonderheden van Helmond en Rikstel*, blz. 6; Mr. C. C. Krom en Aug. Sassen, *Oorkonden betreffende Helmond* N⁰ IV, alwaar ook eene mededeeling wordt vermeld van Th. J. Welvaarts, volgens welke Floreffe in 1182 opnieuw door paus Lucius III in het patronaat over Helmonds kerk bevestigd werd.

[2]) Beide acten worden medegedeeld door V. Barbier in zijn *Histoire de l'Abbaye de Floreffe*, seconde edition N⁰ 321 en '22; de acte, waarbij de Abt het scheidsgerecht aanvaardt, vindt men ook in *Oorkonden betreffende Helmond* N⁰ VI.

beslisten de scheidsrechters, met name Gerardus van Nivelles, kanunnik van Floreffe, en Simon van Jodoigne (Geldonia), kanunnik van Leuven, dat het patronaatsrecht over de kerken van Rixtel en Helmond aan de abdij van Floreffe toebehoorde, waarop de Hertog reeds daags daarna van zijn vermeend recht op beide kerken afzag. [1])

Door Johannes, bisschop van Luik, werd de Abdij van Floreffe in 1290, Dinsdags na het Octaaf van Paschen (11 April), bevestigd in het bezit der tienden en in het patronaat der kerken van verschillende plaatsen, waaronder ook Rixtel en Helmond. [2])

Aan het bovenstaande kunnen wij, deels tot nadere bevestiging, nog toevoegen hetgeen het z.g. *Priorboek* der Abdij van Postel (1615) over Helmonds parochiekerk behelst:

Ecclesia personalis, juxta alios plebania, [3]) de Helmond a centenis annis juncta est Abbatiae Floreffiensi, ut patet ex bulla Alexandri III anno 1178, item ex bulla Lucii papae III etc.

Haec ecclesia confirmatur etiam Floreffiensibus a Joanne episcopo Leodiensi; videatur *Liber Documentorum*, fol. 44, 45. Inter alia haec confirmatio facta est anno 1290 feria III[a] post Octavam Paschae.

Hanc ecclesiam a centenis annis Canonici Regulares Floreffienses rexerunt, ut patet ex sequenti extractu *Libri Obitualis* Floreffiensis: „Anno 1339 XVI Kal. Febr. commemoratio fratris Godefridi dicti Copart, sacerdotis et canonici nostri ac investiti (pastoor) de Helmond". [4])

---

[1]) Men zie beide acten in Barbier a. w. N[0] 338 en '39 en in *Bijzonderheden van Helmond en Rikstel*, blz. 8—11.

[2]) Men zie den bevestigingsbrief in Barbier a. w. N[0] 398 en in *Oorkonden betreffende Helmond*, N[0] VII.

[3]) Onder *ecclesia personalis* werd verstaan eene kerk, wier pastoor persoonlijk resideerde, onder *plebania* eene kerk, wier pastoor (persona) niet resideerde en een plaatsvervangend pastoor aanstelde. De eerste, ons bekende pastoor van Helmond, Ransinus, wordt in 1274 als plebaan vermeld. De woorden *plebaan* en *plebanie* schijnen echter in de Middeleeuwen ook meermalen gebruikt te zijn, om uit te drukken, dat de pastoor wèl persoonlijk resideerde.

[4]) Derhalve het *Priorboek* van Postel in de 17e eeuw meldt ons, dat in die dagen de reguliere Kanunniken van Floreffe reeds eeuwenlang Helmonds kerk bediend hadden, en niet het *Doodenregister* van Floreffe in de 14e eeuw, zooals Welvaarts doet voorkomen. (*Bijzonderheden van Helmond en Rikstel*, blz. 6).

De parochiekerk van Helmond met annex kerkhof was gelegen in het gehucht *de Hage* op twee à drie worpen afstands van de stad. [1]) Kerk en kerkhof moeten gestaan hebben in de nabijheid van en Westwaarts achter het kasteel op het terrein, thans Sectie A, N⁰ 2641—'43, gelegen langs de Zuidzijde der Eikendreef achter de fabriek van den heer A. Carp, welk terrein „het Kloosterveld" geheeten wordt. [2])

Het kerkbezoek in de Hage was voor onze Helmondsche poorters en poorteressen op den langen duur toch wel wat lastig, vooral bij minder gunstig weder. Jan van Berlaer, heer van Helmond en Keerbergen, bestemde daarom bij testament van 12 Juli 1425 een groot kapitaal tot opbouw eener nieuwe kerk binnen de stad. [3]) Zijne beschikking luidt vertaald:

Bovendien heeft voormelde testateur gelegateerd tot opbouwing en stichting eener nieuwe kerk binnen de poorten en binnen de veste der stad van Helmond, toe te wijden aan de gelukzalige en glorierijke maagd Maria en op te richten ter plaatse, waar tot nu toe het hospitale van Helmond staat, de som van honderd gouden kronen, geldmunt des Franschen konings, éénmaal te betalen. Aldus en voor zoover als bedoelde kerk tot stand kan komen en genoemd hospitale eerst naar een ander geschikt terrein kan overgeplaatst worden.

Acht jaar na den dood des testateurs, in 1433, huwde diens dochter, Catharina van Berlaer, met Jan van Cortenbach, die daardoor heer van Helmond werd. Een op het kasteel van Helmond berustend handschrift, volgens wijlen den heer Aug. Sassen blijkbaar in het midden der 17e eeuw opgemaakt, zegt van hem onder meer het volgende:

Welcken voorschreven Heer Jan van Cortenbach, soene

[1]) Zie *Bossche Bijdragen*, Dl. III, blz. 135 in de noot.

[2]) Deze benaming is zeer zeker te danken aan het klooster, dat later op de plaats der kerk werd gebouwd. Toen het hooggelegen terrein omtrent het midden der vorige eeuw diep werd uitgelaagd, werden er steenen van fundamenten en doodsbeenderen gevonden. Ook enkele jaren geleden werden er bij het graven nog doodsbeenderen o. a. een geheel doodshoofd gevonden.

[3]) Het Latijnsche testament is te vinden in *Oorkonden betreffende Helmond*, N⁰ XCV.

Heer Gosewijns, naer dat hij getroudt hadde Vrauwe Catharina van Berlaer, heft bestaen afteleghen ende betaelen allen sijn schoenvaders schulden, legaeten aan basters kijnderen gemaekt ende anderen als oock daerenboven in voldoninghe van zijn vaders testament, heft laten temmeren int jaer ons Heeren MCCCCXXXXVIII de tegenwordighe *St. Lambrechtskercke* binnen Helmont staende, hebbende vergundt ende geschoncken de oude Parocghiekercke buiten de stadt staende *inden Hage* geheijten met ettelijck landt ende weijde daarom geleghen aan sekere Susteren van den orden der Regulieren onder het Kapittel van Vennelo staande." [1])

Het jaartal 1448, als zijnde het jaar der stichting van de nieuwe kerk, is onjuist; wellicht zijn in dat jaar de onderhandelingen over de stichting der nieuwe of wel over de translatie der oude parochiekerk begonnen.

In een artikel *Procedure tusschen de abdij van Floreffe en de Stad van Helmond in zake kerkopbouw*, dat wij plaatsten in *Bossche Bijdragen*, jaarg. III, is de translatie der oude parochiekerk van Helmond reeds herhaaldelijk ter sprake gekomen. Wij wezen aldaar (blz. 143—'45) op een viertal documenten, die J. L. F. Donkers, rector der Latijnsche School te Helmond 1844—'68, onder oogen moest hebben gehad, maar die wij alstoen nog niet hadden kunnen ontdekken.

Thans zijn ze ons bekend; ze zijn namelijk afgeschreven door pastoor P. Willemaers in een aanteekeningenboek, getiteld *Registrum Pastoratus Helmondani*, dat door genoemden Helmondschen pastoor in 1645 werd aangelegd en indertijd door rector Donkers uit het Helmondsch parochieel archief aan kanunnik Welvaarts is gezonden, die het niet terugzond, zoodat het thans nog berust in de Abdij van Postel.

Het eerste der vier documenten, wier authentieke copiën wij in bovengenoemd *Registrum* aantroffen, is een brief van den priester-kardinaal en pauselijken legaat Nicolaus, gedateerd te Leuven 14 Febr. 1452.

---

[1]) Aug. Sassen, *De Heeren van Helmond*, blz. 11 en 12.

Van wege den moeilijken weg naar de parochiekerk, vooral des winters en bij slecht weêr, geeft de legaat aan den officiaal van Luik verlof, om na onderzoek de oude kapel binnen Helmond om te bouwen tot parochiekerk met kerkhof, den rector (pastoor) der kerk met al zijne parochiëele rechten over te plaatsen naar de nieuwe kerk en de oude parochiekerk in eene kapel te veranderen, alles volgens het verzoek der poorters van Helmond, echter met dit voorbehoud, „dat de eerste (de oude) kerk met kerkhof voor den goddelijken eeredienst en in behoorlijken staat om de aldaar begravenen ten eeuwigen dage bewaard blijve." [1])

Het tweede document is een brief van den bisschop van Luik, Joannes van Heinsbergen, gedateerd 8 April 1454 (niet 8 Maart, gelijk Donkers aanteekende; zie *Bossche Bijdragen*, Dl. III, blz. 144).

Jan van Cortenbach en ingezetenen van Helmond hadden gevraagd, dat binnen de stad zekere kapel, die ééne dagelijksche H. Mis had, [2]) zou omgebouwd worden, dat de parochiëele rechten, alsook het recht om de rectoren der altaren (beneficiaten) voor te dragen, op den investitus (pastoor) zouden overgaan en dat de parochiekerk zou gesupprimeerd en in eene eenvoudige kapel (simplicem capellam) veranderd worden, in dezer voege:

„choro et ejus summo altari pro talismodi tantummodo capella remansuris, ita tamen quod in cemiterio illius, quod unà cum capella, quatenus redditus antiquae capellae seu fabricae illius non sufficiant, sumptibus parochiae laudabiliter perpetuis futuris temporibus conservari debet, parochianis, id ex devotione ad progenitores suos elegentibus, libera pateret ecclesiastica sepultura, juribus funeralibus investito pro onere officii ecclesiastici specialiter cessuris."

---

[1]) Wij hadden bij ons verblijf op Postels Abdij niet den tijd om de vier Latijnsche stukken alle in hun geheel over te schrijven; den zakelijken inhoud echter hebben wij inderhaast kunnen noteeren.

[2]) Geen wekelijksche, zooals Coppens l. c. blz. 360 zegt.

Verder was door de parochianen gevraagd:

„navim et turrim hujusmodi supprimendae ecclesiae post illius suppressionem, necnon dictam capellam (de kapel in de stad) cum suo altari deponere et frangere atque lapides et ligna, de quibus opus fuerit, ad convenientiorem structuram ipsius novae ecclesiae convertere et de quibus non indiguerint, in prophanos usus alienare; —

item et septem altaria consecrata, in dicta veteri ecclesia parochiali constituta, ad novam ecclesiam parochialem cum fonte baptismali et singulis campanis, sic quod campanula antiquae capellae, seu quae ei deserviebat, ad novam capellam adaptetur [1]), transferre."

Dan nog was gevraagd:

„ad dictam novam parochialem ecclesiam cemiterium accomodum adjungere ac in ea (ecclesia) altare quoddam ad honorem S. Catharinae Virg. fondare et formare, necnon eamdem novam ecclesiam cum suo cemeterio et octo altaribus, etiamsi in sigillis lesio contingat, consecrari facere, [2]) —

atque pro his expediendis de redditoribus Fabricae quatuor modios siliginis hereditarie et redimibilis redditus impignorare pretiumque ad premissa convertere."

Ten laatste was gevraagd:

„in quantum investitus loci, qui hactenus domum dotalem cum horto adjacente et accomodis edificiis habuit juxta dictam supprimendam ecclesiam, consenserit, ut domus hujusmodi cum suis pertinentiis estimetur ac in oppido alia domus accommoda per ipsos Exponentes sibi vel suis successoribus ematur et acquiratur, quemadmodum iidem Exponentes suis sumptibus id facere offerunt, domum dotalem hujusmodi cum suis pertinentiis alienare ac de pretio ad utilitatem structurae novae ecclesiae seu alterius domus, sic in oppido acquirendae, libere disponere."

---

[1]) Eene andere lezing heeft: „Sic quod campanula antiquae *ecclesiae* ... ad novam *ecclesiam* adaptetur." De bedoeling was waarschijnlijk om de klok der oude kapel in de stad over te brengen naar de nieuwe kapel t. w. de oude parochiekerk.

[2]) Ook hier wijkt eene tweede lezing eenigszins af, maar is van geen reëele beteekenis.

Welnu, op al deze vragen werd door den bisschop toestemmend beschikt. De kerk met hare toen reeds in wezen zijnde acht altaren en het kerkhof zou hij laten wijden door zijnen suffragaan. [1])

Op de derde plaats volgt een bisschoppelijk schrijven van 22 April 1455 aan den Heer van Helmond, waarin de bisschop toestaat, dat de nieuwe parochiekerk, die successievelijk bij gedeelten werd opgebouwd, door zijnen suffragaan, zoo dikwijls als noodig zou zijn, bij gedeelten zou gewijd worden, alsook dat het kerkhof zou ingezegend en dat de altaren opnieuw gewijd zouden worden.

Het schrijven luidt:

> Johannes Dei gracia episcopus leodiensis dilecto nobis in Christo Johanni de Cortenbach scutifero, domino temporali opidi de Helmont nostrae diocoesis, salutem.

Nuper siquidem, prout meminerimus, ad peticionem vestram, ex rationabilibus causis tunc expressis, antiquam parochialem ecclesiam opidi predicti supprimendam atque quandam capellam in vestro opido in novam parochialem ecclesiam sub modis et formis, in litteris nostris desuper confectis lacius comprehensis, duximus erigendam, facultate eciam vobis ac opidanis vestris a nobis attributa de facienda per nostrum suffraganem novam ecclesiam hujusmodi cum cymiterio oportuno suo tempore consecrari et benedici; et quemadmodum peticionem vestram concepimus, talismodi ecclesia nova prout, annuente Altissimo, successive construetur, ut iet in ea divina audire concupiscitis, — hinc est quod voto vestro in ea parte condescendentes, quatenus per dictum nostrum suffraganem, cui id comittimus, tociens quociens opus fuerit ipsam novam ecclesiam hujusmodi per partes oportunas et condecenter consecrari necnon cymiterium annectens benedici atque altaria, de quibus in prioribus nostris litteris supratactis, reconsecrari facere possitis, ordinaria auctoritate in Domino vobis et opidanis vestris concedimus et elargimur. Harum nostrarum testimonio litterarum sigillo nostro ad causas sigillatarum sub

[1]) Vgl. *Bijzonderheden van Helmond en Rikstel*, blz. 22.

ánno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto mensis aprilis die vigesima secunda.

Het laatste document is gedateerd 11 Febr. 1456 (niet 20 Febr., gelijk Donkers aanteekende; zie *Bossche Bijdragen* III blz. 144).

Theodoricus [episcopus Gybilocensis [1])] als vertegenwoordiger van Engelbertus, bisschop van Luik, heeft de kerk van Helmond alsdan opnieuw gewijd (reconsecravimus) ter eere van St. Lambertus, bisschop en martelaar, en van alle Heiligen en den dag van Kerkwijding bepaald op Zondag vóór St. Lambertus. Hij verleende aan allen, die gebiecht hebben en op Allerheiligen en gedurende de octaven beider feesten de kerk bezoeken of aan hen, die op eenige wijze de kerk begiftigen, een aflaat van 40 dagen.

In genoemd *Registrum* vonden wij verder nog aangeteekend, dat de kerk 2 Sept. 1455 gewijd werd; „ecclesia consecrata et erecta fuit 1455 die 2 Sept.", schrijft Willemaers. Vermoedelijk is het gedeelte der kerk, dat toen tot den kerkdienst gereed was, alsdan gewijd en is 11 Febr. 1456 de kerk opnieuw gewijd geworden, toen zij waarschijnlijk geheel afgebouwd was, met uitzondering althans van de sacristie, die volgens het *Registrum* van Willemaers eerst in 1471 gebouwd werd.

Wijl het hoogaltaar met het koor der oude kerk in *de Hage* bewaard bleef, om tot kapel te dienen, en zeven altaren werden overgebracht, zoo moeten in de oude kerk acht altaren geweest zijn. En wijl de tot kerk verbouwde kapel reeds één altaar had en het aangevraagde St. Catharina-altaar wel meteen met de nieuwe kerk gesticht zal zijn, zoo zal deze nieuwe kerk wel negen altaren bezeten hebben. In de bekende *Procedure tusschen de Abdij van Floreffe en de stad van Helmond* werd ten jare 1598 door de Regenten en kerkmeesters der stad eene *Schrifture van Memoriën* bij het

[1]) Coppens noemt hem bisschop van Gybilethe 1. p. 1. en Donkers bisschop van Gybilo.

Hof van Brabant ingediend. [1]) Naar hetgeen daarin onder N⁰ LV wordt medegedeeld, zouden niet zeven, maar zes altaren uit de oude naar de nieuwe kerk overgebracht zijn. Uit den brief des bisschops van 8 April 1454 is het ons nu duidelijk, dat Regenten en kerkmeesters zich vergisten. [2])

Het testament van Jan van Berlaer is in zooverre niet opgevolgd, dat — zooals uit het voorafgaande blijkt — niet het *hospitale*, maar de *kapel* in de stad tot parochiekerk verbouwd werd en dat deze niet werd toegewijd aan de gelukzalige en glorierijke Maagd Maria, maar aan St. Lambertus en alle Heiligen. [3])

De beschikking van genoemden testateur, volgens welke de nieuwe kerk eene Lieve-Vrouwe-kerk wezen zou, doet ons veronderstellen, dat ook de oude kerk eene Lieve-Vrouwe-kerk geweest zal zijn en wellicht was dit ook de reden, waarom het klooster, dat op de plaats der oude kerk verrijzen zou, een Lieve-Vrouwe-klooster werd.

Ook over de oprichting van dit klooster vonden wij eenige mededeelingen in het *Registrum Pastoratus Helmondani* van de hand van pastoor Petrus Willemaers, welke wij hier weergeven:

Nadat de kerk in *de Haag* gesupprimeerd en de nieuwe kerk in de stad opgericht was, verzocht Jan van Cortenbach aan Ludovicus van Bourbon, bisschop van Luik, dat deze de gesupprimeerde kerk zou willen afstaan aan de reguliere zusters van den regel van den H. Augustinus uit het klooster, genaamd „in de Weyde" (de Pascuis) nabij Venlo, opdat deze ten getale van 25 aldaar een klooster zouden oprichten.

Dit verzoek werd ingewilligd en de kapel in *de Haag* werd aan de zusters afgestaan; echter onder deze voorwaarden: dat de zusters niet méér landerijen mochten bezitten, dan noodig waren voor het houden van 6 à 7 hoornbeesten, dat zij jaarlijks aan den pastoor onder het octaaf van Pink-

[1]) Zie deze *Memorien* in *Bossche Bijdragen* III blz. 124—143.
[2]) Vgl. *Bossche Bijdragen* III blz. 144—145.
[3]) Dit laatste vond misschien zijn oorzaak hierin, dat de oude kapel in de stad wellicht toegewijd was aan S. Lambertus.

steren 1 Beierschen gulden moesten betalen en dat zij geen akkerland in tuin- of weiland mochten veranderen zonder voorafgaande toestemming van den pastoor, die anders daardoor schade zou lijden in zijne tienden. Dit alles — aldus Willemaers — staat uitvoerig in het Indult des bisschops, dat begint: „*Ludovicus de Bourbon*".... enz. dd. 14 Sept. 1462.

Eerst een achttal jaren na afbraak der kerk schijnen dus de Augustinessen de tot kapel verbouwde kerk in bezit genomen te hebben.

De geschiedenis der oude parochiekerk of liever des L. Vr.-kloosters in *de Haag* zullen wij elders vervolgen.

Afbrand en Opbouw der St. Lambertuskerk te Helmond

door

A. M. FRENKEN, pr.

De geschiedschrijvers verhalen, dat Helmond tijdens de oorlogsrampen der 16e eeuw tweemaal door brand geteisterd is geworden. Over het jaar, waarin de *eerste* brand zou hebben plaats gehad, stemmen zij echter geenszins overeen. Zoo zegt Jacob van Oudenhoven [1]): „Helmondt heeft anno 1539 oock eenen swaren brandt gehadt ende bleven in dien brandt doodt drie menschen." Ook Schutjes [2]) spreekt van „den vreeselijken brand van 1539". Het *Katholyk Meyerysch Memorieboek* blz. 360 stelt den eersten brand, waarbij de parochiekerk met bijna geheel de stad zou zijn afgebrand, in 1559 en zegt, dat de kerk in 1587 werd opgebouwd, terwijl eindelijk Coppens [3]) den eersten brand vermeldt als aangericht door den Graaf van Hohenlohe ten jare 1579 en zegt, dat de kerk en bijna de geheele stad alstoen verbrandden. [4]) Over het jaar, waarin de *tweede* brand zou hebben plaats

[1]) *Beschryvinge van de Meyerye van 's Hertogenbossche*, ed. 1670 blz. 16.
[2]) *Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch.* IV, blz. 113.
[3]) *Nieuwe Beschrijving van het Bisdom van 's Hertogenbosch,* III, 1ste afd., blz. 361.
[4]) Th. Ign. Welvaarts zegt in het Jaarboekje van Sassen, jg. 1890, blz. 269, dat de parochiekerk in 1579 door den Graaf van Holbach werd in brand gestoken.
In het *Registrum Pastoratus Helmundani,* schreef pastoor P. Willemaers ten jare 1645 of niet lang daarna deze aanteekening: „Conflagravit ecclesia Helm. una cum oppido, ignem injiciente comite de Hollack, reedificatur, 1587." Deze aanteekening is juist. Doch achter de woorden „una cum oppido" werd in margine door eene latere hand bijgeschreven „*Ao 1579*", hetgeen onjuist is. Hierdoor zijn Welvaarts en Coppens en waarschijnlijk ook v. Gils, de schrijver van het Katholyk Meyerysch Memorieboek (waar 1559 vermoedelijk eene schrijffout is voor 1579), misleid geworden. (De Graaf van Hohenlohe werd ook van Holbach, Hollack of Helack genoemd).

gehad, zijn al deze schrijvers het roerend eens, dat het was het jaar 1588.

Wat zeggen evenwel de nog aanwezige geschiedbronnen? Dat er *drie* stadsbranden plaats hadden, de eerste in 1515, de tweede in 1583 en de derde in 1587.

Voor het *driegetal* der branden hebben wij deze drie bewijsstukken:

1. Een rekest der ingezetenen, dat kort na den brand van 1587 werd opgesteld en aldus begint:

„Remonstrent en toute humilité les très pouvres et très miserables bourgeois de la desolée villette de Helmont, comme ayent perdu en deux fois par feu de meschef la plus part de leur maisons, petit à petit naguaires redressées, s'en trouvent pour le present du tout denuez par la rage et furie de l'ennemy."

De vijandelijke brand van 1587, waarvan dan in het vervolg van het rekest gesproken wordt, was dus *de derde* brand.

2. Een rekest, dat door de stadsregenten in 1598 werd opgesteld, zegt duidelijker, ja, zoo duidelijk mogelijk, dat Helmond driemaal door den vijand geplunderd en afgebrand was.

3. Dit laatste rekest wordt in substantie weergegeven in een Privilegiebrief der Infante Isabel Clara Eugenia, d.d. Brussel 14 Oct. 1598, waarbij Helmond voor geprivilegieerd gelijk een besloten stad wordt verklaard. In het narratieve gedeelte van dezen brief leest men, „que la ditte ville a esté par *trois* fois saccagé et bruslee de l'ennemy." [1])

De Brand der Stad in 1515.

In 1546 en volgende jaren voerde de Heer van Helmond een proces met de Stad over den houtwas op de straten.

[1]) Op 23 April 1606, toen Pompejo Justiniano te Helmond in garnizoen lag, brak een *vierde* brand in het stadje uit. Toch wordt in een conceptrekest, dat in of kort na 1636 werd opgesteld, gezegd, dat het stadje *driemaal* door brand geruïneerd was geweest „zoo deur den Grave van Hohenlo (in 1587) als van de soldaten binnen hetselve stedeken in garnisoen gelegen hebbende". Dit laatste doelt op den brand van 23 April 1606. Een der twee eerste stadsbranden was men blijkbaar reeds vergeten.

Een der processtukken, de z.g. Reproche des Heeren tegen de Stad, welke tusschen 1 Oct. 1548 en 1 Oct. 1549 vanwege den Heer ten Hove werd ingediend, schaft ons licht omtrent den eersten stadsbrand. In die Reproche zegt de Heer, dat de Stad wel rekeningen exhibeerde, dateerend van slechts korte jaren geleden, doch oude rekeningen achterwege hield. En dat de oude rekeningen voorheen bij den brand, die te Helmond geweest was, verbrand zouden zijn (gelijk de stad blijkbaar beweerde) heeft geen apparentie, wijl „aldaer in menich jaeren egheenen brandt en is geweest, emmers nyet sulcke, dat de voerschreven rekenningen daerinne zouden wesen verbernet."

In margine der Reproche staan eenige beknopte, veelal moeilijk-leesbare aanteekeningen, welke moesten dienen tot samenstelling van het verweerschrift der stad. Een dezer aanteekeningen luidt:

A° XV^{c}XV zijn die voorschreven oude rekeningen ende ander bescheet van der Stadt, den segel van deselve metten brand al tsamen geconsommeert, doen 't huys van Peter Meyssens scepen verbrande, aldaer dat de scepenencom stont, daer vele protocollen in waeren ende ysinder heeft men die doen bewaeren in den hoochen choer van der kercke, daeraff drie sleutels zijn, prout dats te voiren es gedecideert.

Die principael huyssen, omtrent der Mert staende, verbranden al tsamen. In hondert jaeren en es sulcen brandt daer niet gebrant. Verloer al dat tot binnen zijnen huyse was sonder yet te salveren. [1])

De Brand van Kerk en Stad in 1583.

Wat wij van tweeden brand weten, weten wij enkel uit de Stadsrekeningen der burgemeesters Willem van Meerevoort en Jan Henrick Martens bamis 1582 — bamis 1583 en uit die der burgemeesters Cleophas Nijs en Dirck Bruestens van den Eynde bamis 1583 — bamis 1584. [2])

[1]) Nl. de schepen Peter Meyssens.

[2]) Bij den brand van 1587 werden de stadsarchieven grootendeels een prooi der vlammen.

De brand werd gesticht door Staatsche troepen, die het stadje aanvielen, vermoedelijk slechts enkele dagen na 25 Juli, den dag, waarop — waarschijnlijk dezelfde — Staatsche troepen de kerk en het dorp van St. Oedenrode in brand hadden gestoken. [1])

Uit genoemde stadsrekeningen schrijven wij hier enkele posten af, waaruit zoowel de nadering des onheils als het onheil zelf blijken kan.

Juli 1583:

Item die jonge gesellen, die nae Eyndhoven gingen om 't gheschut, doer ordinantie van den ridder Sigonia, hen gesconcken een ton biers VII gl.

Item gegeven Jan Aelberts van eenen brieff te dragen ten Bossche aen onsen Heere van Helmont [2]) XXX st.

Item Ariaen Clumpers heefft geweest vernemen nae die vianden, hem gegeven voer zijn arbeyt X st.

Jan van Helmont gesonden den XXV July nae Gemert met eenen brieff aen den Commandeur, hem gegeven X st.

Item den XXIX July gesonden eenen boode ende dat doer bevel van den Hoghen Schoutent van den Bossche tot Doerne IIII st.

Item eodem die gesonden Aert die zeeldrayer mit enen brieff tot Mierlen (= Mierlo) aen Houtepen (=Haultepenne), gegeven III st.

Item gegeven den boode, die Halleman tot Helmont seynde, als die vianden tot Sint Oedenroede branden IIII st.

Item gesonden Gielen Bacx mit eenen brieff nae Weert. hem gegeven XXXV st,

Item die jonge gesellen gesconcken, als zij het geschut van den Bosch tegen togen, bier tot Joachims op ten Leu (eene herberg) voor VI gl.

Item betaelt Hanrick Kegels (die over de jonggezellen of schutten bevel voerde) van dat hij voer die stadt verleet (= verlet) heefft III gl. VIII st.

Augustus 1583:

Item den XXIII Augustii gesonden Dirick Lenarts nae den Bossche aen onsen Edelen Heere den brant aengaende, hem gegeven III gl.

[1]) *Bossche Bijdragen* II blz. 330.

[2]) Adolf van Cortenbach, gouverneur van 's Bosch.

Item betaelt voer VII perden, die het geschut ten Bossche vuerden, elck pert II gl., mede noch van hamen, haemstrengen ende haemscitten, die gebroecken ende genomen waren, tsamen gecalculeert op ende andere onraet XXIII gl. [1])

Januari 1584:
Item noch hebben wij gecocht XIII pont teens om gewicht daer aff te gieten voor die stadt, midts dat het stadtgewicht verbrant was, 't pont twee st. facit XXVI st.

Maart 1584:
Item als die kerck ontsteecken was geweest van brant, soe hebben wij waeckers gestelt op die kerck, den yersten nacht verteert II$^{1}/_{2}$ gl. V st.

De Stadsrekening 1582—'83 bevat verder eene lijst van 45 burgers, wier huizen waren afgebrand en die daarom van de twee laatste beeden slechts ééne hoefden te betalen en vermeldt bovendien nog 1 burger, die kwijtschelding van beeden kreeg „midts hy out ende verbrant is." Ook de stadsrekening 1583—'84 bevat een dergelijke lijst, en wel van 36 burgers, waarvan er echter twee ook op de lijst van vorig jaar genoemd worden, zoodat wij moeten aannemen, dat ongeveer 80 huizen een prooi der vlammen waren. [2])
Ten slotte wijst nog op den brand, wat terstond achter de lijst van verbrande huizen in laatstgenoemde rekening volgt:

Item alsoe wij hebben gecocht hondert ende XXIX leeren emmers voor die stadt, zijn verbrant die emmers toebehoerende die stadt, belopen die voorscreven emmers XVIII gl.

Daar in de Procedure, welke na den brand van 1587 ontstond tusschen de stad van Helmond en de Abdij van

[1]) Misschien in verband met den vijandelijken aanval lezen wij onder de maand September: „Item daer is een Commissaris comen opten Leu, om informatie te nemen van den dootslach van Jan Baptista; opten Leu verteert ende wij betaelt in presentie van den Schout IIII gl." Jan Baptista was een der circa 25 soldaten, die toentertijd op het kasteel lagen en door de stad onderhouden werden; hij was niet het slachtoffer, maar de dader van den doodslag, want ook het volgende bamisjaar lag hij nog op het kasteel.

[2]) In het reeds vermelde rekest spreken de inwoners van „la plus part de leur maisons", die zij bij den brand verloren, maar nu onlangs allengskens hersteld hadden (petit à petit naguaires redressées). Doch in dergelijke rekesten was men gewoon, den toestand wat overdreven voor te stellen.

Floreffe over den opbouw der kerk [1]), met geen enkel woord gerept wordt over den brand der kerk in 1583 en de Abdij ook niets schijnt bijgedragen te hebben tot het herstel der kerk in 1583 [2]), gelooven wij dat deze eerste kerkbrand niet zoo heel erg geweest zal zijn. Daartegenover echter moeten wij wijzen op het contract, dat 24 Oct. 1586 tusschen de regeerders en priesters der stad gesloten werd en waarbij een gedeelte der proffijten van de Missen, welke niet gedaan werden, zou geappliceerd worden „totter reparatiën van der kercke." [3])

De brand van Kerk en Stad op 4 Juli 1587.

Veelzijdiger worden wij ingelicht over den derden brand. Doch zien wij eerst, wat de geschiedschrijvers er ons over mededeelen.

Jacob van Oudenhoven [4]) zegt: „Anno 1588 nam de stadt van Helmont met gewelt in de Grave van Hohenlo en raeckte daer mede dese stadt in brandt ende branden geheel af, soo datter niet meer over en bleef als een huys ende het slot van den Heer van Helmondt." Volgens Schutjes [5]), die van der Aa's Aardrijkskundig Woordenboek citeert, bleef één huis, de kerk en het kasteel gespaard, maar werden kerk en altaren onteerd. Volgens den schrijver van het Katholyk Meyerysch Memorieboek (blz. 360) werd een deel der Abdij van Binderen en nagenoeg de geheele stad afgebrand, doch bleef de kerk behouden. Coppens [6]) echter verzekert ons, dat de kerk alstoen andermaal door brand geteisterd en door baldadigheden onteerd werd. Terwijl al deze schrijvers den brand in 1588 stellen, stelt Welvaarts [7]) den inval van Hohenlohe in Juli

---

[1]) *Bossche Bijdragen* III, blz. 84—155.
[2]) *Bossche Bijdragen* III, blz. 123—'24. (N° XXIX)
[3]) *Bossche Bijdragen* II, blz. 109.
[4]) *Beschrijvinge van de Meyerije van 's Hertogenbosch* (1670) blz. 16.
[5]) *Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch* IV, blz. 113, '18.
[6]) *Nieuwe Beschrijving van het Bisdom van 's Hertogenbosch* III, 1e Afd. blz. 361.
[7]) Jaarboekje van Aug. Sassen, jg. 1890, blz. 281.

1586 en zegt, dat de kerk door diens legerbende alstoen werd onteerd en uitgebrand.

Wat zeggen nu de bronnen? Uit eene acte dd. 29 April 1660, welke reeds jaren geleden door Aug. Sassen werd medegedeeld [1]), en uit verschillende stukken, welke wij zelf hebben gepubliceerd in *Bossche Bijdragen* blz. 84—155, blijkt duidelijk, dat op 4 Juli 1587 Helmond door Hohenlohe werd ingenomen, dat stad en kerk door de soldaten van Hohenlohe werden n brand gestoken, dat de geheele stad, slechts weinige huizen uitgezonderd, een prooi der vlammen werd en dat de goederen der burgers meestendeels verbrandden of geroofd werden.

Ook op de abdij van Binderen, die bijna een kwartier van de stad verwijderd lag, woedde de brand. In eene lijst van beeden-fouten, welke staat in de stadsrekening der burgemeesters Loy Meyssen en Jan Willems, Bamis 1586—Bamis 1587, lezen wij:

„Item alsoe wij hebben geweest tot Jan van Vijffeycken [2]) ende getelt zijne scapen, hebben der bevonden in die coey LXXV scapen; ende alsoe Bijnderen mede was affgebrant, soe hadde Bynderen in die coeye staen XL scapen ende in onsen ontfanck sijn gereckent LXXV scapen. Aldus die XL scapen stellen wij voer fouten II gl." [3])

Hoewel kerk en toren met een groot gedeelte der kerkornamenten een prooi der vlammen werden, was toch het muurwerk, zoo van kerk als toren, gedeeltelijk staande gebleven. Zelfs een gedeelte van het dak boven het schip der kerk schijnt niet geheel verwoest te zijn, want daags voor Paschen 1588 werden door Jacob Driessen daar leien afgenomen. De altaren schijnen niet verbrand te zijn. Niet lang na den brand vinden wij enkele altaren vermeld en uit eene lijst

[1]) *Tijdschrift voor N. Brab. Gesch., Taal- en Letterkunde*, jg. I, blz. 133—'35.

[2]) Hij woonde vermoedelijk op een der hoeven bij de Abdij en aan de Abdij toebehoorende.

[3]) In de *Stadsrekeningen*, de *Bijlagen der Stadsrekeningen*, de *Armen* en *de Kerkrekeningen* vindt men nog verschillende bijzonderheden, die op den brand van 4 Juli 1587 betrekking hebben.

van 1593 blijkt, dat alstoen 13 altaren in de kerk aanwezig waren [1]) en geen uitgaven in de kerkrekeningen van 1587—'93 schijnen op de stichting of den aankoop van geheel nieuwe altaren te wijzen. Enkele altaren leden evenwel brandschade, zooals verderop nog blijken zal.

Ook het oxaal leed brandschade, gelijk wij uit het later nog te vermelden reparatiewerk moeten besluiten; het orgel op het oxaal verbrandde niet, want — in 1597 waarschijnlijk — werd aan Henrick Kegels voor tien jaren orgelspel, zoo vóór als na den brand, 35 st. door de kerk betaald (voor elk jaar $3^1/_2$ st.) [2])

Ook de predikstoel, de biechtstoelen, het Sacramentshuisje en de tafel, waar de wijn geschonken werd aan degenen, die „ter Eerweerdigen Heyligen Sacramente" gingen, [3]) verbrandden vermoedelijk niet, wijl van repareeren of aanschaffen daarvan niets in de kerkrekeningen te bespeuren valt; predikstoel en sacramentshuisje werden misschien door den brand beschadigd, wijl daaraan in de jaren na den brand kleine werkzaamheden verricht werden. [4])

Daar een groot gedeelte der kerkornamenten als H. Vaten en Misgewaden een prooi der vlammen werden, veronderstellen wij, dat de brand *van binnen* vooral in de gerruwkamers en in het koor (priesterkoor) gewoed heeft.

---

[1]) Schutjes IV, blz. 765—'68. Het altare SS. Trinitatis heet er „fundatum sed nondum erectum."

[2]) Deze post werd doorgehaald. Van de stad ontving Henrick Kegels jaarlijks 13 gld. voor zijn orgelspel.

[3]) Het schenken van een mondvol wijn aan de geloovigen onmiddellijk nadat dezen de H. Communie ontvangen hadden, noemde men *mondigen*. Ter bekostiging van den wijn deponeerden de Communicanten dan een geldelijk offertje op de tafel. Zoo ontvingen de kerkmeesters in 1597 op Palmzondag, Wittendonderdag, Paaschavond en Paaschdag van den offer „op die taffel, daer men den wijn schonck den burgers" 14 gl. 1 st. 1 penning. Aan de Communicanten werd wijn geschonken op Allerheiligen, Kerstmis, Palmzondag, Witte Donderdag, Paschen en Pinksteren en in 1625 en daarna ook op Onze Lieve Vrouw-Hemelvaart (15 Aug.). Bijna altijd werd door de kerkmeesters meer van den offer ontvangen, dan zij voor den wijn hadden uitgegeven. Ook werd gecommuniceerd en wijn geschonken, zoo dikwijls als het aflaat was; dit was echter zeer zelden; wij noteerden een aflaat op den 1sten Zondag in de Vasten van 1590, een in Maart 1595 en een in het jaar 1597, 1603 en 1606.

[4]) Er werden twee nieuwe biechtstoelen gekocht, doch eerst in 1619.

De wederopbouw van kerk en stad was natuurlijk het eerste, waarop regeerders en ingezetenen bedacht waren.

Gelijk wij reeds opmerkten, werd na den brand een rekest opgesteld, waarin zij aan het Hof te Brussel hunne ellende te kennen gaven en dies kwijtschelding vroegen van achterstallige beeden en eene 12- of 14-jarige exemptie van alle ordinaire en extraordinaire lasten, „afin qu'ils se puissent contenir ensemble et peu à peu hercher moyens de faire reparer l'église, qui n'a aulcun revenu, pour y continuer le service divin et quant et quant redifier leur maisons." [1])

Over den opbouw der huizen worden wij begrijpelijkerwijs slechts zeer spaarzaam door de bronnen voorgelicht. Uit het weinige, wat wij daaromtrent gevonden hebben, zien wij, dat de arme bewoners zich noodhutten bouwden, welke hun althans zeker voor een groot gedeelte vele jaren tot verblijf dienden. Om bij den opbouw der huizen behulpzaam te zijn, werd een pannenbakker uit Venlo ontboden. In de reeds meer aangehaalde stadsrekening, Bamis 1587—Bamis 1588, lezen wij immers:

Item als Helmont was affgebrant, soe hebben wij mit consente van de with (de wethouders, nl. schout en schepenen) ontboden enen pannenbecker van Vendelen, om pannen te backen ende heeft die pannen gebacken op Croey; mer alsoe die pannen niet veel en dochten (niet veel deugden), heeft den meester hem wederom vertrocken van Helmont ende heeft alsoe verteert ende hem gelt gegeven voer syne aerbeyt . . . . ; gesommeert belopen die oncosten soe een, soe anders als blijckt bij twee quitanciën hier present die somme van XLIII gl. III st. 1 oirt.

Bovenstaande post werd doorgehaald, niet zoo de navolgende:

Item alnoch gegeeven aenden pannenbecker, bij de Stadt gecregen, zoe van zijn loon, brant, verleeden arbeyt als ander-

[1]) Elders in het rekest heet het — wel wederom met een tikje overdrijving —, dat de vijanden op 4 Juli bij hun vertrek „ont bruslé l'église et mis toutes les maisons en cendre."

sins tot opbauwinge vanden hutten, gelijck blijckt bijder quitancie hyer meede gaende, geteekent in dorso CC, tsaemen XXXVI gl. IIII st.

In een tweede rekest, dat ruim vier maanden na het reeds besproken rekest naar Brussel gezonden werd, zeggen „les infortunez et très miserables bourgeois de la desolée vilette de Helmont", dat ze nog verblijven in de kelders of eenige kleine barakken (aux caves ou quelques petites baracques.)

Ja, zelfs in 1599 wordt nog verklaard, dat de huizen der burgers „noch veel liggen onbetimmert ende tot hutthen". [1])

Rijkelijker vloeien de bronnen in zake den opbouw der kerk.

Opbouw en Ornamenteering der Kerk.

Op 23 Juli 1587 waren reeds enkele regenten naar Den Bosch gereisd, om aldaar o. a. een rekest te presenteeren „ende dat van wegen onser kercken" aan den Bisschop. Ook had men zich al spoedig tot de Abdij van Floreffe gewend, die immers met het patronaat over de kerk ook het tiendrecht te Helmond bezat en deswege tot het onderhouden der kerk verplicht was; wat tot gevolg had de zware procedure, welke wij in de *Bossche Bijdragen*, Dl. III, blz. 84 vv. uitvoerig behandeld hebben.

Waar wij nu den opbouw der kerk zoo goed mogelijk met pen en papier gaan nabouwen, om zoodoende in den geest van het nageslacht nog eenigermate te herstellen het schoone gebouw, dat in het midden der vorige eeuw door gemis van piëteit en kunstzin jammer genoeg werd tegen den grond geworpen, daar zullen wij dat hoofdzakelijk doen aan de hand der kerkrekeningen, welke 1 Nov. 1587 beginnen [2]), t. w. van Willem van Merevoort, Henrick Gijsen en Aert v. Vijffeicken 1 Nov. 1587 — 31 Dec. '88; van Willem van Merevoort, Henrick Gyssen en Peter van den Wasberch 11 Febr. '89 —

[1]) *Bossche Bijdragen*, Dl. III, blz. 151.

[2]) De voorafgaande kerkrekeningen zijn waarschijnlijk 4 Juli 1587 alle verbrand.

15 Juli '91, 16 Juli '91 — 21 Maart '96 en 22 Maart '96 — circa einde '97; van Henrick Gijssen, Peter van den Wasberch en Jan van Luytelaer circa einde 1597 — 13 Jan. 1606; van Aert Ariaen Poirters en Anthonis Willems 14 Jan. 1606 — 20 Jan. '08, 21 Jan. '08 — 17 Jan. '10, 18 Jan. '10 — 13 Dec. '11, 14 Dec. '11 — circa einde '13, circa einde '13 — circa einde '15, circa einde '15 — 4 Juli '17, 5 Juli '17 — Juni '19; van Aert Ariaen Poirters en Silvester van Hemselroy Mei 1621 — Paschen 1622 [1]); van Silvester van Hemselroy en Bertram van Hetsroij Paschen 1622 — 1 Jan. 1625, van Silvester van Hemselroy en Hendrick Herincx 1 Jan. 1625 — Bamis 1631, van Frans Costers en Hendrik Herincx Bamis 1631 — Bamis 1632, van Frans Costers en Adam Martens Bamis 1632 — Bamis '35, van Frans Costers en Peter Thomas van den Berg Bamis 1635 — circa '40 [2]), van circa '40 — circa '43 en eindelijk die van Peter Thomas van den Berg en Jan Willems Coolen circa 1643 — circa '46. De kerkrekeningen van Jan Willems Coolen en Nicolaas van Berckel over de jaren 1647, '48 en '49 zijn niet meer aanwezig. Ook zullen wij van de Bijlagen der genoemde kerkrekeningen, voor zoover deze aanwezig zijn, herhaaldelijk gebruik moeten maken.

Zeker op Allerheiligendag van 1587 en waarschijnlijk reeds vroeger werd in de afgebrande kerk wederom dienst gedaan, al zal dit geheel of gedeeltelijk onder den blooten hemel geschied zijn. Immers op genoemd Hoogtijd werd in de kerkschaal (houten bordjes) en van den offer door de kerkmeesters 8 gl. 15 st. ontvangen. [3])

Al waren de bewoners arm en door den brand nog méér verarmd, toch bleven de giften voor den opbouw der kerk niet uit. Slechts eenige dergene, welke in de twee eerste der bovengenoemde kerkrekeningen genoteerd staan, zullen wij vermelden.

---

[1]) De kerkrekening van Juni '19 — Mei '21 is niet meer aanwezig.

[2]) Van Bamis 1635 bediende Frans Costers geruimen tijd alléén het kerkmeesterambt.

[3]) De Statuten van den eersten Bosschen Synodus (1571) schreven in

Kerkrekening 1 Nov. 1587 — 31 Dec. '88:

Van Mr. Jan Raessen van het koorke van Onze Lieve Vrouw van Zeven Weëen 3 gl. 3 st.; [1]) van de dochters van Margriet Becx 25 gl.; van Peter van den Wasberch 50 gl., die hij „die kercken gemaeckt hadde nae zijn doot."

Van den priester Goossen Peters bij testamentaire beschikking 25 gl.; van heer Aert van Dyck, priester 9 gl. 5 st.; de omgang der kerkmeesters met den kapelaan op St. Paulusdag 1588 bracht op 40½ gl.; toen de kerkmeesters omgingen „om stoff totten clocken" werd in geld ontvangen 15 gl. 6 st.; van Mr. Franchois Breycl bij testamentaire beschikking 6 gl.; item van Lyn Reynders 16 gl.; bij gelegenheid van de consecratie der klokken 70 gl.; van den bieraccijns tot reparatie van den toren en het gieten der klokken 942 gl. 12½ st. [2]) De geheele ontvangst bedroeg 1711 gl. 17 st. 1 oort.

11 Febr. 1589 — 15 Juli 1591:

Ontvangen van den Heer van Helmond uit handen van den schout 10 gl., daarna nog 25 gl. en 10 gl., van „O. L. Vrouwen-bruythoet", toen de dochter van Geef Heyligen trouwde 5 st.; uit de nalatenschap van mr. Willem van Craenenbroeck 20 gl.; van de H. Geest-meesters derde-half (= 2½) mud rog (14 gl. 12½ st.) van den Dienst, die va-

---

Tit. 23, Cap. II voor, dat de kerkmeesters volgens oude en lofwaardige gewoonte op Zondagen en de hoogere Feestdagen in de kerken moesten omgaan, om de aalmoezen des volks tot het onderhoud der kerk op te halen. Te Helmond waren de kerkmeesters gewoon met de schaal in de kerk om te gaan op Paschen, Pinksteren, O. L. Vr. Hemelvaart, Allerheiligen, Kerstmis en op Aflaatdagen, doch sinds circa 1610 iederen Zon- en Feestdag. — Ook stonden in de kerk twee of meer offerstokken; op de feesten van O. L. Vrouw van Zeven Weeën, St. Anthonis (Abt.) en St. Sebastiaan stond een schaalken vóór de beelden dier Heiligen, waarop men offerde; eveneens stond een schaalken op Goeden Vrijdag vóór het H. Kruis, dat alsdan en op Paasch-Zaterdag (ter vereering) in de kerk lag.

[1]) Jan Raessen was vermoedelijk een der dekenen van de Schut van O. L. Vrouw van Zeven Weeën, aliàs de Kolveniersschut, en schonk een gedeelte der opbrengst van het openstaande benificie aan het altaar van O. L. Vrouw van Zeven Weeën waarschijnlijk aan de kerk. Over hetgeen tot restauratie der kerk besteed werd uit de opbrengsten der openstaande beneficiën, zie men *Bossche Bijdragen*, Dl. III, 121, '22, '33 en '34.

[2]) De opbrengst der verpachting van den bieraccijns werd dat jaar door de stad blijkbaar afgestaan aan de kerk.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL
VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN"
BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. IV. AFLEV. 2. SEPT. 1921.

Kon. Parapluiefabriek
E. MEULENBERG & Zn.
HINTHAMERSTRAAT 25 **'s BOSCH.**

SPECIAAL ADRES
voor
Parapluies en Wandelstokken
ELECTRISCHE REPARATIE-INRICHTING.

Minzaam aanbevelend
Filiaalhouder
L. J. REIJERS.

GEBR. WEHMEIJER
'S-HERTOGENBOSCH

LITURGISCHE
PARAMENTIEK

KAZUIFELS, VAANDELS

MAISON DE BLANC

Firma H. Lubbers- v. Rooij
Schapenmarkt 22 Telefoon Interc. 362
's-HERTOGENBOSCH

Specialiteit in LINNEN en DAMAST —
TAFEL- en SERVETGOEDEREN
LINNEN en HALFLINNEN — TOILET- en KEUKENDOEKEN

DIJCKHOFF & Z^N.
OUDEGRACHT AAN DE VIEBRUG - UTRECHT

SPECIALE AFDEELING
PRIESTERKLEEDING
PRIMA STOFFEN - SOLIEDE AFWERKING

DE COUPEUR KAN AAN HUIS ONTBODEN WORDEN.

ERVEN & C°. OIRSCHOT

-:- STOELENFABRIEK -:-

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor **PATRONATEN** en andere **VEREENIGINGSGEBOUWEN**

—.— **Vraagt CATALOGUS.** —.—

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Vacant

H. FUNNEKOTTER

ROTTERDAM

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem"

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

N.V. Machinefabriek v.h. F. Gemen,

's-HERTOGENBOSCH ∵ ∵ ∵ TELEF. 240

DIRECTEUR: A. J. VAN DER KIND.

Fabriek en reparatiewerkplaatsen van **Stoom-, IJs-** en **Zuivelmachines, Motoren** en **Automobielen, Pompen** en andere **Industriëele Werktuigen, Hijschwerktuigen,** enz.

Leveren complete FABRIEKSINSTALLATIËN op alle gebied.

Stempels in rubber en metaal — Specialiteit in **Parochie-Stempels**

Verder alle soorten **Lak, Inkt** en **Droogstempels**

INSIGNES — MEDAILLES

Zuid-Nederl. Metaalgraveerinrichting en Stempelfabriek

Fa W. C. & J. van LITSENBURG, Achter het Stadhuis 16, 's BOSCH

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN

Fabriek van Bedden en Matrassen

Magazijnen van Meubels, Dekens enz.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN

Jacques van Mackelenbergh-Souren

Electrisch Licht- en Kracht-installatiën

Schellen — Telefonen — Bliksemafleiders

Ornamenten — Gloeilampen

- Zaklampen — Batterijen -

GEVESTIGD 1883

Hinthamerstraat 146 — 's-HERTOGENBOSCH — Telefoon 480

F. VAN GARDINGE & COMP.
SIGARENFABRIKANTEN. EINDHOVEN
IN
ALLE
KRINGEN
ROOKT MEN
BRAZILIAANTJES
LA CELESTA
SEMPER MELIOR
PAULUS POTTER
WILLIAM PITT
HORS-CONCOURS
F. VAN GARDINGE & COMP.
BRAZILIAANTJES
PAULUS POTTER
LA CELESTA
WILLIAM PITT
SEMPER MELIOR
HORS CONCOURS

THEODOR SPIERINGS

Commissionnair in Effecten

's BOSCH ▫ ▫ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters en bevordert het plaatsen dier leeningen. :-:

A. C. VAN DER MEULEN & ZONEN

Pensmarkt 22-24 — Telef. 571 — 's-Hertogenbosch

COMPLETE WONINGINRICHTINGEN — BEDDEN — MATRASSEN — DEKENS — TAPIJTEN — LINOLEUMS ENZ.

Speciaal adres voor het **inrichten van heerenkamers, kantoren** enz.

Voor kloosters en gestichten steeds extra voordeelige conditiën.

Offerten worden zonder eenige verplichting verstrekt.

Louis A. v. Miert

's-Hertogenbosch

:-: IJZERWAREN voor :-:

HUISHOUDELIJK GEBRUIK

Beste adres voor Kloosters.

Vacant

N.V. Electrotechnische Fabriek v. h. Fa W. v. Boxtel & Zonen

's BOSCH Vuchterstraat **TILBURG** Hoofdkantoor **VENLO** Roermondschestraat

Teleph. Interc. N0 675 Teleph. Interc. N0 427 (Techn. afd.) Teleph. Interc. N0 607

„ „ N0 833 (Boekhouding)

Telegramadres: **EDISON**

Electrische Licht- en Krachtinstallatiën

Specialiteit in het verlichten van

KERKEN EN KLOOSTERS

ERKENDE INSTALLATEURS

W. F. SWART

KLEEDERMAKER

Vuchterstraat 39 — 's-Hertogenbosch — Telefoon 117

Demisaisons voor HH. Geestelijken

Elegante Coupe *Zeer matige prijzen*

Vakkundige bediening

H. LAMBERTS

Ateliers van Kerkelijke Kunst

NOORDSTRAAT 103 TILBURG

Ruime keuze van

H. HARTBEELDEN tegen alle weergesteldheid bestand, alsook TUINBEELDEN.

M. v. Bokhoven & Jonkers.

'S-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWERS

ATELIER VOOR

DECORATIEVE SCHILDERKUNST

J. W. van LEEUWEN

(K. FERCKEN)

Hoogewoerd 89, LEIDEN

OUDE BOEKHANDEL & UITGEVER

zendt op aanvrage geregeld gratis catalogen (theologie, enz.) toe en koopt oude boeken.

Ferdinand H. J. van den Gerenbeemt

:=: Fabrikant van :=:

Kerkkaarsen, Witte Was, Wierook,

:=: Godslamp-olie, enz. :=:

Hofleveranciers van Z.H. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch, Hinthamereinde 53

Fa Goosen & Swagerman

VUGHTERSTRAAT 17
'S-HERTOGENBOSCH

WILHELMINAPLEIN 18
EINDHOVEN

PIANO'S — VLEUGELS — ORGELS

DE KASTNER „AUTOPIANO"

STEMMEN — REPAREEREN — VERHUREN

UITGEBREIDE MUZIEKHANDEL

SPECIALE AFDEELING KERKMUZIEK

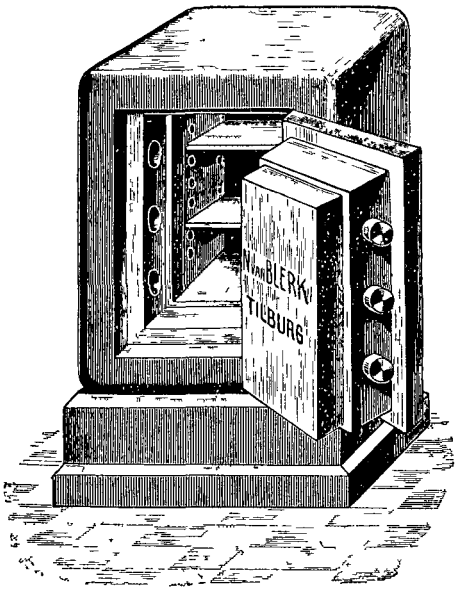

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg".

Zonder eenige verplichting persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek

Tilburg, Tel. Int. 374

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

OUDE DIEZE 4—6 'S-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWWERKEN

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

IN VERSCHILLENDE STIJLEN

POLYCHROMIE KRUISWEGEN

OOK IN GIPS

Firma J. H. de Leeuw

St. Jorisstraat 4=6

's=HERTOGENBOSCH

Stoomkoffiebranderij

Telefoon 497.

Wil. Schmit-Schendeler

ATELIERS VOOR GLASSCHILDERKUNST

GLAS IN LOOD

GLAS IN KOPER

KORTE PUTSTRAAT 13 :-: 'S BOSCH

Eenige werkplaats te Tilburg

Heuvelstraat 105

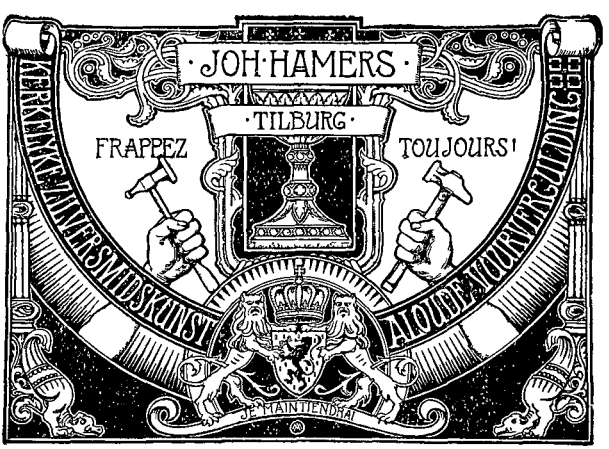

Heuvelstraat 105

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

1e Klas werk aan voordeelige prijzen

Uitgave der Drukkerij van het :-: :-: :-:
:-: :-: :-: R. K. Jongensweeshuis, TILBURG

ZOO JUIST VERSCHENEN:

VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS
of VOLLEDIGE KATECHESEN 1e DEEL,

door V. J. F. BOELAARS, R. K. Priester,

ruim 500 bladzijden, 1e deel ingenaaid f. 3.00; in linnen stempelband f. 4.—, 2e — 5e deel ingenaaid f. 2.50; in linnen stempelband f. 3.50.

Afzonderlijke deelen worden niet geleverd.

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark"

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in Eikenhout Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

CREDIETVEREENIGING
„DE HANZEBANK"

GEPL. EN VOLGEST. KAP. f 4.400.000.—

CENTRALE BANK
'S-HERTOGENBOSCH

SCHAPENMARKT 6

96 PLAATSELIJKE KANTOREN

Effecten, Coupons, Vreemd Geld,
Rekening-Courant,
Spaarbank, Deposito, Wissels,
Safe-Deposit.

Belast zich met:

Openen van REKENING-COURANT en het geven van VOORSCHOTTEN tegen onderpand van fondsen, hypotheek en persoonlijke zekerheid.
Nemen van gelden in DEPOSITO.
Incasseeren van WISSELS en PROMESSEN op binnen- en buitenland.
Koopen en verkoopen van VREEMD GELD.
Uitvoeren van effectenorders op binnen- en buitenlandsche beurzen, alsmede het behandelen van inschrijvingen Grootboek en Grootboekrente.
Incasseeren van COUPONS en LOSBARE OBLIGATIES.
Administreeren van EFFECTEN en het nazien van UITLOTINGEN.
Geeft verder door hare SPAARBANK aan een ieder gelegenheid tot sparen. Rente 4%.

Vacant

GEBRUIKT STEEDS
DE KOEK
der oudste Firma LAMBERMONT

Koekfabriek „DE BOSSCHE KOEK"

Opgericht in het jaar 1796

Hij is reeds meer dan HONDERD TWINTIG JAAR wijd en zijd vermaard om zijne KWALITEIT

Vischstraat 16
Telefoon 106

Kantoor en Fabriek
EMMAPLEIN 15—23
Telefoon 599

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER" van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

VAN HOUTEN's CACAO

DE BESTE

BRUIN ETIKET **GOUD ETIKET**

EN GOEDKOOPSTE IN 'T GEBRUIK.

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg

VERSCHENEN:

Het Nieuwe MISSALE ROM.

van PUSTET, DESSAIN en ROME,
in verschillende banden en prijzen.
Prijscourant op aanvrage.

Nieuwe ROUWMISSAALTJES
in linnen **f 4.75** — In leer **f 10.**

Diploma's voor H. Familie en Congregatie van O. L. Vr. à **37½** en **20 ct.**

Koperen Medailles (H. Familie)
20 ct. — Per 100 **f 17.50** (Alumin. **f 15.—**)

Aluminium Medailles voor Congregaties van Onbevl. Ontvang. en H. Aloys. (of H. Jozef, H. Anna enz.) **17½ ct.** — **f 15.—** per 100.

Verschenen bij G. MOSMANS Zoon,

Uitgever van den Apostolischen Stoel, 's-Hertogenbosch:

OFFICIA ASSISTENTIUM

IN MISSA SOLEMNI PONTIFICALI

NECNON

IN MISSA DE REQUIE PONTIFICATA

CELEBRATIS IN THRONO

:-: ORDINATIM PROPOSITA :-:

cura PH. M. VAN DEN HEUVEL

olim in Sem. Buscoducensi S. Liturgiae prof.

Edito altera aucta

116 bladz. — **Prijs f 2.—**

Handboek der Kerkgeschiedenis

door P. GOORTS,

Conrector der Bisschoppelijke Kweekschool.

Prijs f 4.75.

F. WILMSEN

Vughterstraat 118-120, 's Hertogenbosch.

TELEFOON 757.

PLATEN ETSEN

FABRIEK VAN SPIEGELS EN SCHILDERIJEN

OVALE EN RONDE LIJSTEN

KUNSTHANDEL

Photo's en platen worden zeer accuraat en in elken stijl ingelijst.

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ **VINS FINS** ET

VINS CACHET DU CHâTEAU ET ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

N. V. Koninklijke Industrie- en Handelmaatschappij van

P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER

GRUTTERSWAREN

EXTRA KORTING 10%

FIRMA GEBRS. BOEREN

's-HERTOGENBOSCH — Tijdelijk adres: HEUSDEN, Engstraat 80

Levering van complete electrische installaties voor
LICHT, KRACHT, TELEFONEN, SCHELLEN, enz.
:-: Moderne BLIKSEMBEVEILIGING :-:

Vacant

Firma K. Rouppe van der Voort

WIJNHANDEL

ALTAARWIJN

ST. JORISSTRAAT 38-40 'S-HERTOGENBOSCH

Firma WILHELM van EUPEN, Boxtel

SPECIALITEIT in RELIGIEUZE PRENTJES.

Ruim duizend verschillende sorteeringen.

Uitgave van de werkjes van Zr. Therese van het G. K. J. en de Gelukzalige Margaretha Maria Alacoque.

De Drukkerij BERGER

Stationsweg 15 :-: :-: :-: **Den Bosch**

is het aangewezen adres voor alle

FAMILIE- en HANDELSDRUKWERKEN

Speciaal voor **uitvoering in 3 of 4-kleurendruk**

Vraagt MONSTERS.

Fa Johan Smulders

's BOSCH

IJZERHANDEL — TOUWSLAGER

:-: OLIËN en VETTEN :-:

VUGHTERSTRAAT 33 POSTELSTRAAT 21

TELEPH. 659

Firma THOM. van RIJCKEVORSEL

VUGHT

WIJNHANDEL

Vraagt Offerte van WIJNEN Jaargangen 1917 en 1918,

betaalbaar in Francs vanaf Frs. 1200.---.

Voor Vracht, Accijns, Invoerrechten en Assurantie wordt f 75.--, voor Bottelen op 290 Flesschen f 25.-- in rekening gebracht.

MAGAZIJN ST. JOZEF

SPECIAAL ADRES VOOR

Eetserviezen, Koffie-, Thee-, Ontbijtserviezen, Waschstellen, Vazen.

Afzonderlijke Toonkamer voor Eetserviezen.

Kristallen Karaffen, Drinkglazen, Kaasstolpen, Messenleggers, Vazen, enz. enz. in elk gewenscht slijpsel.

Tafel-, Dessert-, Fruitmessen.

SPECIAAL GESORTEERD IN

Luxe en Huishoudelijke Zilverwerken, Lepels, Vorken, Messen, Taartscheppen, Botervlootjes, Fruitcoupes, Thee- en Koffieserviezen, Eierstellen, Kandelaars, enz. enz.

L. DERKS Hinthamerstr. 70 's BOSCH

bij de Kathedraal St. Jan.

Teulings' Uitgevers-Maatschappij
's-HERTOGENBOSCH.

Zooeven verschenen:

VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS DER NEDERLANDSCHE BISDOMMEN

door P. POTTERS.

Vierde Deel. :-: :-: **Vraag 187—279.**

Met Bijlage: **de Boekenwet.**

Tweede vermeerderde druk.

Prijs ingenaaid f. 3.90; gebonden f. 5.25.

Het geheele werk zal compleet zijn in zeven deelen.

Afzonderlijke deelen zijn niet verkrijgbaar.

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64 **TILBURG**

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

Prima Kwaliteiten

Lage Prijzen

en bovendien **5% Extra-korting**

OP ALLE ARTIKELEN

vindt U alléén in de winkels der

N. V. INDUSTRIE en HANDELSMIJ

van

M. Meuwese van Gerve

Koffie - Thee - Boter - Cacao

Kruideniers- en Grutterswaren

Tabak

De Roode Sluier
SIGAREN

De Roode Sluier
TABAK

De Roode Sluier
KOFFIE & THEE

Probeeren is bij ons blijven koopen.

DE ROODE SLUIER.
Sigarenmagazijn GEBRS. HOUTMAN,
HINTHAMERSTR. 81, 's BOSCH.

J. P. van Gilse & Zoon

Wijnhandel

Roosendaal (N.-Br.)

Hofleveranciers van Z.H.Paus Benedictus XV

Gegarandeerde Miswijnen.

VIN BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 55
MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 75

Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.

MONOPOLE VAN

Château la Tour Priban	Pauillac
Chapelle de la Trinité	St. Emilion
Clos du Roi	Pauillac
Clos du Pouijallet	Pauillac
Milon-Lafite	Pauillac
Domaine de Pez	St. Estèphe
La Gauloise (R. Réquier)	Périgueux
Triple Sec (Allary)	Mussidan

Specialiteit in Bourgogne-, Mosel- en Rijnwijnen.

VRAAGT PRIJSCOURANT.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM S-HERTOGENBOSCH.

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
DR TH. GOOSSENS EN H. VAN HAPERT.

DEEL IV.
AFLEVERING 3.

ST. MICHIELS-GESTEL — MAART — 1922.

INHOUD:

Afbrand en Opbouw der St Lambertuskerk te Helmond, door A. Frenken, pr. *(vervolg van de vorige aflevering)* . . . . . blz. 225

De kroniek van een viertal Noord-Brabantsche conventen en het verhaal der stichting van het Jezuïeten-college te 's-Hertogenbosch, door Mgr Dr A. H. L. Hensen . . . . . blz. 252

Bijdrage tot de geschiedenis van het Regulierenklooster te Nijmegen, door Dr J. S. van Veen. blz. 274

De opvolging van Mgr. Grooff in 1847, door Dr J. Witlox, pr. . . . . blz. 280

Pater Biesen te Breugel, door Jacq. J. M. Heeren blz. 285

Sluipkerken te 's-Hertogenbosch, door Alph. G. J. Mosmans . . . . . blz. 287

Inkomsten der kerk van Schaijk (1591), door L. van Miert, S. J. . . . . blz. 291

Uit het Dekenale Register van het District Nijmegen, door F. J. A. Werners . . . blz. 298

Leestafel, door Th. G. . . . . blz. 309

Registers, door Henri Ebeling. . . . blz. 313

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**" verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden. Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.50.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel; afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De inteekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 164, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg. Postcheque en Giro **50174.**

---

ceerde; vanwege het Schoenmakersambacht 39 st.; van Jan van Geldrop, Frans van Erckel enz. van den bieraccijns, dien zij over het jaar 1589 gepacht hadden 125 gl. [1]); van Jan die Mengeler een gedeelte der jaarlijksche pacht (18 gl. 15 st.), die Lijsken van Rinckvelt schuldig was aan het H. Kruis-altaar, $10^1/_2$ gl.; van de pacht van het beemdje, toebehoorende aan de schut van O. L. Vrouw-Zeven-Weeën 35 st.; in April 1589 werd den kerkmeesters toegestaan eene bede op op te beuren „totter timmeringe vander kercke", zoo ook 31 Dec. '89, de eerste werd door Schepenen gecalculeerd op 200 gl. 4 st., de tweede op 195 gl. $15^1/_2$ st. [2]); van mr. Jan Verhees (schoolmeester) $2^1/_2$ gl. 3 st.; van het accoord van heer Goort Aert Peters (priester) en Jan die Weer cum suis 3 gl.; van „mijn vrouw" (= de abdis) van Binderen van een pond was 9 st.; van „een goet herte" tot reparatie der kerk 50 gl., op conditie, dat, wanneer kerk en koor gemaakt waren, het geld besteed zou worden tot het maken van een Crucifix midden in de kerk; zou geefster het geld noodig hebben „aen haeren lichaem", dan moesten de kerkmeesters het haar restitueeren en dan zou zij er aan de kerk rente van betalen; van Grietgen en Katherina Becx beider portie (5 gl.) van de 30 gl., die haar moeder Margareta tot restauratie der kerk gemaakt had 10 gl.; item van beider broeder Jan Beck Lamberts 5 gl. [3]); van „den geworven gelde" der stad 181 gl. 12 st.; van Frans van Merevoort van den bieraccijns, verpacht Mei 1590, 300 gl.; van den

[1]) Ook ontving de kerk bij verpachtingen en verkoopingen herhaaldelijk den z g godspenning, doch deze werd ook op andere tijden door de kerk ontvangen.

[2]) Ook in 1590 werden aan de kerk beden toegestaan, want 10 Maart van dat jaar werd de eerste en 19 Mei de laatste bede voor de kerk gesommeerd. Volgens het medegedeelde in *Bossche Bijdragen* III, blz. 138 beliep de opbrengst der beden van de kerk over de 800 gl., doch waren deze beden niet toegestaan „bij maniere van ghifte, maer alleene bij maniere van ontleeninghe", zoodat daarvan later restitutie gedaan moest worden.

Volgens de Bijlagen der Stadsrekeningen werd een gedeelte eener rijksbede, t. w. 109 gl., op 2 Aug. 1593 door Herman Pelgroms geschonken tot reparatie der kerk.

[3]) In 1591 liet Lambert (zoon van) mr. Cornelis Becx zijn portie van 5 gl. betalen vanwege het testament zijner grootmoeder Margriet Becx.

Schout van Peelland 15 gl.; de koning van Spanje gaf door zijn rentmeester Mr. Jan Splinter, 44 gl. aan de burgemeesters „om soe wanneer 't choor vande voorschreven kercke is gemaeckt, datmen dan aldaer in 't voorschreven choor van Sijne Majesteitswegen een gelas (= venster) soude setten"; verkocht „een rincxken, dat een devoet hert der kercke heeft gegeven" 14 st. [1]); van de twee oud-kerkmeesters Goort de Ketelaer en Peter Wijnen 60 gl. enz. enz.

Het herstellingswerk was intusschen reeds lang in vollen gang. Het koorke van O. L. Vrouw-Zeven-Weeën kreeg het eerst zijn beurt. Doch eerst werd kerk en koor gezuiverd van gruis en ouden steen, waarvan de kerkmeesters bij verkoop nog 65 gl. $7^1/_2$ st. maakten, slaggeld inbegrepen, terwijl ze aan den beneficiaat heer Joost van Broechoven voor $28^1/_2$ st. „schaelen, stucken ende stompen" verkochten.

Als men het zooeven genoemde koorke zou aanbesteden aan Lambert den timmerman en het maken der vensters aan den „glaesmaecker", werden in het koorke gedronken 13 potten biers voor 26 st. Aan Ariaen „den glaesmaecker" werd gegeven van de glazen te maken in het koorke 8 gl. Toen de aanbesteding van het koorke geschiedde, verteerden de timmerlieden — lycoop inbegrepen — drie vanen biers van 24 st. Op 17 Dec. 1587 begon men het koorke al te „richten" [2]); de kerkmeesters, die daarbij hielpen, dronken alsdan 2 potten biers en aten „buckinge, boter ende broot", samen voor 7 st. Op Kerstavond (24 Dec.) werd het koorke door de twee kerkmeesters Henrick en Aert toegedekt; zij dronken ieder 2 potten biers, samen 16 st. [3])

Bij den aanvang van het volgend jaar werd begonnen aan de restauratie van toren, afhangen of zijbeuken en gerruwkamer of sacristie. Reeds op 2 Jan. gingen twee kerkmeesters met de „houthaelders" naar het park om hout voor den

[1]) In 1595 verkochten de kerkmeesters eenen Sint-Bernardsring, die aan de kerk gegeven was.

[2]) Waarschijnlijk begon men toen het timmerwerk van het dak *op te richten.*

[3]) Op O. L. Vrouwe-Weeendag 1589 werd van den offer in 't koorke door de kerkmeesters 5 st. ontvangen.

toren te halen, wat natuurlijk weer met de noodige verteringen gepaard ging.

Door de kerkmeesters werd 19 Jan. in tegenwoordigheid van den schout, den kapelaan en anderen een accoord gesloten met den timmerman, waarschijnlijk betreffende het timmeren der gerruwkamer en drie dagen later accordeerden zij met Willem den timmerman aangaande den afhang, zooals van zelf spreekt onder het drinken van ettelijke potten biers.

In 't midden van Maart geschiedde „het wynden ende richten vanden affhanck" en reeds vóór April konden de kerkmeesters afrekenen, wat het maken betreft zoo van de afhangen als van de gerruwkamer; aan Willem den timmerman betaalden zij daarvoor 136 gl. 4 st. met nog 16 st. voor twee vanen biers [1]) en aan de zagers van Overpeel (over de Peel), die al het hout en de planken voor de afhangen en de gerruwkamer gezaagd hadden 110 gl. $11^1/_2$ st. [2]) Nog kan vermeld worden eene uitgave van 30 st. „vande choordueren te maecken".

Het voornaamste werk aan den toren moest nog geschieden, t. w. het maken der berverye en klokken, waarvoor de Abt van Floreff op 21 Jan. eene som van 300 gl. en 10 eiken boomen uit zijn bosch te Lieshout geschonken had.

Daar ik later nog een afzonderlijk referaat aan de klokken en het klokkenspel van den Helmondschen St. Lambertustoren hoop te wijden, wil ik hier aangaande de restauratie der klokken, die in 1588 begonnen werd, niet in bijzonderheden treden. Genoeg zij het te vermelden, dat vier kleine en twee grootere klokken in de maanden Juni, Juli en Aug. van genoemd jaar te Helmond door Mr. Hendrick van Trier gegoten werden en dat het toen gegoten klokkenspel of voorslagwerk in 1633—'35 door mr. Peter van Trier met acht nieuwe klokken werd uitgebreid.

[1]) Item gegeven Willem den timmerman van een brugghe te maecken op ons Heere van Helmonts waghen, dye wy gebroken hadden V st.

[2]) Volgens eene losse rekening van Willem van Merevoort, berustend in het Archief der Abdij van Postel, welke wij hier en daar benutten, werd aan Willem, den timmerman van St. Oedenrode, voor het timmeren der gerruwkamer met den afhang der kerk 137 gl. betaald.

De toren werd in zooverre hersteld, dat er weer klokken in konden opgehangen worden. Er werd niet veel aan gemetseld [1]), doch getimmerd tot gereedmaking der „berverye" des te meer. Dit werk werd 20 Juni 1588 in presentie van den klokkengieter opgedragen aan Mr. Bastiaan van Poppel, die het met behulp van zijn knecht uitvoerde. Twee dagen nadat het werk was opgedragen, werden met twee wagens, elke met zes paarden bespannen, twee balken gehaald, die in het park van den Heer gekocht waren en waaraan de klokken moesten opgehangen worden [2]); onnoodig te zeggen, dat bij het afhalen der balken weer goed gegeten en gedronken werd. Op het feest van Petrus en Paulus werd mr. Bastiaan aangenomen, om de balken in den toren te doen en 's anderendaags gingen twee kerkmeesters aan den Houtschen molen twee molenassen halen, vermoedelijk om de balken en klokken omhoog te winden. [3]) Mr. Bastiaan, die 6 weken lang te Helmond bij Gielis Sweerts in nachtverblijf was geweest, ontving voor het geheele werk, het timmeren, richten en opwinden der bervory en het hangen der klokken, 334 1/2 gl.

[1]) Volgens de zooeven genoemde rekening werd voor het metselen aan den toren 16 gl. 9 st. gegeven. Het metselwerk des torens werd verricht in 3 1/2 dag door Willem van Hapert „met twee uyperknechts", die nog door een paar „uyperluyden" werden ter zijde gestaan.

[2]) De kerk was in het bezit van een houtwagen, den zg. kerkwagen, welke ook aan de burgers werd uitgehuurd. Van 1 Nov. 1587 tot 31 Dec. '88 ontving de kerk van het verhuren van den wagen 12 gl. 17 st. 2 oort.

[3]) Het ambt van kerkmeester werd waarlijk niet als een sine-cuur beschouwd. Telkens zien wij de kerkmeesters aan de werkzaamheden deel nemen, vooral in het halen van hout, dat uit het park en de omliggende dorpen met den houtwagen der kerk of met andere wagens aangevoerd en op het kerkhof bijeengebracht werd. De „teulluyden" (boeren), die voor de kerk vrachten reden en hout haalden, dreigden in Jan. 1589 met eene staking; ze wilden hun werk niet langer meer doen „om nyet oft om enen pot biers". De kerkmeesters betaalden daarom van toen af van elken wagen met 2 paarden 6 st., voor elk paard aan den kerkwagen 2 1/2 st. en als buiten Helmond gevaren werd, dan voor elk paard 8 st. De teulluyden namen hiermede genoegen; nochtans moesten de kerkmeesters ook nog bier etc. schenken, „souden wij 't hout gehaelt crygen". — Toen de kerkmeesters in Maart 1596 rekening en verantwoording deden, brachten zij voor ieder hunner en voor elk jaar sedert den afbrand van kerk en stad 1 pond Vlaamsch in rekening, wijl zij in die 9 jaren geen stuiver voor hun arbeid en verlet gerekend hadden. Deze post werd echter doorgehaald en is dus wel niet „geleden" kunnen worden.

9 st. 1 oort., terwijl Mr. Corsten Wouters, die om den toren af te dekken eene kleine kap boven het steenwerk des torens gemaakt had en met zijn knechts van af 1 Oct. 1588 tot 25 Jan. 1589 was werkzaam geweest, 54 gl. 4 st. ontving.

Als wij nu nog even aanstippen het maken van een sluiting aan het Sint Anthonis-koorke, van de glazen in datzelfde koorke [1]) en van twee glazen bij het St. Petersaltaar, dan gelooven wij de voornaamste werkzaamheden uit het jaar 1588 vermeld te hebben.

In 1589 werd de restauratie van den *buyck* (het schip) der kerk en der kruiskoren ondernomen. „Als Lambert den timmerman — zoo lezen wij in de kerkrekeningen op 15 Jan. 1589 — de kercke ordineerde te timmeren ende hij souse aengenomen hebben om te timmeren, soe wij meynden, alsdoen verdroncken XVI st. I oirt". Uit de woorden, „soe wy meynden", mogen wij besluiten, dat genoemde Lambert, die poorter der stad was, het werk niet aannam. In den beginne van Maart lieten de kerkmeesters dan ook in vijf dorpen publiceeren, „dat wij die kercke souden bestellen om te tymmeren", waarna reeds op 8 Maart de kerk, t. w. het timmerwerk van het schip der kerk met het klein torentje, werd aanbesteed voor de som van 480 gl. Volgens de „cedulle vander bestellinge" kreeg de laagste „legger" 3 gl.; de helft van den lycoop was voor rekening der kerkmeesters, t. w. 6 gl. Daar Corst Wouters de laagste legger was, zal hem het werk vermoedelijk ook opgedragen zijn. [2]) Echter zien wij in eene reeds vermelde rekening van Willem van

[1]) De kerkmeesters ontvingen van Jan Joosten van den offer op St. Anthonisdag (1588) op St. Anthonisaltaar $2^1/_2$ gl.

In dit koorke waren de klokkenvormen vervaardigd, waarom men het op 24 Oct. 1588 „uytveechde". In April 1589 legde Aert Jordemans „den hert" of vloer in het koorke. De timmerlieden, die in 1589 en '90 aan de kerk werkzaam waren, hadden den eersten tijd ergens eene slaapstede gehuurd, doch onder toezegging, dat hun het St. Antoniskoorke en de school tot nachtverblijf zouden gegeven worden. Zij ontvingen 5 gl., omdat zij ook later noch van het St. Antoniskoorke noch van de school gebruik gemaakt hadden. De eigenlijke restauratie van het koorke geschiedde eerst in 1593.

[2]) Mr. Corstiaan Wouters kwam waarschijnlijk van buiten Helmond; in 1590 of 91 schonk hij de kerk eenen godspenning van den verkoop van zijn huis (misschien woonde hij toen te Helmond).

Merevoort (berustend in het archief der abdij van Postel), dat aan Mr. Mathijs van Overpeel en Wouter Verhattert besteld werd de kerk te timmeren en dat ze 868 gl. voor hun werk ontvingen. Wellicht werd aan Corst Wouters de optimmering van het schip en aan de twee laatstgenoemden de optimmering der kruiskoren, het O. L. Vrouwe- en het St. Catharinenkoor opgedragen, welke omtrent dienzelfden tijd werden aanbesteed. Het O. L. Vrouwe- en het St. Catharinenkoor werden aanbesteed op 19 Mei, samen voor 385 gl. [1])

Mr. Elbert had inmiddels het metselwerk der geheele kerk met de zij-koren „ende andere faulten aen die kerck" (het hoogkoor uitgezonderd) op zich genomen. Met zijn knecht en jongen verdiende hij voor het geheele werk te samen aan dag-uren 7 gl.

Op 24 Juni hadden de timmerlieden de kerk, t. w. het schip der kerk „gericht" [2]) wat blijkbaar met een gebruikelijken feestmaaltijd gevierd behoorde te worden. Immers „als die timmerluyden die kercke hadden gericht ende hen die spanroey affgecocht ende hen voer die spanroey geschoncken nae costume van dyen; g(e)eten XIII persoonen ende gedroncken XLVI potten byers, tsamen VI gl. XII3 st."

Op 13 Juli legden de timmerlieden den eersten balk der kruiskoren; ook dit ging met eene meer dan gewone tractatie vergezeld; 20 potten biers werden gedronken.

Aan Mr. Thomas den leidekker, die 16 Aug. met zijn zoon te Helmond kwam, was de kerk besteld „om geleydackt te worden"; de leien had hij te Luik gekocht en ze moesten te Maeseick afgehaald worden; twee kerkmeesters en de koster-schoolmeester Mr. Jan van Hees gingen op Kruisschot, Brouwhuis en rondom geheel Helmond om de wagens op te schrijven, die de leien halen zouden. De leien kostten per 1000 stuks $5^1/_2$ gl.; voor de 58.800 leien, die te Maeseick gehaald werden, betaalden de kerkmeesters 223 gl. 8 st.,

[1]) Beide koren waren misschien identiek met de z.g. kruis- of zij-koren.
[2]) Waarschijnlijk beteekent dit, dat het dak alstoen *opgericht* of gereed was, wat althans het timmerwerk betrof. De kerkmeesters kochten hout „totten craen, om de kerk daermede te richten."

benevens 2 gl. 5 st. voor het lossen uit het schip. [1])

Vooral in den herfst was het werk aan de kerk in vollen gang; voortdurend zien wij allerlei materialen: lood, hout, leem, zand, ijzerwerk enz., koopen of aanvoeren en terwijl we Mr. Elbert met zijn knecht en jongen bezig zien met drie gevels „op te metsen", [2]) hooren wij het aanhoudend getik van Mr. Thomas, den leidekker, telkens onderbroken en overstemd door het geklop der timmerlieden aan het kleine torentje boven op het schip Dit torentje, dat op 21 Sept. „gericht" was, bij welke gelegenheid vijf werklieden op kosten der kerk aten en 20 potten bier verdronken (samen voor $2^1/_2$ gl. 5 st.), werd van een „peerken" en op 25 Oct. van een haan (van 20 st.) voorzien. Het kruis op het torentje bleek echter te zwak, zoodat men het kruis vermaken moest en de haan 's anderendaags ten tweeden male door de timmerlieden werd opgezet. Als nu 29 Nov. de timmerlieden nog het kloksken in het klein torentje gehangen hadden, waren zij afgewerkt. [3])

De restauratie der kerk, het hoogkoor altijd uitgezonderd, was tegen het einde des jaars 1589 in hoofdzaak en voorloopig gereed [4]); alleen Mr. Thomas en zijn knechts hadden nog een groot deel van het volgende jaar noodig, om de kerk te leidekken. [5])

---

[1]) Toen de leien in Helmond waren, bleek „bij rechtverdige tellinge", dat er waren 59450 leien, dus te veel. Voor vracht aan de voerlieden werd betaald 181 gl. 2 st. Lysken Reynders, de waardin in Den Wildeman, schonk voor de vracht 3 gl aan de kerk en later nog 2 gl. 8 st.

[2]) De kerkmeesters kochten te Deurne 11850 steenen, nadat de gevels aanbesteld waren, bij het leggen van den eersten steen kreeg de metselaar 12 st., van het werk zelf had Elbert met knecht en jongen 26 gl. 18 st en vrijen' „montcost" (27 gl)

[3]) Ook hadden zij nog eenen trap gemaakt tusschen koor en schip

[4]) We zien dan ook, dat 2 Nov. '89 steigerwerken van de kerk werden afgedaan, van het O. L. Vrouwe-koor werden reeds 25 Sept '89 de steigers verwijderd.

[5]) Dat jaar werden te Roermond gekocht 24000 leien ($5^1/_2$ gl $2^1/_2$ st per 1000), 200 vorstpannen en nog 4500 leien Gedekt werden „de buyck der kercke, de afhangen van de kercke mitten clincke tusschen die kerck ende thoren ten beyden sijden, mede die II gerruwcameren, samen 28 roeyen"; voor elke roei moest 5 gl. betaald worden; ergo 140 gl., ook het klein torentje en de zijkoren werden gedekt Elders zien we, dat voor het dekken

Ook aan de inwendige uitrusting der kerk was in datzelfde jaar 1589 de noodige zorg besteed. [1]) Zoo werden gekocht 4 toortsen, „die men voor die lijcken ofte in die uytvaerden draecht", met koperen dopkens boven en leeren beneden aan de toortsen, plus nog 2 toortskens met koperen doppen, „daer de kinderen mede dienen (de misdienaars) in die singende Missen etc." Aan Jan den schrijnwerker werd 11 gl. 2 st. betaald voor het maken van een Hemelsel (= troonhemel) om met Pinksteren enz. het Eerwaardig H. Sacrament in de processie daaronder te dragen. Nog werden 4 toortsen gekocht, om in den omgang of processie op Pinksteren en Sacramentsdag voor het H. Sacrament te dragen; eindelijk nog een „wijwaterquispel".

De verdere ornamentatie der kerk en de voornaamste werkzaamheden, welke verricht werden van 1590 tot 1598, gaan wij nu in 't kort vervolgen, vooreerst van 1590 tot 15 Juli 1591.

Gedurende dit tijdsverloop zien wij o. a. maken „een dinge, daer men die dweel inleyt, alsmen ten Eerw. Heyligen Sacramente gaet" — twee deuren in den toren — een kistje om de grootste ciborie in te leggen — kazuifels worden gelapt en genaaid — uit Antwerpen laat men twee „gelasen in die silvere ciborie" brengen, één van 35 st. en het ander wordt betaald door de erfgenamen van den priester Heer Goossen Peters — het glas of venster in het St. Catharinenkoor laat men hermaken (kostend 10 gl. 15 st., waarvan de dekens van het Weefambacht 30 st. betalen), zoo ook het glas in den toren [2]) — een glas of venster in het O. L. Vrouwekoor en in het St. Catharina-koor wordt dichtgemetseld, waartoe 3450 steenen gekocht worden — twee schoven glas (elke schoof van $15^1/_2$ st.) worden gekocht, „om gelasen

van de afhangen en de gerruwkamer 317 gl. $2^1/_2$ st. betaald werd'; wellicht was daarbij het verblijf en de „montcost" der leidekkers ingesloten.

[1]) Na den brand tot 1589 was daarvan blijkbaar weinig werk gemaakt; in 1587 werden een slotje aan de doopvont en een „wijwaterquespel" en in '88 een baarkleed, een baarburrie en luchter, voeten en schragen gekocht.

[2]) Reeds in 1588 bij het maken der bervorij waren „twee gelasen geset in den thoren bij het uyrwerck."

daeraff te maecken in die kercke" waaraan „de glaesmaecker" 31 dagen werk heeft — Aert Jordemans ontvangt 10 st. „van O. L. Vrouwe-altaer op te metsen" — dezelfde legt ook een „hert" of vloer in het koor van O. L. Vrouw — Denis, de schrijnwerker, neemt aan voor 16 gl. „de sittegen" (banken of stoelen) in de kerk te hermaken — ook de kerklantaarnen worden hermaakt — Aert Jordemans legt den vloer in de kerk — portaal en deur aan den kant der Kerkstraat, item aan den kant van het Hoogeind (de zg. Hoogeindsche kerkdeur) worden in orde gebracht — mr. Jan de goudsmit zet glazen in de beide groote ciboriën en vermaakt de zilveren pullen — en van Ariaen den Ketelaar wordt voor $3^1/_2$ gl. gekocht „een coperen verheven lampe, om te hangen voor het Eerweerdige Heylige Sacrament."

Vervolgens van 15 Juli 1591—21 Maart 1596:

Een der eerstvolgende en voornaamste werken is het maken der logie *(loedzie, lodsie of lozie)* aan de Hoogeindsche kerkdeur door Jan die laymeker (= lademaker). [1]) Als de logie gemaakt wordt, wordt het portaal buiten de Hoogeindsche kerkdeur door Henrick Martens aliàs *scele Heyne* afgebroken. De logie werd gedekt met leien. Verder wordt gekocht een wollen kazuifel van het convent van Ommel (voor 14 gl.); den *stoeldryer* zien wij *copkens dryen* aan den preekstoel [2]) en *op 't Heyligh Sacramentshuysken* [3]) en *stylkens* aan het St. Anthoniskoorke; dit koorke wordt *gericht;* een nieuwe baar en baarkleed en twee wijwaterkwispels worden aangeschaft, ook een spinnenjager; de kerk wordt gewit; de afhangen worden bezet onder en boven; twee deuren worden gemaakt voor de doopvont „mit styll ende listen"; de *sittenen* in O. L. Vrouwe-koor en twee *sittenen* in St. Catharina-koor, benevens alle voetbanken in het St.

[1]) De logie was vermoedelijk een houten hok of huisje, dat tegen het klok- of lui-huis onder den toren aangebouwd was; het klokhuis deed ook dienst als wachthuis. Vandaar dat in de Bijlagen der Stadsrek. 1605—'06 gesproken wordt van de *lodsie* van het wachthuis.

[2]) In 1588 was eene leuning aan den preekstoel gemaakt.

[3]) *Het casken, daer men het Heylich Sacrament in set op den Hogen Outaer* zal gediend hebben als expositie-troon.

Anthoniskoorke [1]); alle *sittenen* worden gerepareerd, terwijl het *sitten*, staande in het koorke van O. L. Vr. van Zeven Weeën met de voetbanken, alsmede het lange *sitten*, staande in den gang bij het St. Salvator-altaar, hermaakt worden; een St. Annabeeld wordt uit 's Bosch aangevoerd, zoo ook een beeld van St. Anthonis, dat men in 's Bosch heeft „laten sneyen ende schilderen" en waartoe men het noodige hout naar 's Bosch gebracht had.

Wij kunnen ons voorstellen, hoe de kerkbezoekende burgerij in hare uit puin en asch verrezen St. Lambertus zich allengs weer even goed begon thuis te gevoelen als vóór den brand, al stond het Hoogkoor nog altijd onopgebouwd.

Ook de gevleugelde, nachtelijke kerkbezoekers — de kerkuilen — begonnen zich in hun vroeger kerkelijk asiel weer thuis te gevoelen, want in 1595 of '96 betaalden de kerkmeesters aan Ysaac mr. Daniels „van die uelen te vangen, die hielden (= hun nest hadden) boven Onser Liever Vrouwenchoer" 10 st. 2 penningen. [2])

Doch vervolgen wij ons verslag der werkzaamheden van 22 Maart 1596 tot 1598.

Twee banken worden gemaakt „daermen op knyelen soude, alsmen ter Eerwerdigen Heyligen Sacramente soude gaen"

---

[1]) Ook waren er *sittenen* in het St Anthoniskoorke

[2]) Later blijken zelfs de honden trouwe kerkbezoekers geweest te zijn; op 8 Jan. 1612 betalen de kerkmeesters 2 gl. 2 st. „voor grow laken tot die bocxe (= broek) van den dwasen Hans voor dat hij die honden uijt der keerck jaecht." Een ouderwetsche Swies! De statuten van den eersten Bosschen Synodus (1571) gebieden uitdrukkelijk (Tit 23, Cap. II), gedurende de H Diensten de honden uit de kerken te houden — In oorlogstijd en bij brandgevaar of plundering werd de kerk door de burgers gebruikt, om er kisten in te zetten, waarin zij vermoedelijk hunne kostbaarheden borgen Bij drukke plechtigheden leverden die kisten groote hindernis op Tegen Kerstmis 1600 liet de pastoor ze door arbeiders opruimen, het daarop volgende jaar tegen Kerstmis beval de schout ze op te ruimen, toen niemand het deed, liet hij ze door arbeiders opruimen, bij de begrafenis van Maria van Vehlen, echtgenoote van heer Alexander van Cortenbach, Juni 1624, moesten de kisten in de kerk verdragen worden, met Pinksteren 1629 — denk aan het oorlogstumult in dien tijd — stond de kerk zoo vol kisten, dat de kerkmeesters niet met de schaal omgingen Toch was het plaatsen van kisten in de kerk blijkbaar door de Statuten van den tweeden Bosschen Synodus (1612) verboden Tit XXII, Cap. IV begint immers „Ecclesiae et coemiteria non sint usui res profanas onerave asportantibus."

— zoo ook vijf olie-kruiskens, „om in die kerck te besigen ofte by die siecken," welke vijf kruiskens men laat beschilderen — het welfsel in den toren wordt afgebroken — men laat in 's Bosch maken, vergulden en stoffeeren een Crucifix, „dat den persoen (de pastoor) tusschen Paesschen ende Pinxsten (op de Kruisdagen) draecht in die processie" (9 gl.) en nog een ander crucifix laat men eveneens in 's Bosch maken en stoffeeren, om het op Palmzondag op het kerkhof te zetten en met Goeden Vrijdag in de kerk te gebruiken en ten slotte, men laat een paar „kynder-dienstrocxkens" maken.

Wij herhalen, dat wij alleen *het voornaamste* in ons kort verslag hebben willen opnoemen. [1]) Doch van het grootste werk, dat sinds 1589 te voltrekken stond, de opbouw van het hoogkoor of priesterkoor, hebben wij nog met geen enkel woord gerept. Toch was ook dit werk middelerwijl in vollen gang.

Reeds vóór het einde van 1592 was men gaan omzien naar geldmiddelen tot opbouw van het priesterkoor. Vermoedelijk heeft men die middelen niet kunnen ontdekken, maar bleef men alle hoop stellen op het vonnis, dat in de ons bekende procedure tusschen de Stad en den Abt van Floreffe door het Hof te Brussel zou worden uitgesproken.

Om spoed achter de zaak te zetten, had men tijdens het proces in de jaren '95 en '96 er herhaaldelijk op gewezen, dat het nog overeind staande gedeelte van het koor in perikel stond van in te vallen; het vonnis-provisoneel, dat gelukkig gunstig voor de stad uitviel, bleef intusschen uit tot 24 Dec. 1596. [2]) Nochtans heeft men het vonnis niet heelemaal afgewacht. Reeds voor het einde van het jaar 1594 was door de kerkmeesters „in 't welbehaghen ons Edel Vrouwe van

---

[1]) Einde Juni 1595 bedroeg de *Somma totalis* der penningen, welke tot de restauratie van kerk, toren, klokken en bervorij waren uitgegeven 5820 gl. 17 st. $1^1/_2$ oort; de stad had tot dekking hiervan opgenomen 3445 gl. 3 st. Vgl. *Bossche Bijdragen* III, blz. 99, 125.

In 1598 verklaren de regenten, dat de kerk zich had moeten aanschaffen ciboriën, kelken, kandelaars, kazuifels, misgewaden, dweelen, altaarkleeden, gordijnen, beelden, schilderijen, misboeken enz. Zie *Bossche Bijdragen* III, blz. 126, '31.

[2]) Men zie het vonnis in *Bossche Bijdragen* III, blz. 111.

Helmont, [1]) den persoen van Helmont ende den Raedt van Helmont" het koor besteld „te timmeren ende te plancken". Doch eerst in 1596 begon men aan de uitvoering van 't werk. [2]) Wouter, de timmerman van Roy (= Venrade), werd ontboden om het koor te timmeren; op 20 Febr. van genoemd jaar kwam hij.

Het metselwerk van het koor werd daags na het Pinksterfeest (welke feest in 1596 op 2 Juni viel) aangenomen door twee metselaars, waarschijnlijk door Mr. Gerard uit Xanten en Mr. Evert uit Liempd. [3]) Van de edele Vrouwe van Helmond werden 7000 steenen en een tijd later nog 1000 steenen („in den parck") gekocht. [4])

Het timmerwerk werd voor 225 gl. door de timmerlieden aangenomen; de kerk zou de planken leveren. Door de kerkmeesters werd „gecocht van de timmerluyden nae oude costume die spanroede, daer het choor nae is getimmert", welke spanroede aan het koor vertimmerd werd. Toen de timmerlieden met hun werk klaar waren, werd hun een maaltijd gegeven „als costume is."

Had men op 12 Aug. 1596 nog de vrees geuit, dat „de muragiën, die alnoch staen, nyet om en vielen", op 24 Febr. 1597 kon men getuigen, dat het koor, welk toen al meer dan 1600 gl. gekost had, was „zeer simpel gedeckt (met planken afgedekt) ende gemetst sonder gelasen, sonder hert (harden vloer)" maar dat er nog geen dienst in gedaan kon worden. [5])

---

[1]) Philippine van Reusenberch; haar man Adolf van Cortenbach was in Aug. 1594 vóór het Hoogaltaar in de kerk begraven.

[2]) Het jaar 1595 werd vooral besteed tot aanvoer van het noodige hout. Die aanvoer ging dikwijls gepaard met groote moeilijkheden. Zoo bv. toen de kerkmeesters en de voerlieden te Milheze het hout haalden; „want den wagen brack onderwegen ende tsanderdaechs mosten die voerluyden den ruyters (stropende soldaten) ontrijden ende des derden daechs haelden zij 't hout mit VII perden."

[3]) Gesonden Jan Driessen tot Santen in 't lant van Cleeff, om Mr. Gerardt den metser, dat hij soude commen metsen. Gesonden Peter Scepers, om Mr. Evert den metser tot Lymd. (Kerkrek.)

[4]) De kerkmeesters schonken den steenbakker een gelag „ten eijnde hij ons goeden steen sou uytsetten." Volgens de Bijlagen der Stadsrek. kocht de stad in 1597 van de Vrouwe van Helmond 3000 steenen.

[5]) *Bossche Bijdragen* III, blz. 109, '19, '20.

De Stadsregenten hadden door den notaris Adriaen Brouwers den kerkmeester Willem van Merevoort laten aanzeggen, „dat hem belast ende verboden worde, dat hij het Hoochchoor nyet hoger metsen soude als voirens." (Stadsrek.)

Een ijzeren kruis, dat men te Maeseick had laten vervaardigen en dat $47^1/_2$ pond woog, werd achter op het koor gezet.

Het Hoogaltaar werd gemetst door Jan Driessen en Aert Joerdemans. [1])

Toen men — in Juli of Augustus 1597 — met timmeren, metselen en zagen gedaan had, werd het koor geruimd van hout en planken.

Het leidekken van 't koor was op 3 Juli '97 besteld aan Mr. Elbert, die buiten Helmond woonde. Na te Maeseyck 27000 leien gehaald te hebben, werden op 3 Sept. nog 3000 leien bijgekocht. Op St. Nicolaasdag waren de leidekkers, mr. Elbert met zijnen knecht en jongen, afgewerkt. [2])

Kerk en altaren werden 4 Sept. 1597 door bisschop Masius geconsacreerd. [3]) De bisschop was waarschijnlijk op 28 Aug. te Helmond gearriveerd, als wanneer, naar uitwijzen der Bijlagen der Stadsrekeningen, een aam wijn door de stad aan den Bisschop geschonken werd. Hij had zijn intrek genomen op het kasteel; Jochim Havens, de waard in de Sterre, had een bed met lakens en toebehooren en gordijnen voor het logies des Bisschops in bruikleen aan het kasteel afgestaan. [4])

Aangaande het bezoek des bisschops vonden wij op een los blad papier navolgende mededeeling van de hand van J. L. Fr. Donkers, rector der Latijnsche School te Helmond 1844—1868, die het Gemeente-archief geinventariseerd heeft en verschillende stukken van kerkelijken aard uit het Ge-

[1]) In het koor werden ook de *sittenen* gemaakt.

[2]) Op 17 Jan. 1598 nam Mr. Elbert aan, jaarlijks voor 4 gl. het geheele dak der kerk te onderhouden „ende te comen altijt als van noode wesen soude tot believen der Kerckmeesteren."

[3]) In *Bossche Bijdragen* III, blz. 120, Noot 1, schreven wij, dat alstoen in het koor nog geen H. Dienst gedaan werd. Bij nadere lezing der Kerkrekeningen meenen wij ons daar vergist te hebben.

[4]) Stadsrekening i. d. 24 Sept. 1597.

meente-archief naar de Abdij van Postel zond, welke nog aldaar bewaard worden.

„R. Dominus (Gijsbertus Masius) pro tempore, quo ecclesiam parochialem S. Lamberti Helmondensem visitavit, eamdem ecclesiam, ab hereticis profanatam et exustam, reconciliavit. In ecclesia quatuordecim altaria consecravit ac ter concionem habuit; in castro synodum habuit (20 Septemb. 1597), Sacros Ordines contulit, [1]) denique circiter 10.000 hominum ex universa Taxandria confluentium Sacramentum Confirmationis administravit. — Aanteekening van den schrijver der Acta Synodalia."

Hetgeen Coppens III, 1ste Afd. blz. 361 en Schutjes IV, blz. 118, '19 mededeelen, strookt volkomen met het bovenstaande; toch hopen wij later in het archief der Abdij van Postel van een en ander nog eene nadere bevestiging te vinden.

Volgens de Stadsrekeningen kwamen Bossche ruiters den Bisschop halen; zij bleven in huizen aan den Korten Steenweg, totdat de Bisschop naar 's Bosch vertrekken zou. Hij vertrok op 22 September.

Nog altijd viel er veel ter verdere ornamenteering en verfraaiing der kerk te doen.

Zoo verklaren de Stadsregenten in 1598, dat de noodzakelijk te geschieden aankoop van ornamenten nog vele duizenden zou bedragen „midts de voerschreven kercke deur den voerschreven brandt daeraff oijck int geheel gebloot is." [2])

De kerkrekening van dien tijd nagaande, zien wij Aert Joerdemans het graf van den ouden pastoor Bartholomeus

---

[1]) Misschien diende de Bisschop slechts alleen de z.g. Tonsuur toe, en wel aan de misdienaars en „de schooljongens" (de jongens der *scola cantorum* of zangers-school), die te Helmond dikwijls „clercken" of „schoolclercken" genoemd werden. Op Palmzondag, wanneer de Processie op het kerkhof gehouden werd, klommen deze op den toren om daar het „Gloria Laus" te zingen. Dat ze ook wel eens andere diensten aan de kerk bewezen, zegt ons b.v. deze post der kerkrekeningen: „Item den 20 Mei 1612 die schoelcleercken gegeven $2^1/_2$ pot biers, doen sij Onser Liever Vrouwe Coor hebben gereynicht 5 st."

[2]) *Bossche Bijdragen* III, blz. 131, '32.

(Honorius), dat met Paschen 1598 ingevallen was, wederom maken; er wordt gewerkt aan den vloer van het koor, aan het H. Sacramentshuis, het Hoogaltaar en het St. Jansaltaar; het glas of venster van den Commandeur (van Gemert) in het hoogkoor wordt besteld aan *Ariaen den gelaesmaecker* [1]); verder zien wij, dat Huybert Adams c. s. vier vensters in het hoogkoor geschonken had, dat Lambert, de schrijnwerker, de borstwering op het oxaal maakte, dat er nog wat gemetseld werd aan de pilaren van het hoogkoor en dat Jan Buckelius, een der meest voortreffelijke priesters, die Helmond heeft voortgebracht, van uit Aken (in 1602) aan de kerk een wijwatervat ten geschenke zond. [2])

In 1602 begon men aan de afwerking des torens, die immers nog altijd onder eene noodkap stond zonder spits.

De publieke aanbesteding geschiedde in presentie van burgemeesters en schepenen. De eerste inzetter zou een dubbelen Hertog (= 5 gl. 14 st.) krijgen; het werk werd het eerst ingezet voor 450 gl. en wel door Mr. Hanrick van Rossem [3]), op wien na eene verlaging met $17^1/_2$ pond Vlaamsch de gebruikelijke kaars uitging.

„Om een goet fatzoen te laten maecken", gingen de kerkmeesters in gezelschap van Van Rossem naar Leende en Heeze, om aldaar „'t fatzoen soe binnen als buyten te besichtigen." Bij den torenmeester van Heeze verteerden zij 35 st. Kort daarop kwamen de knechts van den torenmeester van Heeze naar Helmond, „om die gelegentheyt vanden thooren te sien en op wat fatzoen dieselve bestelt sou worden."

Op Aschwoensdag, 20 Febr. 1602, kwamen de timmerlieden om het werk aan te vangen. Mr. Hanrick maakte den

[1]) Waarschijnlijk was de Commandeur tot het geven van het kerkvenster bij gerechtelijk vonnis (in zake het recht van ingebod) veroordeeld geworden. In 1609 werd weder een venster van den Commandeur in 't hoogkoor gezet, ook een in 1611.

[2]) Een „stock" werd in de kerk gemaakt, om het wijwatervat (of den wijwaterketel) daarop te zetten.

[3]) Waarschijnlijk woonde hij te St. Oedenrode, maar vestigde hij zich later te Helmond.

toren eenige voeten hooger dan in de ceel bescheiden was, waarvoor de kerkmeesters hem met consent van Schout en Schepenen 36 gl. extra toekenden. (Voor het werk zelf ontving hij 345 gl.). Overigens vernemen wij niet veel van de werkzaamheden, dan dat de toren voorzien werd van eene met lood omlegde peer, waarvoor het noodige hout gekocht was bij den pastoor van Beek [1]), en van appel, haan en kruis en dat een gesoldeerde zolder werd gelegd in den torenomgang. [2]) Het kruis was bij regenachtig weer op den toren gezet, zoodat de werklieden doornat geworden waren en deswege 's avonds op kosten der kerk 2 gl. 15 st. verdronken. Al spoedig werd door de timmerlieden de spanroede opgebroken en 25 Juni werd door de kerkmeesters met van Rossem afgerekend aangaande alles, wat hij aan den toren verdiend had.

Ook de metselaar, met name Mr. Hanrick de metser van Gerwen, was een tijd lang bij het werk te pas gekomen. Hij ontving op 28 April „voor 't metsen boven op den toren" 4 gl. 12 st.

Mr. Elbert, ons van vroeger nog bekend, moest den toren dekken. Eene kwantiteit van 15800 leien, te Luik gekocht, werden te Maeseick afgehaald. Wijl de voerlieden vreesden, dat men hun paarden zou „affhendich" maken, reden de schout en een der kerkmeesters te paard met hen mede. Bij hun terugkeer werden zij aan den Houtschen molen (nabij de grensscheiding tusschen Mierlo-Hout en Helmond) door „de boswaelen" aangehouden. Door den Heer van Helmond, de soldaten van het kasteel en burgers werden zij bevrijd.

Op Sacramentsdag 1603 waren de leidekkers met hun werk klaar.

De kosten van den toren beliepen 1147 gl. 19½ st. 2 penningen. [3])

[1]) In de peer werd een klein venstertje aangebracht.

[2]) De loodgieters, Goyart Peters Kannegieters en zijn zoon Wouter, kwamen van buiten.

[3]) De kerkmeesters Franchois Costers en Adam Martens namen bij Jan van Roij, pastoor van het Convent te Hooydonk, in 1634 eene som van

De gewichtigste reparatiën, welke nog te doen stonden, waren die van het oxaal en van het gewelf; uitdrukkelijk vinden wij vermeld, dat deze reparatiën vereischt werden ter oorzake van den brand in 1587. In het jaar 1606 werden deze reparatiën begonnen. Ook dak en toren eischten dat jaar nieuwe belangrijke reparatiën, wijl de storm op Paaschdag er wel voor 200 gl. schade had aangericht. [1]) Ter bestrijding der kosten van al deze reparatiën werd door de Eerw. Heeren Henrick Jonckers en Jan van Roy, beneficiaten, door mr. Aert Horckmans, schoolmeester en koster, en mr. Jan van Lill, schoolmeester en zanger der kerk, op 2 Juni van genoemd jaar toegestaan, dat de opbrengsten der beneficies, welke onbediend stonden, tot genoemde reparatiewerken zouden besteed worden, evenals dat ook vroegere jaren door de overledene priesters was toegestaan. [2]) .

In Febr. 1606 werd de reparatie van het oxaal, wat het metselwerk betrof, opgedragen aan mr. Handrick van Gerwen. Doch het voornaamste werk aan het oxaal werd geleverd door Augustijn den soldaat. Er werden 36 gedraaide pijlers gekocht, welke vermoedelijk, evenals de 64 pijlers, die Albert die Moff verdraaien moest, voor het oxaal dienen moesten. Op 4 Juni 1607 rekenden de kerkmeesters met Augustijn af.

Item den 4 Juny 1607 afgerekent met Augustijn den soldaet, die het ocsaal heeft gemaeckt, van alle het tgene hy gearbeyt, soo vanden yersten tot den lesten, bedraghende tsamen twee hondert twee daghen ende dachs 20 st. mackt 202 gl.

Nu het oxaal gerestaureerd werd, werd het tevens van een nieuw orgel voorzien.

600 gl. op, om daarmede o. a. te dekken „die groote costen, die gheschiet sijn tot het hermaecken vanden thoorn van Helmont, die anderssints gewisselijck soude hebben gevallen"; genoemde som diende ook tot dekking der kosten van het horologium of nieuwe uurwerk en van den voorslag. Schepenacte dd. 30 Dec. 1634. Zie Schepen-protocol 267, blz. 457, '58 (Rijksarchief, 's Bosch).

[1]) Dak en toren werden in orde gebracht door mr. Elbert met zijn kinderen.

[2]) Los stuk in het archief der Abdij van Postel.

Het orgel werd geleverd door mr. Jacob Nijhoff te Keulen. [1]) Op 25 en 26 Juni 1607 hielden de kerkmeesters door de geheele gemeente een omgang, welke 144 gld. 3 st. opbracht; vermoedelijk geschiedde deze omgang voor het nieuwe orgel. Aan Gossen Horcx betaalden zij 42 gl. 16 st. „van vier vrachten van Cullen tot Helmont, doen hij het orgel alhier brocht, soo van die pipen als houtweerck"; het orgel zat gepakt in korven. Aan een ruiter, genaamd Theuns Jan Eymen, schonken de kerkmeesters 2 gl. 17 st., hetgeen de voerlieden hem op den Keulschen weg hadden toegezegd, „omdat hy het orgel aldaer beschermde." Het orgel werd opgesteld en door mr. Louyssen soen *geprobeerd*. Aan mr. Jacob Nijhoff van Keulen werden 585 gl. betaald „voor een n(i)ew orgel, dat hij alhier tot Helmont inder keercke gemackt heeft na inhout het accord."

Item alnoch aen mr. Jacop betalt voor eenen niewen hoet 8 gl. 10 st.
Item alnoch aen den knecht geschoncken 2 gl. 1 st.
Item alnoch aen mr. Jacop Nihoff gelevert 150 pont boteren nae inhout het accord; beloopt die boter met beyde die vatkens 18 gl. 18 st.
Item alnoch betalt aen Jan Willems voor die verteerde costen totten synen huyse gedaen by mr. Jacop Nijhoff ende synen knecht ende ock met het bywesen van mr. Louyssen soen tsamen 88 gl. 4 st.

De stoel van het orgel werd door Hans den Duitschen gemaakt, terwijl het orgel geschilderd werd door Jan van den Bossche.

Op het oxaal stond een groot kruis, vermoedelijk een z.g. triomfkruis; in 1609 werd het oxaal versierd met 13 beelden — de twaalf Apostelen en waarschijnlijk een Christus-

[1]) De kerkmeesters betaalden in 1606 aan Jan Willems, waard in den Leeuw, 15 gl. 3 st. voor vertering aldaar gedaan in de 5 of 6 dagen, toen zij mr. Handrick, den orgelmaker uit Oirschot, hadden aangenomen. Wij gissen, dat mr. Hanrick werd aangenomen ter keuring van het oude orgel, in hoeverre dit nl. nog dienst zou kunnen doen. Wat van het oude orgel geworden is, is ons niet bekend. Misschien is het gekocht geworden door mr. Handrick.

beeld — welke bij de beeldsnijders Nicolaas Sterck en Handrick besteld waren. Door Mr. Anthony van den Bossche, aliàs mr. Anthony Lambrechts Cloot, werden het kruis en de 13 beelden in 1611 *affgeset,* wat zeggen wil, dat de contouren van kruis en beelden door hem met gekleurde biesjes werden afgelijnd. [1])

Daar het kruis op het vernieuwde oxaal kwalijk gepast zal hebben, werd door den beeldsnijder Mr. Nicolaas het volgend jaar een nieuw groot kruis of crucifix met daarop drie beelden gesneden, dat mèt de beelden wederom door Mr. Anthony werd *affgeset.* [2]) Voor het crucifix hielden de kerkmeesters een omgang, die 42 gl. 10 st. opbracht; het snijden van het kruis kostte 80 gl.

In datzelfde jaar 1612 werd in het schip der kerk een nieuw houten gewelf gelegd en beschilderd. [3]) Dit werk kostte 800 gl. en werd uitgevoerd door Mr. Peter Peterssen den timmerman en Mr. Anthony Lambers, den schilder; voor het bezetten en witten der kerk ontving Mr. Peter die Can 104 gl.

Als de timmerlieden aan het planken gingen en de kerkmeesters den eersten nagel sloegen, werd 1 gl. 5 st. verbruikt aan drank. Op 25 Oct. 1613 hingen de timmerlieden den Mei op en waren zij afgewerkt.

Mr. Anthony, die ook als stukadoor optrad, schilderde zoowel het oude als nieuwe gewelf, doch het oude naar den eisch van het nieuwe. Slechts twee der door hem geschilderde voorstellingen zijn ons bekend, t. w. de levensgroote portretten der kerkmeesters Aert Ariaen Poirters en Anthonis Willems

---

[1]) In dat jaar 1611 werd ook verf gekocht „tot het tafereel op 't Hoochaltaer."

[2]) De kerkmeesters boeken 18 Maart 1640 eene uitgave „voor een hout, daer het Cruicefícx op staet midden in de kerck". Met dit crucifix midden in de kerk zal wel hetzelfde bedoeld zijn als dat op het oxaal. De beelden, waarvan hierboven sprake is, waren waarschijnlijk van Christus, hangend aan het kruis, en van Maria en Johannes staande op het hout of den balk onder het kruis.

[3]) Of het schip tot dan toe zonder gewelf gebleven was, of wel, of het alstoen bestaande gewelf boven het schip werd uitgebroken, kunnen wij niet met zekerheid zeggen, doch waarschijnlijk werd het gewelf gedeeltelijk uitgebroken en vernieuwd.

en het Laatste Oordeel; de konterfeitsels der kerkmeesters schilderde hij tegen het gewelf, het Oordeel — waarvoor hem 36 gl. betaald werd — waarschijnlijk tegen den Westgevel onder den toren [1]). Verder bezette (stukadoorde) hij de bogen boven het oxaal en beschilderde hij ook het steenen gewelf. De kerkmeesters betaalden hem 23 April 1615 203 gl. 2 st. „tot volder betalinghe van sijn geheele aengenomen weerck".

Nu kregen het hoogkoor en de kruiskoren hun beurt van vernieuwing en decoratie. Volgen wij een oogenblik de kerkrekeningen.

Item (Nov. 1615) in 't bestellen van het Hoochcoor verteert 1—14.

Item betalt (Nov. 1616) aen mester Petet Gossens vanden Bossche van het werffsel (gewelf) te maken in 't Hoochcoor naer inhout sijn accoord de somma van 450—0—.

Item betalt den 29 Decembris 1616 aen mester Jan den schildenaer voor syn schildery van het Hoochcoor die somma van 181—9—.

Item betalt (Maart 1617) aenden schildenaer van het Heylich Sacramen(t)shuysken te schilderen 10—3½—.

Item ten Bossche betalt aen mester Franssoys voor een pateroen (patroon), dat hij uytgetrocken (geschetst) hadde van eenen outaer, waernae wij hetselve bestelt hebben 3—2½.

Item den 16 Mei 1618 alsmen den hoogen outaer bestelde ten huysse van Jan Goerts van Beth (te Helmond) 5—3—.

Item betalt aen Mr. Peteren (schrijnwerker te Eindhoven), die het weerck aengenomen heeft 100 gl.

ende dat op affcortinghe van eender somma van 300 gl.

ende eenen Albertus (6 gl. 10 st.) tot een cermis voor syn huysvrou.

Item verteert 30 Mei (1618) tot Eindoven, doen wij het weerck vanden hoogen Outaer hadden geweest besien 24½ st.

Item den 21 September Hanrick den Soetelaer ons tot Eindoven gefuert, naer ons werck tot hoochoutar te vernemen, wanneer dat men het hallen (halen) soude; doen met het pert (paard) verteert XXXII st.

[1]) Het schilderij der kerkmeesters is ons bekend uit een handschrift, dateerend van het einde der 18e of het begin der 19e eeuw, berustend in het Capucijnenklooster te Handel. Zie *Taxandria*, jg. 25, blz. 29—34.

Item alnoch betalt van verterde costen, die daer gedaen sijn in het richten vanden hooghen outaer, tsamen 17—3.

Item alnoch aen mester Peteren geschoncken doordien hij clachde, dat hij veel aen hetselve weerck toegaeff ende ook doordien dat hij het weerck goet ende trow heeft gemaekt, gelick hetselve ock blijckt, ende daerdoor soe hebben wij hem toegeleet tot 50 gl.

Item bestelt den 8 Januari (1619) an Derick Steltmans II biechtstoelen, darvor betalt van maken XX gl.

Item den 24 April 1619, doen hebben wij bestelt aen mester Hanrick van Rossom te maken beide die Cruyscooren, soo van die balken te leggen, als die ganssche sulderinghe te driven ende voor Corsmisse gelevert te hebben, daervoor gelooft 110 gl. ende alsdoen verteert ofte gedroncken 16 potten biers, beloopen 1—12 st.

Bedoelde kruiskoren werden van geen gewelfsel, maar van een grooten koornzolder voorzien. [1])

In 1621 worden twee nieuwe vanen gemaakt; Mr. Jan de schilder zorgt voor vier patronen, terwijl de vanen zelf door Ariken Driessen van rood damast vervaardigd worden.

Het volgende jaar wordt door Mr. Jan den schilder (ook Hans den schilder genoemd) „die nieuwe tafereel" op het St. Anthoniusaltaar geschilderd (op linnen), waaraan Mr. Jan den Duijtsch (ook Mr. Hans den Duytsch genoemd) in 1623 nog eenige verandering brengt, die dan tevens het beeld van St. Athonis en het hemelsel in het St. Anthoniskoorke afzet. [2])

De schilderij van het hoogaltaar wordt besteld aan den schilder te Eindhoven; „die dueren vanden Hooghen altaer" [3])

[1]) Volgens de Statuten van den tweeden Bosschen Synodus (1612) (Tit. XXII, Cap. IV) mochten de kerken of kerkhoven niet dienen als bewaarplaatsen van graan, garst of eenige soort van peulvruchten, noch tot bergplaatsen van landbouwgereedschappen of eenig ander profaan gerei. Toch was de kerkzolder te Helmond zoo na als vóór dit statuut de gewone bergplaats voor de granen der kerk; bij het St. Catharina-altaar was eene windas, waarmede het graan aan den buitenkant der kerk naar boven werd gewonden.

[2]) Mr. Jan de schilder is vermoedelijk dezelfde als mr. Jan den Duytsch.

[3]) Een der deuren of borden van het Hoogaltaar stelde het Laatste Avondmaal voor, want voor „het beurt vanden Avontmael staende opden Hogen Autaer" betaalden de kerkmeesters in Jan. 1622 eene som van 9 gl. aan Hanrick den Leidecker, (die niet alleen leidekte, maar ook het koren op den kerkzolder bracht, metselwerk verrichtte enz.)

voert men 19 April 1624 naar Eindhoven en 13 Mei wordt de schilderij uit Eindhoven teruggehaald. Men betaalde den schilder 250 gl., doch omdat hij „syn beclach soe groetelicx dede, dat hij van het werck niet genoch en hadde" gaf men hem nog een dubbel ducaat (8 gl. 2 st.).

In het koor wordt door Dirk Janssen voor de Vrouwe van Helmond „die casse ofte sitplaetse" gemaakt (op kosten der kerk, 46 gl. 10 st.), door Peter den goudsmid (Peter van Lommel) „eenen silveren platteel" (pateen) op den kelk van 't Hoogaltaar [1]), voorts in 1625 eene schilderij op het Lieve Vrouwealtaar [2]), eene kast achter het hoogaltaar [3]); te Keulen wordt in 1626 eene kroon in 't hoogkoor gekocht (208 gl. 15 st.) en te Antwerpen „een zilveren lampe metten gelaesen, daer den olye in hangt" (81 gl. $3^1/_2$ st.), eene godslamp derhalve; later wordt te Keulen nog eene tweede kroon gehaald [4]); eindelijk in 1627 wordt voor Kamerijksch doek 15 st. 3 oort betaald, „om hemdekens aff te maeken voor 2 cleyn beeldekens opden Hooghen Autaer".

Nog was men met de ornamentatie niet gereed; in de kerkrekening over 1627 lezen wij immers:

Item mr. Jan Loyen door begerte van onsen pastoir eenen brieff geschreven aenden Oversten Cortenbach, mijns Heeren broeder [5]), ten eynde hij de kercke wilde gedachtich sijn met eenige ornamenten; daeromme verteert 6 st.

Het voornaamste, wat de kerkrekeningen over de volgende jaren ons hebben mede te deelen, betreft de reparatie des orgels en de uitbreiding van den voorslag of installatie van

[1]) In Jan. 1613 had hij een kelk, toebehoorend aan het St. Anthonis-altaar, schoongemaakt.

[2]) De Lieve Vrouwe-Broederschap schonk daartoe 2 Jacobussen (elk 11 gl. 12 st.); de schilderij kostte 120 gl.

[3]) Wellicht was dit de kast, waarin het spijnde-brood geborgen werd.

[4]) Elk dezer kronen hing aan vergulde appels; bij feestelijke gelegenheden (zooals met de Gulden Mis en met Kerstmis 1630) werden er kaarsen op de kronen gezet.

[5]) Bedoeld zal zijn Adriaan van Cortenbach, rentmeester te Berckenvorde, Keizerl. Majoor † 15 Sept. 1630 in Pommeren en begraven te Maastricht. Zie Aug. Sassen *De Heeren van Helmond,* blz. 38, 39.

het klokkenspel. De werkzaamheden, die met de uitbreiding van den voorslag (1633—37) gepaard gingen, gaan wij wederom stilzwijgend voorbij, daar wij later — gelijk wij reeds opmerkten — een afzonderlijk referaat over uurwerk en klokken hopen te houden.

Gelijk we hierboven gezien hebben, was in 1607 een nieuw orgel op 't oxaal geplaatst.

Volmaakt werk schijnt Mr. Jacob Nijhoff niet geleverd te hebben, want na 6 à 7 jaren moest de trompet en meer ander werk door mr. Baltus den orgelmaker versteld en het orgel van een nieuwen nachtegaal voorzien worden. In Maart 1616 werd het orgel vermaakt door een predikheer uit 's Bosch, Heer Anthonius van Rycxtel; deze ontving 40 gl. voor zijn arbeid en zou het orgel zijn leven lang blijven onderhouden, mits de kerkmeesters hem alle noodige materialen en bovendien vrijen kost bezorgden. Toen in 1627 het orgel langen tijd ledig (onbespeeld) had gestaan, deugde de toon niet meer en kwam mr. Philips, de orgelist uit 's Bosch, om het orgel te stellen. Later kwam deze nog tweemaal terug, op 2 April 1632, toen hij het orgel visiteerde en stelde, en 10 Aug. 1633, toen hij wederom het orgel visiteerde. Ten jare 1638 werd eindelijk besloten tot eene ingrijpende reparatie; op 4 Sept. van dat jaar had men de muzikanten van Eindhoven het orgel laten bespelen en visiteeren en toen was wel gebleken, dat niets zou helpen zonder degelijke reparatie.

De reparatie werd opgedragen aan den orgelmaker mr. Jan Jansen; op 7 Oct. 1638 werd een contract met hem gesloten, dat aldus begint [1]):

„Alsoo bij meesters hen des verstaende was goet en geraedtsaem gevonden, dat d'orgel deser kercke van Helmont (overmidts sijnen extraordinaris-hooghen thoon) eenen geheelen thoon soude worden verlaegt, om alsoo des te commodieuslijcker in tijden ende wijlen daerop te moghen singhen; dat oyck de blaesbalcken vanden selven orgel tenemael waeren ongerepareert [2]) ende alsoo oyck geschapen d'een ende d'ander

[1]) Het contract is te vinden in de Bijlagen der Kerkrekeningen.
[2]) In 1619 was door Peter Diercx een nieuwe blaasbalg gelegd.

hoe langer, hoe meer door het tegenwoordich ongebruick ende stilstandt van dyen in sijn selven te vergaen ende te verderven, —

Soo hebben wij Schouteth, Schepenen ende kerkmeesteren, desen onderteeckent, om hierinne te versien, gecontracteert met Mr. Jan, orgelmaecker, ende dat onder conditiën ende clausulen als volght . . ."

Tot de conditiën behoorde o. a. ook, dat hij in plaats van de trompet een nieuwen register, *vox humana* geheeten, maken moest en in plaats van de quinte een nieuwe holpijp (spraecke op acht voeten); de mixtuur moest hij versterken, alsook een nieuwen halven cornet er in maken.

Binnen twee maanden na afsluiting van het contract moest het werk gereed zijn, om daarna aan deskundige keuring onderworpen te worden.

Voor 135 gl. werd het werk door Mr. Jan aangenomen. Vermoedelijk is mr. Jan met zijn werk niet op tijd klaar geweest [1]), want eerst op 21 Maart 1639 begon de keuring des orgels.

Alsdan kwamen Mr. Jan Gerwen en Mr. Jan Cocx, organisten wonende toen te Eindhoven, om met den Helmondschen organist Daniel Tybosch het orgel „te visiteren ende op te nemen". Zij bleven daartoe verscheiden dagen hier, vermoedelijk tot 27 Maart, toen zij navolgende verklaring schreven: [2])

Wij, ondergeschreven Organisten, tuijgen ende verclaren midts dese onse eygene beteeckeninghe, dat wij hebben ghevisiteert ende opgenomen d'orgel der kercke van Helmont ende bevonden 't selve te wesen goet, deughsaem ende oprecht van thoon ende anderssints.

Des t'oirconde bij ons onderteeckent binnen Helmont den 27 dach Martii 1639." Volgen de drie handteekeningen. [3])

De kerkrekening circa 1640— circa '43 heeft een post voor

[1]) De hooge verteeringskosten van den orgelmaker met de stads- of kerkregenten à 43 gl. 3 st. en van den orgelmaker alleen à 76 gld., wijzen er op, dat hij vele dagen te Helmond werkzaam was.

[2]) Bijlagen der Kerkrekeningen.

[3]) Beide Eindhovenaars ontvingen samen 26 gl.

vracht van eene kist, die van Antwerpen naar Helmond gevoerd was en gegeven was door heer Goort (Godefridus) van Diepenbeeck, kanunnik der O. L. Vrouwe-kerk te Antwerpen en landdeken van Herenthals, geboren te Helmond en overleden te Antwerpen 2 Sept. 1638. Den inhoud der kist leeren wij kennen uit van Diepenbeeck's testament, dat door Charles Piot werd uitgegeven. [1]) Nadat de testateur enkele Mis-officiën heeft besteld op het Altaar van St. Jozef in de kerk te Helmond, vervolgt hij aldus:

„Verders, opdat er een beginsel sy, om de hier geordineerde officiën te beginnen, soo late ick voor deselve mijne kiste met casuijffel, kelck ende andere toebehoorten in deselve opgesloten, dewelcke staat hier [te Antwerpen] in 't capelleken van St. Thomas achter den hoogen autaar der choore van de cathedrale kercke. Het vergulsel van den bovengemelden kelck sal nog eens vernieuwt worden ende de patene, dewelcke is van vergult coper, sal in eene silvere vergulde verandert worden ter eere van het Hoogweerdig H. Sacrament des Autaers." [2])

Een ander uit Helmond afkomstig priester, met name Antonius van Diepenbeeck, een neef van bovenvermelden Godefridus van Diepenbeeck en tot 1640 kapelaan te Eekeren bij Antwerpen, schijnt aan de kerk van Helmond eveneens eenig kerkgoed vermaakt te hebben. De kerkrekening van circa 1643— circa '46 heeft immers:

„29 Oct. 1643. Aen Gerardt Jan Claessen voor vracht, licent en assurantie van seeckere kerckegewaet, gelegateert door Heer Anthonis van Diepenbeeck, door last van Heeren Schepenen overgebrocht, 12 gl."

---

[1]) *Fondations de Bourses d'Etude etablies en Belgique*, p. 309—'25

[2]) Volgens Welvaarts in het Jaarboekje van Sassen 1890, blz. 294, was de verguld-zilveren kelk, door kanunnik Diepenbeeck vermaakt, nog in 1890 in het bezit der Helmondsche parochiekerk en werd hij gebruikt in de kapel van het Helmondsche Liefdegesticht Wij vermoeden, dat Welvaarts' mededeeling niet op waarheid berust, want de verguld-zilveren kelk, die thans nog in het Liefdegesticht gebruikt wordt en door Welvaarts bedoeld schijnt te zijn, draagt onder zijn voet het jaartal 1675.

Als wij de reparatie des orgels en de uitbreiding van den voorslag uitzonderen, bieden de kerkrekeningen, loopende van Bamis 1631 tot circa 1646, opvallend weinig betrekkelijk de versiering of uitrusting der kerk.

Slechts op enkele posten uit de kerkrekening circa 1643—circa '46 hebben wij nog de aandacht te vestigen, op deze:

Item betaelt aen Sr Nicolaus Gerardi, schilder tot Eindthoven, om de schilderije van Onsser Lieve Vrouwe-Aultaer hermaeckt te hebben, door ordonnantie van Heeren Schepenen vier pattacons in specie, blijckende bij quictantie van den 7^en^ Augusti 1643 X gl. XVI st.

(Zooals vermeld, werd de schilderij in 1625 gemaakt.)

Item den 30^en^ Novembris 1643 betaalt aen Gort Michiels (van Duppen) van verteringhe aldaer gedaen bij Heeren Schepenen ende kerckmeesters om 't accorderen met Sr Gerardi over 't maecken van de schildereije voor ons Lieve Vrouwe V gl. XIIII st.

Item betaelt (Dec. 1643) aen Sr Nicolaus Gerardi schilder voor de gheschilderde dueren van ons Lieve Vrouwe-Aultaer, goudt om te vergulden etc., gelijck hem bij Schepenen-consent is aenbestelt LXX gl.

Item den 27^en^ Januari 1644 betaelt aen Sr Nicolaus Gerardi voor het herschilderen van Onsse Lieve Vrouwe ende andersints XXX gl. XVIII st.

Item den 18^en^ Maii 1644 betaelt aen Jan Matheussen den schrijnwercker, soo voor gelevert houdt als verdient arbeijtsloon tot het maecken van Onsser Liever Vrouwe Choorken van Seven Weën ende Aultaer etc. mit ordre ende consent van Heeren Schepenen ende voorts van andere saecken LXXIII gl. XIII st.

Item den 27 Septembris 1645 betaelt aen Jan Matheussen schreijnwercker, soo voor het maecken van een nieuw portael inde kercke als een nieuw gelijnt-duer aenden kerckhoff, sittbancken in de kercke, gelevert houdt ende anderssints door ordre van Heeren Schepenen gedaen CLXXXVI gl.

Op de vraag, waarom genoemde kerkrekeningen van Bamis 1631 tot circa 1646 in zake kerkornamentatie zoo weinig

belangrijks bevatten in vergelijking met de voorafgaande kerkrekeningen, meenen wij het antwoord niet zoozeer te moeten zoeken in de voor den katholieken godsdienst benarde tijdsomstandigheden, want aan de kerkdienst-verboden stoorde men zich niet veel, als wel in het feit, dat de ornamentatie der kerk allengs voltooid was.

Gelijk alle katholieke kerken in de Meierij, zou ook de St. Lambertuskerk van Helmond in het vredejaar 1648 overgaan in handen der Hervormden. Ruim 60 jaren had de katholieke bevolking arbeid en geld geofferd, om hare dierbare kerk uit haar assche in luister te doen herrijzen, dan zou ze wederom van haar luister, althans van haar inwendigen luister ontdaan worden, ditmaal niet door heiligschennende brandstichting, gelijk in 1587, maar door niet minder heiligschennende roofzucht. Nagenoeg al hare meubelen, die met zooveel zorg waren bijeengebracht, zouden aan vilen prijs publiek verkocht worden, om her en der de verstrooiing in te gaan, hunne door godsvrucht toebedachte bestemming meestendeels te verliezen en die nimmer meer terug te krijgen.

De kroniek van een viertal Noord-Brabantsche conventen en het verhaal der stichting van het Jezuïeten-college te 's-Hertogenbosch

door

Mgr Dr A. H. L. HENSEN.

Op 3 Nov. 1573 bracht de provinciaal der Jezuïeten aan den rector van het College te Keulen het bevel over van den Generaal der Orde, dat de geschiedenis van alle college's, kort maar volledig, moest worden saamgesteld en naar Rome opgezonden. Tevens wenschte hij nauwkeurige opgave van al de beneficies, met welke pausen en bisschoppen hunne college's hadden begunstigd. [1]) Om aan dit voorschrift te voldoen, dat samenhing met het vervullen van sommige verplichtingen, aan die beneficies verbonden, zijn de kroniekjes opgesteld, waarvan hier de tekst zal gepubliceerd worden.

Wij troffen het handschrift aan in het Staatsarchief te Rome [2]), dat thans is gevestigd in het voormalige huis der „professi" onder de Jezuïeten, naast hún kerk „Il Gesù". Een deel van hun archief, waaronder ook deze stukken, zijn te gelijk met het statig huis der geprofesten na de overrompeling van Rome in 1870 genaast.

Ofschoon er reeds in 1561 uitzicht had bestaan, dat de

---

[1]) I. Hansen, *Rheinische akten zur Geschichte des Jesuitenordens 1542—1582*. (Bonn 1206), p. 658.

[2]) Dr Brom kon deze kroniekjes in zijn *Archivalia in Italië* (III p. 60 en v. v.) niet vermelden, wijl de „libri informationum", eerst later ter beschikking zijn gesteld.

Jezuïeten een college te 's-Hertogenbosch zouden stichten, [1]) duurde het toch tot het eerste jaar van het Bestand, alvorens dat plan kon ten uitvoer gebracht worden. Op verzoek van den toenmaligen bisschop van 's-Hertogenbosch, Gisbert Maas, en met volle instemming van aartshertog Albert, kwamen op 5 Juni 1609 een zestal Jezuïeten, drie paters, twee novicen en één leekebroeder naar Den Bosch, om er het onderricht en opvoeding van de erg verwilderde jeugd in handen te nemen. Daar zij aanvankelijk van alle hulpmiddelen waren verstoken, huisvestte de bisschop hen een half jaar lang in zijn eigen woning, totdat zij op 3 November 1609 een eigen huis konden betrekken. Dit huis, van zeer bescheiden afmetingen, was gelegen in de Verwerstraat, en grensde onmiddellijk aan het voormalig klooster der Begharden, waar de zusters van S. Annenborch, eertijds te Rosmalen gevestigd, haar intrek hadden genomen. Reeds vroeger waren ook de Augustinessen van het klooster „In de Hage" (onder Helmond) in S. Annenborch opgenomen, en evenzoo de kanonikessen van S. Annatroon te Driel. Van elk dezer vier conventen heeft onze auteur de lotgevallen, beknopt maar afdoende, opgeteekend.

Daar de Jezuïeten aanvankelijk zoo nauw behuisd waren, dat er zelfs geen vertrek voor een huiskapel was in te richten, maakten zij gebruik van de kloosterkapel der Zusters van S. Anneborch, doch kwamen al spoedig, in 1613, door vrijwilligen afstand der bewoonsters van S. Annenborch in het bezit der kloosterterreinen, waar zij in 1615 een nieuwe kerk in plaats van de kloosterkapel bouwden.

Zooals in het verhaal dezer schenking staat opgeteekend, hebben de Jezuïeten op 4 Oct. 1610 hun gymnasium te 's-Hertogenbosch geopend. Aanvankelijk was de school gevestigd in de beide kapitale huizen: De Groote Ketel en De Pauw, beide gelegen in de Verwerstraat, en door het stadsbestuur voor dit doel aangekocht. Dat hun onderwijs door de Bos-

[1]) Pirenne, *Histoire de Belgique* IV, p. 362.

schenaars zeer geschat werd, blijkt wel hieruit, dat, terwijl in het eerste jaar 284 leerlingen zich aanboden, hun getal reeds in het tweede jaar over de 800 was gestegen. Later is het college overgebracht naar een ander huis in de Verwerstraat, de „De Cluyt" geheeten.

Ten slotte nog de vraag: wie de schrijver van dit verhaal is geweest? Nergens noemt hij zijn naam, maar een lid van de Societeit is de auteur zeker geweest. En de manier, waarop hij over het college van Den Bosch spreekt, maakt het aannemelijk, dat hij zelf daar heeft vertoefd. Mogelijk hebben wij het geschriftje, dat in vlot Latijn is geschreven, te danken aan den Jezuïet Otto van Zijll, een Utrechtenaar van geboorte, die tot 1613 leeraar van de Rhetorica is geweest in het Jezuïeten-college te Roermond, en daarna als rector aan het hoofd heeft gestaan van het college te 's-Hertogenbosch, totdat dit na de verovering van Frederik Hendrik in 1629 ten onder is gegaan. Paquot [1]), aan wien ik deze bizonderheden over Zijllius ontleen, prijst hem als: „fort versé dans les langues Grecques et Latines", en noemt ook een paar soortgelijke werkjes, welke Van Zyll in herinnering aan zijn verblijf te Roermond en 's-Hertogenbosch heeft uitgegeven. [2])

Origo et progessus quatuor monasteriorum: fratrum scilicet Bogardorum in urbe Silvaducensi, beatae Mariae in Dumo juxta Helmondam, beatae Annae in Rosmael, in throno beatae Mariae in Driel. *Quomodo etiam collegio Societatis Jesu Silvaeducensis ea sunt donata.*

---

[1]) Paquot *Mémoires* (folio-uitgave) II, p. 493.

[2]) In het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch, voorloopige inventaris, dl. 1, blz. 70, Jezuïeten-college te 's-Hertogenbosch, n° 186, bevindt zich eveneens een afschrift van de hier gepubliceerde kroniek. Echter slechts gedeeltelijk. De tekst van af het begin tot op blz. 270 *Quod ut intellexerunt* is met regelmatige hand geschreven; dan volgt nog een stukje van de daaropvolgende alinea met zeer vele doorhalingen en verbeteringen, waaruit men wellicht kan besluiten, dat in Den Bosch het eerste concept aanwezig is, doch dat eindigt met de woorden *decem florenorum millibus sunt aestimata.* Zie bl. 270. Red. B. B.

§ 1.

De initio monasterii fratrum Bogardorum in Urbe Silvaducensi.

(Ex manuscripto in archivis civitatis Buscoducensis.) [1])

Cum civitas Silvaducensis, quae a parvis initium duxerat, adhuc angustis terminis contineretur et ecclesia Ortensis [2]), quae etiam nunc extra muros sita est, primum locum inter caeteras antiquitate dignitateque tam extra quam intra muros ecclesias obtineret, locus, qui postea muris cinctus fuit et plateae a tinctoribus nomen dedit [3]), illi parebat. In hoc loco, dum adhuc extra muros esset, quidam viri, in pietatis cultum consentientes, anno Domini 1196 ad communem convictum sibi habitaculum delegerunt.

Erant hi omnes laici, quibus extraneus sacerdos a sacris erat; ipsi vero ex linei panni textura sibi victum quaerebant. Neque tamen certo adhuc ullo habitu utebantur aut ad certam aliquam monasticae disciplinae regulam exercebantur, sed rotundos solum cucullos gestabant ad morem fratrum Mechliniensium [4]); caeterum solo nomine Bogardorum contenti. Donec anno Domini 1439 in meliorem formam reducti, verum germanumque Ordinis sui habitum induerent et tertiam regulam sancti Francisci inciperent profiteri, alios etiam ex suis sacris initiandos deinceps curarent, alios ad textrinam servarent; adeo ut anno Domini 1466 sedecim professos numerarent, ex quibus sex sacerdotes, decem vero conversi essent, ut ipsi eos vocant.

Qui cum viderent sese ut novellam plantationem multis in posterum casibus exponendos, unanimiter omnes a Ludovico de Bourbon, episcopo Leodiensi, expetiverunt ut ex consensu praepositi generalis Ordinis Crucigerorum sub eorum fratrum tutela essent iisque per omnia subjicerentur, qui tam juxta urbem simul in vicino loco habitationem sibi stabili-

---

[1]) Wat als kantteekening in het handschrift staat, is door mij tusschen haakjes in den tekst opgenomen.

[2]) Orthen.

[3]) De Verwerstraat.

[4]) Het college van Standonck te Mechelen, voor arme scholieren bestemd. Als kenmerk droegen zij een kap van grauw laken, met haken bijeen gehouden; men noemde ze daarom in de wandeling: de kappekens. *Bijdr. bisd. Haarlem* XXI, p. 101.

verant. [1]) Quod cum bona pace utrimque esset inceptum; sed (cum) sub annum Domini 1469 Crucigeri in clientium suorum nascentem fundum avidius inhiarent, lite suborta discessio facta est et Crucigeri lite evicti Bogardis rem suam utendam fruendam relinquere coacti sunt. [2])

Tunc Bogardi rem suam non segniter facere; textrinae, a qua omnis eorum census redibat, gnaviter incumbere, terminos suos in dies augere. Sed hinc brevi toti textorum collegio in urbe ita oculi doluerunt, ut illius decani, lite intentata, quam artem lucrandi fratres feliciter exorsi essent, praescindere molirentur. Sed hanc contentionem magistratus diremit, ut fratribus, qui tunc essent vel qui eisdem deinceps in eum locum supervenerint, liceret octo tantum instrumentis mechanicis, et non pluribus, texendo sibi ad victum necessaria comparare. (Ex relatu priorissae Luciae Verhoeven, septuagenariae adhuc superstitis.)

Verum, ut grandis est contentio eorum qui texunt, emolumenta autem perexiguum, non aliam dotem longo sibi labore compararunt neque etiam lautiorem ex variis acceptis eleemosynis quaestum fecerunt quam ut ex multis minutiis ducenti circiter floreni et viginti modii siliginis collecti, qui in annos singulos trecentos simul florenos aegre conficerent, ad ipsos redirent et integrum ipsorum peculium constituerent. Cui proventui, si duarum Missarum onera, quibus in dies singulos tenebantur quivis imposuerit, si insuper sarta tecta domus non bene materiatae inde subduxerit, quam parum ad familiam alendam relinqueretur, facile perspiciet.

Unde evenit ut demortuis caeteris fratribus, qui rem communem bene curaverant et, operis textoriis deficientibus, res etiam domestica, antehac parva, non modice collaberetur. Quin etiam, postquam fratrum numerus ad duos solum redisset, quorum alter etiam perpetuo abesset, neque a vinginti octo annis, aut circiter, ullus in eam familiam esset receptus, qui legitime se votis religionis obstrinxisset, parum abfuit, ut ea domus per se deserta relinqueretur. (Ex bulla Sixti V anno 1585. Calendas Maii, pontificatus anno I.)

---

[1]) In 1466 hadden zij zich naar Luik begeven, om daar van den bisschop verlof te verkrijgen, dat zij tot de Orde der „Kruisheeren" zouden mogen overgaan. Coppens II, p. 231.

[2]) 7 Dec. 1469 betrokken de Kruisheeren een gering huis, gelegen op de „Mortel". Coppens II, p. 231.

§ 2.

De origine et progressu monasterii Annaeburgensis [1]*, tam in urbe quam in Rosmael.*

Cum vir nobilis, Wessalus de Boetselaer [2]) decrevisset ex facultatibus suis monasterium aliquod condere in quo sanctimoniales viverent ad eam normam quod (ad Ortum [3]) beatae Mariae nuncupari consueverat) Ordinis sancti Augustini observari aliquando cognoverat: quo id jure bono riteque fieret, a Ludovico de Bourbon, episcopo Leodiensi, supplex postulavit, ut liceret sibi ex monasterio ejusdem instituti, quod in urbe Silvaducensi erat, et a Molendini colle [4]) nomen vulgo invenerat, quatuor sorores in novam hanc coloniam educere cum fratre Jacobo de Venlo presbytero (erit is socius confessari iin eo monasterio) et ejusdem Ordinis canonico regulari, qui has juxta instituti sui rationes gubernaret; quibus ipse intra urbem de suo domum commodam ad inhabitandum pararet et de facultatibus suis, quod ad earum sustentationem sufficeret, in posterum procuraret. (Ex bulla ejusdem episcopi anno 1479, 9 Martii.) Quod ubi obtinuit et quatuor sibi sorores delegit, quarum duae essent velatae, duae conversae quas vocant nescio qua de causa, factum est ut hisce cum superioribus suis hoc super discessu non satis conveniret, ac proinde clanculum convasarent [5]) et exportatis secum quibusdam reculis, non assentientibus moderationibus suis, a loco suo se subducerent.

Sed quia domus, quam Wessalus de Boutselaer ipsis designaverat (domus dicebatur: de Borght, in de Diepstraet), alienis adhuc dominis elocata permaneret, quin etiam in hypothecam ad tempus obligaretur, ac proinde necdum inhabitari, multo minus possidenda adiri posset, et sorores illae extra claustrum suum praepropere se proripuissent, (interim habitabant in de Putstraet), rursum Wessalus de Boetselaer a Ludovico de Bourbon, episcopo Leodiensi, coactus est postulare,

---

[1]) S. Anneborg.

[2]) Wessel van Boetzelaar, heer van Asperen en Langeraar, gehuwd met Judith Mol, eene Brabantsche. Van Leeuwen, *Bat. Illustrata,* p. 874.

[3]) Zusters van Orthen; zoo geheeten naar Elisabeth van Orthen, haar eerste Overste, die voor hare medezusters de levenswijze invoerde der „Zusters van het gemeene leven". Coppens II, p. 262.

[4]) Windmolenberg.

[5]) Er staat verkeerdelijk: conservarent.

ut liceret sororibus istis in villam suam suberbanam, (villa dicebatur: den Doorn), vel in quemvis alium locum commodum tantisper secedere, ubi in altari portatili ad earum usum sacrificaretur, dum liceret illis in urbe fundum suum proprium adire. Quod cum obtinuisset, non placuit tamen superioribus Ordinis Sancti Augustini, ut hae ruri degerent; quapropter eas, nova facultate ab eodem episcopo ad hoc obtenta, per tres sui Ordinis superiores, quibus illud ab episcopo delegatum fuerat, solemniter monuerunt, ut in pristinum suum locum se reciperent, unde absque nutu et facultate suorum superiorum se subduxissent. (Ex litteris episcopi ejusdem anno 1479, 9 Martii, et feria secunda in Passione Domini.) Quod cum perturbatos harum sororum animos graviter exulceraret, nihil intentatum reliquerunt, ut non cogerentur eo redire, ubi propter inconstantiae suae notam sine gravibus in futurum dissidiis non viverent et suam aliarumque salutem in discrimen adducerent. Quapropter Wessalus de Boutselaer, partim ut illarum paci consuleret, partim ne quod pie coepisset ipse intermittere cogeretur, iterum ab Joanne de Hoorn, episcopo Leodiensi et Ludovici [1]) successore, postulavit ac obtinuit, ut liceret sororibus in fundo suo suburbano quiete residere, donec domus, quae in urbe illas expectabat, a servitute sua liberaretur.

Interim, ut haec tempestas in optatam aliquando tranquillitatem desineret, factum est Deo adjuvante (qui inconsulta saepe consilia nostra in bonum convertit) ut eo tempore, quo haec novella plantatio non sineretur radices agere, reverendus dominus Arnoldus Michaelis van Dijck, sacerdos, et nobilis vir Joannes de Baecx [2]) ad eam stabiliendam mentem animumque simul adjicerent. Erat ipsis in paroecia Rosmalensi, quod mille passibus a Silvaducis abest, domus commoda eaque fossis cincta, quae Rodenburgum dicebatur, cum duobus pomariis, horto olerum, horreo, silva caedua et pascuis nonnullis atque agris, sationi oportunis, quae alendae huic religiosae familiae animo pio juxta ac liberali communiter designabant. Quapropter excitarunt dominum Wessalum de Boutselaer, qui primus hujus rei auctor fuerat, ut ab episcopo Leodiensi posceret, quatenus sororibus istis quatuor liceret aliquando in Rodinburgo considere, ibique novi surgentis monasterii fundamenta jacere; praesertim cum alia adhuc duo ejusdem

[1]) Louis de Bourbon.

[2]) Jan Baecx, heer van Rosmalen; zijn zuster was de eerste priorin. Coppens III², p. 299.

instituti monasteria intra urbem essent, quae prudentum et politicorum hominum judicio sufficerent et sorores ipsas ad primum suum locum, unde clanculum exiverant, nunquam sine gravi scandalo et animorum perturbatione post liminio redire contingeret. Quod postquam impetratum fuit, horum trium praestantium virorum studio ac duorum potissimum liberalitate factum est, ut sorores illae post variam jactationem in proprio suo fundo tandem aliquando residerent, et, episcopi auctoritate Rodenburgum felicius mutato nomine, in sanctae Annaeburgum converteretur. (Ex bulla episcopi Leodiensis anno 1486, 14 Januarii.) Quove haec recens plantatio altiores adhuc radices ageret, dominus Arnoldus Michaelis van Dijck octingentos florenos, dominus vero Joannes Baecx quadringentos quinquaginta de suo adnumeratos in censum addiderunt.

§ 3.

Monasterium divae Virginis in Dumo, juxta Helmondam conditur, exuritur.

(Monasterium in Dumo vulgo dicebatur: in de Haegh by Helmont.) [1])

Helmondae, oppido Taxandriae, sacerdos saecularis, dominus Walterus van Beeck, curionem agebat. Sed quia sacellum exiguum erat in quo pastoris munera obibat, visum fuit oppidanis ampliorem loco opportuniore ecclesiam exstruere. Quae cum Nicolai, [2]) legati apostolici, assensu surrexisset et etiam in usu esset, noluit dominus Walterus pristinum locum suum desertum relinquere, sed potius seu virorum religosorum seu foenimarum coenobium aliquod juxta illum suscitare, qui eum colerent et precibus suis frequentarent. Verum quod Helmondani, inopiam suam veriti, nollent admittere viros religiosos, qui collata stipe victitant, a domino Reinero Kepkens, Helmondano, qui Venloae, quae Geldriae urbs est, in coenobio quodam ex regula divi Augustini foeminas, viventes sub imperio, habebat, per litteras postulavit, ut ex suo Ordine quasdam ad se transmitteret, quae ad eandem normam, ad quam ipsae excultae fuissent, caeteras in Dumum adventuras

[1]) De Hage, een gehucht bij Helmont. De auteur vertaalt het met: „dumus", een doornen heg.

[2]) Nicolaas van Cusa, 1451 naar de Nederlanden gekomen als Visitator apostolicus.

vitae suae exemplo accommodarent. Simul annuente Joanne de Cortenbach, Helmondae toparcha [1]), a Ludovico de Bourbon, episcopo Leodiensi anno 1472, 20 Septembris, impetravit (Ex bulla episcopi, 20 Septembr. 1472), ut in eodem loco liceret sibi pro viginti quinque sororibus habitationem exstruere, hac conditione ut illae capitulo et clero quatuor coenobiorum de Venloo, Ruremunda, Maseca ac Buscoducis [2]) quoad subjectionem, protectionem, statuta et ordinationes ac praesentiam suam in omnibus, quae inter illas agenda forent, unirentur, annectarentur et in unum religiosa vitae corpus coalescerent; et, quatenus inopiam nascentis familiae ex parte sublevaret, decrevit idem episcopus, ut bona domini Matthaei Celen, (qui primus ex Ordine sancti Augustini hanc familiam rexit), quae per ingressum illius in religionem ad monasterium de Bethlehem devoluta erant, quoad usum fructuum ex arbitrio et administratione illius illi cederent et applicarentur. (Ex membrana manuscripta ejusdem monasterii.)

Sed quia nulli tunc fundi erant, in quos advenientes sorores reciperentur, praeter sacellum supradictum. et quod illi coemeterium circumjacebat, dominus Walterus religiosis hospitibus suis exiguam domunculum vicinam comperavit. Qua sola postquam multorum tempore non sine incommodo usu fuissent, tandem dominus Joannes de Bever, sacerdos coenobio praefectus, qui a re familiari bene instructus erat, adlaboravit, ut una et altera aedicula brevibus illius terminis adjiceretur. Rursum, cum multo tempore inter has angustias res stetisset, et numerus sororum adventantium in dies cresceret, ac dominus Joannes de Bevere, inops consilii, de loco deserendo et familia transferenda cogitaret, praetor et magistratus Helmondanus, veriti ne locus, in quo majores sui sepulturam invenissent, desertus relinqueretur, aut haec discessio aliquam ipsis ignominiae notam apponeret, tam diu ex aedibus vicinis, de publico coemptis, coenobii terminos dilatarunt, donec illi in amplitudinem extenderentur. Sed cum successu temporis

---

[1]) Jan van Cortenbach, heer van Helmond, verkreeg 14 Sept. 1462 van Louis van Bourbon, bisschop van Luik, dat de voormalige parochieberk in de Hage aan de Augustinessen zou afgestaan worden. Coppens III, p. 366.

[2]) Een collegatie van de vier Augustijner- en Augustinessen-kloosters: 1) de Reguliere Kanonikessen te Venlo, 2) Mariënhof te Roermond, 3) S. Agnes te Maeseyck, 4) S. Geertrui te 's Hertogenbosch, ingericht naar de de manier van het Kapittel van Windesheim. 4 Nov. 1455 was deze vereeniging tot stand gebracht door Johannes (de Los, alias Heinsberg), bisschop van Luik. (V. d. Elsen-Hoevenaars, *Anal. Coeverinx* II, p. 224); bevestiging der collegatie door Calixtus III op 7 Dec. 1456 (*t. a. pl.* p. 226).

Martinus Rossemius [1]), Belgii flagellum, omnia ferro flammaque depopularetur, militari licentia factum est ut monasterium spoliaretur et conflagaret ac damno non reparabili ob rei familiaris augustiam deinceps in solitudinem verteretur.

§ 4.

Monasterium in Driel, Bataviae pago, conditur et ob inopiam deseritur.

(Monasterium in Driel vulgo dicebatur: Onser Vrouwen throon.)

Reverendissimus dominus Balduinus Bayens, Drilensis, canonicus regularis ordinis sancti Augustini, et monasterio ejusdem ordinis in Erckel [2]) praepositus, amore in patriam suam ductus, a Frederico, marchione Badensi, Ultrajectinae ecclesiae episcopo, postulavit, ut sibi liceret ex monasterio Erckelensi nonnullas sorores educere, a quibus novum in patria sua monasterium ejusdem Ordinis sui auspicaretur. Cui episcopus concessit (ex litteris episcopi datis anno 1498, 14 Maii), ut liceret ipsi ex hac familia septem vel octo sorores devotas et spontaneas (si modo priorissa non abnueret) in patriam suam educere, ut ibi loco congruo et opportuno novum monasterium conderet; ipse primus sororibus a confessionibus esset. Quem si mori aut officio cedere contingeret, penes monasterium confessorem novum, vel regularem vel saecularem, eligendi jus maneret. Omnia insuper bona, illi monasterio applicata vel applicanda, ipse bonus pastor sub tutelam divi Martini (cujus ecclesiam Ultrajecti gubernabat) ac suam recepit. Et quo non solum officium suum, verum etiam beneficium, conferret, dedit capellam quandam, in Erckelensi ecclesia [3]) paroeciali erectam,

[1]) Maarten van Rossem. Volgens Coppens III, p. 366, daarentegen werd het klooster in „de Hage" op last van Judocus, heer van Helmond, door de bezetting, welke de stad tegen de Gelderschen verdedigde, in 1543 in brand gestoken.

[2]) Erkel of Arkel (Joosting-Muller, *Rechtspr., bisd. Utrecht* I, p. 78), waar een Augustinessen-klooster, Mariënhage of Oudenhage, moeten hebben bestaan. (Bots, *De oude kloosters en abdijen in het tegenw. bisd. Haarlem* (1882), p. 51.)

[3]) Arkel behoorde tot de proosdij van Arnhem en de parochiekerk alzoo tot het aartsdiadonaat van den Dom; de institutie van één der kapellen in de parochiekerk blijkt echter aan den proost en aartsdiaken van den Oudmunster te hebben toebehoord. *Kerkl. Rechtspr. in het bisdom Utrecht*, p. 78.

cujus jus patronatus haereditarium ad ipsum dominum Balduinum jam ante pertinebat. Et quo firmior esset donatio (ex litteris praepositi, datis anno 1544, 20 Maii) Michael ab Inckefort [1]), praepositus et archidiaconus ecclesiae sancti Salvatoris Ultrejecti, ad quem instituendi capellani ex officio jus pertinebat, etiam hoc ipsi Balduino remisit et tam ipsi ejusque successoribus quam monasterio donavit.

His igitur initiis dominus Balduinus ex Erckel in patriam suam et in locum, qui Steenberge [2]) dicebatur, septem religiosas eduxit. Quas opportuni splendidique loci inveniendi cum larga spe omnes implevisset, vix casas aliquas invenerunt, quas sibi ad inhabitandum pretio conducerent. Donec Balduinus, qui anxius se in omnem partem versabat, a Theodoro quodam Mesmakers, cujus bona administrabat, aegre obtineret, ut condendo monasterio domum suam paternam divenderet hac conditione, ut fratribus ejusdem, quaecumque ad illos aedium pars ex haereditate rediret, pro ea singulis pretium adhiberet. Tunc cum bono Deo coepit aedificium, in cujus fundamentis pauperies collocata fuit, ut cum illo simul adoleret. Nam religiosae partim a colu sua coeperunt quotidianum pensum in victum vestitumque exigere, partim agros nonnullos in censum tam infortunato loco coemerunt, ut cum aggeres, his objectos, Mosa, periculosus nimium vicinis, vi assidua pulsaret, tot reperationis expensis illi quotannis essent obnoxii, ut certo relatu (ex testimonio priorissae Luciae Verhoeven, quae in Annaeburgo etiam nunc praesidet) constet eosdem agros triginta posterioribus annis supra duodecim florenos annuos cultoribus suis non rependisse. Ad haec accessit graviori malo, ut regularum monasticarum observantia infringeretur, ac, ne quid infortunio deesset, ut anno 1557 grassante pestilentia ad tres velatas duasque conversas, quas vocant sorores, omnis inhabitantium numerus redigeretur. Quas extrema etiam desperatio paupertatis, cum ad locum suum deserendum non difficile impelleret, id etiam impellebat magis, quod ob ingrassantem litem agri, situ suo alioquin infructuosi, novo insuper infortunio cultoribus suis destitueretur.

---

[1]) Michiel van Enckevoirt, een neef van den kardinaal. *Aanhangsel op de Kerkel. Oudheden* (1744), pag. 108.

[2]) Steenbergen.

§ 5.

Monasterium in Dumo et in Driel Annaeburgensi copulantur.

Postquam monasterium beatae Mariae in Dumo juxta Helmondam anno 1543 deflagrasset, moniales, quae triginta quinque circiter relictae erant, illius instaurationem ob inopiam suam desperantes circumspicientesque quo se in tutum reciperent, in monasterium Annaeburgense, ejusdem sui Ordinis, oculos contulerunt. Quapropter cum a Cornelio van den Berghe [1]), episcopo Leodiensi, obtinuissent, (ex litteris ejusdem, anno 1544, 12 Junii), ut in Annaeburgum cum facultatibus suis, quae ab incendio et rapina superfuerant, transire possent, statim frater Henricus Witfens, cum reverenda domina Gertrude de Bever priorissa et viginti ac una aliis sororibus, penes quas id agendi jus erat, consentiente in primis praeposito Capituli sui generali, reverendissimo patre Petro Mans, Mechlinensi et Venlonensis capituli priori, qui ipsis a sacris erat, plenam potestatem communi consensu litterisque publicis (ex litteris scabinalibus civitatis Silvaeducensis anno 1543, 16 Novembris), contulerunt, ut ex omnium earum nomine cum Annaeburgensibus religiosis de transitu suo ad illas legitime tractaret et justis conditionibus conficeret, uti paulo post tractatum et confectum fuit.

Rediverat tunc numerus monialium Annaeburgensium ad sex, quibus dominus Lambertus Muyskens, presbyter saecularis, a sacris erat, quae peregrinarum sororum majore numero superveniente, ne inciperent aliquando propter paucitatem suam vilescere et in loco suo proprio despectui haberi, in primis cautum fuit (ex litteris scabinalibus civitatis Silvaeducensis anno 1543, 17 Novembris.), ut Dumenses sorores omnem censum suum omnemque supellectilem, tam domesticam quam sacram, in Annaeburgum transferrent et facultatibus illius permiscerent, unirent inseperabiliterque conjungerent: Deinde, ut sorores inquilinae in precio haberentur, nullis novis oneribus aut pensis graverentur, et omnia, ad victum vestitumque necessaria, iis liberabiliter pro facultate suppeditarentur. Quod si vero aliquae in alia exinde ejusdem Ordinis sui domicilia migrare vellent, quod cum adventitiis sororibus ipsis non conveniret, ut harum singulis quadraginta floreni annui

[1]) Cornelis van Berghen.

ad vitam illarum ex communi peculio adnumarentur. Quod, uti conventum, ita factum fuit; et anno 1544, 12a Junii, hae sorores, in unum congressae, in unum religiosum corpus unamque facultatem suarum possessionum legitimé coaluerent.

Postquam tenuis Annaeburgensis census Dumensibus hisce suppetiis paululum fuisset confirmatus, coeperunt etiam ad Drilenses sorores respicere, ut eas cum facultatibus suis, quales quales essent, ad se reciperent, quae tam erant exiguae, ut deinceps alluviente cogente ex agris divenditis 900 floreni solum sint conflati, qui ad censum applicarentur. Quae non parum laetae, quod commodum perfugium reperissent, anno 1569 a reverendissimo Laurentio Metsio, Silvaeducensi episcopo, impetrarunt (ex litteris episcopi, datis 1569), ut liceret sibi in hanc familiam cum relictis suis possessionibus commigrare. Et eodem anno quinque sorores, ex omnibus reliquae, quarum tres velum accepissent, duae illo carerent, in contubernium adoptatae, in unum corpus unumque censum ligitime sunt redactae.

§ 6.

Monasterium fratrum Bogardorum in urbe Silvaducensi monasterio Annaeburgensi unitur.

Cum Belgium nostrum Calvinistarum facinorosa seditione in extremam calamitatem esset redactum, tanta etiam in Annaeburgum tempestas incubuit, ut sorores quotidianis militum excursionibus et praedonum grassationibus habitationem suam deserere compellerentur. Pulsae igitur domo sua, alienam in urbe precio conducere eamque decem undecimve annos inhabitare sunt coactae.

Evenerat volente Deo ut domus, (domus ea in platea Tinctorum [1]) „de Cluyt" dicebatur, in qua nunc scholae nostrae sunt apertae.) quam conduxerant, a domo fratrum Bogardorum non procul abesset. Quam cum unus solus sacerdos teneret et in templo illius divinum officium nullum perageretur, Annaeburgenses sanctimoniales quotidie in illud per publicum ventitabant et in eo secundum regulam sancti Augustini divinum officium ritu suo peragebant. Quod cum actitarent et ex consuetudine familiaritas, ex familiaritate libertas crescerent,

[1]) De Verwerstraat.

ausae sunt petere ab eo, qui priorem sine subditis solus agebat, ut eas sorores, quas templo suo jam dudum excepisset, domo etiam suo aliquando exciperet et, cum facultatum suarum tenues reliquias cum earum facultatibus communes fecisset, ipse ad Ordinem sancti Augustini transiret et in eas imperium deinceps obtineret. Displicebat sacerdoti (hic erat revendus pater Henricus de Boodt) solitudo sua, quia alter socius, qui unicus ipsi relictus fuerat, domo semper aberat, et ideo placuit illi sororum postulatio. Quapropter visum fuit Gregorio XIII supplicare ut, extincta regula tertia sancti Francisci, alia sancti Augustini in hanc domum introduceretur. Et jam Gregorius postulationi subscripserat, cum mors intervenit et eum prohibuit ne rem aperte conficeret. Iterum igitur visum fuit supplicare Sixto V, illius successori, qui (ex bulla pontificis anno 1585, 1 Maii) [1]), ut praedecessoris sui voluntatem intellexit, Clementi Crabeels, episcopo Silvaeducensi, in mandatis dedit, ut diligenter inquireret, an omnia, quae de personarum paucitate, de domus ruina et ante omnia, de census tenuitate ad ipsum praedecessoremque fuissent perlata, ita se haberent; quae si vera esse cognosceret et potissimum totum dictae domus censum viginti quatuor ducatorum auri de Camera secundum communem aestimationem valorem non excedere reperiisset, tunc ad unionem, annexionem et incorporationem utriusque domus ex suo nomine et Apostolica autoritate confidenter procederet. Sed curaret cumprimis ut duobus fratribus, qui in vivis relicti erant, ex residuis facultatibus honesta portio in reliquam vitam assignaretur. Post Apostolicam voluntatem placuit etiam (ex placito, dato Bruxellae anno 1587, 8 Octobris) Philippi Secundi, Hispaniarum regis, placitum in eandem rem obtinere. Denique, ne quis ullo unquam tempore, quod jus suum praeteritum aut violatum quaereretur, aliquid ex hac donatione repeteret, postquam repertum fuit omnia ex summi pontificis et regis voluntate se habere, placuit ad valvas ecclesiae cathedralis rem transigendam omnibus scripto publico denunciare et ministrum generalem Ordinis Bogardorum Capituli Sepperensis [2]), qui tunc erat frater Balthasar Cornelii Corselius, per litteras evocare ut, si quid in contrarium vellet, per se vel per procuratorem suum negotio

[1]) Gedrukt bij Miraeus-Foppens *Opera diplomatica* IV, p. 140. Foppens geeft daar verkeerdelijk 1607 aan als het stichtingsjaar van het Jezuietencollege in 's Hertogenbosch.

[2]) Het Kapittel der Begharden te Zepperen in het diocees van Luik Daris, *Notices historiques sur les eglises du diocese de Liege* (1887), XIII, p. 162.

peragendo tempestive intercederet. Qui tamen, cum summi pontificis voluntatem et Philippi regis assensum atque episcopi Clementis studium intellexisset ac domum suam ruinas agere, proventum esse pertenuem, personas solum duas certe fide accepisset, ratum ac fixum se habere publicis literis, (ex literis dicti Generalis, datis Diestae 1588, 29 Maii), per procuratorem suum allatis, declaravit, quidquid in illo negotio pontifex, rex, episcopus communi consensu statuissent. Cum igitur nihil jam obstaret quod negotio conficiendo moras injiceret, pluribus assentientibus, nemine vero reclamante, episcopus domum fratrum Borgardorum utensiliaque illius sacra ac profana omnia, proventus illius omnes, priorissae et conventui Annaeburgensi donavit, annexuit et univit.

Denique (notula captae possessionis, per eundem secretarium signata: anno 1588, 23 Decembris.) per Martinum Bardoul, secretarium suum et notarium publicum, coram juratis testibus in ecclesia dictae domus priorissae claves ac registrum censuum omniumque proventuum, qui ad illas ex unione hac in posterum redirent, supellectilia insuper varia tam sacra quam profana tradi jussit, qui deinde dictam priorissam cum reliquis sororibus suis in rem caeteram praesentem duxit.

Ita postquam duo monasteria ejusdem Ordinis sancti Augustini, unum in Dumo juxta Helmondam structum ac destructum, alterum in Driel, pago Bataviae natum ac denatum, cum Annaeburgensi monasterio per varios episcopos legitime connexa fuissent, tandem post duorum summorum pontificum, Greogorii XIII et Sixti (V), voluntatem impetratum et Philippi, Hispaniarum regis, assensum obtentum, post ministri generalis Ordinis Bogardorum, fratris Balthasaris Cornelii Corselii, qui Capitulo Sepperensi legitime tunc praeerat, spontaneam renuntiationem, Clementis Crabeels, hujus civitatis episcopi, opera ac studio, tertium, quod fratrum Bogardorum fuit et a regula sancti Augustini diversam tertiam sancti Francisci, tenebat, illi unitum fuit et incorporatum, neque tamen ex quatuor monasteriorum facultatibus amplius redivit quam quod mediocri religiosarum alendae familiae modico sumptu in annos singulos sufficeret.

§ 7.

Monasterium Annaeburgense Societati Silvaeducis donatur.

Silvaducis, in finibus Brabantiae sita, sic undique haereticis

adjacet ut solus Mosa abhinc mille passibus eam a Batavia disjungat. Unde a quinquaginta annis et amplius tot hostium insidiis fuit petita, tot stratagematibus tentata, duabus etiam obsidionibus cincta [1]), ut his periculis ferendis nullam in Belgio civitatem parem sibi agnoscat, aut superiorem admittat. Sed ex hoc quotidiano bellorum usu tam efferata juventus erat reddita, ut nihil praeter vulnera narraret, nihil praeter quotidianas praedas numeraret, privatim etiam rixis et contentionibus omnia impleret, publice ad quotidianas pugnas descenderet. Huc etiam accedebat non exiguo reipublicae malo, ut in gymnasio, quod ab antiquo semper in ea urbe fuerat, pietas cum bonis literis non satis conjungeretur. Quod cum male haberet Gisbertus Masius, quem Bomelia huic urbi quartum dederat episcopum, et viam ac modum exploratum haberet, quo Societas Jesu cum bonis litteris pietatem juventuti tradere soleret, non semel, nunc principem nostrum Albertum Austriacum rogavit, ut Societati in urbem suam auctoritate sua viam praemuniret [2]), nunc reverendissimum patrem provincialem nostrum [3]) hortatus est, ut in hanc aditum tentaret; atque in eam rem omnem operam suam ac studium prolixe est pollicitus.

Tandem ex insperato cum accidisset ut anno 1609, pactis cum hoste induciis [4]), urbs haec a longa bellorum defatigatione nonnihil respiraret, episcopus statim a reverendissimo patre provinciali quinque ex nostris impetravit, ad quos alendos nullum subsidium nisi a seipso expectaret, neque aliunde expectandum esse recentes tot calamitates, quibus respublica exhausta foret, non obscure admonere viderentur. Quapropter eodem anno quinta Junii eosdem in aulam suam recepit, et sextum prope mensem aluit. Qui tamen pauci, ut multorum simul labores complexi sunt et, qua concionando, qua catechisando et nosocomia visitando, et civium in se oculos

[1]) Waarschijnlijk heeft men hier op het oog de beide belegeringen van Den Bosch door het leger der Staten in 1601 en 1603. Zie Coppens I, p. 236.

[2]) Aartshertog Albrecht voldeed aan dezen wensch bij schrijven van 9 Oct. 1609. Tot behoud van het katholieke geloof in Den Bosch, en ook in het belang van het onderwijs der jeugd aldaar, zoo lezen wij in dien brief, achtte hij een college door Jezuieten bestuurd noodzakelijk, niet slechts de stad, maar ook de gansche Meijerij zou aan het tot stand komen van zulk een college medewerken. Zie Coppens II, p. 236.

[3]) Franc. Florentinus, provinciaal van de provincia Belgica, welke kort daarop, in 1612, zou gesplist worden in de provincie Flandro-Belgica en Gallo-Belgica Pirenne, *Histoire de Belgique* IV (1911), pag. 366.

[4]) Het twaalfjarig bestand.

animosque conversos esse non obscure colligerent, et gubernatoris insuper ac magistratus erga se favorem ampliorem in dies experirentur, sextum aliquando post mensem, ex quo urbem intraverant, habitationem stabilem sibi promittere coeperunt, qui non tam spe habitandi, quae nulla affulgere videbatur, quam explorandi causa quid eventus daret, eodem devenerant.

Factum erat, non sine Dei nutu, ut pius quidam in hac urbe sacerdos, Joannes Pelgromius, Societatis olim novitius ut putebatur, ante obitum suum piae virginis animum huc induxisset ut, si quando Societas nostra in hanc urbem pervenerit, ipsa suas aedes illli cederet ut primum inhabitandas. Hanc igitur habitationem inivimus sex numero, tres sacerdotes, novitii duo, coadjutor temporalis unus anno 1609, 3 Novembris. Et in subsidium novae alendae familiae episcopus de suo ducentos et septem florenos annuos, seu dotis nostrae primitias, liberaliter contulit. Gubernator generosus, dominus Antonius baro de Grobendonck [1]) et magistratus, cujus tunc praeses erat nobilis dominus Henricus Francisci Ghestelius [2]), antiquum hujus civitatis columen et vir multis fascibus clarus, ut subsidium aliquod de publico nobis procurarent, in se ample receperunt, etsi deinceps piis ipsorum conatibus invidia et aemulatio multorum non parum obfuerint.

Paulo post ex aerario publico sunt aedes comperatae, (domus erant in Platea tinctorum, quae vulgo dicebantur, altera: den grooten Ketel, altera: den Pau) in quibus — beneficio venerabilis capituli et decani Sancti Joannis in hac urbe, qui erat Ghisbertus Coeverincx, vir eximie doctus, justus ac pius, et Daventriae, ab haereticis interceptae, episcopus designatus — anno 1610, quarta Octobris, gymnasium aperuimus, quod nostrorum exercitionum facile caput est, pietatem cum bonis literis juventuti tradere coepimus. Unde tantus ad nos undique concursus est factus, ut octavo post die, quam ludum aperuissemus, ducentos octoginta quatuor discipulos numeraremus; anno vero sequenti supra octingentos censeremus [3]),

---

[1]) Grobbendonck.

[2]) Van Gestel.

[3]) 13 Sept. 1610 werd op de dekenale vergadering te Eindhoven een brief van bisschop Maas voorgelezen, inhoudend: dat al de pastoors van het dekenaat de oprichting van een college te 's-Hertogenbosch van den preekstoel zouden verkondigen. Hetzelfde is ook in de overige dekenaten van het bisdom geschied. Coppens I, p. 238.

et plures fuissent, nisi atroci quopiam edicto [1]) Ordines Hollandiae cursum suorum, ad nos adventantium, impedivissent. Is enim situs est hujus urbis ut ad nullam aliam ex tota Hollandia tutiori breviorique itinere juventus ad literarum studia se possit recipere; haec civium ingenia, ut nusquam tranquillius literarum studiosis cum indigenis possit convenire.

Venio nunc proprius in rem nostram. Quia deerat nobis oratorium domesticum ob angustias nostras et, procurante Deo, in proximam viciniam Annaeburgensis monasterii migraveramus, in templo illius, etsi permodico, volente sacrarum virginum coetu, rem sacram de more nostro administrabamus. Quibus exercitiis delectatae piae virgines cum omnium ordinum concursum ad nos observarent, et ingentem fructum, quem ex labore nostro in dies colligebamus, magis magisque admirarentur, coeperunt ex illus prudentiores non segniter cogitare suum locum Societati divinitus destinatum videri, neque abs re fore si fundus illius ad laxandam habitationem nostram illiusque proventus ad inopiam nostram sublevandam nobis aliquando obvenirent. Et ut constaret Deum hanc illis mentem injecisse, quae ceteris praeerat, cum imperio septem ex suis eo prococavit ut singulae sua, vel aliena manu, si aut senio aut scribendi peritia prohiberentur, libello subscriberent quo ab episcopo hanc sibi fieri potestatem postularent, qua res suas possedendas Societati nostrae tradere valerent. Ad haec senioribus in mentem redibat priorem fratrum Bogardorum, qui ipsis res suas tradiderat, plusquam a quadraginta annis priusquam ipsae in hunc locum commigrarent, frequenter optare fuisse solitum, ut locus suus Societati nostrae aliquando cederet, et, quamvis moniales Annaeburgenses in domicilium et res suas admisisset, nihilominus saepe eas monuisse sibi plane videri eum locum, qui a viris originem duxisset, ad viros religiosos (nostros designabat) tandem aliquando esse reversurum; quapropter occasionem non dimitterent, qua iis similiter et ipsae locum suum cederent, si aliquando hospites advenirent. Quin ipse Gisbertus Masius (ut coram pluribus testatus fuit), recordabatur dictum priorem abhinc annis plusquam triginta, antequam mimirum moniales recepisset, de hoc loco suo Societati nostrae concedendo multis verbis in horto monasterii ejusdem secum egisse, si Societatem in hanc urbem commigrare tunc contigisset.

[1]) Het plakkaat der Staten-Generaal van 27 Maart 1612; de Staten van Holland hadden aan de redactie medegewerkt. Knuttel, *Toestand der Nederl. Katholieken tijdens de Republiek*, p. 98.

Acceptum est ab omnibus ac salutatum tam faelix omen. Et simul, quia vicina habitatio nostra ad hoc invitabat, episcopus, gubernator, magistratus ipsaque etiam Societas nostra apud principem nostrum Albertum expostulare coeperunt, ut scripto significaret hanc suam esse voluntatem, ut Annaeburgense monasterium Societati nostrae donaretur. Quod praestitit (ex scripto ejusdem principis 1613, 7 Januarii) pius princeps suamque voluntatem scriptam, et manu propria anno 1613, septima Januarii subscriptam, hanc esse declaravit, et ad nos remisit.

Quod ut intellexerunt octo moniales, quae hanc rerum mutationem minus probabant, ab episcopo supplices impetrarunt, ut in aliud ejusdem Ordinis sui monasterium simul demigrare possent; cum enim annis essent juniores et caeteris, aetate devectis, vivaciores futurae, ut sibi de stabili loco prospicerent neque expectationi nostrae moras longas injicerent, satius ducebant. Quod ut inculpate fieret permisit episcopus, ut ex voluntatė ipsius hoc facerent; iis praeterea permisit tantam supellectilem, tum sacram, tum domesticam, ut secum exportarent quantam singulae in monasterium unquam [1]) intulissent; singulis praeterea ex communi rei familiaris concensu quinquaginta floreni annui jure perpetuo retinendi permissi sunt, quo, dotatae et a rebus necessariis bene instructae, in alienam familiam libentius reciperentur. Quae secum tam in supellectili quam annuo censu extulerunt decem florenorum millibus sunt aestimata.

Quae cum excessissent et aliis ejusdem instituti sui locis in tutum essent receptae, undecim, quae superaverant, iterum libello, ab omnibus communi consensu oblato, a Gisberto Masio hanc sibi potestatem impetrarunt, ut fundos suos et domum suam ac quacumque demum ad rem suam familiarem pertinerent donatione inter vivos jure perpetuo in nos conferre valerent, eo quod essemus ecclesia et habitatione commoda destituti et ab annuis proventibus nobis male prospectum esset, ut ipsae piis nostris laboribus hoc pacto cooperarentur omniumque meritorum nostrorum participes fierent. Tunc Gisbertus Masius (ex literis ipsius anno 1613, 28 Februarii) ex potestate et auctoritate, quam sibi sacrum oecumenicum concilium Tridentinum ad hoc fecisset, qua simul Cornelius van den Berghe, episcopus Leodiensis, monasterium in Dumo, et qua Laurentius Metsius, episcopus Silvaeducensis, mona-

[1]) Er staat: nunquam.

sterium in Driel ante se extinxerant et Annaeburgensi univerant, et ipse Annaeburgense monasterium extinguere et Societati Jesu unire secum statuit, ratus eam esse Sanctissimi Domini voluntatem, ut urbi suae et agro, quem pastor tuebatur, hostibus fidei undequaque expositis, de praesidiariis spiritualibus, ad presentem Ecclesia suae statum tam accomodis, via opportuna, quam Deus designasset, quam piae virgines sponte sua apperuissent et princeps, gubernator ac magistratus vehementer approbassent, ipse etiam provideret. Quod tamen, ut jure bono fieret nec quicquam nimium properanter factum fuisse videretur, episcopus chartis ad valvas suae ecclesiae, intra et extra eas affixis et in iisdem justo temporis intervallo relictis, rem totam prius publicam faciendam esse duxit, ut, si quis propter hanc donationem faciendam aliquid de jure suo imminutum iri aut aliquid damni quoquo modo se passurum esse queri posset, tempestive intercederet. Cum vero nemo se opponeret, episcopus, intra ipsius monasterii claustrum constitutus, coram se et duobus scabinis primariis hujus civitatis, nobili viro Henrico Francisci Gestelio, integrae fidei et longae probitatis homine ac domino Iacobo van der Cammen, juris utriusque licentiato, viro ob sinceram fidem et ingenitam probitatem omnibus caro, qui a monialibus Annaeburgensibus ad hoc fuerant delecti et ipsis tutores a judice dati, volente, jubente priorissa, et reliquis ad unam omnibus sororibus illius consentientibus, (quae in loco suo praesentes aderant) per secretarium suum eundemque notarium publicum conventum Annaeburgensem cum omnibus, quae haereditario jure aut quovis alio modo ad illum pertinerent, Societati Iesu et collegio illius in hac urbe Silvaducensi in perpetuum donavit, conjunxit et univit et eo modo, quo firmissime posset ac valeret, in unum corpus eum dicto collegio redegit; quo etiam nomine a reverendo Patre Ignatio Basseliers, dicti collegii rectore, gratanter acceptum fuit hac solum data lege, quam, si non dedisset ipsa illam, aequitas praescriberet et charitas dictaret: ut nimirum sororibus, quae in loco suo fideque nostra permanserant, quoad viverent, omnia bono sua integra possedenda, utenda simul fruendaque relinqueremus; quin, si iniquitas temporum sic juberet, ut bonis suis (de consensu tamen episcopi Silvaeducensis) ea onera et gravamina imponere valerent, quae ad honestam vitae sustentationem requirerentur. Quibus auctoritate ecclesiastica et omnium sororum summa voluntate sic peractis, ex eo tempore monasterium in bonis nostris censere bona fide coepimus et confidenter

juxta terminos illius alia ex aliis aedificia, nostris usibus necessaria, construximus; alias item atque alias aedes, in quibus gymnasium, aperuimus, partim aere nostro, partim publico comperavimus. Eas denique in hoc loco radices dimisimus, quae non sine gravi turbine et atroci tempestate nec sine maxima bonorum omnium offensione evellerentur.

Quod cum satis perspectum haberent virgines nostrae, pristina liberalitate sua non contentae, postquam omnia sua spontanea donatione Societati nostrae quoad legitimam possessionem consecrassent, rursum ab eodem episcopo postularunt ut, quoties et quantum vellent, de fundis suis aut utensilibus ex communi consensu, non tantum quoad dominium (quod ante in nos transtulerant) sed etiam quoad usum praesentem, in nos transferre possent. Quod ubi impetratum fuit, cum viderent nos angusto habitationis loco circumscribi, se vero laxius habitare quam pro numero personarum suarum opus foret, bonam partem horti sui nobis cesserunt et coquinam, in qua more patrio potum, quem cerevisiam vocamus, in usum familiae tam nostrae quam suae coqueremus.

Quae omnia cum Nicolaus Zoesius, qui Gisberto Masio successor venerat, vir utriusque juris peritissimus et qui in Supremo Concilio Mechliensi laudatum consiliarium ante episcopatum egerat, et virgines illae, jam ad sex redactae, putarent locum suum adhuc magis amplum esse quam ut eundem pro sua paucitate a diurnis nocturnisque periculis defendere valerent, atque sarta tecta domus vetustae restaurandi onus sibi imminutum vellent, eam partem domus suae nobis donarunt quae in fundum nostrum proxime incumbebat, et mutuam utrimque habitandi libertatem non parum minuebat. Unde factum est ut liberiore prospectu utrimque, prohibito justo intervallo, religiosam familiam tam nostram quam suam inter se disjunxerint.

Anno 1622, 13 Januarii, Nicolaus Zoesius procuraverat, ut priorissa omnia sua monumenta instrumentaque in custodiam Patris nostri procuratoris traderet, eo quod monasterium externum nullum procuratorem haberet qui haec apud se tuto asservaret, cum apud ipsas, tam senio confectas quam laxe habitantes, non satis tuta in posterum futura viderentur. Quod ut fecerunt, ut amplius se etiam ab omni cura et molestia rei familiaris administrandae deinceps liberarent, omnium bonorum suorum curam et administrationem sub annum 162..[1]) in Patrem procuratorem collegii nostri injecerunt. Quod onus

[1]) Het jaartal is in het handschrift niet verder ingevuld.

ei libentius acceptavimus, quod priorissa prae senio viriumque animi defectu ad hanc administrationem inidonea in dies magis redderetur, neque illud munus ad ullam aliam ex quinque, quae supersunt, sine damno rei familiaris unquam redire, ac proinde nec ipsis, per senium alendis, neque nostris in futurum rationibus satis cautum fore videretur. Nunc vero nos amplius singulis earum in annos singulos ad victum vestitumque rependimus quam ipsae unquam ex facultatibus suis recipere fuissent solitae aut se recepturas esse studio ac labore suo unquam imposterum sperarent. Nam cum subductis oneribus quibusve et gravaminibus eoque censu annuo, quem octo sorores dum migrarent secum exportarant, tantum mille ducenti quinquaginta sex floreni in annuo monasterii proventu superaverint; nos tamen in sex sorores, quae supersunt, mille quadringentos triginta florenos annuatim adnumeramus, quin bona fide in nos recepimus nos de hac summa nihil imminuturos, etsi propter temporis venturi iniquitatem de nostro superaddere cogeremur. Adeo prospicimus ne quid iis deesse patiamur quia in nos et nostram Societatem tam beneficae munificaeque extiterunt. Quod vero nos iisdem rependere nequimus, optamus, ut Deus in aeternitate cumulato foenore rependat.

Ad majorem Dei Gloriam.

Rome, Staatsarchief, Liber 75 informationum; pro provincia S. J. Flandro belgica pag. 69 r.—81 v.

Bijdrage tot de geschiedenis van het Regulierenklooster te Nymegen

door

Dr. J. S. VAN VEEN.

I.

1439 — November 10.

Wy Arnoldt, van der genaiden Goeds hartoighe van Gelre ende van Guylick ende greve van Zutphen, doen kondt voir ons, onse erven ind naekoemelingen, dat ind alsoe wy God almechtich altoes eeren sullen ende Siinre gotlicker moegentheit dienars onderstant schuldich siin tdoin tot vermeeringh des dienst Gods; want dan onse lieve, aendechtighe in Gaide Prior ind Convent ons cloisters Regulier oirdens, in onser stadt Nymmeghen geleegen, ons gethoent hebben, dat sy op etzlicke plaetzen in onsen landen, dair sy oere guederen liggende hebben, geëischt ende ghemaeyt [1]) warden aen gerichtzbancken, then eden gedrongen ende andere getuich tdoin van onsen ondersaten ende oick molestiirt warden aen oeren guederen bynnen steeden ende buitten ende dairomme Gaids dienst moeten verlaiten inde op grooten kosten gebrach warden doir langh vertreck der saicken ende verwacht oirrer sentencie van onverlaeten, die oire guederen bespyren ind afhendich maicken solden; dit hoerende hebben wy Gaede ter eeren ind om onser sielen heile, die vurg. geistelicke luyde tot vreeden te helpen, Prior in der tiit ende gemeyne Convent vurs. ende oire naekoemelingen gegeven ende gheeven voir ons, onsen erven ind naekoemelingen vryheit aen alle onse gerichte ind heerlicheiden onser landtschappen, hoeghe ind leege, als wy hebben, alsoe dat die Prior ind Convent

[1]) Dit zal wel eene verschrijving voor *ghemaent* zijn, die echter in een authentiek afschrift niet behoorde voor te komen.

vurg. die vurs. gerichte ind heerlickheiden, hoeghe ind leege, halden ind gebrucken sullen als exempt tot ewyghen daghen ende tyden, ende wy siin voir ons, onse erven ind naekoemelingen worden dairaff een erflick vaicht, richter ende beschermer Gaide ter eeren.

Ende opdat die vurg. geestelicke luyde moegen te vredelicker bliven ind Gaide te dienen ongekroidt in hoeren cloister, soe willen wy, dat dieselve onse lieve, aendechtige Prior in der tiit noch siin Convent tot geenen weerlicken bancken staen en sullen, want hoir doch niet en geboirt te staen; mer off ymant dat vurs. Convent yet tyende weer off gebreck aen oer hedden off 't Convent op ymant anders, dairvan sall die Prior in der tiit end 't Convent vurg. altoes ten reeden staen voir ons ind onse vrynde van den Raide ende onse naekommelingen ende den vrynden van hoiren Raide. Bevelen ernstelick allen onsen amptluyden ende dieneren, die nu siin off naemaels weesen sullen, groit ende clyen, dat sy den aendechtigen onsen lieven Prior in der tiit ind dat Convent in der tiit ten ewighen daigen in desen rechten halden ende beschermen.

In oirkonde ons seegels, den wy hartoich vurs. by onser rechter wetenheit aen desen brieff hebben doen hangen.

Gegeven int jair ons Heren XIIII^{c} ende XXXIX, op sunte Martens avont des heilighen bisschops [1]).

II.

Dese hiernae beschreven erffenissen ende goederen heefft id cloester van den Regulieren gehadt op dach datum de(s) furstelicken privilegiums, anno 1531, 22. Julii [1]).

Item den hoff tot Boeningen, genandt *int Rollant*, 52 mergen ongeferlick.

Item den hoff tot Stynen, 50 mergen, hooch ende leege.

---

[1]) Naar een authentiek afschrift van „een alde copie, beschreven in een alt register off legerboick".

[2]) Opmerkelijk is, dat bij Nijhoff, Gedenkw. VI, No 1647, deze brief op 8. Juli staat. Daarbij vergunde hertog Karel den conventualen het Rollant aan te koopen, „nyettegenstaende hierbevoerens by banreheren, ritterschap ind steden onser alinger lantschappen verdraegen ind van onser wegen aen allen onsen amptluyden ind steden bevell gegeven is, dat geyne cloesteren off geistlicke personen inerven off enich erfftael ewelick besitten, dan sulx wederom uyterven sullen."

Item eenen hoff ter Hautert.

Item den hoff tot Malden, 12 mergen hooch landtz mit etzlicke gerechticheit in den Maldensschen broick [1]).

Item den hoff, dair Derick Prait op woont, 17 mergen.

Item tot Ewick 33 mergen.

Item eenen hoff ter Hautert. Desen hoff ende den vurs. hoff ter Hautert halden onder oen beiden 25 mergen [2]).

Item tot Wurt den weerdt mit synen aenschot, 100 Phs. gl. sjairs als vurs. ende twee osschen geweydt.

Item noch aldair 4 mergen, 21 Phs. gl.

Item noch aldair 5 mergen mit een huys, 23 Phs. gl. ende een rundt geweydt.

Item noch 6 mergen, geheiten *id Homboschlant*, 13 Phs. gl., ende steet verpantschapt voer 500 golde gl. ende 40, diewelcke Peter van den Berch nu ontfangen heeft voer den Clevercamp, hiernae benoempt.

Item in Betouwe tot Loynen 10 mergen. Denselven camp lantz heeft Rutger Tollickens beleent mit 600 Phs. gl. ende gebruyckt oen dairvoir ende eene tonne herinx alle jair.

Item in Valburger broick 13 mergen, 70 Phs. gl. sjairs.

Item tot Hervelt 12 mergen, 50 Phs. gl. sjairs.

Item Balverens kempken, $1^1/_2$ mergen, 8 Phs. gl. sjairs.

Item in der Oeyen $1^1/_2$ mergen, geheiten *Bamerens kempken*, 11 Phs. gl.

Item op 't Hooge velt 4 dreefkens landtz, haldende tsamen 3 mergen ende 2 hont; gelden tsamen jairlix 5 malder roggen myn 1 scepell, 8 gl. b. ende 6 daeler.

Item noch een huys ende hofstat in die Siekerstrait, 'tselve jonfr. Mary op oere liiff [3]) bewonen sall.

Item drie huysen ende hofsteden bynnen Nymegen, 19 Phs. gl.

Item in Gennepper veyn 7 mergen, dair 't cloester torff uut heeft.

Item in 't Hautertsche broick 15 mergen, dair 't cloester, als droech jairen siin, brandt uut halt.

---

[1]) Deze goederen warden to halven gebouwt.

[2]) De inkomsten uit deze goederen bedroegen: „37 Phs. gl., 26 st. b. voer den gl., ende die halve vrucht van den aift (ooft);" voorts „50 Phs. gl., 13 malder roggen".

[3]) Tot haren dood.

Item schilden sjairs, 96 uutter verschenen onderpanden, 15 st. b. pro quolibet.

Item 100 ende 18 ponden cleynre pennongen sjairs.

Item 100 ende 31 schillingen sjairs [1]).

Item 30 schilden sjairs.

Item 11 alben [2]).

Item 3 ponden.

Item 22 schillingen.

Item noch 3 Phs. gl. sjairs uutter een vierdendeell van eenre wyntmoelen [3]).

Item noch aen gelde jairlix 22 gl. curr. aen diverse partes ende uutter verscheiden onderpanden.

Item noch jairlix 23 malder roggen uutter verscheiden onderpanden, in den Riick ende scependomb van Nymegen gelegen.

Ende dese heeft God der Heer dairnae verleent: Item bynnen der stat afgestain 30 royen landtz, dairvan wy jairlix boiren 30 gl. b., doch hadden wy idselve landt all voir dach datum onses privilegiums.

Item in der Oeyen 2 mergen landtz, genoempt *den Schavenacker*, sjairs $17^1/_2$ Phs. gl.

Item 6 gl. curr. sjairs uutter seeker onderpanden bynnen Nymegen.

Item in den scependomb vurs. 3 mergen broicklandtz, 'tselve wy aengeworven hebben alleen om eenen uutwech, sjairs verpacht voir 5 Phs. gl. ende een gans.

Item noch 4 malder roggen sjairs ter Hautert, doch heeft id convent dairvoer afgestain by die 12 mergen heylandtz, aldair gelegen.

Item tot Persingen 6 mergen landtz, geheiten *den Clevercamp*, diewelcke id cloester beleent heeft mit die vurs. 500 golden gl. ende 40, dairvoer den Hombosch verpantschapt steet, geliick vurs., ende dairnae wederom versatt aen Otto van Heteren, ende nu behalven alle onkosten, id cloester dairom mennichfoldelick gedaen heeft, wederom heeft moiten aen sich werven mit 600 golde gl. nae vermoegen der uutspraicken oerre arbitroers.

---

[1]) Bij deze posten staat: „bynnen der stat".
[2]) Witpenningen.
[3]) Bij deze posten staat: „buten der stat".

Uutganck desselven conventz.

Item 32 golde gl. van gewicht sjairs, onloesbair, 't Convent toe Nazareth bynnen Coelen.
Item in elemosinam 40 Phs. gl. sjairs, behalven dagelickssche almissen.
Item 5 Phs. gl. sjairs Jan Schroer tot Goch.
Item heer Jan Balevoit 1 . . . . 6 brab. gl. sjairs ad vitam.
Item Lucia Smans 5 Phs. gl. sjairs ad vitam.
Item heer Thiis tot Boenyngen 4 schilden sjairs.
Item domino terre 21 schillinck.
Item den heren van Persingen 3 gl. curr. sjairs thynsch.
Item den heren van Hoemen 12 brab. gl. sjairs.
Item den heren van den Doddendaell $2^1/_2$ pont ende een hoen sjairs.

Item hier en siin niet genoempt ennige schatpennongen off anderen onrait, die den cloester alle dage swairre opten hals comen.

De hierboven afgedrukte stukken zijn ontleend aan eenen bundel uit de civiele processen van het Hof van Gelderland uit het jaar 1549. Het kwam mij zeer gewenscht voor ze mede te deelen, daar over het klooster van St. Catharina van de orde der Regulieren te Nymegen slechts zeer weinig bekend is. Schutjes verhaalt in deel V, blz. 254, iets, maar niet veel [1]). De medegedeelde stukken zijn overgelegd in verband met een in 1549 door de conventualen gedaan verzoek om bekrachtiging hunner voorrechten door Philips, zoon van Karel V, die in den herfst van genoemd jaar eene reis door de Nederlanden maakte ten einde gehuldigd te worden als toekomstig landvorst.

Wat aanleiding heeft gegeven tot het bijzondere gunstbewijs van hertog Arnold aan het klooster in 1439, is niet na te gaan.

De overlegging van het tweede stuk, den staat der bezittingen, is een gevolg geweest van de volgende beschikking:

---

[1]) Zie nog: H. D. J. van Schevichaven, *Oud-Nymegens kerken, kloosters, enz.*, blz. 323—331.

„ Die supplianten zullen exhiberen in den Raede van Gelre specificatie van den goede, die zy hadden ten tyde van date der brieven van hertog Kairl hier aengetogen, mitsampt van den goede, by henluyden daernaer aengeworven; alle 'twelcke gesien by Stadtholder, Cantzeler ende Raeden, zullen dieselve hierop overseynden hair advis.

Actum tot Nymmegen den XVII. Octobris 1549.

de la Torre.

Wij hebben ons de zaak dus zoo voor te stellen: men had zich tot het Hof gewend met het verzoek om tusschenkomst bij den Prins. Vermoedelijk hebben de stadhouder en de kanselier, die met den Prins te Nymegen waren gekomen, het verzoekschrift daar ontvangen en den Prins ter hand gesteld. Deze heeft het den 17. October — zijn verblijf te Nymegen heeft van 16. tot 18. October geduurd [1]) — door zijnen secretaris van eene apostille laten voorzien en het weder aan het Hof gezonden. Of de bevestiging, zooals zij door de verzoekers gewenscht werd, verleend is, blijkt niet.

---

[1]) Zie over dit verblijf Van Schevichaven, *Penschetsen uit Nijmegen's verleden* II, blz. 136—142.

De opvolging van Mgr. Grooff in 1847

door

Dr. J. WITLOX, pr.

't Is niet onbekend, welk een ontzettende beroering onder de Katholieken van Nederland in 1846 werd veroorzaakt door het „bannissement" van Mgr. Grooff, apostolisch vicaris van Nederlandsch-Indië, bij besluit van den gouverneur-generaal J. Rochussen, omdat de bisschop aan geestelijken, niet door den Koning voor Nederlandsch-Indië „benoemd", geestelijke bedieningen had opgedragen, en andere priesters, aan wie door de Indische regeering een standplaats was aangewezen, in hun functie had geschorst. Het eind van de zaak was, dat Mgr. Grooff, met behoud van zijn titel van apostolisch vicaris van Nederlandsch-Indië naar zijn vroegere standplaats, Suriname, terugging en Mgr. Vrancken, deken van Sittard, als zijn plaatsvervanger en bisschop i. p. i. van Colophon naar de Oost vertrok.

Minder bekend of mogelijk geheel onbekend is het echter, dat eerst een priester van het Bossche diocees door Mgr. Zwijsen zeer ernstig voor de laatste zeer eervolle maar zware functie was aangezocht, n.l. Julianus Egidius Bogaers, destijds professor te Roermond en later Deken en Pastoor van Cuijk,

Dit blijkt uit brieven, door Mgr. Zwijsen tot hem gericht, en heden in het bezit van den Heer Jos. Bogaers-Pollet te Helmond. 14 Maart 1847 schrijft Mgr. Zwijsen aan den Eerw. Heer Bogaers, dat de zaken in de Oost zeer tot aller tevredenheid zijn geregeld, dat ook de Redemptoristen zijn uitgenoodigd om mede de Missie te bedienen, maar dat er weinig of geen hoop bestaat, dat zij het zullen aannemen, Dan vervolgt Mgr.: „Thans kom ik UEw. eene vraag doen,

die UEw. na rijpelijke overweging, mij spoedig gelieft te beantwoorden. Zou UEw. de betrekking van Bisschop-Coadjutor in de Oost aannemen, wanneer dezelve door *Rome* UEw. werd aangeboden? — UEw. gelieve op het heil der *zielen, die van alle hulpmiddelen van den godsdienst ver-stoken zijn neer te zien* ..... UEw. zal mij zoo spoedig mogelijk antwoorden en alles *voor u alleen* houden." Verder vraagt Mgr. Zwijsen of hij soms W. Heuvels kent, pastoor te Margraten bij Maastricht, of andere geestelijken, geschikt en genegen om in de Oost te werken.

Wat de Eerw. Heer Bogaers hierop antwoordde, blijkt uit een nieuw schrijven van 18 Maart van Mgr. Zwijsen: „ UEw. schijnt mijn brief niet wel begrepen te hebben. Ik heb u niet gevraagd of UEw. *verlangt* naar het Oost te gaan .... maar mijne bedoeling was slechts, om te weten, of UEw., wanneer die betrekking UEw. door Z. H. werd opgedragen, dezelve *zoudt weigeren te aanvaarden* of wel *aannemen*. Het spreekt van zelfs, dat het eene gewichtige betrekking is, en wanneer iemand *proprio motu* zich daar-voor zou aangeven, zou hij al zeer heilig moeten wezen, of ik zou hem daarom weigeren. Intusschen wat UEw. betreft, indien UEw. die last op de schouderen krijgt, beschouw het dan als eene providentieele beschikking. Wees zoo goed de zaak nogmaals voor God te overwegen, alle menschelijke berekeningen 'ter zijde te stellen en mij *met ommegaande* post te antwoorden, want de zaak presseert. De Eerw. Overste en de Zusters zijn verzogt tot eene zekere intentie te bidden."

Uit het volgend en 't laatste schrijven (of althans het laatste, dat bewaard bleef) van Mgr. Zwijsen van 5 April blijkt, dat deze een brief heeft ontvangen van professor Bogaers en een anderen, daarbij ingesloten, aan het opgegeven adres, waarschijnlijk dat van den internuntius Mgr. Ferrieri, heeft doorgezonden. Ook heeft Mgr. Zwijsen een brief ontvangen van Mgr. Paredis, dien hij met een persoonsbeschrijving van professor Bogaers aan Mgr. Ferrieri heeft opgestuurd. Deze antwoordde: „ Le choix de Mr. le professeur Bogaers serait

excellent, non seulement par les sentiments qu'il manifeste et par le témoignage qu'en donne Mgr. Paredis, mais aussi parce que son exemple et ses qualités pourraient déterminer d'autres Ecclesiastiques également bons et capables à le suivre." „Toen ik UEws voorlaatsten brief.... ontving, aldus schrijft Mgr. Zwijsen verder aan Bogaers, heb ik onmiddellijk Mgr. Ferrieri berigt gegeven, dat UEw. persisteerde bij zijne eerste weigering, en dus het plan scheen te echoueren. Hierop heeft Z. D. H. geen enkel antwoord gegeven, waaruit ik moet besluiten, dat Z. D. H. het plan nog niet geheel heeft laten varen. Dezen morgen ontvang ik een brief, waarin Hij mij meldt: „„Quant aux Rédemptoristes j'ai perdu tout espoir. Le R. père Bernard a été chez moi Dimanche et il m'a dit, que les Supérieurs sont décidément contraires...."" De coadjutor moet naar mijn inzien tevens Bisschop zijn, immers anders zullen de protestanten triomphe blazen, en door de verwijdering van Mgr. Grooff voorwenden, dat men belet heeft, dat een Bisschop naar Batavia gaat. Als Mons. Ferrieri uw brief zal ontvangen hebben, denk ik dat Hij het oog op u zal laten vallen. (Deze zin is eenigszins duister, vergeleken bij de boven vermelde herhaalde weigering van prof. Bogaers. J. W.) Ik heb er echter geene consideratiën of aanbeveling bijgevoegd. Laat het ons aan God geheel overgeven en bidden, dat Zijne H. Wil volbracht worde. Ik zal Woensdag tot die intentie de H. Mis opofferen. De zaak is in de Meijerij geheel geheim.... Zou UEw. de familie te huis niet wat kunnen prepareeren met van den ongelukkigen toestand der Catholijken op Java te spreken...."

Uit het laatste gedeelte van dit schrijven moet men noodzakelijk opmaken, dat de zaak nog hangende is. Zoo goed als zeker echter heeft prof. Bogaers bij zijne herhaalde weigering ook later „gepersisteerd". Volgens een familietraditie heeft hij toen de aandacht gevestigd op den pastoordeken van Sittard, Vrancken, die als bisschop-coadjutor van den naar Suriname teruggekeerden Mgr. Grooff naar de Oost vertrok. Welke redenen prof. Bogaers be-

wogen hebben niet zelf de zware maar vereerende taak op zich te nemen, is niet bekend. Zeker is het, dat Julianus Egidius Bogaers geen oneervolle plaats zou hebben ingenomen in de reeks illustre missie-bisschoppen, die het Bossche diocees reeds aan vreemde gewesten schonk. Hij werd 28 April 1807 te Helmond geboren; had in September 1826 de Rhetorica beëindigd, doch wenschte zijne hoogere studiën natuurlijk niet te voltooien aan het inmiddels opgerichte caesaropapistische kunstgewrocht, het *Collegium Philosophicum* te Leuven. In 1827 vertrok hij *pedibus apostolorum* naar ..... Rome, om daar philosophie en theologie te gaan studeeren en de priesterwijding te ontvangen. Hij maakte deze reis in gezelschap van den Limburger Nyssen, die reeds eenmaal naar Rome was gewandeld, maar, toen zijn papieren niet voldoende in orde waren, heel gemoedelijk op zijn vele schreden was teruggekeerd, om in Holland betere te gaan halen! Aan het *Collegium Romanum* behaalde Julianus Bogaers in 1829 het licenciaat in de wijsbegeerte, in 1831 het baccalaureaat in de theologie en werd 17 Dec. van hetzelfde jaar te Rome priester gewijd. 7 Mei 1832 aanvaardde hij de terugreis naar het vaderland, vergezeld van den Eerw. Heer Bernard Hafkenscheid, den lateren Pater Bernard, die ook aan het *Collegium Romanum* zijn studies had voltooid, voortdurend in vinnigen strijd om den wetenschappelijken voorrang met Pecci, den lateren roemvollen Paus Leo XIII. In Keulen scheidden de beide vrienden: Bernard Hafkenscheid trok naar Weenen om daar zijn noviciaat te gaan maken voor de orde der Redemptoristen, zijn reisgezel in diepen weemoed achterlatend. 1 Juli teekent deze in zijn dagboek aan: „Ik ben met hart en ziel aan dezen braven en talentvollen priester gehecht .... Te Rome was hij ook van alle Nederlanders geacht, en de professoren van het *Collegium Romanum*, waar hij drie gouden eerepenningen behaalde, zouden Hafkenscheid op hunne handen hebben gedragen. Daar kan men ook van hem zeggen: *Semper honos nomenque suum laudesque manebunt.*"

Julianus Bogaers werd in 1833 assistent in Berlicum, in 1839 kapelaan aan de St. Servaas in Maastricht, (Limburg behoorde toen tijdelijk onder het Bossche Vicariaat), in 1841 professor in de theologie te Roermond, in 1847 Doctor in de Theologie, in 1852 pastoor te Groot-Linden en deken van Cuijk, in 1858 pastoor van Cuijk, waar hij de kerk polychromeerde en het Liefdegesticht bouwde. In 1861 werd hij Eere-kamerheer en in 1879 kanunnik. 2 Dec. 1882 overleed hij.

Pater Biesen te Breugel

door

JAC. J. M. HEEREN.

Evenals alle andere kerken in de Meierij, werd ook de parochiekerk van Breugel in 1648 aan den katholieken eeredienst onttrokken.

„Meer dan anderhalve eeuw bleef Breugel zonder kerk en herder, daar men eerst in het begin der XVIII eeuw een pastoor vindt opgeteekend, die in eene schuurkerk de godsdienst uitoefende, totdat in 1804 de oude parochiekerk aan de katholieken werd afgestaan." [1])

Een acte in het gemeentearchief te Helmond, verdwaald tusschen een bundel oorkonden rakende de kerkelijke historie van deze stad, (n° 1066 inv. Donkers) geeft eenige nadere bijzonderheden betreffende bovenstaand citaat uit de Kerkelijke Geschiedenis van ons bisdom.

We laten ze hier in haar geheel volgen.

„Alsoo het Officie Fiscael van Brabandt, verscheyde clachten heeft becomen over de insolentie van seeckeren stouten moninck genaemt Biesen, gecomen uijt het clooster van de stadt Weerdt, die sig heeft comen nedersetten en woonen tot Bruegel, quartier van Peelandt, alwaer selffs noyt voor desen eenig wereltlyck pastoor, en laete staen eenig moninck is getolleert geweest; jae dat de stouticheijt van dien Biesen soo verre is gegaen, dat hij niet alleen tot Breugel onderstaen heeft, sijnen publijcken dienct te doen, maer oock een kerckenhuys tot zijnen dienst heeft begonnen te prepareren, en allbereyts twist en tweedracht tusschen de goede ingesetenen aldaer te verwecken; alles directelijk strydende tegens

[1]) Schutjes, *Geschied. v. h. Bisdom 's Hertogenbosch*, III, 367.

de wetten, placcaten en ordonnantiën van dese landen: Soe werdt bij desen den deurwaarder hiertoe versocht, gelast en geauthoriseert omme van wegens het voorn. officie Fiscael van Brabant tot maintien van voors. haer Ho. Mo. wetten, placcaten en ordonnantien sig behoorlijk geassisteert te vervoegen naer den voorn. dorpe van Breugel, Meyerye van 's Bossche, ende der voorn. moninck Biesen niet alleen te interdiceren van eenigen paepsen godtsdienst aldaer te plegen, maer oock uyt den naem van de hooge overigheid te lasten en te bevelen, dat hij sig aenstonts uyt de voorn. Meyerye van den Bossch sal hebben te begeven, sonder daer wederomme in te comen, off dat het Officie Fiscael andersints tegens hem nae rigeur en innehoude van de voorn. placcaten sal procederen. Ende ingevalle hij deurw^{r} den voorn. Biesen in eenigen dienst soude mogen bevinden, denselven te calangeren, mitsgaders alle die geenen, de welcke hij deurw^{r} in het plegen van den dienst sal bevinden present te wesen. Omme tegens den voorn. moninck Biesen en tegens ieder van selve int besonder nae rigeur van voorn. placcaten geprocedeert te worden, als naar behooren, van welck te doen hij deurw^{r} geensints sal mogen blijven in gebreecke, totdat andersints zijn deurwaerders stock sal worden ingetrocken, settende hier onder syn wedervaren bij schriftelijk relaes.

Actum Hage desen 5^{en} April 1702.

Was ondert. Did. Vleugels.

RELATIE.

In gevolge van dese bovenstaende acte, soo ist, dat ick onderschr. deurw. van Haer Ed. Mo. Heeren Raeden van Brabandt, geassisteert met Jan Dircx van Thiel, vorster van Nunen, Gerwen, Wetten dese bovenstaende acte in syne forma te hebben geïnsinueert aen den voors. moninck Biesen en de selve geïnterdiceert en aengeseyt, dat hij geen paepse godtsdienst soude plegen, ofte exerceren, ende aenstonts uyt de Meyerye van den Bossch soude hebben te retireren, ofte dat anderssints tegens zijn persoon volgens de placcaten en ordonn. van den lande het officie fiscael soude comen te procederen. Dese insinuatie en de aensegginge gedaen binnen Breugel op den 24 Junius 1703.

T'oirconde. Was ondert. F. Bronckhorst, Deurw^{r}.

Sluipkerken te 's-Hertogenbosch.

door

ALPH. G. J. MOSMANS.

I.

Op den vierden April 1680 hadden eenige Bosschenaars kwestie over het onderhoud eener dakgoot. Dit zou ons na 240 jaar weinig belang meer inboezemen, ware het niet, dat de feiten, waarop de eene partij hare aanspraken doet steunen, ons eene tot nu toe niet bekende sluipkerk aanwijzen, in dewelke gedurende de eerste jaren der verdrukking, die bij de verovering der stad in 1629 aanving, en nog vele jaren daarna de H. Mis werd opgedragen.

Voor notaris Daniel Boons [1]) compareerden: S[r] Franchoys van Nyehoff, inwonend burger, oud omtrent 90 jaar, Thijssken wed. Henrick Aerts van Leersom, in zijn leven timmerman, oud omtrent 79 jaar, en Magdalena Bongers, jonge dochter, oud omtrent 70 jaar, en hebben ter instantie van Anneken Degens, wed. Gerart Jansen verklaard....

„dat eenigen tijd na het overgaen deser stadt ende sulcx geleden omtrent vier en veertigh jaeren als wanneer seer scherp verbodt was gedaen ende seer naeuw reguard wierd genomen tegens het plegen van den Roomschen Godtsdienst, ende dat Heer Aert van Empel gewesen canonick van S[t] Janskerck alhier in de huysinge van wijlen d'Heer Godefridus van Herlaer sijn swaeger, staende alhier in de Hinthemerstraet nevens de huysinge van de requirante aen d'een zijde, ende de huysinghe genoemt in 't root hecken, toebehoorende de kinderen wijlen Peeter Tholincq aen d'ander zijde, den voirs.

[1]) Bossche Notarisprotocollen n° 168, ongefolieerd.

Dienst was doende, ende dat men om geen suspitie te geven tot den selven dienst niet directelijck dorffde gaen in de voirss. huysinge van den voors. heere van Herlaer, soo heeft den gemelten heer van Herlaer alsdoen geconsenteert ende toegelaten aan Jan Degens, vader van de voors. requirante, soo sij attestanten alsdoen verstaen hebben, om boven in sijne huysinge, responderende tegen de voors. huysinge van hem, heer van Herlaer te maecken een dackvenster, opdat denselven Degens ende andere goede bekenden daer door bedecktelijck tot den voors. dienst souden connen comen, gelijck de twee eerste attestanten verclaeren seer menichmael gedaen ende de derde attestante sulcx gesien te hebben, soo bij het leven van meergemelten heer van Herlaer, als naer desselfs doot, bij het leven van sijne weduwe, als wanneer in de voors. hare huysinge oock verscheyde andere roomsche Geestelijcke Heeren haeren dienst daer oock deden."

Thijssken en Magdalena verklaren nog, „dat het voors. dackvenster bij de voors. requirante weer dichtgemaeckt is."

Vrij zeker gaat het hier over het huis ten O. van het hoekhuis Torenstraat-Hinthamerstraat (thans genummerd 85—87 en bewoond door G. Floris-Corsten), aangezien het als belendend aangegeven huis „het rood hekken" (genummerd 89 en bewoond door B. Kuenen, bakker) het derde perceel is ten oosten der Torenstraat. Van gemelde huizen schijnen geen oude eigendomspapieren bewaard te zijn gebleven.

II.

In het 1e deel van „De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch" door Jhr. v. Sasse v. IJsselt, citeert de schrijver op bladz. 176 het „Memoriael" van Martinus Ackersdijck: „.... den lesten April 1656 gestoort een paepsche conventicul, dewelcke wierdt gehouden op de Cruysstraet, daeruyt hanght St. Jan" en beweert dan, dat deze conventicul niet in „St. Jan", maar in het daarnaast gelegen huis „de Nobel" werd gehouden, en dat Ackersdijck zich dus vergist.

Ik weet niet op welke stukken deze positieve bewering van Jhr. van Sasse van IJsselt berust en mag ze dus zoo

maar niet als onjuist verwerpen. Daar het vaststaat dat in „de Nobel" — althans later — kerk gehouden is, kàn de schrijver in zijne correctie gelijk hebben. Doch, dat hij werkelijk gelijk heeft, is volstrekt niet zeker. Integendeel: er is groote waarschijnlijkheid, dat niet de tijdgenoot-ooggetuige zich vergist, maar dat Jhr. v. Sasse v. IJsselt „er neven" is.

Zoover ik kon nagaan, wordt nergens vermeld, dat in „de Nobel" (waar men in 1671 stichtelijke tooneelvoorstellingen gaf) reeds ten jare 1656 godsdienstoefeningen werden gehouden. Van „St. Jan" echter staat vast, dat in 1693 de Katholieken „over lange jaren" in dat huis ter kerke gingen. Dit, gevoegd bij de zeer positieve mededeeling van Ackersdijck, maakt het m. i. twijfelachtig, of er wel reden was om Ackersdijck onnauwkeurigheid toe te schrijven, zonder daarvoor bewijsstukken bij te brengen.

Op grond van het navolgende stuk [1]), dat ook interessante mededeelingen bevat over de wijze, waarop de ingewijden zich toegang tot de zolderkerk verschaften, komt het mij redelijk voor, Ackersdijck's mededeeling voorloopig als juist te blijven beschouwen.

„Adriaen van den Bergh, 76 jaer, Johan Fabre, 76 jaer, Isaak Ketelers, 65 jaer, Jacob van Geffen, 62 jaer en Jan Bueteren, 44 jaer," verklaren ter requisitie van Antoni de Wilde: „van den Bergh, Ketelaers en van Geffen, dat het lange en eerste venster staende naest het achterhuys van den requirant in den muer naast het huys de Nobel is gemaekt ten gerieve en dienste van de Roomschgezinde om daerdoor in ende uyt de kercke te gaen dewelcke gehouden werd op den solder van het huys Sint Jan daerin tegenwoordig de requirant is wonende, en dat de (ijzeren) [2]) spijlen ten tijden van 't storen van de voirs. roomsche vergaderinge wierden ingeseth, gelijck die spijlen alnoch daer inne ende vuyt geseth connen werden, door welcke venstere de voirss. drye deponenten verclaren tot menigvuldige reysen selffs door in ende vuyt te zijn gegaen ende meer andere van roomsgezinden

[1]) Notarisprotocollen ten Rijksarchieven te 's-Hertogenbosch, nº 129, folio 98.

[2]) Het woord „yzeren" is doorgestreept.

hebben sien gaen in de voirs. roomsche vergaderinghe onder welck voirs. venster als dan men gewoon was een houte trapken te stellen.

„Ende den voirn. Johan Fabre tuygt dat hij gesien heeft over lange jaeren dat de Roomsgezinden te kercke gaende in voors. huizinge St. Jan door het voirs. venster in en uytgegaen syn menigvuldige reysen ende dat daeronder een houte trapke was staende.

„ Ende Jan Bueters affirmeert dat hij sijnde inde brouwerye den swarten Leers ten tijde als de heeren stadhouder en schepenen de voirs. muere tusschen den Nobel en St. Jan quamen visiteeren heeft gehoort dat Ariaen Suyskens eygenaer van huyse den Nobel sittende in het voorgemelt venster de spylen daer in ende vuyt namp seggende dat het gemelde venster gemaeckt was tot gerieff van voirs. kercke oft roomsche vergaderinge.

„ Redenen van welwetendheyt: de vier eerste comparanten dat sy sijn mede van de naeste gebueren van het huys St. Jan ende de drie comparanten dat sy tot menigvuldige reysen door het voorn. venster in ende uyt voors. roomsche vergaderinge neffens andere inwoonders deser stadt zijn gepasseerd en gerepasseerd, en Joh. Fabre dat hij vele en verscheyde inwoonderen ter kercke gaende in voirs. huyse St. Jan door voirs. venster heeft sien passeeren en repasseeren als daer tegenover gewoont hebbende van 1696 (sic) tot nu toe."

Actum 13 Juli 1693.

Inkomsten der Kerk van Schaijk (1591)

door

L. van MIERT, S. J.

Op welk tijdstip de kapel te Schaijk tot parochie werd verheven, is moeilijk te bepalen. Schutjes schrijft daarover (V 631); „De kerk, reeds in 1520 als kapel van Scadewyck bekend, was weleer eene *St. Antoniuskapel* onder de parochie Herpen, van welke moederkerk de kapel in de XVII eeuw is afgescheiden en tot een zelfstandige parochiekerk verheven". Als nadere toelichting voegt hij er bij: „De oude pouillés noemen slechts de kapel van Schaijk, doch dat van 1553 schrijft *capella s. Cornelii et Huberti* op Schoedyck" (Vgl. I 37).

Van zelf rijst hier de vraag: Is dan tusschen de jaren 1520 en 1553 de patroonheilige der kapel veranderd? Werd Antonius vervangen door Cornelius en Hubertus? Beneden zullen we het bewijs leveren, dat reeds in 1421 de kapel van Schaijk aan Cornelius en Hubertus was toegewijd. Hoe komt Schutjes dan een St. Antoniuskapel? Het antwoord is: waarschijnlijk door twee kapellen, in twee verschillende parochies gelegen, met elkaar te verwarren.

Behalve het tegenwoordige dorp Schaijk, dat oudtijds ook wel *Scadewyck* werd genoemd, of *Herperschayk* — omdat het onder de parochie Herpen behoorde — bestaat er ook onder de parochie Oss een gehucht, Schadewyck, dat ter onderscheiding van het eerste *Osserschayk* heette. Hier nu stond een St. Antoniuskapel, die reeds den 7 Mei 1512 door de Gelderschen werd verbrand, doch later hersteld en thans als schuur wordt gebruikt. (Schutjes V 444). Gedeeltelijk

bestaat ze nog heden ten dage. Doch ook Herpen bezat een St. Antoniuskapel, gelegen in het gehucht Overlangel, dat thans een afzonderlijke parochie vormt. (Schutjes IV 157). De schrijver verwarde (V 631) de kapel van Schaijk met die van Overlangel en van Osserschaijk!

Nog omtrent een ander punt zouden we een verbetering durven voorstellen. Terwijl Schutjes in de kerk van Herpen ten jare 1553 slechts twee altaren vermeldt, nl. van O. L. V. en van de H. Catharina (I 37, IV 157), noemt hij er voor het jaar 1558 drie: O. L. V., Cornelius en Hubertus, en Catharina. Nu is het toch moeilijk aan te nemen, dat men in de parochiekerk een nieuw altaar opricht ter eere van twee heiligen, die reeds langer dan een eeuw de patronen waren van een *afzonderlijke* kapel in dezelfde parochie. We zullen ons dat altaar dus moeten denken *buiten* de parochiekerk, *in* de kapel van Schaijk.

Over deze kapel deelen we hier een paar onuitgegeven documenten mee, waaruit nieuwe aanvullingen op Schutjes te winnen zijn. Het eerste dank ik aan de welwillende mededeeling van den ZE. Heer G. Juten, het tweede werd me ter hand gesteld door den ZE. Heer Ch. van Winkel, pastoor te Schaijk.

In de aartsdiakonale registers van Kempenland [1]) over het jaar 1436 staat het volgende:

Capella S. Huberti et Cornelii in Schadewyc.

Pro proclamationibus concessis Heymerico dicto Loef, clerico, praesentato ad capellam s. Cornelii et Huberti supra locum dictum Scawyc parochie de Herpen noviter fundatam per Johannem de Meerwyc armigerum et Hermannum de Aelsbroec et plures alios, datum tertia die Octobris . 11 flor.

Pro admissione ejusdem et pro fructibus archidiacono competentibus debet ipse et una cum eodem d. Jordanus Loef, decanus Cukensis . . . . . 1 oort.

[1]) Uittreksels daarvan verschenen in *Taxandria* XXVI (1919), blz. 72 enz. Ons citaat staat in register n^{0} 125, f^{0} 24. Tot beter begrip daarvan zie men *Taxandria* l. c., blz. 84 en 86.

Deze vermelding is van groote waarde om den oorsprong der kapel, haar stichters en den eersten rector te leeren kennen. Vermoedelijk hebben de bewoners der buurtschap Schaijk de handen ineengeslagen, en met steun van ridder Joan van Meerwyc en Herman van Aelsbroec een kapel gebouwd, en een rector gevraagd. Als rector wordt voorgesteld Heymeric Loef.

Voor de afkondigingen op drie achtereenvolgende Zondagen, die te Herpen — en misschien ook te Schaijk — moesten plaats bebben, werd den 3 October elf gulden betaald. Bovendien moesten de rector voor zijn toelating en de pastoor van Herpen, tevens deken van Cuyk, Jordanus Loef [1]), samen een oort aan den aartsdiaken betalen.

In welk jaar heeft de oprichting dezer kapel plaats gehad? Dit moet geschied zijn in 1421 of kort daarvoor, gelijk blijkt uit een aanteekening, *achter* de alphabetische lijst der parochies van 1421. Doch eerst in 1436 werd bovenvermeld citaat op de behoorlijke plaats *in* de alphabetische lijst ingelascht. Dit laat zich gemakkelijk verklaren. Die lijsten werden ten gerieve van den aartsdiaken of zijn collector door een klerk afgeschreven, die een vroegere lijst tot model nam. Zoo kon een beneficie onvermeld blijven, zoolang het niet was ingevuld op het model, dat gecopiëerd werd.

Een niet minder belangrijk stuk is de lijst der inkomsten van den „Rectoer ofte tijtelijcke pastoer der kercken ofte der capellen Herperschayc" van het jaar 1591, toen Willem Knuyts er de geestelijke zorg aanvaardde. Ziehier het document:

Dit is die Cathalogus met namen ende toenamen der ghenigher die den rectoer ofte tijtelijcke pastoer der kercken ofte der capellen Herperschayc jaerlycx geldende sijn, die welcken mij die kerckmeysters ende scepenen des dorps voersz. overghelevert hebben in den jaer ons Heeren 1591, als ick heer

[1]) Bij Schutjes staat als Deken van Cuyk opgegeven in 't jaar 1456: Jordanus de Boemel, alias dictus Loef (III 9). Is dit dezelfde persoon? Dan moet er ergens een vergissing zijn ingeslopen, want tusschen 1421 en 1456 worden nog drie andere dekens vermeld.

Wilm Knuyts van Gemert die capelle ofte kercke op Schayck aengevanghen hebbe.

Peter Wyffelarts met Lambert Strick	2 vt. [1])
Lenart van Vaerlen kynder	2 vt.
Henrick Gerarts modo Thomas Lamberts	$1^1/_2$ vt.
Ryck Claesz	$10^1/_2$ vt.
modo gelden dat Willem Jan Otten	$6^1/_2$ vt. 2 cannen
noch Thys Bits daer van	2 vt. 1 can min
Ghys Henrick Ghysen daervan	1 vt. $^1/_2$ can min
noch Claes Dircx daer van	1 vt. $^1/_2$ can min
Dirck Symonts	9 vt.
Mechteldt die weduwe Ryck Jansz	4 vt.
Den graeffen hof	4 vt.
Henrick van Bockell	2 vt.
Lambert Claesz	$1^1/_2$ vt.
Ruth Vennen	4 vt. bos maet
Jan Jansz die wever	3 bos vt.
Mack Adams	5 bos vt.
Jan die Waell	13 bos vt

ende hem heb moeten quytscelden well 16 gl. over 4 jaeren doer bidden ende smeecken van Wilm Jan Otten dier tijt scepene met meer andere ende mij ter tijt noch schuldich sijnde van 2 jaeren ende nu te Lichtmisse naestcoemende aō duysent ses hondert ende een verschijnende noch eenre pacht facit tsamen 3 jaer, des jaers 14 bos vt.

Lubert Ghys Lenarts soen	1 bos vt,
noch die selve ut die wueste hoeven	1 vaet.
Joest die mulder modo Tonisken zyn husv.	13 bos vt.

resten mij 2 jaer ende ick seer qualijck aen myn betalinghe comen can want sy wonende is binnen Mill.

Lambert Strijck drie kynderen	1 bos malder.
facit elken van die drien	$2^1/_2$ bos vt. 2 cannen
Art die Smit kynderen	4 vt.
Die weduwe Jan van Dieten	1 vt.
Die wijers modo Matheus Jansz	1 vt.
Ariaen Vrancken modo Matheus Jansz	2 vt.
Jan Buelen	$10^1/_2$ vt, modo daer aff
Dirck Buelen syn soen	$4^1/_2$ vt. noch daer af
Mechteldt die weduwe Aelbert Drieszen	3 vt, 4 cannen

[1]) Waarschijnlijk Graafsche maat; 1 malder = 8 vat of $1^1/_3$ H. L.; een vat = 12 kannen. Het Bossche vat is grooter, zoodat 5 vat = 1 H. L. = 6 Graafsch vat.

Jan Gerarts daer af	$2^1/_2$ vt. 2 cannen
Henrick Dircx	1 malder modo
Jan syn soen daer af	3 vt.
noch Claes Ruthen daer van	vyf vaeten
Wilm Buelen kynderen	2 malder
Symon van Lieshout kynderen	1 vt.
Mari peters	$1^1/_2$ malder
noch die selvighe	$2^1/_2$ vt.
Mechteld Tys vennen	3 vt.
Jan Wouters haer swager	3 vt,
Dirck Melisz	1 vt.
Jan Mull wijff neesken	1 vt.
Joachim Peters	1 malder modo

Art Monsz syn swager ende Wellen sijn soen elck onder henbeyden 4 vt.

Henrick Coeverincx	12 vt.

wt eenen campken liggende int Rij-broeck ghennempt die Vlaes daer en heb ick in mijnder tijt te weten van tien dalf jaer af her ni een vaet corens af ghebuert want sy hebben laeten liggen voir die pacht. Dan nu omtrent vier ofte vijf jaeren hevet die pastoerscap aenghevangen metten heert [1]) ende mach noch ontrent werdt sijn tsiaers $^1/_2$ malder.

Jan die smit op die Coelwyck	8 vt.
Dirck Henricx vanden Sandt	4 vt.
Hermen Dirck Wolters cum suis	4 vt.
Hermen Vos kynt	5 vt.
Wellen Joachims	13 vt.
Mechteldt Johann die snijer	11 vt.
Lysken Tielens	1 vt.
Luyth Thomasz	2 vt.

Het gheldt Renthen

Lysken Anthonisz tot Herpen	10 st.
Jan Otthen	1 gl.
Cornelis Jansz Gaell	25 (st.?)

van die passie te prediken, mer ick en heb dair in thien dalf iaer nijet af ghesien.

---

[1]) De opbrengst van dit stuk land was dus zoo gering, dat de eigenaar er de pacht, aan de kerk verschuldigd, niet kon uithalen. Daarom liet hij den grond aan de kerk over, en deed de pastoor het voor eigen rekening bebouwen — iets wat ook tegenwoordig nog soms voorkomt. Opmerkelijk is, dat „de Vlaes" tot op den huidigen dag geheel vrij is van kerkelijke lasten, — in tegenstelling met alle andere landerijen, die de pastorie van Schaijk aldaar bezit of bezeten heeft.

Art Dirck Symons	8 st. nihil recepi.
meester Jan. tot Doerren [1]) die custer	3 gl.
Gerardt Hansz tot Herpen	$2^1/_2$ gl.
Jan Tysz die timmerman	2 gl.
Die Renthmeyster tot Ravensteijn	6 gl.
Lambert Strick kynderen	3 gl.

Inkompsten der Rectorien op Schaick, so als der Rector Wilhelmus Knutz dieselve bei seiner tijt empfangen hefft.

Overlevert an einen copie an den genedigen (?) Drosten an 16 December 1600.

Wat beteekent in den aanhef de tot driemaal toe herhaalde dubbele benaming: *rector of pastoor, kerk of kapel?* Zou men hieruit mogen besluiten, dat de parochie wel in wording was, maar nog niet wettig geconstitueerd of althans niet algemeen erkend, zooals de uitdrukking op 't eind „de *rectorie* op Schayk" te denken geeft? Of wil men door deze dubbele benaming aan de kapel al de inkomsten verzekeren, zoowel die oorspronkelijk door de Schaijksche boeren aan de pastorie van Herpen, als die later aan den rector werden gemaakt? Of zou de rector wellicht slechts een gedeelte der pastoreele rechten hebben uitgeoefend, of nog eenigszins afhankelijk zijn gebleven van den pastoor van Herpen? Bij gebrek aan bescheiden valt hierop geen antwoord te geven.

Al geeft bovenstaande lijst aanleiding tot het vermoeden, dat het begin der parochie van Schayk ligt tusschen de jaren 1558 en 1591, de volksoverlevering, zegt Coppens [2]), laat de scheiding tusschen Herpen en Schayk plaats hebben onder den Herpschen pastoor Leonard van Os (1651—1685). Schutjes noemt nog onbepaalder de XVIIe eeuw (V 631), doch geeft op de volgende bladzijde als eersten pastoor van Schaijk: Jacobus van der Meersch († 1668), en voegt er bij, dat de kerkregisters met 1659 een aanvang nemen, en het trouwregister van Vechel reeds op 13 Mei 1627 van een „pastor de Scheyeyck" spreekt.

[1]) Doerren? of Doerne = Deursen bij Herpen.
[2]) *Nieuwe beschrijving van het bisdom van 's Hertogenbosch*, IV 69.

Mogen we aannemen — wat zeer waarschijnlijk is — dat *elke* grondeigenaar van Schaijk iets verschuldigd was tot onderhoud van den rector of pastoor, dan kan men volgens bovenstaande lijst der grondrenten, het aantal eigenaars in 1591 op ongeveer 50 stellen, en elk gezin op 4 of 5 leden rekenende, de geheele bevolking op ongeveer 250 personen,

Uit het Dekenale Register van het District Nijmegen

door

F. J. A. WERNERS.

In het archief der St. Augustinus-parochie te Nijmegen bevindt zich het dekenale register van het voormalige district Nijmegen. Het register is goed bewaard, in perkament genaaid. Het meet 15 × 20 cM., bevat aan de eene zijde 269 bladzijden en aan de andere zijde, ongepagineerd nog 40 bladzijden. Het papier vertoont als watermerk het Amsterdamsche stadswapen.

In het ongepagineerde gedeelte staat van de hand van Franciscus Donckers, pastoor in Hernen en aartspriester en deken van het district Nijmegen, een korte beschrijving van alle parochies, welke tot zijn district behoorden.

De deservitor, het aantal communicanten, het aantal protestanten en de inventaris der kerk worden bij elke parochie in het kort vermeld.

De parochies staan alphabetisch gerangschikt, beginnende met Alphen en eindigende met Wijchen. Eenige aanteekeningen over Weurt zijn gedateerd 1734 en geschreven niet door Donckers, maar door zijn assistent Theodorus van Teeffelen, Ord. FF. Min. Recoll.

Alphen.

Hic pagus deservitorem habuit R. D. Pastorem in Teffelen. Sed ob multa pericula Mosae etc., quam transmeare coge-

bantur pro auditione Sacri etc., mortuo Rdo Dno van Geffen Pastore in Teffelen, institit communitas illa, habita praevie conniventia Dni Ammanni, apud Illmum. pro habendo pastore et deservitore in loco; quem et sub certis conditionibus, a praecipuis communitatis subscriptis, quas inclusi in archivo decanali, obtinuerunt.

Proinde datus est ipsis V. P. Joannes van Gastel, Ord. Fr. Mm. ex conventu megensi, quem et anno 1726 in initio mensis Novembris, de mandato Dmi Illustrissimi solemniter introduxi.

Haec missio tantum gaudet ornamentis et paramentis infra scriptis.

Unum antependium.

4 albae.

4 casulae diversorum colorum.

Calix, ciborium et reliqua ad usum ecclesiae necessaria, sunt a vicinis pastoribus accommodata, quae et suo tempore juriavabuntur.

Communicantes in ista communitate sunt circiter 280.

Acatholicae familiae quatuor.

Balgoije, Anno 1727.

sub quo etiam degit Neer-Hasselt saltem pro parte.

Deservitor hujus communitatis est Fr. Eustachius Snel Brux., capucinus.

Ornamenta et mobilia oratorii hujus sunt sequentia:

1. calix argenteus cum patena.
2. remonstrantia ex argento, cujus pes est calix argenteus.
3. corona et sceptrum ex argento imaginis B. V. Mariae.
4. duae ampullae argenteae.
5. parvula pixis argentea pro administratione infirmorum.

5 casulae diversorum colorum:

tres albae;

1 superpilicium;

3 mappae pro altari et una pro communione;

1 missale;

2 pastoralia;

3 antipendia;

Communicantes 260;

familiae acatholicae una.

Doodendael, 1727.

Hujus communitatis deservitor est V. P. Petrus de Wolf, Ord. Fr. Min. Recoll. Sub cujus cura etiam sunt pagi sequentes: Bunningen, Eeuwick, Winssen.

Ornamenta etc. hujus oratorii sunt:

Calix argenteus deauratus;

Pixis minor et major, major pertinet ad Toparcham, minor ad ecclesiam seu communitatem.

Oratorium est in castro.

Communicantes in istis communitatibus sunt circiter 700.

Quarta circiter pars est acatholica.

Dreumel, 1727.

Hujus communitatis deservitor est R. D. Matthijs v. Nouwhuijsen, sacerdos saecularis.

Ornamenta hujus oratorii sunt:

Duo calices, quorum unus argenteus cum cuppa deaurata et patena deaurata; alter ex materia viliore.

Missalia romana duo.

Casulae quinque variorum colorum.

Albae sex.

Antipendia quinque variorum colorum.

Corporalia quinque.

Purificatoria octo.

Mappae sex.

Ciborium ex materia viliore.

Pixis sacrorum oleorum argenteus.

Rituale ruraemundense.

Communicantes 450.

Familiae acatholicae circiter 7.

Remonstrantia argentea.

Casulae quatuor novae cum antipendiis variorum colorum.

Groesbeek, 1727.

Hujus communitatis deservitor est R. D. Joes Schouwenburg, sacerdos saecularis.

Cathalogus sacrorum vasorum et ornamentorum oratorii hujus:

Duo calices, unus cuppa argenteus, pede aeneus deauratus,

cum patena argentea inaurata, alter argenteus plene et inauratus.

Tertius hisce accedit stanneus, quo utitur pro asservanda S.S. Eucharista.

Ciborium argenteum, remonstrantia antiqua argentea et artificiosa.

Pixis ss. oleorum et Eucharistiae argentea pro administratione infirmorum.

2 altaria portabilia, reliquiis sacris instructa.

Duo missalia, quorum alterum laminis argenteis decoratum.

Urceolorum duo paria, argenteum unum, stanneum alterum.

Casulae 10, duo ex rubro et albo mixtae, duae albae, una rubra, viridis cum cruce rubra, binae violaceae et totidem nigrae.

Albae 5 cum uno superpiliceo.

Communicantes 150.

Familiae acatholicae nulla.

Herne, 1727.

Hujus communitatis deservitor est F. Franc. Donckers, Ord. FFrum Recoll. Decanus districtus neomagensis, sub cujus cura etiam sunt pagi sequentes: Batenburgh, Haeren, Leur.

Cathalogus ss. vasorum et ornamentorum:

Duo calices, unus elegans et argenteus deauratus cum patena etiam inaurata.

Ciborium argenteum, sub quo est stella argentea cum semilunula inaurata et deservit pro remonstrantia.

Pixis ss. oleorum et SS. Eucharistiae argentea pro administratione infirmorum.

Scutella argentea cum ampullis 2 argenteis in quibus insignia familiae praenobilis domus de Steenhuijs; ad quam olim et pertinuit et calix et ciborium et pixis pro infirmis, sed mihi ex liberali dono Dni. Baronis Gulielmi Francisci de Steenhuijs in perpetuum dono data Missioni seu oratorio.

2. Calix, cujus cuppa argenteus, pes stanneus sed totus deauratus.

Duo missalia.

Casulae 5 elegantes, praesertim una albi, alter violacei coloris et nigri.

Sex vel 7 albae, quarum duae etiam elegantissimae.

3 superpilicea, quorum etiam duo elegantae.

Communicantes circiter 600.

In Batenburg, quarta circiter pars acatholica. In Leur 4 aedes acatholicae, item totidem in Haeren. In Hernen omnes omnino Catholici.

Oratorium est in castro.

Heumen, 1727.

Hujus communitatis deservitor est D. Angelus Faurmestrois, Ordinis FFrum de Monte Carmelo, sub cujus cura est etiam pagus de Malden.

Communicantes 500.

Familiae acatholicae 5.

Una remonstrantia et pixis ss. Oleorum.

Caetera sunt combusta.

Horssen, 1727.

Hujus communitatis deservitor est R. D. Antonius Engels, sacerdos saecularis, sub cujus cura etiam saltem ex parte sunt Haeren, Batenburgh, Appeltern usque pontem vulgo: de Sluijs, Autfort.

Ornamenta et s. vasa:

Calix ibidem est stanneus.

Vasula ss. Oleorum sunt ex vilissima materia.

Inventa est ad adventum hujus deservitoris tantum una alba et duae casulae tritae: una nigra, altera rubra.

Calicem argenteum procuravit pastor Antonius, cujus pars inferior est cupreum, est totus inauratus, qui ut scribit, pertinet ad illum.

5 jam casulae ibidem sunt omnis coloris, quae pertinent ad communitatem.

Ciborium argenteum cum sole superius, quod pertinet ad communitatem.

Triangulare vasculum pro sacris oleis, et superius vasculum pro sacra hostia ex argento, pertinet ad communitatem.

Communicantes circiter 400.

Circiter 14 Acatholici.

Duae coronae argenteae B. V. Mariae.

Una casula cum alba.

Nova statua B. M. V. quod attestor J. Hermans....

Maes-Bommel, 1727.

Fratres Minores megenses deserviunt pagis in Mas-Bommel, Apelteren et Autfort. P. Joannis Kippinck modo est deser-

vitor; frequentant incolae horum pagorum ecclesiam FFrum Mm. megensium, exceptis quibusdam in Apeltern et Autfort, qui tendunt in Horsen cum et Pastor in Horsen commissionem etiam habeat in Autfort et in Apelteren usque pontem vulgo: de Sluijs.

Communicantes circiter 700.

Mas-Bommel 6a pars acatholica.

Appelteren 6 familiae.

Autfort 4 familiae.

Millingen, Lint, Oppurgh, Oijen.

Hucusque carent proprio deservitore, ad quosdam divertunt patres Augustiani et Dominicani neomagenses. Sed praecipue Pastor in Bimmen, patriae cliviensis, diocesis coloniensis de licentia tamen Illmi ruremundensis.

Neerbosch.

Hujus communitatis deservitor est V. P. Augustinus Nypels, Ord. FFrum Dominicanorum, sub ejus cura etiam sunt pagi sequentes: Hatert, Hees, Weurt.

Ornamenta et vasa:

3 antipendia.

1. Remonstrantia argentea.
2. Ciborium argenteum.
3. Calix argenteus deauratus.
4. Pixis argentea ss. Oleorum.
5. Decem casulae ex omni genere colorum excepto viridi.
6. Quatuor albae, 3 superpellicia et reliqua linteamenta ad altare pertinentia.
7. Quator candelabra magna, 4 parva ex aere et 8 lignea.

Item lampas et corona candelorum ex aere.

Communicantes circiter 900.

Acatholicae familiae 6.

Nifterick, 1727.

Deservitor hujus communitatis est R. D. Joannes de Kleijn sacerdos saecularis. Domus et oratorium annexum pertinet ad communitatem, non tamen fundum.

Ornamenta et vasa:

Calix argenteus inauratus cum patena ad alium pertinet.

Pixis argentea pertinet ad pastorem.

Ciborium, cui imponitur remonstrantia, cuprum deargentatum et adhuc ciborium stanneum.

Missalia duo, festa nova et Missae defunctorum compacta, festa diocesana, et Pastorale et Graduale.

Casulae 6, una lineis distincta, una colorata cum cruce alba, una viridis cum cruce colorata, una violacea, una rubra cum antipendio, et una nigra cum antipendio.

Antipendii duae circumferentiae cum 3 speculis scilicet albo, violaceo et albo florido.

Albae et amictae 4, superpellicia duo, mappae quatuor, corporalia quatuor, purificatoria varia.

Candelabra cuprea octo, ferrea curva duo ante imagines B. M. V. et S. Damiani, lignea octo. Baptisterium et hydria pro aqua lustrali cuprea, ampullae duae, orbis et candelabrum stannea, turibulum cupreum.

Communicantes 154.

Acatholici 6.

1740 mense Julii confectum est novum ornamentum, serviens pro rubro et albo in diebus solemnioribus, pertinens ad communitatem.

Nijmwegen, 1727.

Civitas neomagensis habet quatuor oratoria.

1um obtinent V. P. Franciscani, qui sunt V. A. P. Antonius van Kessel et V. P. Paulus Frihé, uterque habet commissionem pastoralem ab Illmo.

2um obtinent V. A. P. Augustiani, deservitor ibidem cum potestate pastoralia exercendi est V. A. P. Ferdinandus d'Aniaug (d'Angau), habet et socium et procuratorem.

3um possident R. P. Societatis duo, qui et ambo habent plenariam potestatem ab Illmo. Sunt P. V. van Kiel et P. Guilielmus de Reu.

4um possident PP. Dominicani; primarius habet plenariam jurisdictionem et potestatem, secundarius etiam .... Primarius est V. A. P. van de Velde, secundarius V. P..... N.N.

Media pars circiter acatholica.

Offerden, 1727.

Deservitor hujus communitatis est V. P. Dionisius van den Broucqe, suffectus in locum V. P. Clabbers, qui tactus in

cerebro a suis superioribus revocatus est ad provinciam anno 1727 mense Julio, sub cura hujus deservitoris est etiam pagus Deest.

Haec ecclesia gaudet ornamentis et linteaminibus congruis, et honestis.

Deinde ibidem est calix argenteus et pixis major et minor.

Communicantes circiter 395.

In Offerden et Deest pauci Acatholici.

Deest sunt 7 familiae acatholicae, Offerden 3 familiae.

Over-Hasselt, 1727.

Hujus communitatis deservitor est R. D. van Hal sacerdos saecularis, sub ejus cura est etiam pars de Neer-Hasselt.

Ornamenta et paramenta sunt a paucis annis cum domo pastoris et oratorio conflagrata adeoque inveniuntur ibidem pauca et vilia.

Post voluntariam et liberam dimissionem pastoratus Dmi van Hall, introduxi Dnm. Joannem Hermans Ord. S. Crucis die 1ª Januarii anni 1729.

Lustravi eodem tempore oratorium et omnia paramenta et vasa ecclesiae.

Inveni remonstrantiam deauratam et calicem et ciborium, antipendia et casulas omnis coloris.

Communicantes in illa parochia sunt circiter 400.

Postea adhuc inveni novum Missale Romanum, novum superpelliceum.

Puijfelmik, 1727.

Deservitor hujus communitatis est V. P. Petrus Reesen, Ord. FFrum Recoll.

Sub ejus cura est etiam Druten et maxima pars de Leeuwen.

Oratorium ejus est separatum a suis aedibus fere per quadrantem et est valde vile.

Habet duos calices argenteos, ciborium magnum et parvum, candelabra decem.

Casulas: 1 wit, 1 swart, 2 roodt en 2 communes.

Communicantes circiter 900.

Haec omnia supradicta pertinent ad communitatem, quod attestor P. Schoonderwoort, pastor in Puijffelijck.

Wamel, 1727.

Hujus deservitor est R. D. Gregorius Bedijx, Ord. S. Norberti Abbatiae postulensis, hic nondum agnovit Illustrissimum, sed habet institutionem suam a capitulo zantensi, sub ejus cura est etiam pars de Leeuwen.

Het hierna volgende is door een andere hand geschreven. Het is m. i. geschreven door Theodorus van Teeffelen, die toen deken Donkers „ob debilitatem ac visus defectum, non ita ad praesens possit satisfacere functionibus suis pastoralibus", assistent werd te Herne.

Hij voegt er onder het jaartal 1734 aldus bij:

Hujus successor est R. Dnus Paulus Henricus Paderborne, qui habet institutionem suam ab illustrissimo Episcopo ruremundensi.

Haec ecclesia habet ornamenta et vasa sequentia:

1. Casula wit en groen cum antipendio.
2. Een wit ende roodt met het antipendium.
3. Een swaert cum antipendio, met sijn toebehooren en gordijnen voor de tabernakel.
4. Een roodt cum antipendio etc.
5. Een violet sine antipendio.
6. Een slecht roodt sine antipendio.
7. Een swaert sine antipendio.
8. Een gebloemt sine antipendio.
9. Een gestriept cum antipendio cum reliquis.
10. Nog een gebloemt cum antipendio etc.
11. 8 alben met haer toebehooren.
12. 4 dweilen op den altaer.
13. Een choorkleedt.
14. 3 corporale doosen vol corporalen en purificatoria.
15. Een silver remonstratie, een silver vergulde kelck.
16. 2 silvere dooskens voor de h. Olie, een silver bus voor den h. Olie, behoorende aen mevrouw de Breff.
17. Een kopere doopvunt, eenen coperen wijwaters emmer.
18. 8 kopere candelaers, 3 missalen, 2 paesbeste kleederen voor ons lieve Vrouwe, een paer slechte, 2 faliën pro eadem imagine, eenen silveren schilt met een handt etc.

Tot zoover is het geschreven door van Teeffelen, dan volgt:

Daarnaar vier alben gemaekt. Twee dweilen, een groen siden kleetje voor onse lieve vrouw, een silveren scepter, twee doeken, twee Camerixe doeken met cante omset voor het antipendium.

Haec a me facta pertinent ad oratorium de Wamel.

Wichen, 1727.

De aanteekeningen over Wijchen zijn weder geschreven door Donckers.

Hujus communitatis deservitor est V. A. P. Henricus Duijkers Emeritus Frum Recoll., qui ob senium obtinuit adjunctum nempe: V. P. Henricum van den Braecqe, cum plenaria facultate ab Illmo, per se exercendi omnia Pastoralia.

Gaudet hoc oratorium

Calice argenteo deaurato.

Remonstrantia argentea.

Pixide argentea.

Tribus antipendiis cum casulis et caeteris annexis pro festis solemnioribus.

4 antipendiis cum casulis communibus.

3 albis cum amictibus.

2 superpelliceis.

Communicantes circiter 350.

Acatholicae familiae 5.

Dan volgt:

Denique horum omnium Decanus est V. A. P. Franciscus Donckers, deservitor in Hernen Ord. FFrum Recoll. creatus anno 1725, 19 Junii ab Illmo Mno Ludovico Sanguessa episcopo ruraemundensi.

Over Weurt staat geschreven door van Teeffelen de volgende brief.

Weurt.

Copia litterarum episcopalium etc. 1734.

Adm. rde. pater missionarie.

Ut antiquis et recentibus contestationibus inter R. V. et r. p. Nijpels, deservitorem in Neerbosch, quo ad pagum et

parochianos de Weurt, ac nascentibus inde scandalis finem imponam, potestate mihi a s. Conc. tridentino sess. 24. cap. 13 concessa utens, pagum dictum de Weurt, ejusque incolas curae ac sollicitudini pastorali r. p. Deservitoris in Neerbosch in perpetuum adscribo et committo, ut ille illorum pastor sit tam de die quam de nocte, adeoque ab eorum cura conscientiam vestram exonero, prohibens ne illarum animarum directioni se amplius ullo modo per administrationem immisceat sacramentorum quorumcumque, actus omnes par te circa illos exercitos habiturus invalidos. Dum autem forsan adhuc ad R. V. recurrerint, ad legitimum suum pastorem remittantur.

Haec autem a me facta ordinatio ad subordinationem debitam custodiendam et quietem firmandam inviolabiliter in posterum observetur. De caetero maneo affectuossime,

R. V. addictissimus

Rurem. 11 Maji 1734. F. Franc. Ludov. Epus Rurem.

P. S. Caeteris p.p. missionariis id etiam communicetur, ne praetendatur ignorantia.

Registratae sunt hae litterae A° 1734 fol. 162 ad 11 Maji in registro episcopali actorum ordinariorum.

Nog een tweede brief betrekking hebbende op Niftrik staat aan het slot geschreven en is van den volgenden inhoud:

Copia litterarum episcopalium datarum Rdo. Dno. de Cleijn pastori in Nifterick.

Intelligimus canonicos Xantenses tibi in administratione tua molestos esse, verum dicas ipsis de mandato nostro, si adhuc redeant, iis nullam omnino in parochia tua aut alio dioceseos nostrae loco jurisdictionem competere; quinimo tibi districte sub poena revocationis aut alia arbitraria prohibemus, ne subscribendo, aut alio modo pretensam eorum jurisdictionem agnoscas, in quo si sese laesos esse putant, conveniant nos coram judice competente. Datum Ruremundae in aula nostra episcopali 14 Dec. 1717.

F. Angelus Episc. Rurem.

Hiermede eindigt dit gedeelte van het dekenale register, dat een goed overzicht geeft van den toestand, gelijk die was ongeveer 200 jaren terug in de parochiën, welke nu behooren tot het dekenaat Nijmegen en Druten.

Leestafel.

Afbeeldingen van kerken, kasteelen en andere gebouwen in *Oostelijk Noord-Brabant* door H. Spilman, met aanteekeningen van Jhr. M. A. F. O. van Sasse van Ysselt, 1e stuk. Uitgave van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, z. j. [1921].

Bevat 18de eeuwsche afbeeldingen der kerken te Dieden, Berchem, Oss, Geffen, Nuland, Rosmalen, Vught (St. Pieterskerk), Middelrode, Berlicum, Heeswijk, Dinther, Veghel en Erp.

Ch. C. V. Verreyt. Aanteekeningen betrekkelijk Noordbrabantsche R. K. Geestelijken. *Taxandria*, jrg. 27 (1920), blz. 92—97, 135—141.

J. R. Jansma, Louis de Bils en de Anatomie van zijn tijd. (Dissertatie Utrecht, 1919).

Blz. 70 vlgg. over Maria Margaretha van Valckenisse, de bekende priorin van het Carmelitessen-klooster te Oirschot.

Taxandria, jrg. 27 (1920), jrg. 28 (1921), afl. 1—8.

Door pastoor G. C. A. Juten te Willemstad worden uit de Aartsdiakonale Registers van Kempenland [1]) behandeld:

Knegsel (blz. 3), Duizel (blz. 6), Diessen (blz. 7), Drimmelen (blz. 10), Zwaluwe (blz. 11), Drunen (blz. 12), Nieuwcuyk (blz. 14), Rijthoven (blz. 52), Westerhoven (blz. 54), Dommelen (blz. 54), Eersel (blz. 55), Esch (blz. 155), Goirle (blz. 157), St. Michiels-Gestel (blz. 257), Herlaer (blz. 262), Gemonde (blz. 264), Hulsel (blz. 266), Moergestel (blz. 270).

Jrg. 28. Capelle (blz. 64), Hedikhuizen (blz. 66), Bokhoven (blz. 67), Haren (blz. 68), Helvoirt (blz. 71), Loon en Hapert

[1]) Zie *Bossche Bijdragen*, dl. 3 (1917—1918), blz. 290.

(blz. 118), Mierde (blz. 120), Hooge-Mierde (blz. 122), Lage-Mierde (blz. 125).

Aarle-Rixtel. Oirkonden betreffende Rixtel, met aanteekeningen voorzien door Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt. (Uitgave van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 1920).

Blz. 113—127: De Kerk. Blz. 197—135: De Malthezer Hoeve. [1])

Balgooi en Keenth. De overblijfselen der kapel te Keenth. *Gelre, Bijdragen en mededeelingen*, dl. XXIV (1921), blz. XXIV.

Binderen. Eenige aanteekeningen over de laatste kloosterlingen der abdij Binderen bij Helmond (1648), door M. J. Janssen. *Taxandria*, jrg. 27 (1920), blz. 244.

Deurne — Vlierden — Bakel. *De Zuidwillemsvaart*, Jan. 1921, door H. N. Ouwerling, Deurne.

's-Grevelduin-Capelle. Iets omtrent de oudste geschiedenis van 's-Grevelduin-Capelle (± 1200 — ± 1620).

Artikelen (I—VIII) in *De Echo van het Zuiden* (Mei 1920—Jan. 1921) door J. v. d. Hammen Nicz. te Besoijen.

Helmond. De Latijnsche school te Helmond door Jac. J. M. Heeren. *Taxandria*, jrg. 27 (1921), blz. 224.

's-Hertogenbosch. De organisten der St. Janskerk te 's-Hertogenbosch door Alph. G. J. Mosmans, plaatsvervangend organist der Kathedraal. ('s-Hertogenbosch, 1921, f 0.40).

Dit overdrukje uit de Provinciale Noordbrantsche en 's-Hertogenbossche Courant is wel waard te worden bewaard. Vlot geschreven, behandelt het een klein onderdeeltje van den eeredienst der Kathedraal,

---

[1]) De zin op blz. 110: „Nadat de Pastoor van Aarle aldaar de lijkbaar had overlezen", is wel beter bedoeld dan uitgedrukt.

waarvan nog zoo weinig bekend is De bouwgeschiedenis der St Jan vindt in Jan Mosmans, broeder van bovenstaanden, een minutieus onderzoeker, — maar nog niemand heeft zich gezet tot een volledige studie van het inwendige leven, en dat was toch de ziel dier grootsche stichting. Elke poging in die richting is dus dankbaar te aanvaarden.

Den oudsten organist vond de schr. in de rekeningen der O. L. Vr. Broederschap, nl Arnoldus Meelman in 1348, en dan komt een lange serie, meer of minder compleet, naar gelang de historische bescheiden zijn overgebleven Zou op blz 4 Mr Symon Philips van 1496 niet dezelfde zijn als Mr. Symon van Coudenborgh van 1501?

's-Hertogenbosch. De zilveren St. Janstoren, een gedachtenis aan het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629, door Chr. C. V. Verreyt, *Taxandria*, jrg. 27 (1920), blz. 150.

's-Hertogenbosch. Het Meckmansgasthuis te 's Bosch, door G. J. *Taxandria*, jrg. 26 (1919), blz. 302.

's-Hertogenbosch. Het Meelmansgasthuis te 's Bosch, door G. J. *Taxandria*, jrg. 27 (1920), blz. 71.

's-Hertogenbosch. Het Jan Keysten- of Christina-Meelmansgasthuis te 's Bosch, door A. v. Sasse v. Ysselt. *Taxandria*, jrg. 27 (1920), blz. 193.

's-Hertogenbosch. Oude muurschilderingen in de Bossche Kathedraal, door Dr. C. F. Xavier Smits, *De Maasbode*, 3de blad, 27 Januari 1922, n° 17960.

's-Hertogenbosch. Oude muurschilderingen in de Bossche Kathedraal, door A. E. Rientjes, *De Maasbode*, 1ste blad, 3 Februari 1922, n° 17972.

's-Hertogenbosch. Oude muurschilderingen in de Bossche Kathedraal, door Dr. C. F. Xavier Smits, *De Maasbode*, 3de blad, 8 Februari 1922, n° 17980.

Liessel. Uit de de Kerkelijke Historie van Liessel. *De Zuid-Willemsvaart*, November 1921—Januari 1922, door H. N. Ouwerling, Deurne.

Nederwetten. Twee oorkonden uit het kloosterarchief van Soeterbeek, door L. v. Miert, S. J. *Taxandria*, jrg. 28 (1921), blz. 145.

Nijmegen. De Jezuïeten te Nijmegen. Schets der werkzaamheden van de Sociëteit van Jezus te Nijmegen, in verband met de godsdienstige en staatkundige geschiedenis der stad, door F. van Hoeck S. J., leeraar aan het Canisius-College. (L. Malmberg, 's Bosch).

Nijmegen. De overgang op kerkelijk gebied te Nijmegen in 1578 en 1579 door Dr. J. S. van Veen. *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis.* Dl. XVI (1921), blz. 172—194.

Peel. De kerk in de Peel. *De Zuid-Willemsvaart*, Mei 1920—Januari 1921, door H. N. Ouwerling, Deurne.

Rossum. De stichtingsbrief van het manhuis te Rossum, medegedeeld door Mr. Th. Thooft. *Gelre, Bijdragen en Mededeelingen*, dl. XXIV (1921), blz. 173.

Sprang. Herstel van den toren te Sprang in het jaar 1612, door J. P. W. A. Smit. *Taxandria*, jrg. 27 (1920), blz. 308.

Tilburg. Kerkwijding Tilburg, door G. C. A. Juten. *Taxandria*, jrg. 28 (1921), blz. 18.

Veldhoven. Goederen en tienden der abdij van Postel te Veldhoven, door C. Rijken. *Taxandria*, jrg. 27 (1920), blz. 280.

Wintelre. Het schuttersgild van St. Willibrord te Wintelre, door A. van Sasse van Yssselt. *Taxandria*, jrg. 28 (1921), blz. 38.

Th. G.

Register van Plaatsnamen.

Aarle-Rixtel, 310.
—, kerk, 310.
—, Malthezer Hoeve, 310.
Afferden, 304.
Alphen, 298 vlg.
Altfoort (Autfort), 302 vlg.
Ammerzoden, Klarissen, 85, 119.
Antwerpen, 47, 62.
—, Klarissen, 92.
—, Broederschap van een goeden dood, 106.
Appeltern, 302 vlg.
Arkel, zie Erkel.
Arnhem, proostdij, 261.
Averbode, 195.

Bakel, 310.
Balgoy en Keenth, 299, 310.
Batenburg, 301 vlg.
—, kapit. St. Victor, 69.
Berchem, 309.
Berlicum, 284, 309.
Berne, abdij, 160.
Besoijen, 152.
Beuningen, 300.
Bimmer, 303.
Binderen, abdij, 218 vlg., 310.
Bokhoven, 309.
Bornhem, 47.
Boxmeer, 155.
Boxtel, 47, 88, 106, 155.
—, Minderbroeders, 92.
—, Franciscanessen, 85—112 pass.
—, Klarissen, 84.
—, klooster H. Maagd, 95.
—, Broederschap Geloovige Zielen, 102.
—, Heerlijkheid, 100.
Breda, 47, 50.
Breugel, 285.
Brielle, Catharinakerk, 7.
Brussel, 49, 62.
—, H. Gudulakerk, 93.
—, Franciscanenkerk, 16.

Deest, 305.
Deurne, 310.
Deursen, nonnenklooster, 118.
Dieden, 309.
Diessen, 309.
Diest, Allerheiligenkapel, 22.
—, Franciscanen, 29.
—, Norbertijnen, 19.
—, Augustinessen, 179 vlg., 184.
—, Begijnen, 19, 26, 28.
—, Collegium St. Salvator, 28.
—, Persoonscollege, 28.
Dinther, 309.
Doddendaal, 300.
Dommelen, 309.
Doornik, 175.
Dordrecht, 130.
Doveren, 145.
Dreumel, 300.
Driel, Kanonikessen, 253, 261—263.
Drimmelen, 309.
Drunen, 309.
Druten, dekenaat, 305, 338.
Duizel, 309.

Eersel, 309.
—, Augustinessen, 179, 182, 192 vlg.
Eewijk, 300.
Eindhoven, deken. vergad. (1610), 268.

Erkel, Augustinessen, 261.
Erp, 309.
Esch, 309.

Floreffe, abdij, 203 vlg. 217.

St. Geertruidenberg, 126—138.
—, Derde Orde St. Franc., 135.
Geffen, 309.
Gemert, 47, 50, 294.
—, Commanderij, 239.
Gemonde, 92, 309.
Giessen, 125.
Goirle, 309.
Gorcum, 122.
—, martelaren, 1—18 pass.
—, Agnitenklooster, 8.
—, Augustinessen, 7 vlgg., 13.
—, oud-Begijnhof, 8.
—, kapittel, 8.
's-Gravenmoer, 130.
's-Grevelduincapelle, 310.
Groesbeek, 300.
Groot-Linden, 284.

Haaren, 301 vlg., 309.
Hapert, zie Loon.
Hatert, 303.
Hedikhuizen, 309.
Heenvliet, 6.
Hees, 309.
Heeswijk, 309.
Helmond, St. Lambertuskerk, 203—251 pass.
—, Augustinessen, 206, 253, 259—261, 263 vlg.
—, Latijnsche School, 237, 310.
Helvoirt, 36, 309.
Hemert, 121.
Herlaar, 309.
Hernen, 298, 301 vlg., 306 vlg.
Herpen, 291 vlgg., 296.
Herperschaijk, 291 vlg.
's-Hertogenbosch, 33, 45, 51, 135, 311.
—, bisdom, 38.
—, vicariaat, 284.
—, St. Janskerk, 158.
—, —, kerkfabriek, 90.
—, —, muurschilderingen, 311.
—, —, organisten, 310.
—, sluipkerken, 287 vlg.
—, Bogarden, 39, 253—256, 264—266.
—, Fraterhuis, 4, 22, 39.
—, Jezuïeten, 38, 170, 252—267 pass.
—, Predikheeren, 45, 50, 53, 247.
—, Urbanisten, 45.
—, Zusters St. Annaborch, 253, 263 vlg.
—, Franciscanessen, 85.
—, klooster St. Geertrui, 260.
—, —, Uilenburg, 19, 90.
—, —, Windmolenberg, 90.
—, Illustr. O. L. Vrouwebroedersch., 176.
—, scholen, 264.
—, Meelmansgasthuis, 311.
—, Meckmansgasthuis, 311.
—, Catechismus van het bisdom —, 38.
—, Meijerij, 50, 53.
Heumen, 302.
Hoboken, 168.
Holtmeer, klooster, 71.
Hooge-Mierde, 310.
Hoogstraten, Franciscanessen, 107.
—, Klarissen, 83, 101.
Horssen, 73, 302 vlg.
Hulsel, 309.

Kameren, ter, Cisterciënser-abdij, 167.
Capelle, 145, 149, 309.
Keenth, zie Balgoy.
Kempenland, 292, 309.
Keulen, 303.
—, St. Gereonskerk, 23 vlgg.
—, Karthuizers, 25.
—, St. Barbaraklooster, 25.
Cleve, 303.
Knegsel, 309.
Cuyk, 280, 284, 292.
Culenborch, 125.
Coudewater, zie Rosmalen.

Lage-Mierde, 310.
Leeuwen, 305 vlg.
Leur, 301 vlg.
Leuven, 3.
—, abdij, 20, 35, 38 vlgg.
Liempde, 100.
Lieshout, 203.
Liessel, 311.
Lint, 303.
Loemel, 121.
Loon en Hapert, 309.
Luik, 22.
—, St. Lambertuskerk, 169.
Luxemburg, Minderbroeders, 100.

Maasbommel, 302 vlg.
Maastricht, St. Servatiuskerk, 169, 284.
Maeseyck, St. Agneskl., 260.
Malden, 302.
Margraten, 281.
Meda, 135.
Mechelen, 50, 62.
—, Concilie, 272.
—, Augustijnen, 59 vlg., 63.
—, Jezuïeten, 60—63, 111, 170, 255.
Mechelen, Capucijnen, 59 vlg., 63.
—, Carmelieten, 59 vlg., 63.
—, Minderbroeders, 59, 63.
—, Predikheeren, 45.
—, Klarissen, 60—63, 111.
—, Broederschap H. Naam Jezus, 60.
—, — H. Rozenkrans, 59 vlg.
Megen, 113.
—, Minderbroeders, 302 vlg.
—, Klarissen, 84—119 pass.
St. Michiels-Gestel, 309.
Middelrode, 309.
Mierde, 310.
Millingen, 303.
Moergestel, 309.

Nederwetten, 312.
Neerbosch, 303, 307 vlg.
Neer-Hasselt, 299.
Nieuw Herlaer, 100.
Nieuwkuik, 309.
Niftrik, 303, 308.
Nijmegen, dekenaat, 298—308.
—, Augustijnen, 298, 303 vlg.
—, Dominicanen, 303 vlg.
—, Franciscanen, 304.
—, Jezuïeten, 304, 312.
—, Regulieren, 274, 279.
Nuland, 309.

St. Oedenrode, 216.
—, Augustinessen, 178—198.
Oijen, 303.
Oisterwijk, 1—20 pass., 33—44.
—, kerk, 20.
—, O. L. Vrouw ter Linde, 4.
—, adel. kanunik. St. Geertrui 20.
—, Begijnen, 10.

Oisterwijk, Franciscanessen, 36.
—, Carmelitessen, 309.
—, Maagdenhuis, 27.
—, Martelaren, 1—18 pass.
—, Broedersch. v. d. H. Rozenkrans, 38.
—, Mysteriespel, 4.
—, Studiebeurzen, 38.
—, Tiendrecht, 35, 40.
Oppurch, 303.
Orthen, kerk, 255.
Oss, 291, 309.
Osserschaijk, 291 vlg.
Overasselt, 305.
Overlangel, 292.

Peel, 312.
Poppel, 102 vlg.
Postel, abdij, 204, 306, 312.
Praag, Jezuïeten, 173.
Puiflijk, 305.

Rijthoven, 309.
Rixtel, 203 vlg.
Roermond, 172, 280, 284.
—, bisdom, 303, 308.
—, Klarissen, 107.
—, Mariënhof, 260.
Rosmalen, 165 vlg., 309.
—, Brigitinessen, 90, 95.
—, Zusters St. Anneborch, 253, 257 vlgg.
Rossum, 312.
Rugge, 2 vlg., 5.
—, klooster H. Augustinus, 3, 5, 8.

Schadewyck, 291 vlg.
Schaijk, kerk, 291—297.
Schrevenmoer, 149.
Sleewijk, 121, 123, 125.
Sluis, 302.
Soeterbeek, 312.
Sprang, 312.
Steenbergen, 262.
Stratum, 47.
Suriname, 280.

Teeffelen, 59.
Tilburg, 312.
Tongeren, 175.
Tongerloo, 150.

Uden, nonnenklooster, 118.
Uitwijk, 120.
Utrecht, Dom, 261.
—, kapit. St. Salvator, 123.
—, proostdij St. Salvator, 175, 202.

Veghel, 309.
Veldhoven, 312.
Venlo, 47.
—. Regul. Kanonikessen, 260.
Vlierden, 310.
Voorne, 5.
Vught, St. Pieterskerk, 309,

Waalwijk, 150.
Waasbeek, 144.
Wamel, 306 vlg.
Weert, Franciscanen, 96, 285.
—, Minderbroeders, 84.
Westerhoven, 309.
Weurt, 303, 307 vlg.
Wijchen, 74, 307.
Wijk, St. Martenskerk, 19.
Windesheim, klooster, 8.
Winssen, 300.
Wintelre, 312.
Woerden, Franciscanessen, 119.
Woerkom, 120, 121, 125.
Woudrichem, 154.
—, H. Bloed, 155.

Xanten, 306, 308.

Zaltbommel, 267.
Zepperen, Bogarden, 265.
Zevenbergen, 140.
Zomeren, 93.
Zwaluwe, 139, 309.

Register van Personen.

Adrianus VI († 1523), 29.
—, Jodocus, 125.
Aelsbroec, Herm. van, 292 vlg.
Aerts, Andreas, vic. apost. bisdom 's-Hertogenbosch (1777), 165.
Albertus, aartshert. van Oostenrijk, 253, 267, 270.
Aldegonde, St., zie Noircarmes.
Alexander III, paus (1178), 203.
—, VII, paus (1664), 101 vlg.
Alphen, Ant. van, vic. gen. bisd. 's-Hertogenb. (1799), 155, 182 vlg.
Alva, zie Alvarez.
— y Astorga, Petrus, pater (1666), 102.
Alvarez de Toledo, hertog van Alva, 163.
Ambroise, baron van Boxtel, 101.
Amvaldem, Maria, abdis, 118.
Andreas Pauli, prov. (1752), 115.
d'Angau, O. S. A., Ferd. (1727), 304.
Angelus d'Ongnyes, biss. van Roermond (1717), 308.
Aniaug, zie d'Angau.
Anna, echtg. van Leonard Laurentz, 35.
Antoine Perrenot, heer van Granvelle, kard.-aartsbiss. van Mechelen (1569), 30.
Antonis, past., 149.
Antonius Petri, past. (1571), 145.
Arnold, hertog van Gelder, 274, 278 vlg.
Augustijnen, 36, 59—63, 178—198, 257 vlg., 303.
Augustinessen, 211, 253.
Auweninge, Marie van, echtg. van Alart du Hamel, 158.
d'Avila, Sanchio, 163.

Baardwijk, Andreas Herll van, kan. (XVIe e.), 23.
Baden, zie Frederik.
Baecx, Jan, 258 vlg.
Bayens, O. S. A., Bald. (XVe e.), 261 vlg.
Ballings, Coleta, abdis, 119.
Bamelroy, Joh., deken (1571), 125, 155.
Bardoul, Mart., notar. publ. (1588), 266.
Barlano, Joh., 127.
Barrevoeters, 62.
Basseliers, S. J. Ign. (XVIIe e.), 271.
Batenburg, zie Bronkhorst.
—, zie Dirk II.
Bausel, freule van, 190, 192.
Bedijx, O. Pr., Greg. (1727), 306.
Beek, Walt. v., priest. (XVe e.), 259 vlg.

Beek, P. van der, vic. prov. (1849), 119.
Beers, Christ., priorin, 182.
Beerze, Henr. de, 89.
—, Coenr. de, 89.
—, Thomas de, 89.
Begijnen, 19, 26 vlg., 39.
Beyens, Henr., 96.
—, Jan, 96.
Becx, Corn., 225.
—, Margr., 224.
Benedictus IV, paus (1752), 114 vlg.
Berchmans, H. Joannes, 32.
Berg, Herm. van, kan. (1604), 176.
Berghe, v. d., zie Cornelius, 270.
Berlaer, Jan van, heer van Helmond, 205, 211.
—, Cath[a] van, echtg. van Jan van Cortenbach, 205 vlg.
Berlaymont, zie Louis.
Bernard, pater, zie Hafkenscheid.
Berthem, Hier., past. (1609), 35 vlg.
Bersselaer, Engb. van den, 89.
Beugen, Herman van, past. (1867), 16.
Bever, Gertrude de, priorin, 263.
—, Jhr. Jan, 35.
—, Joan. de, priest. (XV[e] e.), 260.
Biesen, O. F. (1702), 285 vlg.
Biggelaar, Henr. van den, rect. (XIX[e] e.), 183.
Billich, zie Everard.
Bils, Louis de, 309.
Bloemenvenne, Pieter, prior (XVI[e] e.), 25.
Blom, Wed. Frans, 101.
Boemel, alias Loef, Jordanus, deken (1456), 293.
Boest, Godefr., 86.
Boetzelaar, Wessel van, 257.
—, zie Mol.
Bogaers, Jul., kan. († 1882), 280—284.
Bogarden, 39.
Boodt, Henr. de, priest. (XVI[e] e.), 265.
Boon, S. J., Georg. v. d. (XVII[e] e.), 173.
Boonen, zie Jacobus.
Boons, Daniel, not., 287.
Boudewijns, Hier., 160.
Bouquenian, 114.
Bourbon, zie Ludovicus.
Bornhem, baron de, 49.
Botterman, Petrus, rect. (1571), 121—124.
Braecque, Henr. van den, past. (1727), 307.
Brant, Dirk, rect. (1512), 92.
—, Mart., 13.
—, Willem, 92.
Breyel, Franchois, 224.
Breugel, Aerdt van, rect. (XVI[e] e.), 26.
Brigitinessen, 90.
Broechoven, Joost van, benef. (XVI[e] e.), 226.
Broeck, Ger. van den, 93.
—, Lamb. van den, 93.
Brogel, Matth., deken (XVI[e] e.), 126.
Bronckhorst, F., 286.
Bronkhorst, Herman van, 69—83 pass.
—, zie Dirk II.
Broucque, Dion. van den, past. (1727), 304.
Brouwers, Adr., not., 237.
Bruestens, Dirk, 215.

Bruheze, zie Joannes.
Buck, Lud., 86.
Buckelius, Jan, priest. (1602), 239.
Burchard, biss. van Worms († 1025), 158.

Celen, O. S. A., Matth. (XVe e.), 260.
Cygnaeus, Arn., rect. (XVIe e.), 134.
Cisterciënsers, 167.

Dacquet, zie Pierre.
Dalem, Otto, min. prov. (1725), 107, 112.
Despomereaulx, Matth., 126.
Diepenbeeck, Ant., pr. (1640), 249.
—, Godefr., kan. († 1638), 249.
Dijck, Aert van, priest. (1588), 224.
—, Arn. van, priest. (XVe e.), 258 vlg.
Dirk II van Bronkhorst, heer van Batenburg, 69.
Doernen, Chrysp. de, 86.
—, Lamb. de, 86.
Dominicanen, 25, 45, 303.
Donckers, O. F. R., Franc., deken (1727), 298, 301, 306 vlg.
Donkers, J. L. Fr., rect. (1868), 237.
Dorsten, Jan van (XVIe e.), 79.
Drongele, Cath. van, vrouwe van Cronenborch, 87.
Drongelen, zie Cronenborch.
Drusius, Mich., inquisit. (XVIe e.), 30.
Duijkers, O. F. R., Henr., (1727), 307.
Duvenvordt, Jan van, 6.

Eerven, Antonia van, relig., 197 vlg.
Eeseren, Joh. van, 70.
Egberts, Lod., priest. (1568), 96.
Eijnatten, Louis van, abt van St. Geertrui te Leuven (1608), 35, 40.
Eijsdonck, Magd., relig., 198.
Emmichoven, Arn., 123.
Empel, Aert v., kan. (XVIIe e.), 287.
Enckevoirt, Mich., aartsdiak. (XVe e.), 262.
—, Willem v., kard. (XVIe e.), 5.
Engelbertus, biss. van Luik (1450), 210.
Engelen, Mind., J. (1721), 110 vlg.
Engels, Ant., past. (1727), 302.
Erardus van der Mark, biss. van Luik († 1538), 22.
Esch, Adr. v., kap. (XVIe e.), 20.
—, Anna van, begijn, 19.
—, O. Praem., Joan. v. († 1541), 19.
—, Jan Corn. van, 41.
—, Nic. van († 1578), 1, 4, 19—32 pass.
—, Walt. van, past. (1608), 19, 31.
Esschius, zie van Esch.
Eugenius Maximilianus, prins van Horn, 104, 106.
Everard van Billich, wijbiss. van Keulen (XVIe e.), 25.

Faber, S. J., Petrus (XVIe e.), 26.
Fabri, O. S. F., Joan. (1568), 96.
Faurestrois, O. M. C., Angelus (1727), 302.
Felicitas, relig., 197.

Ferrieri. Mgr., Internuntius (1847), 281.
Fine, zie Petrus.
Flerontius, S. J., Franc., Prov. (1612), 267.
Franciscanen, 285.
Franciscanessen, 29, 85—119 pass.
Franciscus Adriani, 126.
Franciscus Sonnius, biss. van 's-Hertogenb. (1565), 151, 160 vlg.
Frederik van Baden, biss. van Utrecht (1498), 261.
Frederik Hendrik, prins van Oranje, 171.
Frihé, O. S. F., Paulus (1727), 304.

Gaelen, Willem, kan., 129 vlg.
Gastel, O. F. M., Joan. (1726), 299.
Gaveren, Conr. v., kan. (1602), 175.
Geldonia, zie Jodoigne.
Geldrop, Rutg. van, 86.
Gendt, Rob. van, 145 vlg.
Georg von Skodborg, aartsb. van Lund, primaat van Denemarken en Zweden (XVIe e.), 25.
Gerardijn, Jan, deken (XVIe e.), 8.
Gerwen, Jan van, 248.
Gestel, Franc. van, kan. (1613), 176.
—, Henr. van, 268, 271.
Gheel, Arn. de, 86.
—, Lamb. de, 86.
Ghisbertus Masius, biss. van 's-Hertogenb. (1613), 170, 202, 237 vlg., 253—272 pass.
Gysmaers, S. J., Joan. (XVIIe e.), 173.
Gilis, Joan., vic. prov. (1811), 116.
Goort, Aert Peters, priest., (1589), 225, 232.
Goossen, Peters, priest., 224.
Goossens, Gerrit, 100.
Goswinus Johannes, 125.
Granvelle, zie Antoine.
Gregorius XIII, paus († 1585), 256 vlg.
Grobbendonck, Antonius baron van, 268.
—, zie Schets.
Groof, apost. vic. (1847), 280.
Gropper, zie Joannes.
Grusset, zie Richardot.

Hafkenscheid, Redempt., Bernard (1847), 282 vlg.
Hal, van, past. (1727), 305.
Hamel, du, zie Van Auweningen.
Hamont, Ger. v., prior (XVIe e.), 27.
Harchyes, Loys, 157.
Heede, O. P., Jacobus van (1652), 66.
Heens, Caspar, kap. (XVIe e.), 26.
Hees, Jan van, 230.
Heesbeen, Joan. van, past. († 1826), 183.
Heylen, Cecilia, relig., 198.
Heyligen, Geef, 224.
Heynsbergen, zie Joannes.
Hendrik Peters, kan. (1538), 73, 81.
Henricus II van Beieren, biss. van Utrecht (XVIe e.), 5.
Herlaer, Godfr. van, 287 vlg.
Herll, zie Baardwijk.

Herls, Elis., 96.
—, Cath., abdis, 96.
Hermans, O. S. C., Joan. (1729), 305.
Hesius, O. P., Joan. (1571), 141.
Hessell, Willem, kan. (XVIe e.), 74.
Heuvel, Lamb. van den, 36.
Heuvels, W., past. (1847), 281,
Hezius, Dirk, kan. (XVIe e.), 29.
Hixpoors, Jenneke, 1^e echtg. van Jan Adr. Poirters, 33.

Hoeij, Sever. van, not. publ. (1696), 105.
Hoerne (Horn), zie Joannes.
Hoesch, Symon die, 86.
Hohenlohe, Graaf van, 213 vlg., 218.
Hondt, zie Canisius.
Honorius, Barth., past. (XVIe e.), 239.
Horckmans, Aert, 241.
Horne, Ger. bar. van Boxstel, 97.
Horne (Hoerne), Jan van, heer van Boxstel, 93, 95.
Hosden, Phil. van, past. (XVIe e.), 28.
Hout, Maria van, begijn, 28.

Ignatius Augustinus Schets, biss. van Roermond (1667), van Namen (1668), van Gent (1679), 171—177 pass.
Isabella Clara Eugenia, Infante, 214.
Ivo Antonii, rect. (1571), 153.

Jacobus, past. (1571), 150.
— Boonen, aartsb. v. Mechelen (1650), 47, 58, 179, 182.
— Embrechts, abt van St. Michael te Antwerpen, 91 vlg.
Jan I, hertog van Brab., 203.
— Richardot, biss. van Kamerijk (XVIIe e.), 176.
— van Wachtendonk, biss. van Namen, aartsbiss. van Mechelen (1668), 172.
Jansen, Jan, 247 vlg.
Janssen, Arnoldus, kap. (1580), 19, 30.
Janssens, Petr., past. (1566), 12.
Jasperus Jacobi, kan. (XVIe e.), 133.
Jezuïeten, 25 vlg., 28, 38, 60, 63, 106, 169 vlg., 173, 202, 252 e. v., 312.
Joannes, kan. (XVIe e.), 131.
— IV, biss. van Luik (1290), 204.
— van Bruheze, aartsb. van Utrecht (1593), 175.
— Gropper, kard. (XVIe e.), 25.
— Heijnsbergen, biss. v. Luik (1454), 181 vlg., 207, 209.
— Henrici, rect. (XVIe e.), 132.
— van Horn (Hoerne), biss. v. Luik († 1505), 90, 258.
— Lenarts, zie H. Joannes van Oisterwijk.
— Nöpel, wijbiss. van Keulen (XVIe e.), 25.
— v. Oisterwijk, H. 1—18.
— Zwijsen, biss. van 's-Hertogenbosch (1859), 119, 179, 280.
Jodoigne, Simon van, kan. (1279), 204.
Johan Wilhelm, keurvorst van den Paltz, 105.
Jonckers, Henr., benef. (1606), 241.
Jordanus, kard. (1608), 97.
Josephus Clemens, aartsb. van

Keulen, biss. v. Luik (1720), 109.
Jozef II, keizer van Oostenrijk, 184.
Juan, Don, 102.
Julius II, paus (1504), 91.

Calixtus III, paus (1456), 260.
Kalckbrenner, Ger., prior (XVIe e.), 25.
Calvinisten, 31.
Cammen, Jac. van der, 271.
Canisius, S. J., Petrus (1536), 23 vlg., 199, 202.
Capucijnen, 59—63.
Karel V, keizer, 168, 201.
Carmelieten, 25, 59—63, 309.
Carolus Philippus, Paltzgraaf van den Rijn, 108 vlg.
Karthuizers, 25—28.
Kegels, Henr., 220.
Keijsten, Jan, 311.
—, Cath., 311.
Kelmeis, Isab. van, echtg. van Claes van Kelmeis, 168, 177.
Kemps, Elis., relig., 198.
Kepkens, Rein., 259.
Kerckman, Joan., past. (1571), 140.
Kersmeker, Heijlwigis, 94.
—, Henrica, 94.
Kessel, Anna van, 96.
—, O. F., Ant. van (1727), 304.
—, Laur. van, 101.
Keunen, Godefr., vic. prov. (1803), 116.
Kiel, S. J., P. van (1727), 304.
Kien, 194.
Kippinck, Joan., past. (1727), 302.
Klabbers, Matth., past. (1727), 304.
Klarissen, 60—63; 84—122 pass.
Cleyn, de, past. (1717), 308.
Kleijn, Joan. de, past. (1727), 303.
Clemens Crabeels, biss. van 's-Hertogenbosch († 1592), 265 vlg.
Clercx Diericxz, Jan, 96.
Cloot, Ant. Lambrechts, 243.
Knuyts, Willem; past. (1591), 293 vlg., 296.
Coeverincx, Gisb., deken (1610), 268.
Kokens, Alijt, priorin, 181 vlg.
Cocx, Jan, 248.
Comans, Adr., 41.
Condé, prins de, 103.
Cools, zie Reginaldus.
Copart, Godefr., kan.-past. (1339), 204.
Koppens, J., 194.
Cornelis, past. (XVIe e.), 149.
—, rect. (XVIe e.), 127.
— van Berghe, biss. van Luik (1544), 263, 270.
— Leonardi, past. (1571), 145.
— Walteri, kap. (1571), 146.
Cornelius, Corn., broeder, 265 vlg.
Cortenbach, Adolf van, 216, 236.
—, Adr. van, 246.
—, Alex. van, 234.
—, Gosewijn van, 206.
—, Jan van, 205 vlgg., 260.
—, zie Berlaer.
—, zie Reusenberch.
—, zie Vehlen.
Coudenborgh, Symon v., 311.
Crabeels, zie Clemens.
Craenenbroeck, Willem van, 224.

Craus, Maria, echtg. van Conrard Schetz, 168—177 pass.
—, zie Sombreffe.
— de Roscara, Mattheus, 168.
Cronenborch, Heynrick van, 87.
—, Ridder Johan van, 87.
—, Willem van, 87.
—, zie Drongelen.
Kruisheeren, 255 vlg.
Crunyngen, Jonkvr. Jac. van, 6.
Cueba, Don Ysidoro de la, 106.
Kuyst, Nicol., 93.
Cusa, Nic. van, vic. apost. (1451), 259.

Laerhoeven, Willem, rect. (XVIe e.), 127.
Landsperg, Jan v., Karth., 25.
Laureyssen, Jan, 41.
Laurentius Metsius, biss. van 's-Hertogenbosch (1578), 30, 264, 270.
Leijten, Norberta, relig., 197.
Lemmens, Maria, relig., 197.
—, Rochus, 100.
Lenaert Adriaensz., 149.
Leo XIII, paus (1878), 119, 283.
Leonard Laurentsz., 35.
Leopold I, keizer van Oostenrijk, 103.
—, aartshert. v. Oostenrijk, 47.
Lichtenborg, zie Eijnatten.
Lignana, Maria, begijn, 39.
Lill, Jan van, 241.
Linden, S. J., Henr. van der († 1632)), 173.
Loef, Heym., past. (1436), 292 vlg.
—, Jordanus, deken (1436), 292 vlg.
Loenis, kan. (1549), 70.
Loër, Bruno, karth. (XVIe e.), 25.
—, Theod., karth. (XVIe e.), 25.
Lonyssen, 242.
Los de, zie Joannes Heinsberg, 260.
Louis de Berlaymont, aartsb. van Kamerijk (1594), 175.
— François, hertog van Boufflers, 106.
Lubeck, Surius van, 23.
Lucius III, paus (1182), 203.
Ludovicus van Bourbon, biss. van Luik (1479), 86, 212, 257 vlg., 260.
— Sanguessa, biss. van Roermond (1734), 306, 308.
Lumey, zie Willem.
Lummen, Jan van, 23.
Lund, 25.

Maes, Phil., min. prov. (1730), 110 vlgg.
Makeblijde, S. J., Lud. († 1630), 202.
Malsen, Maria van, echtg. van Antony Schetz, 169—177 pass.
Mans, Peter, prior (1543), 263.
Margaretha v. Oostenrijk, 48.
— van Parma, 160.
Maria, Paltzgravin, 103.
Mark, van der, zie Erardus.
—, van der, zie Willem.
Martens, Jan Hendr., 215.
Masius, zie Ghisbertus.
Meele, Henr. de, past. (1777), 165.
Meelmans, Arn., 311.
Meerakker, Franc., relig., 198.
Meerbeek, Lud. van, past. (XVIe e.), 4.

Meerevoort, Willem van, 215.
Meersch, Jac. van der, past. († 1668), 296.
Meerwijc, Ridder Joh. van, 292 vlg.
Meeus, Clara, relig., 197.
Meyssens, Peter, 215.
Menendez, 106 vlg.
Metsius, zie Laurentius.
Michaël Ophovius, biss. van 's-Hertogenb. (1629), 171.
Middegael, Godefr., 93.
—, Walter, 93.
Minderbroeders, 59, 61 vlgg., 84—114 pass., 302.
Mol, Judith, echtg. van Wessel van Boetzelaar, 257.
Molanus, Joan., 23.
Mondelaers, O. P., Claud. († 1815), 182.
Moniada, Franc. de, 100.
Moren, Godefr., past. (1571), 140.
Muyskens, Lamb., pr., (XVIe e.), 263.

Nachtglaes, Justina, 104.
—, Clara, 104.
—, Mart., relig., 104.
—, Sara (Coletta), 104.
Napoleon I, keizer, 116.
Neys, Elis., echtg. van Arn. Ruemelans, 180 vlg.
Nieuwenhoven, Ant., past. (1544), later abt van Leuven, 3.
Nijhoff, Jacob, 242, 247.
Nijpels, O. F. D., Aug. (1734), 303, 307.
Nijs, Cleophas, 215.
Nicolaus, kan. (1452), 206.
Nicolaus Zoësius, biss. van 's-Hertogenb. (1622), 272.
Nivellos, Ger., kan. (1279), 204.
Noircarmes, Phil. van St. Aldegonde, heer van, 163.
Noort, Fr. v., rect. (1571), 152.
Nöpel, zie Joannes.
Norbertijnen, 19.
Nouwhuysen, Matthijs van, past. (1727), 300
Numan, Seb., 121, 123.

Oeveren, Jac., vic. gen., Roermond (1668), 172.
Oisterwijk, van, zie Joannes.
Olivers, Willem, 35.
Omal, Jan van, kan. (1572), 13.
d'Ongnyes, zie Angelus.
Ophovius, zie Michaël.
Orde v. St. Francisc., Tweede, 85.
— —, Derde, 85, 135, 255, 265.
Orthen, Elisabeth, relig., 257.
Os, Leon van, past. (1651—1685), 296.
Outheusden, Walter van, 126.

Paderborne, Paul., past. (1727), 306.
Paredis, Mgr. (1847), 281.
Paenweter, zie Pelgrim.
Paijez, F. M. R., Reyn. (1696), 105.
Parsiels, Mind., Joan. (1722), 111.
Paulus IV, paus († 1559), 25.
Pelgrim, Ghisb., 85.
—, Peregr., 85.
Pelgrom, Henr., 89.
—, Joan., 268.
Pelgroms, Herm., 225.
Pelichy, De, 118.
Peremans, Ant., pater (1812), 116.

Perlt, Ant., vic. (XVIe e.), 135.
Petrus de Fine, wijbiss. (XVIe e.), 22.
— Antonii, rect. (1571), 153.
Philips II, 160, 168, 172, 175, 265 vlg., 278.
— III, 168.
— IV, 47.
— V, 98, 106.
—, M^r, 247.
— van 's-Hertogenbosch, kan. (XVIe e.), 79.
Pieck, Nic., gard. (1572), 8—12 pass.
Pierre Louis Dacquet, suffr.-biss. van Luik (1751), 114.
Pieter Pietersz., 163.
Pius IV, paus (1561), 161.
— VI, paus (1799), 115.
— VII, paus (1803), 115.
— IX, paus (1867), 16.
Pluymers, Paulina, relig., 198.
Poirters, S. J., Adr., 1, 4, 33—44 pass.
—, Jan Adr., 33.
—, familie, 33.
—, zie Hixpoors.
—, zie Verhoelink.
Poppel, Mr Bast. van, 228.
—, Nic. Janss. van, rect. (1572), 8, 12.
Porcijns, Aleydis, 121.
Postel, Marie van, relig., 197.
Predikheeren, 37—68 pass., 141, 247, 306.
Proenen, Aert, 168.

Quintens, Ursela, relig., 197.

Raessen, Jan, 224.
Ram, de, rect. magn., Leuven, 32.
Ranst, Adr. van, 141.
Ranst, Hendr. van, 87 vlg., 91.
Redemptoristen, 280, 282 vlg.
Reesen, O. F. R., Petrus (1727), 303.
Reginaldus Cools, biss. van Antwerpen (XVIIe e.), 47.
Regulieren, 3, 274—279 pass.
Rey, Everardus, 121.
Reynders, Alb., priest. (1512), 92.
—, Lyn., 224.
Reynerus Adriani, kan. (XVIe e.), 127.
Renerus, kan. (XVIe e.), 120.
Requesens y Cuniga, Don Loiz de, 163.
Reu, S. J., Wilh. de (1727), 304.
Reusenberch, Philippine van, echtg. van Adolf van Cortenbach, 236.
Richardot, Françoise, echtg. van Koen. Schetz, 176.
—, zie Jan.
Richtergem, Ida, echtg. van Erasmus Schetz, 168, 177.
—, Leon van, 168, 177.
—, zie Wolff.
Rierius, Corn., kap. (1571), 146 vlg.
Rycartsfoirt, Daniel de, 88, 89.
—, Johanna de, 88, 89.
Rijckel, Jos. Gild., vic., past. (1616), later abt van Leuven, 36 vlg., 42.
Rijcxtel, Ant. van, 247.
Rijke-Klaren, 45.
Rinckens, Joan., past. (1737), 113 vlg.
Rochussen, J., 280.
Roda, Hier. de, 163.
Roeijen, Maria, relig., 198.
Roever, Dieder., 155.
Roy, Jan v., benef. (1606), 241.

Roy, Jos., le, 103.
Rockox, Adriana, echtg. van Lancelot Hosel, 176.
Romero, Juliaan, 163.
Rossem, Maarten van, 261.
Rovers, Ros., relig., 198.
Ruemelans, Arn., 180 vlg.
—, zie Neys.

Sanguessa, Franc., min. prov. (1719), 107 vlg.
—, zie Ludovicus.
Schal, van, graaf van Megen, 113.
Scheer, Willem, kan. (XVI[e] e.), 72, 77, 81
Scheffer, Ant., 202.
Schets (Schetz), baron v. Grobbendonck, Antony, 167—177 pass.
—, Baltazar, 168—177 pass.
—, Barbara, relig., 169—177 pass.
—, Erasmus, 168—177 pass.
—, Florentia, relig., 169—177 pass.
—, baron van Wesemael, heer van Grobbendonck, Gaspar, 167—177 pass.
—, S. J., Gaspar (1641), 175.
—, S. J., Godefr. Nic. († 1640), 169—177 pass.
—, Isabella Clara, abdis, 167—177 pass.
—, Jan, Karel, ben. biss. van Doornik († 1595), 175 vlg.
—, Jan, Koenraad, proost († 1620), 177 vlgg.
—, S. J., Karel († 1672), 173—177 pass.
—, Ridder Conrad, 168—177 pass.
—, Maria, relig., 167—177 pass.
Schets, Willem, kan. († 1529), 169—177 pass.
—, zie Ignatius.
—, zie Craus.
—, zie van Malsen.
—, zie Richardot.
—, zie Richtergem.
—, zie Staekenbroeck.
—, zie van Straelen.
—, zie Ursel.
Schilder, Joh., 90.
—, God., 90.
Schoonderwoort, P., past. (1727), 305.
Schouwenburg, Joes (1727), 300.
Schuyl, Peter van, 101.
Sedulius, Henr., min. prov. (1607), 97.
Segers, Godef., pater (1752), 115.
Symon, Philips, 311.
Sixtus V, paus (1585), 265 vlg.
Sindmers, Gherit, 92.
Skodborg, zie Georg.
Smeijers, Coleta, relig., 197.
Snel, O. C., Ernst (1727), 299.
Sombreffe, Maria de, echtg. van Matth. Craus, 168.
Son, Johanna van, relig., 198.
—, van, 195 vlg.
Sonnius, zie Franciscus.
Spierinck, zie Theod.
Splinter, M[r] Jan, 226.
Staekenbroeck, Isab., eerste echtg. van Gerard van Vladeracken, later van Antony Schets, 168—177 pass.
Steenhuys, Will. baron v., 301.
Stegen, Nic. van der, 160.
Steinberger, Eberhard, prov. karmel, (XVI[e] e.), (zie Everard), 25.

Straelen, Marie van, echtg. van Balthazar Schets, 168—177 pass.
Stumpel, Joan., prior Domin. (XVIe e.), 25.
Surius, Laur., karth. (XVIe e.), 25, 27.
Swaens, zie Cygnaeus.
Sweens, Aloysia, relig., 198.
Swinnen, Hier., 23.

Tapper, Ruard, inquisiteur (XVIe e.), 30.
Teeffelen, O. F. M. R., Theod. (1734), 298, 306.
Theodoricus v. Gybilo (1456), 210.
— Laurentii (1571), 144.
— Spierinck, abt van Berne (1565), 160.
Thibaut, kan. reg. (1777), 182.
Thils, prelaat van Averbode (XVIIIe e.), 194.
Thomas Philippus, aartsbiss. van Mechelen (1720), 66.
Tybosch, Daniel, 248.
Trier, Hendr. van, 227.
—, Peter van, 227.
Tuyl, Hub., 97.
—, Petrus, 97.
Turnhout, Joh. van, 200.

Urbanisten, 45.
Urbanus IV, paus (1504), 85, 91.
Ursel, Barbara, 176.
—, Franc., kan. (1627), 176 vlg.
— (Schets), Franc., kan. (XVIIe e.). 176 vlg.
— —, Caspar, kan. (XVIIe e.), 176 vlg.
—, Cath^a, echtg. van Gaspar Schets, 167—177 pass.
Ursel, Koenraad, 176 vlg.
—, Lancelot, 176.
—, Philips, kan. (1627), 176 vlg.
—, zie Richardot.
—, zie Rockox.

Valkenaeren, Dirk, 92.
Valckenisse, Maria v., priorin, 309.
Vargas, Alonzo de, 163.
—, Jan de, 163.
Vechel, H. Leonardus van, past. (1558), 8.
Vehlen, Maria van, echtg. van Alex. van Cortenbach, 234.
Velde, O. D., A. P. van de (1727), 304.
Venlo, Jac. de, priest. (XVe e.), 257.
Venne, O. F. M., Franc. van den (1757), 115.
Vennen, O. P., Math. van der (XVIIIe e.), 182.
Verhees, Jan, 225.
Verhoelink, Wilh^a, 2^e echtg. van Jan Adr. Poirters, 34.
Verhoeven, Lucia, priorin, 256, 262.
Verkerk, Adr., 129.
Verlinden, Scholastica, relig., 198.
Vermandel, Rec. Joh. (1717), 106 vlg.
Vester, Isaak, 165.
Vinario, Jan de, past. (1571), 121.
Vitelli, Chiapin, 155, 163.
Vladeracken, Gerard van, 168.
—, zie Staekenbroeck.
Vleminx. Jan, 168.
—, Lucia, abdis, 107 vlg., 111, 113.

Vleugels, Did., 286.
Vogelsanc, Servatius, priest. (1571), 151.
Voort, Joan. v. d., relig., 197.
Vrancken, apost. vic. (1847), 280, 282.
Vuythum, S. J., Joan. van, 106.

Wachtendonck, zie Joannes.
Walter, past. (XVIe e.), 120.
—, Henricus, rect. (XVIe e.), 127.
Walraven, Ger., 86.
—, Matth., 86.
Wauters, Maria, relig., 197.
Weyers, Hen., kan. (1538), 73, 81.
Weyllingen, Arn. de, 86.
Wemeldingen, Joh. de, deken (1515), 93.
Wesemael, zie Schets.
Willem I, 118.
— van der Mark, graaf van Lumey, 13.
— van Oranje, 103, 168.
Willemaers, P., past. (1645), 206.
Willingen, Joh. van, 109.
Witfens, Henr., broeder, 263.
Wolff, Ida, echtg. van Leon. van Richtergem, 168.
—, O. F. M. R., Petrus (1727), 300.
Wouters, Goyart., rect. (1571), 152.

Zeelen, Henricus van, past. (1485), 88.
Zijll, S. J., Otto (1613), 254.
Zoësius, zie Nicolaas.
Zwijsen, zie Joannes.

Register van Zaken.

Aankleeden van beelden, 246, 306.
Aartsdiakonale registers, 292, 309 vlg.
Aflaten, 101 vlg., 115, 119, 220.
Archieven, klooster-, 84—122, 312.

Beeden-fouten, 219.
Beelden, mirakuleuze, 4, 34.
Begevingsrecht over kerken, 203.
Biechtvaders, 102, 104.
Bloed, H., 155.
Broederschappen, 38, 59 vlg., 66, 93, 102, 106, 121—152 pass.
Bruythoet, O. L. Vrouwe-, 224.

Dekenale Vergadering (1610), 268.

Eeredienst, R. K., 118.

Gasthuizen te 's-Hertogenbosch, 311 vlg.
Gulden Mis, 20 vlg,, 246.

Heiligverklaring, 16.

Inventarissen van kerken, 154.
— van kloostergoederen en renten, 107, 115, 117.

Jaargetijden, Stichten van, 94.
Jeugd, Verwildering der —, begin XVIe e., 267.

Catechismus, 38, 199—202.
Kerken, Consacreeren van —, 237.
—, Opbouw van —, 36, 40.
—, Patroonsrecht over —, 203 vlg.
—, Translatie van —, 203.
—, Verheffing van —, 69.
—, Verzegelen van —, 116.
—, Visitatie van —, 298—307.
Kerkwijding, 312.
Kleederen voor Mariabeeld, 306.
Kloosterindustrie, 255.
Kloosters, Bescherming van —, 102 vlg., 106.
—, Bouwen van —, 109 vlg., 112.
—, Opheffing van —, 107, 116 vlg.
—, Sauvegarde voor —, 102, 104.
—, Stichting van —, 86, 92, 180 vlg.
—, Uitdrijving van —, 184 vlgg.
—, Verkooping van —, 112.
—, Verzegeling van —, 116.
—, Visitatie van —, 100.
Commissaris, Apostolisch —, 92.
Communicanten (aantal) in district Nijmegen in 1727, 298—307.
Kosters (priesters), 38.

Leestafel, 309—312.

Matricularius, 38.
Martelaren, 1—18 pass.
Misdienaars, 238.
Missen, Stichting van week —, 94.
Mysteriespelen, 4.
Mondigen, zie Wijn.
Muurschildering in St Janskerk 's-Hertogenbosch, 311.

Onderwijs, 267 vlg., 310.
Organisten, 220, 310.

Passie, Preeken over de —, 37.
Patroonsrecht over kerken, 203 vlg.
Pest, 33 vlg., 262.
Prebenden, 70, 74, 79.

Regel, Verandering van kloosters —, 91. 92.
Reliquiën, 16, 114, 180.

Sacramentshuisje, 220.
Sauvegarde voor biechtvaders, 102.
— voor kloosters, 102, 104.
Scholen, 254 vlg., 264, 267, 310.
Sluipkerken, 286—290.
Spijnde-brood, 246.
Stichting van kloosters, 86, 92, 180 vlg.
Studiebeurzen, 38.
Studiehuizen, 28.

Tienden, 35, 40, 183, 204, 222, 312.
Tonsuur aan misdienaars, 238.
Translatie van kerken, 203.

Uitdrijven van kloosters, 184 vlgg.

Verheffing van kerken, 69.

Verzegeling van kerken, 116.
— van kloosters, 116.
Visitatie van kerken, 298—307.
— van kloosters, 100.
Visitator apostolicus, 259.
Vormsel, H., 238.
Weverij, klooster-, 255 vlg.
Wijn aan communicanten, 220.

Zaligverklaringen, 16.
Zegel, Minderbroeders-, 97.
—, klooster-, 110—119 pass.

H. EBELING.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL
VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN"
BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. IV. AFLEV. 3. MAART 1922.

Kon. Parapluiefabriek
E. MEULENBERG & Zn.
HINTHAMERSTRAAT 25 **'s BOSCH.**

SPECIAAL ADRES
voor
Parapluies en Wandelstokken
ELECTRISCHE REPARATIE-INRICHTING.

Minzaam aanbevelend
Filiaalhouder
L. J. REIJERS.

DIJCKHOFF & Z^N.

OUDEGRACHT AAN DE VIEBRUG - UTRECHT

SPECIALE AFDEELING

PRIESTERKLEEDING

PRIMA STOFFEN - SOLIEDE AFWERKING

DE COUPEUR KAN AAN HUIS ONTBODEN WORDEN.

H. FUNNEKOTTER

ROTTERDAM

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem"

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWWERKEN

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

IN VERSCHILLENDE STIJLEN

POLYCHROMIE □ □ □ KRUISWEGEN
OOK IN GIPS

Verschenen bij G. MOSMANS Zoon,

Uitgever van den Apostolischen Stoel, 's-Hertogenbosch:

OFFICIA ASSISTENTIUM
IN MISSA SOLEMNI PONTIFICALI
NECNON
IN MISSA DE REQUIE PONTIFICATA
CELEBRATIS IN THRONO
:-: ORDINATIM PROPOSITA :-:
cura PH. M. VAN DEN HEUVEL
olim in Sem. Buscoducensi S. Liturgiae prof.
Edito altera aucta
116 bladz. — **Prijs f 2.—**

Handboek der Kerkgeschiedenis

door P. GOORTS,
Conrector der Bisschoppelijke Kweekschóol.
Prijs f 4.75.

GEBR. WEHMEIJER
'S-HERTOGENBOSCH

LITURGISCHE
PARAMENTIEK

KAZUIFELS, VAANDELS

Firma J. H. de Leeuw
St. Jorisstraat 4=6
's=HERTOGENBOSCH

Stoomkoffiebranderij
Telefoon 497.

MAISON DE BLANC

Firma H. Lubbers- v. Rooij
Schapenmarkt 22 Telefoon Interc. 362
's-HERTOGENBOSCH

Specialiteit in LINNEN en DAMAST —
TAFEL- en SERVETGOEDEREN
LINNEN en HALFLINNEN — TOILET- en KEUKENDOEKEN

Teulings' Uitgevers-Maatschappij

's-HERTOGENBOSCH.

Zooeven verschenen:

VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS DER NEDERLANDSCHE BISDOMMEN

door P POTTERS

Vierde Deel. :-: :-: **Vraag 187—279.**

Met Bijlage: **de Boekenwet.**

Tweede vermeerderde druk.

Prijs ingenaaid f. 3.90; gebonden f. 5.25.

Het geheele werk zal compleet zijn in zeven deelen.

Afzonderlijke deelen zijn niet verkrijgbaar.

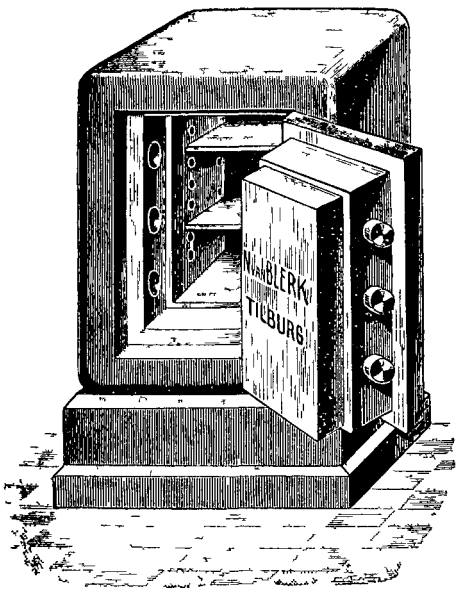

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg".

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek
Tilburg, Tel. Int. 374

Ferdinand H. J. van den Eerenbeemt

:=: Fabrikant van :=:
Kerkkaarsen, Witte Was, Wierook,
:=: Godslamp-olie, enz. :=:

Hofleverancier's van Z H Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch, Hinthamereinde 53

Uitgave der Drukkerij van het :-: :-: :-:
:-: :-: :-: R. K. Jongensweeshuis, TILBURG

ZOO JUIST VERSCHENEN:

VERKLARING VAN DEN KATECHISMUS
of VOLLEDIGE KATECHESEN 1e DEEL,

door V. J. F. BOELAARS, R. K. Priester,

ruim 500 bladzijden, 1e deel ingenaaid f. 3.00; in linnen stempelband f. 4.—, 2e — 5e deel ingenaaid f. 2.50; in linnen stempelband f. 3.50.

Afzonderlijke deelen worden niet geleverd.

M. v. Bokhoven & Jonkers
's-HERTOGENBOSCH
BEELDHOUWERS
ATELIER VOOR
DECORATIEVE SCHILDERKUNST

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en
J. W. v. LEEUWEN
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
Verzendt op aanvrage gratis Catalogen.
Koopt oude Boeken.

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg

VERSCHENEN:

Het Nieuwe MISSALE ROM.

van PUSTET, DESSAIN en ROME

in verschillende banden en prijzen.

Prijscourant op aanvrage.

Nieuwe ROUWMISSAALTJES

in linnen **f 4.75** — In leer **f 10.**

Diploma's voor H. Familie en Congregatie van O. L. Vr. à **37½** en **20 ct.**

Koperen Medailles H. Familie

van af **15 ct.** — Per 100 **f 12.50** (Alumin. **f 15.—**)

Aluminium Medailles voor Congregaties van Onbevl. Ontvang. en H. Aloys. (of H. Jozef, H. Anna enz.) **17½ ct.** — per 100 **f 15.—.**

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark"

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in Eikenhout Kerkbanken,

Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

N.V. Electrotechnische Fabriek v. h. Fa W. v. Boxtel & Zonen

's BOSCH Vuchterstraat **TILBURG** Hoofdkantoor **VENLO** Roermondschestraat

Teleph. Interc. N0 675 Teleph. Interc. N0 427 (Techn. afd.) Teleph. Interc. N0 607

„ „ N0 833 (Boekhouding)

Telegramadres: **EDISON**

Electrische Licht- en Krachtinstallatiën

Specialiteit in het verlichten van

KERKEN EN KLOOSTERS

ERKENDE INSTALLATEURS

F. VAN GARDINGE & COMP.

SIGARENFABRIKANTEN. EINDHOVEN

IN ALLE KRINGEN ROOKT MEN

BRAZILIAANTJES
LA CELESTA
SEMPER MELIOR
PAULUS POTTER
WILLIAM PITT
HORS-CONCOURS

BRAZILIAANTJES

PAULUS POTTER

LA CELESTA

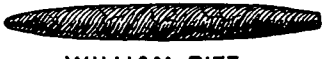
WILLIAM PITT

SEMPER MELIOR

HORS CONCOURS

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN

Fabriek van Bedden en Matrassen
Magazijnen van Meubels, Dekens enz.

F. SCHREUDER EN ZONEN, HEUSDEN

Stempels in rubber en metaal

Specialiteit in **Parochie-Stempels**

Verder alle soorten **Lak, Inkt** en **Droogstempels**

INSIGNES — MEDAILLES

Zuid-Nederl. Metaalgraveerinrichting en Stempelfabriek

Fa W. C. & J. van LITSENBURG, Achter het Stadhuis 16, 's BOSCH

Vacant

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ **VINS FINS** ET

VINS CACHET DU CHâTEAU ET ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

THEODOR SPIERINGS

Commissionnair in Effecten

's BOSCH ▫ ▫ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters en bevordert het plaatsen dier leeningen. :-:

GEBRUIKT STEEDS

DE KOEK

der oudste Firma LAMBERMONT

Koekfabriek „DE BOSSCHE KOEK"

Opgericht in het jaar 1796

Hij is reeds meer dan HONDERD TWINTIG JAAR wijd en zijd vermaard om zijne KWALITEIT

Vischstraat 16
Telefoon 106

Kantoor en Fabriek
EMMAPLEIN 15—23
Telefoon 599

Louis A. v. Miert

's-Hertogenbosch

:-: IJZERWAREN voor :-:

HUISHOUDELIJK GEBRUIK

Beste adres voor Kloosters.

Vacant

Fa Goosen & Swagerman

VUGHTERSTRAAT 17
'S-HERTOGENBOSCH

WILHELMINAPLEIN 18
EINDHOVEN

PIANO'S — VLEUGELS — ORGELS
DE KASTNER „AUTOPIANO"

STEMMEN — REPAREEREN — VERHUREN
UITGEBREIDE MUZIEKHANDEL
SPECIALE AFDEELING KERKMUZIEK

VAN HOUTEN'S CACAO

DE BESTE

BRUIN ETIKET

GOUD ETIKET

EN GOEDKOOPSTE IN 'T GEBRUIK.

Indien U niet tevreden zijt over Uw directen aankoop in het Buitenland, vraagt dan eene offerte in Francs aan bij de

Fa THOM. VAN RIJCKEVORSEL

WIJNHANDEL

VUGHT

Agent van de Huizen:

LAJARD FRÈRES, Bordeaux. - PERRIER JOUET, Epernay.

Eenige werkplaats te Tilburg

Heuvelstraat 105

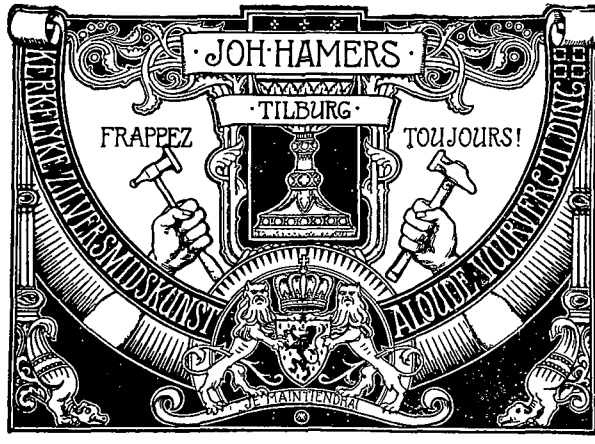

Heuvelstraat 105

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

1e Klas werk aan voordeelige prijzen

N. V. Koninklijke Industrie- en Handelmaatschappij van

P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER

GRUTTERSWAREN

EXTRA KORTING 10%

F. WILMSEN

Vughterstraat 118-120, 's Hertogenbosch.

TELEFOON 757.

FABRIEK VAN

PLATEN ETSEN

SPIEGELS EN SCHILDERIJEN

OVALE EN RONDE LIJSTEN

KUNSTHANDEL

Photo's en platen worden zeer accuraat en in elken stijl ingelijst.

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64 TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

MAGAZIJN ST. JOZEF

SPECIAAL ADRES VOOR

Eetserviezen, Koffie-, Thee-, Ontbijtserviezen, Waschstellen, Vazen.

Afzonderlijke Toonkamer voor Eetserviezen.

Kristallen Karaffen, Drinkglazen, Kaasstolpen, Messenleggers, Vazen, enz. enz. in elk gewenscht slijpsel.

Tafel-, Dessert-, Fruitmessen.

SPECIAAL GESORTEERD IN

Luxe en Huishoudelijke Zilverwerken, Lepels, Vorken, Messen, Taartscheppen, Botervlootjes, Fruitcoupes, Thee- en Koffieserviezen, Eierstellen, Kandelaars, enz. enz.

L. DERKS Hinthamerstr. 70 **'s BOSCH**

bij de Kathedraal St. Jan.

FIRMA GEBRS. BOEREN

's-Hertogenbosch —:— Boschveldweg 7-8

Telefoon 896 (Tegenover 't Station)

ELECTRISCHE LICHT- EN KRACHTINSTALLATIES
VOOR KERKEN EN KLOOSTERS

Watervoorziening — Bliksembeveiliging

Vertrouwd Adres — Prima Referenties — Vakkundig Werk

Wil. Schmit-Schendeler

ATELIERS VOOR GLASSCHILDERKUNST

GLAS IN LOOD ✻ ✻ ✻

✻ ✻ ✻ GLAS IN KOPER

KORTE PUTSTRAAT 13 :-: 'S BOSCH

Fa Johan Smulders

's BOSCH

IJZERHANDEL — TOUWSLAGER

:-: OLIËN en VETTEN :-:

VUGHTERSTRAAT 33 POSTELSTRAAT 21

TELEPH. 659

Firma K. Rouppe van der Voort

WIJNHANDEL

ALTAARWIJN

ST. JORISSTRAAT 38-40 'S-HERTOGENBOSCH

ERVEN & C°. OIRSCHOT

-:- STOELENFABRIEK -:-

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor **PATRONATEN** en andere **VEREENIGINGSGEBOUWEN**

—.— **Vraagt CATALOGUS.** —.—

De Drukkerij BERGER

Stationsweg 15 :-: :-: :-: **Den Bosch**

is het aangewezen adres voor alle

FAMILIE- en HANDELSDRUKWERKEN

Speciaal voor **uitvoering in 3 of 4-kleurendruk**

Vraagt MONSTERS.

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Firma WILHELM VAN EUPEN, Boxtel

VERSCHENEN:

SPONSA CHRISTI, Meditaties over het Religieuze Leven,
MATER CHRISTI, Meditaties over de H. Maagd,

geschreven door de begaafde Engelsche Schrijfster MOTHER ST. PAUL en in het Nederlandsch vertaald door M. VAN ZAANVEER, met een voorrede van den Weleerw. Heer Pater L. P. P. FRANKE, S. J.

Van dezelfde Schrijfster zullen nog in het Nederlandsch verschijnen:
PASSIO CHRISTI, DONA CHRISTI EN ORTUS CHRISTI.

VOORRADIG BIJ ALLE R. K. BOEKHANDELAREN.

W. F. SWART, 's-Hertogenbosch

Kleedermakerij — Vughterstraat 39 — Telefoon 117

1e Klasse Inrichting

PRIESTERKLEEDING *tegen uiterst billijke prijzen.*

PRIMA COUPE EN AFWERKING.

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER" van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Vacant.

CREDIETVEREENIGING
„DE HANZEBANK"

CENTRALE BANK 's-HERTOGENBOSCH

SCHAPENMARKT 6.

Volgestort Kapitaal en Reserven *f* 4.630.000.

100 PLAATSELIJKE KANTOREN.

BEHANDELING VAN

alle Bank- & Effectenzaken.

Wij nemen over en belasten ons met het plaatsen van Leeningen ten laste van R. K. Kerken en Kerkelijke Instellingen.

N.V. Machinefabriek v.h. F. Gemen,

's-HERTOGENBOSCH ∴ ∴ ∴ TELEF. 240

DIRECTEUR: A. J. VAN DER KIND.

Fabriek en reparatiewerkplaatsen van **Stoom-, IJs- en Zuivelmachines, Motoren** en **Automobielen, Pompen** en andere **Industriëele Werktuigen, Hijschwerktuigen,** enz.

Leveren complete FABRIEKSINSTALLATIËN op alle gebied.

A. C. VAN DER MEULEN & ZONEN

Pensmarkt 22-24 — Telef. 571 — 's-Hertogenbosch

COMPLETE WONINGINRICHTINGEN — BEDDEN — MATRASSEN — DEKENS — TAPIJTEN — LINOLEUMS ENZ.

Speciaal adres voor het **inrichten van heerenkamers, kantoren** enz.

Voor kloosters en gestichten steeds extra voordeelige conditiën.

Offerten worden zonder eenige verplichting verstrekt.

Jacques van Mackelenbergh-Souren

Electrisch Licht- en Kracht-installatiën
Schellen — Telefonen — Bliksemafleiders

Ornamenten — Gloeilampen
- Zaklampen — Batterijen -

GEVESTIGD 1883

Hinthamerstraat 146 — 's-HERTOGENBOSCH — Telefoon 480

De Roode Sluier
SIGAREN

De Roode Sluier
TABAK

De Roode Sluier
KOFFIE & THEE

Probeeren is bij ons blijven koopen.

DE ROODE SLUIER.
Sigarenmagazijn GEBRS. HOUTMAN,
HINTHAMERSTR. 81, 's BOSCH.

J. P. van Gilse & Zoon

Wijnhandel

Roosendaal (N.-Br.)

Hofleveranciers van Z.H. Paus Benedictus XV

Gegarandeerde Miswijnen.

VIN BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 50

MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 70

Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.

MONOPOLE VAN

Château la Tour Priban	Pauillac
Chapelle de la Trinité	St. Emilion
Clos du Roi	Pauillac
Clos du Pouijallet	Pauillac
Milon-Lafite	Pauillac
Domaine de Pez	St. Estèphe
La Gauloise (R. Réquier)	Périgueux
Triple Sec (Allary)	Mussidan

Specialiteit in Bourgogne-, Mosel- en Rijnwijnen.

VRAAGT PRIJSCOURANT.